

cardinalul de retz

996

cardinalul de retz memorii

★★

«Paul de Gondi are multă distincție, e un spirit luminat, dar dovedește mai multă ostentație decât măreție adevărată și curaj. Are o memorie extraordinară, mai multă forță decât politețe în vorbele sale, o fire capricioasă, docilă și slăbiciunea de a suporta plîngerile și reproșurile prietenilor săi...

Pare ambițios fără să fie; vanitatea și toți cei care l-au influențat, l-au determinat să întreprindă lucruri mari, aproape toate opuse profesiei sale; a iscat mari tulburări în Stat fără să-și fi alcătuit un plan de pe urma căruia să tragă foloase și, deși departe de a se declara dușmanul cardinalului Mazarin, ca să-i ocupe locul, n-a urmărit decât să se facă temut de el, măgulindu-se cu falsa vanitate de a i se fi opus... A îndurat cu curaj închisoarea și nu și-a datorat eliberarea decât cutezanței sale... Lucrează cu multă trageră de inimă în afacerile care-l presează, iar după ce le isprăvește, se odihnește fără să-i mai pese de nimic...

Are o mare prezență de spirit și știe să se folosească de ocaziile pe care i le oferă soarta.. Îi place să povestească. E incapabil de invidie și de avariție, fie din virtute, fie că nu-și dă silința... Retragera lui este cea mai răsunătoare faptă din viața sa: e un sacrificiu adus orgoliului său sub pretextul devoțiunii.»

LA ROCHEFOUCAULD

cardinalul de retz

Vol. I-II-III Lei 15

editura minerva

Ilustrația copertei : *Teodora Popa-Mazilu*

cardinalul de retz

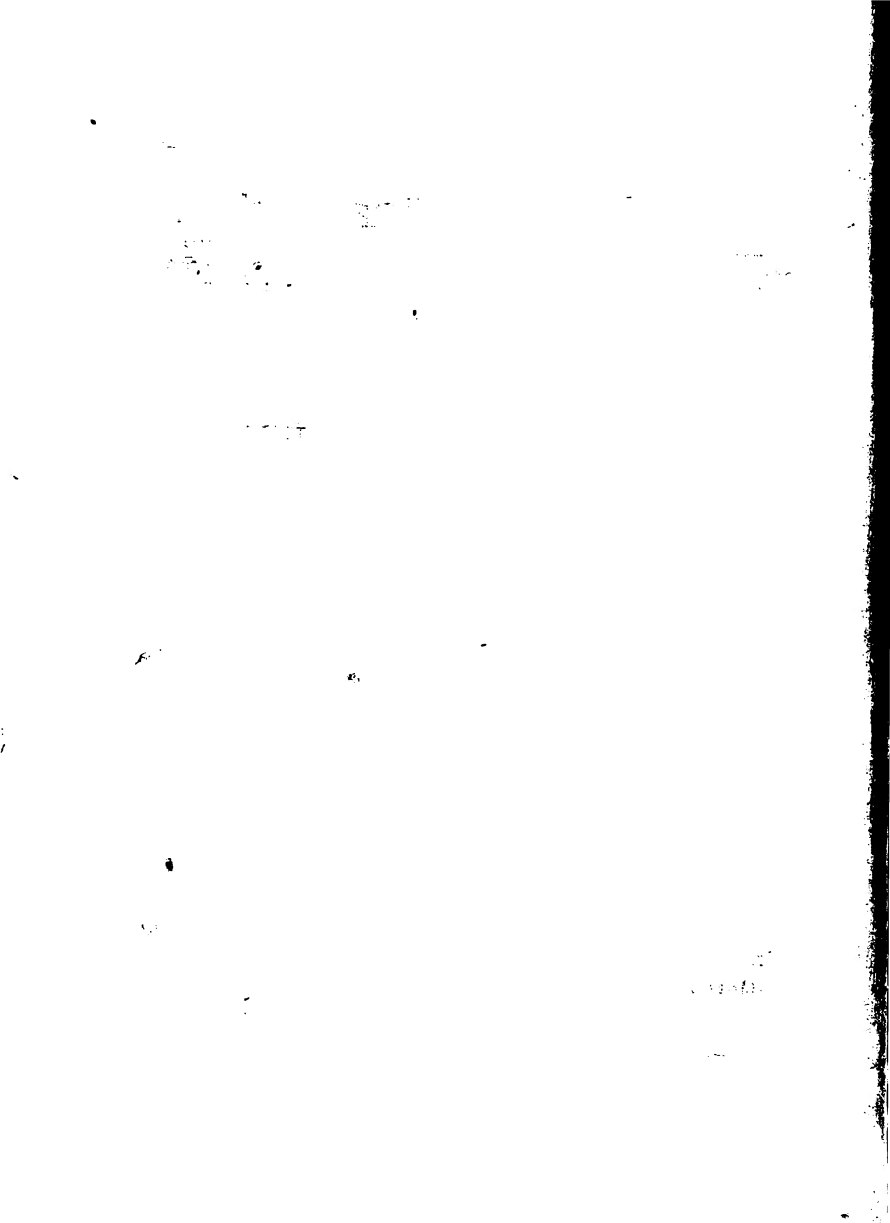
memorii

★★

TRADUCERE ȘI NOTE DE
TEODORA PAPA-MAZILU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1979

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Partea a doua
(continuare)

Noi n-aveam interesul să înăbușim nici pamfletele, nici vodevilurile ce se făceau împotriva cardinalului ; dar aveam interesul să le suprimăm pe cele ce se făceau împotriva reginei, și uneori chiar contra religiei și a Statului. Nu se poate imagina necazul pe care ni l-a pricinuit ațîțarea spiritelor în legătură cu acest lucru. Camera din Tournelle a condamnat la moarte doi tipografi, dovediți a fi tipărit două lucrări demne de vîrît pe foc¹. În vreme ce se aflau pe scară, cei doi începură să strige că fuseseră condamnați la moarte pentru că scriseseră versuri împotriva lui Mazarin. Norodul îi smulse din mîinile Justiției, cu o furie de neconceput. Nu vorbesc despre această întîmplare mărunță, decît ca să vă dau un exemplu din care să vă puteți da seama de încurcătura în care se află oamenii cărora de obicei li se pune în cîrcă tot ceea ce se face împotriva legilor. Dar ceea ce este și mai supărător e faptul că nu

¹ Unul din acești tipografi, Claude Morlot, a fost surprins la 17 iunie, tipărind un pamflet împotriva reginei : *Perdeaua de la patul reginei, care spune totul*, cumplit de defăimător încă de la primele rînduri, și care se pare că fusese scris de Blot. Guy Pantin istorisește (în *Scrisori din vremea Frondei*, 1621), la pag. 123, cum a fost eliberat Morlot de popor, chiar în clipa în care era dus la moarte. Despre celălalt tipograf, nu există decît prezumții (n. ed. fr.).

ține decît de soartă să corupă de cîte cinci-șase ori pe zi — prin niște potriveli cum nu se poate mai firești în astfel de treburi decît în oricare altele — cele mai bune și mai înțelepte creații ale bunului simț. Iată un exemplu :

Jairzé ¹, care în acea vreme era foarte atașat cardinalului Mazarin, își pusese în cap — zicea el — să-i obișnuiască pe parizieni cu numele său ; își închipui că va reuși cum nu se poate mai bine — strălucind laolaltă cu alți tineri de la Curte care aveau aceeași fire — în grădina Tuileries, unde mai toată lumea avea fantezia să se plimbe în fiecare seară. Domnii de Candale ², de Boutteville ³, de Souvré ⁴, de Saint-Mesgrain ⁵ și nu mai știu cîți alții se lăsară convinși de această nebunie, care la început le reuși. N-am dat atenție acestui lucru și, cum noi ne simțeam stăpîni pe situație, am crezut că era cinstit să trăim civilizat alături de niște oameni de calitate cărora li se datora considerație, deși făceau parte din partidul advers. Dar ei o luară de capital. Se lăudară la Saint-Germain că frondeurii nu-i vor face să părăsească aleile principale din Tuileries. Apoi dădură niște mese strașnice pe terasa grădinii lui Renard ⁶, aduseră acolo violoniști și băură în mod public în cinstea eminen-

¹ Roger du Plessis de la Roche, marchiz de Jarzé (sau Jairzé) (mort în 1672), căpitan al gărzilor regelui, apoi al ducelui de Anjou, fratele regelui.

² Louis-Charles-Gaston, marchiz de Nogaret, iar mai apoi duce de Candale.

³ François-Henry de Montmorency, duce de Bouteville (1628—1695) ; mai tîrziu a ajuns mareșal al Franței, cunoscut sub numele de mareșalul de Luxembourg.

⁴ E vorba de comandorul Jacques Souvray.

⁵ Jacques Estuer de la Vauguyou, marchiz de Saint-Mégrin.

⁶ La început, valetul de cameră al episcopului de Beauvais, Renard, după ce avusese în grijă mobilele regelui, căpătase un brevet să-și deschidă un restaurant în grădina Tuileries, frecventat îndeosebi de nobilime. Scandalul iscat în acest restaurant a prilejuit o serie de pamflete dintre care amintim două mai importante : *Deruta cabaliștilor din grădina Renard* și *Supa frondată*.

tei sale, în văzul întregului norod care se adunase ca să asculte muzica. Nu vă pot spune în ce hal m-a încurcat această extravaganță. Știam, pe de o parte, că nimic nu era mai periculos decât să rabzi ca dușmanii să te facă de rîs în fața norodului, pentru că norodul nu scapă niciodată ocazia să-și închipuie că ei pot face acest lucru din moment ce-l rabzi. Pe de altă parte, nu vedeam alt mijloc de a-l împiedica decât violența, neloială împotriva unor particulari, cu atît mai mult cu cît noi eram mult prea puternici, și pentru că această violență ar fi dus la niște certuri ce nu intrau în vederile noastre și la care mazariniștii ar fi fost foarte bucuroși să ne răspundă la fel. Atunci iată ce soluție mi-a venit în minte.

I-am adunat la mine pe Beaufort, mareșalul de la Mothe, Brissac, Retz, Vitri și Fontrailles. Înainte de a le spune ce-aveam de spus, i-am pus să jure că nu vor ieși din cuvîntul meu într-o treabă pe care aveam să le-o propun. Le-am arătat inconvenientele faptului de a nu acționa față de ceea ce se petrecea la Tuileries ; am exagerat pînă la ridicol inconvenientele acelor particulari. Și am convenit ca, în aceeași seară chiar, domnul de Beaufort însoțit de cei pe care vi i-am numit, și de o sută sau o sută douăzeci de gentilomi, să se afle la Renard, cam pe cînd acei domni vor fi la masă și că, după ce-i vor saluta pe Candale și pe ceilalți, să-i spună lui Jairzé că, dacă nu i-ar fi stimat pe ceilalți, l-ar fi azvîrlit din înaltul meterezului, ca să-l învețe minte să se mai laudă etc., etc... La care am adăugat că ar fi, de asemenea, bine să zdrobească vreo vioară cînd banda se va întoarce, dar că treaba asta să nu se petreacă într-un loc unde să nu fie de față și persoane pe care nu țineau totuși să le ofenseze. Răul cel mai rău din toată această afacere era comportarea lui Jairzé, care, de fapt, nu putea avea urmări grave, pentru că el nu era de neam ales. Îmi făgăduiră cu toții să nu accepte nici un cuvînt din

parte-i și să se slujească doar de acel pretext din care să facă o pură afacere politică. Această hotărîre a fost însă foarte prost executată. Beaufort, în loc să facă ceea ce fusese stabilit, se mînie cumplit. Mai întîi trase fața de masă, apoi răsturnă masa ; vărsă ciorba în capul bietului Vineuil, care n-avea nici o vină și care se găsea doar din întîmplare laolaltă cu ceilalți. La fel păți și bietul comandor de Jars¹. Apoi sparseră viorile în capul violoniștilor. Moreuil, care se afla și el cu Beaufort, îi altoi trei sau patru lovituri, cu latul săbiei, lui Jairzé. Domnul de Candale și domnul de Boutteville — astăzi domnul de Luxembourg — puseră mîna pe săbii și, fără Caumesnil, care se așeză în calea lor, s-ar fi expus mulțimii de oameni care-și scosese război cu toții săbiile din teacă.

Această aventură, care n-a fost totuși sîngeroasă, n-a întîrziat să-mi producă o cruntă mîhnire, iar partizanilor Curții, satisfacția de a arunca asupra mea blamul public. N-a fost însă de lungă durată, pentru că, pe de o parte, strădania pe care am depus-o pentru a împiedica urmările — și în care am reușit — făcu să mi se cunoască intenția, iar pe de altă parte, pentru că există anumite vremuri în care anumiți oameni au întotdeauna dreptate. Prin contrast cu ele, Mazarin n-avea niciodată dreptate. N-am uitat să „celebrăm“ așa cum trebuia, ridicarea aședului de la Cambrai, să-i facem o „bună“ primire lui Servien ca să-l răsplătim pentru ruperea păcii de la Münster, și să comentăm restabilirea în post a lui Émery, care dădu fuga de îndată ce domnul de la Meilleraie fu scos din funcția de ministru de finanțe, fapt ce se petrecu într-adevăr după cîteva zile. În sfîrșit, am pășit cu siguranță și chiar cu demnitate într-un fel de așteptare, nădăjduind să se întîmple vreun fapt pe care am și început a-l

¹ François de Rochechouart, cavaler, apoi comandor de Jars (mort în 1676), adversar al lui Richelieu, din care pricină a stat închis la Bastilia pînă în 1638.

întrezări în nemulțumirea manifestată de Condé față de cardinal, și de cardinal față de Condé.

Și l-am întrezărit în momentul în care doamna de Bouillon mi-a dezvăluit că Prințul luase hotărîrea de a-l obliga pe rege să se întoarcă la Paris ; domnul de Bouillon confirmîndu-mi acest lucru, am decis să-mi atribui onoarea acestei reîntoarceri, care era într-adevăr foarte dorită de popor și care, dealtfel, avea să ne aducă, mai pe urmă, mult mai multă considerație, deși la început se părea că ne fusese retrasă. M-am slujit, în acest scop, de două mijloace : unul a fost să insinuez la Curte că frondeurii se temeau cumplit de această reîntoarcere ; celălalt, care servea și el ca să creieze această impresie cardinalului, a fost să-mi plec urechea la negocierile la care Mazarin se tot preta, din opt în opt zile, încercînd să-i înlăturăm orice bănuială : în ce ne privește, am procedat cu artă. Am făcut tot ce-am putut pentru a-l determina și pe Beaufort să acționeze, pentru că, fără nici o vanitate, socoteam că Mazarin își va închipui că-l va înșela mai lesne pe el decît pe mine. Dar cum domnul de Beaufort sau mai curînd la Boulaie ¹, căruia Beaufort îi mărturisise acest lucru, văzînd că în urma negocierilor, prietenul său trebuia să se ducă la Compiègne, nu voi pentru nimic în lume să-l lase să plece într-acolo, fie că într-adevăr socotea — așa cum spunea — că ar fi fost un prea mare pericol pentru el, fie că știind că eu nu voi face caz care dintre noi să meargă să-l vadă pe cardinalul Mazarin, se hotărî să nu-l lase pe Beaufort să facă acest pas, dînd astfel peste cap nădejdlile pe care doamna de Montbazon (căreia la Boulaie îi era devotat) le tot dădea Curții, privind împăcarea cu el.

Această mărturisire făcută de Beaufort lui la Boulaie, îmi pricinui o neliniște cumplită, pentru că, fiind foarte convins de infidelitatea sa și a prietenei sale, vedeam

¹ *Maximilien Echelard, marchiz de la Boulaye* (1612—1668) ; se însurase cu domnișoara de la Marche, fiica ducelui de Bouillon.

falsa negociere pe care o proiectasem cu Curtea devenind inutilă și totodată și foarte periculoasă. Totuși, era necesară ; căci vă dați seama ce lucru neplăcut ar fi fost pentru noi să lăsăm cinstea înapoierii regelui pe seama cardinalului sau a Prințului, care n-ar fi prețuit, conform tuturor regulilor, să arate cum că noi ne-am opus întotdeauna la această întoarcere. Președintele Bellièvre, căruia i-am împărtășit încurcătura, mi-a spus că dacă domnul de Beaufort divulgase acest secret care mă putea pierde, puteam ticlui la rîndu-mi unul care să-l poată salva ; trebuia să-l înșel pe Beaufort întru salvarea sa ; că dacă-l lăsăm pe el să acționeze, își dădea cuvîntul că înainte de căderea nopții va îndrepta tot răul pe care-l pricinuisese secretul scăpat de Beaufort. Mă luă în trăsura lui și mă duse la doamna de Montbazon unde-și petrecea Beaufort toate serile. Beaufort sosi și el imediat după noi. Domnul de Bellièvre manevră atît de bine lucrurile, încît repară tot ceea ce se stricase...

Eu nu m-am angajat să-l văd pe cardinal la Compiègne, pentru că eram foarte hotărît să nu mă duc acolo. Dar i-am dat totuși de înțeles că m-aș putea întîlni cu el, fiindcă vedeam limpede că dacă Mazarin n-ar fi tras nădejdea că această vizită mă va discredita în ochii poporului, n-ar fi consimțit la o călătorie care putea face norodul să creadă că luasem parte la întoarcerea regelui ; mi-am dat seama mai curînd după înfățișarea decît după cuvintele lui Servien, că nu eram prea departe de socotelile pe care și le făcuse cardinalul. Vă rog să credeți că n-am uitat să-i spun lui Servien că voi încerca să-i vorbesc reginei despre acea reîntoarcere. Servien se duse, deci, cu o bucurie de nedescris, să-mi anunțe sosirea la Compiègne ; dar ea n-a fost tot atît de deplină și pentru prietenii mei, fiindcă erau convinși că alergam către un mare pericol. Le-am închis gura spunîndu-le că ceea ce era necesar, nu era niciodată

primejdios. M-am dus să dorm la Liancourt¹, unde și stăpînul și stăpîna casei depuseră mari eforturi ca să mă oblighe să mă înapoiez la Paris. Am ajuns la Compiègne a doua zi, la ceremonia trezirii reginei.

În timp ce urcam scara, un omuleț îmbrăcat în negru, pe care nu-l văzusem niciodată și pe care nu l-am mai văzut nici după aceea, îmi strecură în mînă un bilet, unde erau scrise cu majuscule, aceste cuvinte : „*Dacă intri la rege, ești mort !*” Eram ; dar nu mai aveam vreme să dau înapoi. Cînd m-am văzut trecut de sala gărzilor, fără să fiu ucis, m-am socotit salvat. I-am mărturisit reginei, care m-a primit foarte bine, că venisem s-o asigur de preaumila mea supunere, și de dorința bisericii Parisului de a aduce majestaților lor toate serviciile la care eră obligată. Am înșirat, în continuarea discursului, tot ceea ce era necesar pentru a se putea spune că insistasem serios în privința reîntoarcerii regelui. Regina îmi arată multă bunătate și chiar multă plăcere față de tot ceea ce-i spuseseam ; dar, cînd aduse vorba despre cardinal și cînd văzu că deși insistase foarte mult să mă duc să-l văd, eu persistam în răspunsul meu că această vizită n-ar fi de nici un folos pentru ea, nu se mai putu abține și se înroși foarte tare ; se abținu cît putu — așa după cum mi-a mărturisit mai tîrziu — să nu-mi spună nimic supărător.

Servien povesti într-o zi mareșalului de Clérembault că abatele Fouquet i-ar fi propus reginei să mă asasineze acasă la Servien, unde luam masa ; și mai adăugă că sosise la vreme ca să împiedice această nenorocire. Domnul de Vendôme, care sosi spre sfîrșitul mesei la Servien, mă zori să plec, spunîndu-mi că regina primise niște sfaturi proaste în ce mă privea ; chiar dacă acest lucru n-ar fi fost așa, domnul de Vendôme tot l-ar fi spus : căci n-a existat niciodată un impostor pe măsura lui.

¹ Roger du Plessis, duce de la Roche-Guyon, și marchiz de Liancourt (1599—1674), primul gentilom de cameră al regelui.

După ce am ajuns la rezultatele pe care le-am dorit, m-am întors la Paris. Ștersesem bănuiala cum că frondeurii ar fi împotriva întoarcerii regelui ; aruncasem asupra cardinalului toată ura întârzierii regelui ; mă asiguraseram de cinstea principală a acestei reîntoarceri ; îl sfidasem pe Mazarin pe tronul lui. Chiar a doua zi dimineată apărură un pamflet care scotea în evidență toate aceste avantaje. Președintele Bellièvre îi spuse doamnei de Montbazon că împrejurările deosebite în care mă aflasem la Compiègne mă siliseră să-mi schimb hotărîrea în privința vizitei la cardinal. L-am convins destul de lesne pe Beaufort, care a fost de altfel încântat de succesul pe care-l avu acest demers asupra poporului...

Domnul Prinț reîntorcîndu-se la Compiègne, Curtea luă, ba chiar și făcu publică, hotărîrea de a se întoarce la Paris. A fost primită așa cum au fost și cum vor fi primiți întotdeauna regii ¹, adică cu aclamații care nu înseamnă nimic decît pentru cei cărora le face plăcere să fie lingușiți. Un mărunț procuror al regelui, de la Châtelet, care era un fel de smintit, plăti douăsprezece sau cincisprezece feniei pe care le postă la intrarea în foburg, ca să strige : „Trăiască eminența sa !“, eminență care se afla în trăsura regelui și care se crezu stăpînul Parisului. Dar după patru zile observă că se înșelase în mod grosolan. Pamfletele conti-

¹ Retz era de față la această primire. Doamna de Motteville descrie astfel atitudinea lui : „Le-a ținut majestaților lor un discurs care prin scurtimea sa arăta îndestul cît era de disperat că fusese obligat să-l țină... Aflîndu-mă lângă regină, am observat că devenise palid și că buzele îi tremurau tot timpul cît vorbi în fața regelui și a ei. Mazarin se afla în picioare, lângă scaunul regelui ; apărură, la acea întîlnire, cu un chip pe care i se putea citi izbînda ; și fără îndoială că era bucuros să-și vadă dușmanul cuprins de o astfel de spaimă. Am observat de asemenea că coadjutorul, în ciuda acelei spaime cumplite care-l apucase, avu mindria să nu se uite la cardinal... după care plecă supărat, desigur, pe el însuși, de a fi dat niște dovezi publice despre tulburarea conștiinței sale. Regina fu foarte bucuroasă de această întîmplare“ (n.ed.fr.).

nuară. Marigni își înmulți cîntecele ; frondeurii părăură mai trufași ca niciodată ¹.

Cum domnul Prinț era foarte nemulțumit de refuzul pe care-l primise în legătură cu supraindenta mărilor, slujbă ce fusese a cumnatului său, cardinalul se gîndi totuși să-l îmblînzească prin niște propuneri privind alte aranjamente, din care să-i fie totuși lesne să nu-i dea decît niște speranțe. Îi spuse deci că regele va cumpăra de la el comitatul de Montbéliar, suveranitate destul de importantă, aflată la granița dintre Alsacia și Franche-Compté și-l însărcină pe Herballe ² să trateze această afacere cu proprietarul, fiul mai mic al casei de Wirtemberg. Se pretindea în acea vreme că Herballe însuși îl avertizase pe Condé că însărcinarea lui secretă era de a nu izbuti în această negociere. Nu știu dacă zvonul era întemeiat și am uitat mereu să-l întreb pe Prinț, deși m-am gîndit de douăzeci de ori la acest lucru. Ceea ce e sigur e că Prințul nu era mulțumit de cardinal și că a continuat, după întoarcerea sa, nu numai să-l trateze bine pe Chavigny, care era dușmanul de moarte al cardinalului, dar s-a prefăcut chiar că se îmblînzește mult în privința frondeurilor. În particular, mi-a arătat mult mai multă prietenie, cum nu făcuse nici măcar în primele zile după încheierea păcii. Îi menajă, mult mai mult decît în trecut, pe fratele și pe sora sa. Mi se pare chiar că tot în vremea aceea — deși nu-mi aduc atît de bine aminte încît să fiu sigur de acest lucru — i-a dat prințului de Conti guvernămîntul din Champagne pe care nu-l deținuse pînă atunci decît cu numele. Îl atrase

¹ După doamna de Motteville, Retz care nu se simțea în siguranță în Paris, era obligat sau să-i prezinte omagii lui Mazarin, sau să renunțe la slujba lui înaltă. Preferă ca a doua zi după discursul său, să-i facă o vizită lui Mazarin. Concluzia acestei întrevederi fu că „*cei doi oameni care nu puteau să aibă intenții sincere unul față de celălalt, dădură oarecare impresie că s-ar fi împăcat, fără ca totuși coadjutorul să înceteze a-l vorbi rău pe ministru*“ (n.ed.fr.).

² Hervart, controlor general al finanțelor.

de partea sa pe abatele de la Rivière — admițînd ca fratele său, prințul de Conti, despre care pretindea că-l putea face cardinal, doar printr-o simplă recomandare, să cedeze abatelui această numire cu care cavalerul d'Elbène a și fost trimis la Roma.

Sigur că toți acești pași nu făcură să scadă neîncrederea cardinalului, mult sporită și de atașamentul pe care domnul de Bouillon, nemulțumit din cale-afară, îl manifesta față de domnul Prinț ; toate aceste nemulțumiri ale lui Mazarin îi întăriră și mai mult ideea pe care și-o vîrșise în cap, cum că domnul Prinț favoriza mișcarea din orașul Bordeaux care, tiranizat de Espernon, persoană violentă și incapabilă, ridicase armele din ordinul Parlamentului, sub comanda lui Chambret¹, și mai apoi sub cea a lui Sauveboeuf². Acel Parlament trimisese în deputație la Parlamentul din Paris, pe unul din consilierii săi, numit Guionnet³, care nu se mai mișca din casa lui Beaufort, care socotea bun tot ce i se părea mare, și înțelept tot ce i se părea misterios. N-am putut să pun stavilă acelor păreri care nu slujeau la nimic, ba care, dintr-o mie de motive, puteau chiar vătăma ; ceea ce am și remarcat într-o treabă pe care am avut-o cu domnul Prinț, căci acesta mi-a vorbit cu acreală despre acele discuții dintre Guionnet și Beaufort, ceea ce arăta că Prințul era departe de a ațîta dezordinile din Guienne. Cardinalul însă credea acest lucru, pentru că Prințul, care avusese întotdeauna intenții bune și sincere față de Stat, înclina spre împăcare și nu era de părere să se riște o provincie atît de mare și de turbulentă ca Guienne, doar pentru un capriciu al domnului d'Espernon. Unul dintre cele mai mari cusururi ale lui Mazarin era

¹, ² E vorba de marchizul de Chambret sau de Chambray sau de Chambaret și de Charles-Antoine de Ferrières, marchiz de Sauveboeuf, dușmani neîmpăcați ai lui Mazarin.

³ Jacques Guionnet, locotenent general în marină și consilier în Parlamentul din Bordeaux.

faptul că n-a putut niciodată crede că cineva i-ar vorbi cu bună intenție.

Cum domnul Prinț voia să-și strângă laolaltă întreaga sa casă, socoti că nu l-ar putea mulțumi mai deplin pe domnul de Longueville¹, decît dacă l-ar obliga pe cardinal să-și țină cuvîntul dat la pacea de la Ruel, și să-i încredințeze acestuia Pont-de-l'Arche care, adăugat acelor Vieil-Palais din Rouen, Caen și Dieppe, nu stăteau deloc rău unui guvernator al Normandiei. Cardinalul se încapățîină să nu aprobe acest lucru ajungînd să se justifice față de oricine voia să-l asculte. Domnul Prinț, găsindu-l într-o zi, în cercul reginei, și văzîndu-l cum se umfla în pene mai mult ca de obicei, îi spuse pe un ton destul de ridicat, ieșind din cabinetul reginei : „Cu bine, Marte !” Lucrul se petrecea pe la unsprezece noaptea, cu puțin înainte de supeul reginei. Eu l-am aflat după un sfert de ceas, ca dealtfel întregul oraș. În vreme ce mă duceam, a doua zi dimineata, la ora șapte, la palatul Vendôme ca să-l caut pe Beaufort, m-am întîlnit cu el pe Pont-Neuf, în trăsura domnului de Nemours care-l ducea la soția sa², pentru care Beaufort nutrea multă tandrețe. Domnul de Nemours, mai era încă, în acea epocă, supusul fidel al reginei ; și cum aflase de izbucnirea din seara trecută, își pusese în gînd să-l convingă pe Beaufort să se declare și el, cu acest prilej, de partea reginei. Domnul de Beaufort era cît se poate de dispus să facă acest lucru, cu atît mai mult cu cît doamna de Montbazon îl pisase și ea cu aceeași rugămintă, pînă pe la două noaptea. Cunoscîndu-l așa cum îl cunoșteam, nu m-am mirat prea tare de prostia lui. Mărturisesc totuși că asta punea capac la toate. I-am arătat, cu toată puterea de care eram în stare, că nimic pe lume n-ar fi contravenit mai tare bunului simț ; că oferindu-ne serviciile domnului Prinț, nu riscam nimic ; dar că oferindu-le reginei, riscam

¹ Cumnatul său.

² Soția lui Nemours era sora lui Beaufort.

totul ; că deîndată ce vom face acest pas, domnul Prinț se va împăca cu Mazarin, care-l va primi cu brațele deschise, și din considerație pentru el, și pentru avantajul pe care l-ar avea făcînd cunoscut norodului că-și datora liniștea, frondeurilor, ceea ce ne-ar fi discreditat pe vecie în fața publicului ; că răul cel mai rău, oferindu-ne serviciile domnului Prinț, ar fi să rămînem așa cum eram, cu deosebirea că am căpăta un merit nou în ochii publicului, prin noul efort pe care l-am fi făcut ca să-l ruinăm pe dușmanul său. Aceste motive, la care n-avea într-adevăr nimic de răspuns, îl infuriară pe Beaufort. Chiar în acea după-amiază, ne-am dus la palatul Longueville unde l-am găsit pe Prinț în odaia surorii sale. Ne-am oferit serviciile. Vă puteți imagina cum am fost primiți ; am luat masa cu el, la Prudhomme, unde panegiricul lui Mazarin nu fu lipsit de nici una dintre figurile sale de stil.

A doua zi de dimineată, domnul Prinț îmi făcu cinstea de a veni să mă vadă și continuă să-mi vorbească în același fel în care-mi vorbise și în ajun. Primi chiar cu plăcere, balada *Na, ne, ni, no, nu*¹, pe care Marigni i-o cîntă în timp ce cobora scara. Pe la unsprezece seara îmi scrise un bilet prin care îmi poruncea ca a doua zi dimineată, la ora patru, să fiu la el împreună cu Noirmoutier. L-am trezit așa cum ne ceruse. La început, ni s-a părut destul de încurcat ; ne-a spus că nu se putea hotărî să facă război civil ; că regina era atît de atașată de cardinal încît nu exista nici un mijloc s-o despartă de el ; că nu socotea că ar fi demn de cinstea și de conștiința lui să i-l ia ; și că se trăgea dintr-o stirpe căreia nu i se mai potrivea conduita Însemnatului². Au fost propriile sale

¹ Refrenul acestei balade era : „Potlogarul s-a cărat cum a venit” (n.ed.fr.).

² Aluzie la *Henric I de Lorena, duce de Guise* (1550—1588), poreclit „Însemnatul” sau „Omul cu cicatricea”, din pricina unei urme de răni pe care-o avea pe obraz. S-a străduit să-l discrediteze pe Henric al III-lea, pentru a pune mîna pe tronul Franței.

cuvinte și le-am reținut. Adăugă că nu va uita niciodată obligația pe care-o avea față de noi ; că împăcându-se el ne va împăca și pe noi cu Curtea, dacă voiam ; că dacă socoteam că n-ar fi în interesul nostru, el nu va insista ; dar dacă totuși Curtea ar vrea să ne atace, el ne va lua sub protecția lui. I-am răspuns că noi, oferindu-ne serviciile, n-aveam pretenția decât la onoarea și la satisfacția de a-l sluji ; că am fi disperați dacă felul nostru de a privi lucrurile ar stăvilii fie și un moment împăcarea sa cu regina ; că îl rugam să ne îngăduie să rămânem așa cum eram cu Mazarin și că acest lucru nu ne va împiedica să rămânem întotdeauna la respectul și la serviciile pe care le datoram alteții sale.

Condițiile acestei împăcări a Prințului cu Mazarin, n-au fost niciodată făcute publice ; nu s-a știut decât ceea ce i-a plăcut cardinalului să azvîrle lumii. În general, mi-aduc aminte că a făcut asta cu un scop anume ; dar am uitat acel scop și n-am mai dat de el, deși l-am căutat special pentru domnia voastră ca să vi-l relatez. Ceea ce s-a aflat, a fost încredințarea acelui Pont-de-l'Arche, în mâinile domnului de Longueville.

Afacerile publice nu mă solicitau chiar atît de tare încît să nu mă mai pot ocupa și de cele ale mele, care-mi dădeau destulă bătaie de cap. Doamna de Guémené, care plecase, de frică — după cum cred că v-am mai spus — încă din primele zile ale asedierii Parisului, se întorsese plină de minie, la prima veste pe care-o primise despre vizitele mele la palatul Chevreuse. Am fost destul de nebun s-o constrîng să recunoască faptul că mă părăsise într-un mod atît de laș ; ea a fost destul de smintită ca să-mi arunce cu un sfeșnic în cap, pentru faptul că o înșelasem cu domnișoara de Chevreuse. Ne-am împăcat după un sfert de ceas de scandal și chiar de a doua zi am făcut pentru ea ceea ce veți vedea.

La cinci sau șase zile după ce Prințul s-a împăcat, mi l-a trimis pe președintele Viole ca să-mi spună că cei din

Paris îl insultau, ca pe un om lipsit de cuvînt în fața frondeurilor ; că nu putea crede că aceste zvonuri porniseră de la mine ; că avea unele bănuieli că Beaufort și doamna de Montbazon contribuiseră mult la răspîndirea lor și că mă ruga să iau măsuri în acest sens. M-am urcat imediat în trăsură, cu președintele Viole ; m-am dus la domnul Prinț și i-am arătat cum stăteau lucrurile în realitate și anume că eu vorbisem întotdeauna așa cum îmi era dator să vorbesc despre el. I-am scuzat atît cît am putut pe Beaufort și pe doamna de Montbazon, deși știam foarte bine că mai ales ultima debitase numai prostii. Am insinuat în acest discurs că nu trebuia să i se pară ciudat faptul că într-un oraș atît de turbulent și de turbat împotriva lui Mazarin, cum era Parisul, unii s-ar fi plîns de împăcarea lui cu cardinalul, împăcare care-l urca pe Mazarin pentru a doua oară pe tron. El îmi dădu dreptate. Înțelese că norodul nu avusese nevoie de instigatori ca să se înfierbînte în legătură cu acest lucru. Analiză în mod deschis, împreună cu mine, motivele pentru care el nu împinsese lucrurile mai departe ; a rămas satisfăcut de cele spuse de mine, cu destulă libertate, pentru a-mi justifica conduita ; el mă asigură într-un mod foarte amabil de prietenia lui ; eu l-am asigurat, foarte sincer, de serviciile mele ; și discuția s-a sfîrșit într-un mod destul de deschis, ba chiar destul de tandru, pentru a mă face să cred că mă considera slujitorul său și că nu găsisese nepotrivit că m-am amestecat într-o afacere ce se petrecuse chiar în ajunul celor pe care tocmai vi le-am povestit.

La rugămintea lui Meille, fiul cel mic al lui Foix¹, care-i era foarte atașat Prințului, acesta se angajase să facă orice ca să i se dea un taburet la regină contesei de Fleix² ; cardinalul, care nutrea o mare aversiune pentru

¹ E vorba de cavalerul *Henri de Foix, conte de Meille*.

² *Marie-Claire de Bauffremont*, soția contelui de Fleix, doamnă de onoare a reginei Ana de Austria.

Foix, instigă tot tineretul de la Curte să se opună la acordarea de taburete celor al căror drept nu se baza pe brevete ¹. Domnul Prinț, care văzu, dintr-o privire, un fel de cabală a nobilimei în fruntea căreia se așezase însuși mareșalul l'Hospital, nu voi să-și atragă protestul public pentru niște interese care-i erau, în fond, destul de indifereente, și socoti că va face destul pentru casa de Foix dacă va răsturna taburetele altor case privilegiate. Prima de pe listă fu casa de Rohan; socotiți, vă rog, cam cât de neplăcută putea fi o dizgrație de această natură, față de doamnele ce purtau acest nume. Vestea le fu adusă chiar în seara în care doamna de Guémené se reîntorsese din Anjou. Doamnele de Chevreuse, de Rohan, de Montbazon se duseră cu toatele a doua zi, la ea. Ele pretinseră că afrontul pe care Prințul voia să li-l aducă, nu era decît o răzbuinare asupra Frondei. Am hotărît o contracabală a nobilimii, pentru a susține taburetul casei de Rohan. Domnișoara de Chevreuse simți o plăcere deosebită cînd văzu că se face astfel o deosebire între casa de Rohan ² și cea de Lorena. Dar mamă-sa o sfătui să nu cuteze a contrazice sentimentul comun. Trebuia să încercăm a-i schimba gîndurile domnului Prinț înainte de a se ajunge la scandal. Mi-am asumat această sarcină, fiindcă discuția pe care o avusesem cu Prințul mă făcea să cred că aș putea avea un succes deplin. M-am dus deci la el chiar în aceeași seară; am pretextat înrudirea mea cu casa de Guémené ³; domnul Prinț, care mă acultase doar cu o ureche, îmi răspunse prin aceste cuvinte:

— Ești o rudă bună; e drept să-ți satisfac cererea; îți făgăduiesc că nu voi zgudui taburetul casei de Rohan; dar îți pun o condiție fără de care nu e nimic de făcut: și

¹ Taburetele, în cercul reginei, nu se acordau decît duceselor. Această „afacere a taburetelor“ a prilejuit numeroase pamflete, dintre care unele din cale afară de decoltate (n. ed. fr.).

² Domnișoara de Chevreuse se trăgea din casa de Rohan.

³ Doamna de Guémené era și ea prințesă de Rohan.

anume să-i spui chiar astăzi doamnei de Montbazon¹ că singurul lucru pe care-l doresc pentru împăcarea noastră e că, atunci când îi va tăia nu știu ce domnului de la Rochefoucauld, să nu i-l trimită într-un lighean de argint surorii mele, așa cum tot spune, de două zile încoace, la mai bine de douăzeci de persoane !

Am executat fidel și exact, ordinul Prințului ; de la el, m-am dus direct la palatul Guémené, unde am găsit adunată toată societatea ; am rugat-o pe domnișoara de Chevreuse să iasă din cabinet și mi-am îndeplinit, exact în aceiași termeni, ambasada mea pe lângă doamne, care au fost pe deplin edificate. Se întâmplă atât de rar ca o negociere să se termine în acest mod, încât aceasta nu mi s-a părut a fi nedemnă de istorie.

Această complezență pe care prințul o avu pentru mine și pe care în mod sigur n-o avu decît pentru mine, displicu foarte tare cardinalului, care dealtfel avea zilnic motive de supărare. Cam tot atunci muri bătrînul duce de Chaune, guvernator în Auvergne, locotenent al regelui în Picardia și guvernator în Amiens. Cardinalul, căruia citadela Amiens-ului i-ar fi plăcut grozav pentru sine, vru ca vidamul², căruia îi revenea dreptul de a moșteni această funcțiune, să-i cedeze lui guvernămîntul, în schimbul celui din Auvergne. Acel vidam, care era fratele mai mare al domnului de Chaune — cel pe care-l vedeți astăzi — se supără, îi scrisese cardinalului o scrisoare foarte trufașă și trecu de partea lui Condé. Domnul de Nemours făcu același lucru, pentru că Mazarin șovăise dacă să-i dea sau nu guvernămîntul din Auvergne. Miossens, care este acum mareșal d'Albret, și care se afla în fruntea jandarmilor regelui, se obișnuie și-i obișnuie și pe alții să-l amenințe pe Mazarin. Cardinalul făcu să crească ura publică ce exista împotriva-i și prin restabilirea în funcție a lui

¹ După soțul ei, Hercule de Rohan, doamna de Montbazon era ducesă de Rohan.

² Vidamul din Amiens era Henri-Louis d'Albert (n. ed. fr).

d'Émeri ¹, **extrem de odios** întregului regat ; dar această restabilire în funcție, de care noi n-am pregetat să ne servim, ne produse, pe de altă parte, puțin necaz, pentru că acest om, care nu era lipsit de spirit, și care cunoștea Parisul mai bine decât cardinalul, azvîrli bani cu amîndouă mîinile și-i azvîrli exact cînd trebuia ². E și asta o știință cu totul deosebită și care, bine diriguată, are niște efecte tot atît de bune asupra norodului, pe cît ar putea fi de rele dacă n-ar fi bine înțeleasă ; ea e de natura acelor lucruri care sînt sau toate bune, sau toate rele.

Această împărțeață ce se făcu în chip înțelept și fără zarvă, la începutul restabilirii sale în funcție, ne obligă să ne gîndim cu și mai multă stăruință, să ne incorporăm, pentru a spune astfel, în norod ; și cum am găsit o ocazie ce era sacră prin ea însăși, ceea ce constituie întotdeauna un avantaj însemnat, n-am scăpat acest prilej...

Se putea spune, și pe bună dreptate, că rentele de la Primăria Parisului erau mai ales patrimoniul celor care n-aveau decât niște averi mediocre. E adevărat că existau și case bogate care beneficiau de ele ; dar este și mai adevărat că providența le destina cel mai adesea săracilor ; lucru care, bine chibzuit și bine călăuzit, putea fi foarte avantajos regelui, pentru că era un mijloc sigur și cu atît mai eficace cu cît nici nu s-ar fi observat, de a atașa persoanei sale, un număr infinit de familii sărace, care sînt întotdeauna de temut în revoluții. Numai că libertatea din ultimul secol a dat cîteva lovituri acestor fonduri sacre.

În ignoranța sa, Mazarin n-a mai pus nici o stavilă puterii sale. Imediat după pace, începu să taie o parte din rentele pe care și hotărîrile Parlamentului și declarațiile regelui le prevăzuseră, ca să nu se ajungă la dezordini. Magistratii de la Primărie, dependenți de Mazarin, contri-

¹ a funcție de ministru de finanțe (supraintendent al finanțelor).

² A sporit plata rentelor asupra gabelei — impozitul plătit pe sare.

ouă și ei la asta prin încălcarea îndatoririlor ; rentierii se răzvrătiră cu de la ei putere, fără să-i fi ațîțat nimeni și se adunară în număr mare la Primărie. Camera Vacațiunilor dădu o hotărîre prin care se interzise aceste adunări. Cînd Parlamentul se întruni, în ziua de Sfîntul Martin a anului 1649, Marea Cameră confirmă această hotărîre care, în sine, era justă, pentru că adunările fără aprobarea Prințului nu erau niciodată legale, dar care autoriza totuși răul, prin faptul că nu indica nici un remediu. Ceea ce a obligat Marea Cameră să dea o a doua hotărîre a fost faptul că, în pofida celei ce fusese dată de Camera Vacațiunilor, rentierii, adunați într-un număr mai mare de trei mii ¹, toți burghezi de treabă și înveșmîntați în negru, aleseseră doisprezece sindici care să vegheze — ziceau ei — asupra prevaricațiunilor Primarului Parisului. Acea numire de sindici a fost inspirată acelor burghezi de cinci sau șase persoane care aveau într-adevăr oarecare interes în privința rentelor, dar pe care eu le vîrîsem în adunare ca s-o dirijeze de îndată ce am văzut-o alcătuită. Sînt și acum foarte convinși că am adus un mare serviciu Statului, pentru că dacă n-aș fi strunit, așa cum am făcut, acea adunare, ea ar fi antrenat după sine întregul Paris și s-ar fi transformat cu siguranță într-o foarte mare răscoală. Dar așa, totul s-a petrecut, dimpotrivă, într-o foarte mare ordine. Rentierii își păstrară respectul față de cei patru sau cinci consilieri din Parlament, care se iviră în mijlocul lor și binevoiră să accepte sindicii. Persistară bucuroși în acest lucru, cînd aflară, prin aceiași consilieri, că domnul de Beaufort și cu mine le vom acorda toată protecția. Ne trimiseră o deputăție solemnă, pe care vă puteți închipui cum am primit-o ². Primul președinte, văzînd acest demers, se înfurie și dădu o a doua hotărîre, despre care v-am vorbit. Sindicii pretinseră că sindicatul lor nu putea fi

¹ După Joly, nu erau decît cinci sute.

² Această deputăție, pe lingă Retz, nu era decît punerea în practică a unui scenariu pregătit de el, Joly și Beaufort (n. ed. fr.).

casat decît de Parlament, *in corpore*, și nu de Marea Cameră. Se plînseseră Camerei Anchetelor, care a fost și ea de aceeași părere, și după ce s-au sfătuit între ei s-au dus la primul președinte, însoțiți de un număr foarte mare de rentieri.

Curtea, care crezu că trebuie să dea dovadă de autoritate, trimise niște arcași să-l înhațe pe Parain des Coutures, căpitan în cartierul său, și care era unul dintre cei doisprezece sindici. Arcașii fură foarte bucuroși că nu-l găsiră acasă. A doua zi rentierii se adunară, într-un număr și mai mare, la Primărie, și hotărîră să prezinte o jalbă Parlamentului prin care să ceară dreptate pentru violența exercitată asupra unuia dintre sindicii lor.

Pînă atunci, afacerile noastre merseseră așa cum dorișem. Ne ascusesem în dosul celei mai bune și mai drepte afaceri din lume și eram pe punctul de a o lua de la capăt și de a ne cîrpi cu Parlamentul — ca să zic așa — care la rîndu-i era pe punctul de a cere adunarea Camerelor și de a consfinți tot ceea ce făcusem noi. Dar dracul suci mintea subalternilor noștri : ei crezură că această treabă va da greș dacă n-o vom însufleți printr-o nebunie care să fie mult mai eficientă decît formulele Parlamentului. Acestea au fost chiar cuvintele lui Montrésor, care, într-un consiliu al Frondei, ce s-a ținut la președintele Bellièvre, a propus să se tragă cu pistolul într-unul din sindici, pentru a obliga Parlamentul să se adune, pentru că altfel — zicea el — primul președinte nu va aproba niciodată adunarea Camerelor, pe care avea motive s-o refuze, pentru că așa făgăduise la încheierea păcii de la Ruel ; că dacă, în schimb, am face o răscoală, Camera Anchetelor va face tîmbălău mare, iar noi vom izbuti astfel să adunăm Camerele, lucru ce ne era absolut necesar, pentru că în acest fel ne alăturam în chip firesc Parlamentului, într-o conjunctură unde aveam să fim, împreună cu Parlamentul, apărătorii văduvelor și ai orfanilor și, în care, fără Parlament, riscam să fim niște răsculați și niște tribuni ai

poporului. Nu era altceva de făcut, adăugase el, decît să tragem cu pistolul pe stradă, într-unul din sindici, care să nu fie prea cunoscut de popor, ca să nu se facă mare vîlvă, dar care să facă totuși destulă pentru a duce la adu-marea Camerelor ce ne era atît de necesară.

M-am opus acestui plan cu toată puterea de care am fost în stare¹. Am arătat că vom obține negreșit adunarea Camerelor și fără acel expedient care avea mii și mii de inconveniente. Am mai adăugat că astfel de tertipuri erau întotdeauna odioase. Președintele de Bellièvre trată scrupulele mele drept mofturi. Mă rugă să-mi aduc aminte de ceea ce scrisesem odinioară în *Viața lui Cezar*², că în treburile publice morala are mai multă importanță decît în cele particulare. L-am rugat, la rîndu-mi, să-și aducă aminte de ceea ce scrisesem la sfîrșitul aceleiași *Vieți a lui Cezar*, că întotdeauna e judicios să nu te servești decît cu extreme precauții de abaterea de la morală pe care n-o justifică decît succesul.

— Și cine poate răspunde de succes? am adăugat, fiindcă soarta poate să prilejuiască într-o astfel de afacere sute și sute de incidente, care o vor încununa cu ridicol, într-un mod abominabil, dacă nu va reuși.

N-am fost ascultat, deși se pare că Dumnezeu mi-a inspirat aceste vorbe, după cum veți vedea din cele ce s-au întîmplat. Domnii de Beaufort, de Brissac, de Noirmoutier, de Laigue, de Bellièvre, de Montrésor se uniră împotriva mea; s-a hotărît ca un gentilom, om de-al lui Noirmoutier, să tragă cu pistolul în trăsura lui Joly, pe care l-ați văzut după aceea la mine³, și care era unul dintre sindicii

¹ După Joly, Retz s-ar fi oferit, dimpotrivă, să fie el victima aceluia fals atentat (n. ed. fr.).

² Nu se știe nimic despre această lucrare. Cezar nu este menționat decît în lucrarea *Conjurația lui Fiesco*, scrisă de Retz la vîrsta de optsprezece ani.

³ Joly a fost secretarul lui Retz și *Memoriile* sale le contrazice adesea pe cele ale coadjutorului.

rentierilor. Că Joly își va face o zgîrietură ca să se creadă că fusese rănit ; că se va așeza în pat și că va trimite o plîngere Parlamentului. Vă mărturisesc că această hotărîre m-a neliniștit așa de tare încît n-am închis ochii toată noaptea, iar a doua zi dimineață i-am spus președintelui Bellièvre, aceste două versuri din Horațiu :

„Ridic în slavă zeii că nu-s născut roman
Și că mai am în suflet o brumă de uman.“

Mareșalul de la Mothe căruia i-am comunicat această ispravă frumoasă, avu pentru ea aproape aceeași aversiune ca și mine. În sfîrșit, fu pusă în practică la 11 decembrie și soarta n-a întîrziat să vîre în ea cel mai crud dintre incidentele ce s-ar fi putut imagina. Marchizul de la Boulaie, fie din propria sa nebunie, fie de comun acord cu cardinalul — lucru pe care-l cred datorită unei dovezi convingătoare — văzînd că în urma zarvei iscată în piața Maubert de acel glonte, și în urma plîngerii președintelui Charton, unul dintre sindici, care-și închipuise că-l confundaseră pe Joly cu el, se năpustise ca un smintit și ca un demon în mijlocul sălii Parlamentului, urmat de cincisprezece ori douăzeci de ticăloși, dintre care cel mai cinstit era un amărit de cîrpaci, strigînd : „La arme !“, la Boulaie, zic, nu precupeți nimic pentru a-i face și pe cei de pe străzile vecine să ia armele ; se duse la bătrînul Broussel, îl făcu de două parale, apoi veni la mine, dar eu l-am amenințat că-l arunc pe fereastră ; burduhănosul Coméni¹, care se afla de față, îl trată ca pe un valet. Am să vă povestesc urmarea acestei aventuri după ce am să vă explic motivul pe care-l aveam să cred că acel marchiz de la Boulaie, tatăl lui la Mark, cel de astăzi, acționa de comun acord cu cardinalul. Era atașat lui Beaufort, care-l trata ca pe o rudă, dar care-l ținea pe lîngă el mai mult din pricina doamnei de Montbazon, de care era cu totul

¹ E vorba de Caumesnil.

dependent. Am descoperit că acel ticălos avea discuții secrete cu doamna de Empus¹, concubina oficială a lui Ondedei și spioana confirmată a cardinalului. Era de datoria mea să-i deschid ochii lui Beaufort, pe care l-am pus să jure pe *Evangelhîe* că nu-i va spune niciodată lui la Boulaie nimic din ceea ce mă privea. Laigue, care nu era un impostor, îmi spusese, cu puțină vreme înainte de a se prăpădi, că Richelieu murind, îl recomandase regelui ca pe un om care-l slujise întotdeauna cu credință. Observați vă rog, că același om fusese întotdeauna frondeur de profesie.

Revin la Joly. Parlamentul adunîndu-se, a ordonat să fie informat despre acest atentat. Regina care văzuse că la Boulaie nu izbutise în încercarea de răscoală, se duse, ca de obicei — căci era într-o simbătă — la slujba de la Notre-Dame. La înapoiere, primarul Parisului se duse s-o așigure de fidelitatea orașului. Palatul regal încercă să răspîndească zvonul că frondeurii voiseră să ridice norodul, dar că lovitura lor dăduse greș. Toate astea însă au fost floare la ureche în comparație cu ceea ce s-a întîmplat seara.

La Boulaie, care stătea în dubii — dacă nu cumva era înțeles cu Curtea, sau vrînd să isprăvească piesa pe care-o începuse, în cazul în care fusese înțeles cu Mazarin — postă un fel de corp de gardă, alcătuit din șapte sau opt călăreți, în piața Dauphine, în vreme ce el — așa cum mi s-a spus mai tîrziu — se afla la o tîrfă din împrejurimi. Dar iată că între călăreți și burghezii din paza de noapte s-au ivit nu știu ce neînțelegeri ; la Palatul Regal s-a spus că în acel cartier izbucnise răscoala ; Servien, care se afla la Palat, primi poruncă să se ducă într-acolo și să vadă despre ce era vorba ; unii pretinseră că în raportul său îngroșase zdravăn numărul oamenilor aflați în acel loc. S-a observat chiar că a avut loc o destul de lungă discuție cu cardi-

¹ După toate probabilitățile, e vorba de Marie de Brancas, văduva marchizului de Empus.

nalul, în odăița cenușie a reginei, și că abia după această discuție a venit, foarte înfierbîntat, să-i spună prințului de Condé că știa sigur cum că norodul punea ceva la cale împotriva persoanei sale. Primul imbold al Prințului a fost să se ducă într-acolo și să lămurească lucrurile ; dar regina nu l-a lăsat și s-au înțeles să trimită numai trăsura Prințului, cu o altă trăsură după ea, cum mergea de obicei, ca să vadă dacă va fi atacat. Cînd trăsurile ajunseră pe Pont-Neuf dădură peste o mulțime de oameni înarmați, pentru că burghezii se înarmaseră încă de la primele zvonuri ; trăsura Prințului însă nu păți nimic. În trăsura lui Duras¹, care-o urma, un lacheu fu rănit de un glonte. Nimeni n-a știut cum s-a întîmplat acest lucru ; dacă este adevărat — cum s-a spus atunci — că doi călăreți ar fi tras cu pistolul după ce s-ar fi uitat în trăsura Prințului, unde n-au văzut pe nimeni, atunci se pare că acel glonte a fost urmare a celui de dimineață. Un măcelar, om foarte de treabă, mi-a spus după vreo opt zile, iar după aceea mi-a răspuns de vreo douăzeci de ori, că nu era adevărată nici o vorbuliță din cele rostite despre cei doi călăreți ; că acei călăreți ai lui la Boulaie nu mai erau acolo cînd tre-cuse trăsura și că glonțul care pornise fusese tras de niște burghezi beți în camarazii lor, măcelarii, pe cînd se întor-ceau de la Poissi, și care erau și ei cu chef. Acel măcelar, numit le Houx², tatăl călugărului cartuzian despre care ați auzit vorbindu-se, spunea că se afla și el printre măcelari.

Orice-ar fi fost, trebuie să mărturisesc că șiretlicul lui Servien i-a adus un mare serviciu cardinalului, în această situație, pentru că i l-a apropiat pe Prinț, datorită spaimii acestuia pricinuită de credința că frondeurii voiseră să-l asasineze. Domnul Prinț a fost foarte blamat că s-a lăsat

¹ Jacques-Henri de Dufort, duce de Duras (1630—1704), mareșal al Franței.

² Era cel care furniza carne pentru spitalul Hôtel-Dieu (n. ed fr.).

prins în această capcană, dar, după părerea mea, trebuia deplîns. Era greu să te aperi într-un moment în care toți oamenii devotați unui prinț socot că nu-și dovedesc îndestul zelul decît dacă exagerează în fața acestuia pericolele care-l pîndesc. Lingușitorii de la Palatul Regal, confundară, cu grabă și bucurie, întîmplarea de dimineată cu aventura petrecută seara ; se brodă pe această canava tot ceea ce a putut inventa slugărnicia cea mai lașă, impostura cea mai neagră, credulitatea cea mai prostească ; iar a doua zi dimineată ne-am trezit în zvonul ce se răspîndise în întreg orașul, că voisem să-l răpim pe rege și să-l ducem la Primărie ; că hotărîsem să-l masacrăm pe Prinț, și că trupele Spaniei se îndreptau spre frontieră, de comun acord cu noi. Chiar în aceeași seară cei de la Curte o speriară foarte tare pe doamna de Montbazon, pe care o știau a fi ocrotitoarea lui la Boulaie. Mareșalul d'Albert, care se lăuda că-i era iubit, îi împuie urechile cu tot ceea ce urmărise cardinalul să ajungă pînă la ea. Vineuil, care-i era într-adevăr iubit, după cum se spunea, îi șopti și el tot ceea ce urmărise Prințul să ajungă la urechile ei. Ea îi înfățișă porțile infernului larg deschise lui Beaufort care veni să mă scoale la ceasurile cinci dimineată ca să-mi spună că eram pierduți și că n-aveam de luat decît o singură hotărîre : și anume, ca el să plece în Péronne unde Hocquincourt îl va primi, iar eu să mă retrag la Mézières, unde puteam dispune de Bussi Lamet ¹. La primele cuvinte ale unei astfel de propuneri am crezut că Beaufort făcuse vreo prostie împreună cu la Boulaie. Dar cum se jură de mii de ori că era tot atît de nevinovat ca și mine, i-am spus că propunerile sale nu-și aveau rostul ; că vor face să părem vinovați în ochii întregii lumi ; că nu ne rămînea altceva de făcut decît să ne înfășurăm în nevinovăția noastră, să facem haz de necaz, să nu punem nimic la suflet

¹ *Antoine-François de Lamet, marchiz de Bussi-Lamet* ; i-a urmat tatălui său în funcția de guvernator al orașului Mézières.

ori de cîte ori nu vom fi atacați direct și să găsim soluții, în tot ceea ce vom avea de făcut, după împrejurări. Cum se lăsa lesne convins de tot ce i se părea cutezător, ajunse fără dificultate să-mi dea dreptate. Pe la opt seara, am ieșit împreună ca să ne arătăm norodului și ca să văd eu însumi starea de spirit a poporului despre care fusesem înștiințat, din diferite cartiere, că ar fi foarte consternat. Lucrul ni s-a părut atît de adevărat încît dacă Curtea ne-ar fi atacat în acel moment, nu știu dacă n-ar fi reușit. Am primit treizeci de bilete, spre prînz, care mă făcură să cred că nutrea într-adevăr acest plan, și alte treizeci, care mă făcură să mă tem că n-ar fi putut-o face decît cu deplin succes.

Domnii de Beaufort, de la Mothe, de Brissac, de Noirmoutier, de Laigue, de Fiesque, de Fontrailles și de Matha veniră să ia masa la mine. După masă avu loc un protest general, majoritatea susținînd să ne punem în defensivă, ceța ce ar fi fost cît se poate de ridicol, pentru că astfel ne-am fi socotit vinovați înainte de a fi acuzați. Părerea mea a fost ca domnul de Beaufort să meargă singur pe străzi, doar cu un paj în spatele trăsorii, și că, la rîndul meu, să merg la fel, doar cu un capelan ; că să ne ducem separat la domnul Prinț și să-i spunem că eram foarte convinși că nu ne va face nedreptatea de a ne amesteca în zvonurile ce circulau etc. După masă, nu l-am putut găsi pe Prinț acasă ; cum nici Beaufort n-a dat de el, ne-am întîlnit amîndoi pe la șase, la doamna de Montbazon, care ținea morțiș să inhămăm caii la trăsură și să fugim. Protestul nostru a prilejuit o scenă destul de caraghioasă deși era vorba de ceva tragic. Doamna de Montbazon susținînd că personajelor cu care Beaufort și cu mine aveam de a face le era foarte ușor să se descotorosească de noi, din moment ce ne lăsam pe mîna dușmanilor noștri, i-am răspuns că era adevărat că ne riscam viața ; dar că dacă acționam altfel, aveam să ne

pierdem, în mod sigur, și onoarea. La acest cuvînt, ea se ridică din patul unde stătea și-mi spuse, după ce mă conduse către șemineu :

— Spune adevărul ; nu asta te reține aici ; nu-ți poți părăsi nimfele. Dar s-o luăm pe inocentă ¹ cu noi ; de cealaltă ² cred că nu-ți pasă cîtuși de puțin !

Cum eram obișnuit cu manierele ei, n-am fost prea mirat de aceste vorbe. Dar am fost foarte mirat cînd am văzut că persistă în ideea de a se duce la Péronne, și că era atît de speriată încît nici nu mai știa ce spune. Am socotit că cei doi amanți ai ei ³ o speriaseră mai mult decît ar fi vrut. Am încercat s-o liniștesc ; și cu toate că-mi arăta oarecare neîncredere pentru că nu mă număram printre prietenii ei, din cauza legăturilor pe care le aveam cu domnișoara de Chevreuse și cu doamna de Guémené, i-am arătat tot ceea ce, în numele prieteniei mele cu Beaufort, putea cere de la mine, în acea conjunctură...

Domnul de Beaufort ieși apoi din palatul Montbazon ca să se ducă să-l caute pe Prinț, pe care-l găsi la masă sau la Prudhomme sau la mareșalul de Gramont ; nu-mi mai aduc precis aminte unde l-a găsit. Îl salută cu respect. Surprins, Prințul îl întrebă dacă nu voia să se așeze la masă. Beaufort se așeză ; susținu discuția fără să se arate încurcat și ieși din această afacere cu o îndrăzneală care nu întrecu măsura. Am auzit mulți oameni spunînd că acest demers al lui Beaufort îl uluise pe Mazarin atît de tare, încît patru sau cinci zile nu mai vorbi cu confidenții săi decît despre acest lucru. Nu știu ce s-a mai petrecut din după-amiaza aceea și pînă a doua zi dimineată ; dar știu bine că Prințul, care seara nu păruse supărat pe noi, a doua zi era foarte înveninat.

^{1,2} E vorba de domnișoara de Chevreuse (inocenta) și de doamna de Guémené (cealaltă).

³ Mareșalul d'Albert și Vineuil.

M-am dus la el împreună cu Noirmoutier ; toată Curtea se străduia să-l câineze pentru pretinsul său atentat ; cavalerul de la Rivière, care era gentilomul odăii sale, îi pofti pe toți cei de afară, unul după altul, în cabinetul său ; pe mine mă lăsa mereu să aștept, spunându-mi că n-are ordin să mă cheme. Noirmoutier, care era foarte ager, se impacientă ; eu simulam o răbdare rară ; am rămas trei ceasuri întregi în anticameră, și n-am ieșit decît printre ultimii ; dar nu m-am mulțumit doar cu acest pas : m-am dus la doamna de Longueville care m-a primit destul de rece ; după care am coborît la soțul ei, ce de-abia sosise la Paris, și l-am rugat să intervină pe lângă domnul Prinț etc. Cum el era foarte convins că tot ceea ce se petrecuse nu era decît o capcană pe care Curtea i-o întinsese Prințului, îmi arată că-i displăcea total ceea ce vedea ; dar cum era slab din fire, cum era proaspăt împăcat cu Mazarin, și cum încheiase de curînd o nu știu ce nouă înțelegere cu la Rivière, rămase la niște termeni generali, ba chiar am băgat de seamă că, împotriva obiceiului său, evita amănuntele.

Tot ceea ce v-am spus pînă acum, s-a petrecut în 11 și în 12 decembrie 1649. În 13, ducele de Orléans, prințul de Condé și domnii de Bouillon, Vendôme, Saint-Simon, Elbeuf și Mercoeur veniră în Parlament unde, în urma unui ordin trimis de rege, prin care acesta porunca să fie informat în legătură cu autorii sediiiei, se hotărî să se lucreze la această afacere, cu toată străduința pe care o merita o conjurație împotriva Statului.

În 14, prințul de Condé, în aceeași companie, își făcu plîngerea și ceru să fie informat despre atentatul pe care încercaseră să-l comită împotriva persoanei sale.

În 15, Parlamentul nu se adună, pentru că vru să le dea răgaz domnilor Chanron și Dougeat să isprăvească informările pe care le aveau de întocmit.

În 18, Parlamentul neadunîndu-se din același motiv, Joly prezintă o cerere la Marea Cameră rugînd să fie

trimis la Camera din Tournelle, pretinzind că era vorba de o treabă particulară ce nu trebuia să fie cercetată de Camerele adunate, pentru că n-avea nici o legătură cu sediția. Primul președinte, care nu voia să țină decât un singur proces cu tot ceea ce se petrecuse în 11, trimise cererea Camerelor adunate.

În 19, Parlamentul nu s-a adunat.

În 20, Monsieur și Prințul veniră la Parlament, și toată ședința se irosi în contestări: dacă președintele Charton — care făcuse o plângere în ziua presupusului atentat contra lui Joly — să-și spună sau nu părerea. A fost exclus și pe bună dreptate.

În 21, Parlamentul nu s-a adunat.

Vă rog să credeți că Fronța nu adormise, în starea în care ajunseseră lucrurile. M-am străduit să nu omit nimic din tot ceea ce putea să ne reabiliteze afacerile aflate într-o prodigioasă discreditare. Aproape toți prietenii noștri erau sperați și vlăguți...

Cei care ni se părură a fi cei mai fermi din Paris, în toiul acelei consternări, fură preoții. Lucraseră, în cele șapte sau opt zile, printre enoriașii lor, cu un zel de necrezut, în favoarea mea; cel din Saint-Gervais, care era fratele avocatului general Talon, îmi scrisese încă din a cincea zi: „*Urcați; feriți-vă să nu fiți asasinat; peste opt zile veți fi mai puternic decât dușmanii dumneavoastră*“.

În 21, la prînz, un magistrat al cancelariei mă avertiză că domnul Meillon, procuror general, se închisese de dimineață, două ceasuri, cu Cancelarul și cu Chavigni și că hotărîseră — în urma părerii primului președinte — ca în 22, să tragă concluziile împotriva lui Beaufort, a lui Broussel și a mea; că discutaseră îndelung asupra formei; dar că pînă la sfîrșit conveniseră să fim totuși citați pentru a fi audiați: ceea ce constituia un fel de condamnare oarecum atenuată.

După masă, am ținut un mare consiliu al Fronței la Longueil, unde au avut loc mari proteste. Faptul că no-

rodul continua să fie abătut, îi făcură pe toți să creadă că Curtea se va folosi tocmai de acest moment ca să ne aresteze, invocând cine știe ce formalitate juridică...

După ce i-am lăsat vreme îndelungată să bată apa în piuă, pentru a le da prilejul să-și răcească imaginația, care nu cedează niciodată când este înfierbîntată, le-am propus ceea ce hotărîsem să le spun încă înainte de a intra la Longueil, și anume că, știind că a doua zi Monsieur și prinții se vor duce la Parlament, Beaufort se va duce și el acolo însoțit de scutierul lui ; că odată cu el voi intra și eu, pe o altă scară, însoțit doar de un simplu prelat ; că ne vom duce să ne ocupăm locurile și că eu am să spun, în numele lui și al meu, că aflînd despre zvonul care circula, cum că eram implicați în răscoală, venisem să ne oferim capetele Parlamentului, pentru a fi pedepsiți, dacă eram vinovați, și pentru a cere dreptate împotriva calomniatorilor, dacă vom fi găsiți nevinovați și, cu toate că eu nu puteam fi judecat de Companie, renunțam la toate privilegiile mele pentru a avea satisfacția de a-mi dovedi nevinovăția în fața unui corp legiuitor, față de care avusem toată viața mea tot pe-atîta atașament pe cîtă venerație.

— Știu bine, domnilor, am adăugat că ceea ce vă propun este puțin cam delicat, pentru că putem foarte bine să fim omorîți ; dar dacă nu vom fi uciși, mîine vom fi stăpîni pe putere...

Toată lumea fu de acord cu această propunere ; ne încredințară Celui-de-Sus, pentru că nu se îndoiau, văzîndu-ne că luasem o astfel de hotărîre, că ispiteam soarta ; și fiecare se reîntoarse acasă la el cu prea puține nădejdi că ne vom mai revedea.

Sosind acasă, am găsit un bilet de la doamna de Lesdiguières prin care mă înștiința că regina — care prevăzuse că am putea lua hotărîrea de a ne duce la Parlament, pentru că concluziile pe care urma să le tragă procurorul general se și răspîndiseră — îi scrisese ar-

hiepiscopului Parisului ¹ rugîndu-l să se ducă să-și ocupe locul în Parlament, ca să mă împiedice astfel pe mine să mă duc, pentru că dacă arhiepiscopul se ducea acolo, eu nu mai aveam ce căuta în acel loc, și Curtea ar fi fost cum nu se poate mai bucuroasă să nu-l vadă ca apărător al cauzei noastre decît pe Beaufort care era un vorbitor mult mai slab decît mine.

M-am dus încă de la trei dimineată să-i caut pe Brissac și pe Retz, ca să ne ducem la capucinii din foburgul Saint-Jacques, unde dormea arhiepiscopul, să-l rugăm, în plenul familiei, să nu se ducă la Parlament. Unchiul meu nu prea avea bun-simț, și puținul pe care-l avea nu era nici acela cum trebuia. Era slab și timid pînă la ultima expresie : era gelos pe mine pînă la ridicol. Îi făgăduise reginei că se va duce să-și ocupe locul în Parlament. Așa că nu ne-a stat în putere să smulgem de la el decît impertinențe și lăudăroșenii : că mă va apăra mult mai bine decît mă voi apăra eu însumi. Observați, vă rog, că, deși în particular vorbea ca un ușuratic, în public era întotdeauna mut ca un pește. Am ieșit din camera sa disperat ; un chirurg pe care îl avea arhiepiscopul, mă rugă să aștept vești de la el, la Carmelite, care erau la doi pași ² și într-adevăr la vreo sfert de ceas veni după mine cu vești bune : îmi spuse că de îndată ce noi am ieșit din camera arhiepiscopului, a intrat el ; că i-a lăudat mult fermitatea cu care rezistase, în fața nepoților săi care voiau să-l îngroape de viu ; că după aceea îl îmboldise să se scoale în grabă ca să se ducă la Parlament ; că de îndată ce s-a dat jos din pat, l-a întrebat, pe un ton speriat, dacă se simțea bine ; că arhiepiscopul îi răspunsese că se simțea foarte bine ; că el îi spusese :

— Așa ceva nu se poate ; arătați foarte rău !

¹ Unchiul lui Retz.

² Mănăstirea Carmelitelor era aproape peste drum de Val-de-Grâce.

Că-i pipăise pulsul ; că-l asigurase că avea febră, și, cu atît mai de temut, cu cît părea a fi mică ; că arhiepiscopul îl crezuse ; că se vîrîse la loc în pat și că toți regii și toate reginele din lume n-aveau să-l facă să iasă din casă înainte de cincisprezece zile. Această istorioară mi s-a părut mult prea nostimă, ca să fie omisă.

Domnii de Brissac, de Beaufort, de Retz și eu ne-am dus la Parlament, dar fiecare singur și separat. Desigur că domnii prinți aveau mai bine de o mie de gentilomi cu ei și se putea spune că, în general, toată Curtea era acolo. Cum eram cu pelerina și cu sutana, am străbătut marea sală cu boneta în mînă și am întîlnit prea puțini oameni cinstiți care să-mi răspundă la salut, pînă într-atît erau toți de convinși că eram pierdut. Fermitatea nu-i un lucru frecvent în Franța ; dar o lașitate de acest fel e și mai rară. Văd și acum, dintr-o privire, mai bine de treizeci de oameni de viță aleasă care spun și care-mi spun că mi-ar fi prieteni, dar care au dat dovadă de acest cusur. Cum am intrat în Marea Cameră înainte ca domnul de Beaufort să fi sosit, și am surprins astfel Compania, am auzit un vuiet surd aidoma celui pe care-l auzi uneori la o predică, după o frază care a plăcut, și pe care eu l-am socotit de bun augur. După ce mi-am ocupat locul, am spus ceea ce proiectasem în ajun, acasă la Longueil, așa cum ați văzut mai înainte. Acel mic vuiet a reînceput după discursul meu, care a fost foarte scurt și foarte modest. Un consilier vrînd în acel moment să depună o cerere pentru Joly, președintele de Mesme luă cuvîntul și spuse că mai înainte de orice trebuiau citite informările privind conjurația publică de care Dumnezeu binevoise să apere Statul și casa regală ; sfîrșindu-și cuvîntarea, zise ceva despre conjurația din Amboise ¹, care-mi dădu, după cum

¹ Conjurația din Amboise avusese ca scop răpirea tînărului Francisc al II-lea din mîinile familiei de Guise ; tot la fel erau acum acuzați frondeurii că voiseră să-l răpească pe rege din mîinile mazariniștilor.

veți vedea, un avantaj nemaipomenit asupra lui. Am observat de mii de ori că este tot atît de necesar să-ți alegi cuvintele, în marile afaceri, pe cît este de inutil să ți le alegi în cele mărunte.

Se citiră informările în care nu se găsiseră ca martori decît un oarecare, numit Canto, care fusese condamnat să fie spînzurat la Pau ; Pichon, care fusese și el executat, în efigie, la Mans ; Sociando, împotriva căruia exista o dovadă de fals, la Tournelle ; Lacomette, Marcassez și Gorgibus, pungași înăriți. Nu cred că ați văzut în *Micile scrisori* din Port-Royal¹ nume mai ciudate decît acestea ; Gorgibus valorează cît și Tambourin. Numai depoziția lui Canto dură patru ceasuri de citit... Ceilalți martori confirmară această depoziție. Cum procurorul general, pe care-l poftiră să intre după lectura informărilor, trase concluziile, și anume, să ne citeze pe Beaufort, pe Broussel și pe mine pentru a fi audiați, mi-am scos boneta că să vorbesc ; primul președinte voi să mă împiedice, dar mulțimea celor de la Anchete se ridică și-l acoperi cu glasul ei pe primul președinte.

Iată cu precizie, ce-am spus :

— Domnilor, nu cred că secolele trecute să fi văzut citații personale trimise unor oameni de soi numai pe baza unor lucruri auzite ; dar cred și mai puțin că posteritatea va răbda să asculte și să creadă aceste „spuse“, roștite de gura celor mai infami scelerați care au ieșit vreodată din temnițe. Canto, domnilor, a fost condamnat la spînzurătoare, la Pau ; Pichon a fost condamnat la tragere pe roată, la Mans ; Sociando figurează și acum în registrele dumneavoastră criminale ! Apreciați vă rog, mărturiile lor, după etichetele și profesia lor, care sînt acelea ale unor pungași inveterați. Dar asta nu e tot, domnilor ! Ei mai au o calitate care e și mai bine accentuată

¹ E vorba de *Provincialele* lui Pascal.

și mult mai rară ; sînt martori cu brevet ¹. Sînt disperat. că apărarea onoarei noastre, care ne este poruncită de toate legile divine și umane, mă obligă să scot la iveală, sub cel mai nevinovat dintre regi, ceea ce secolele cele mai corupte au detestat în toiul celor mai crunte răătăcirii ale vechilor împărați. Da, domnilor, Canto, Sociando și Gorgibus au fost cumpărați ca să ne acuze. Acele brevete sînt semnate de un nume august care nu trebuia folosit decît ca să consacre și mai tare legile cele mai sfinte. Domnul cardinal Mazarin, care nu recunoaște decît legea răzbunării, pe care o plănuiește împotriva apărătorilor libertății publice, l-a silit pe domnul le Tellier, secretar de Stat, să contrasemneze acele brevete infame, în privința cărora vă cerem dreptate ; dar nu vă vom cere-o totuși decît după ce vă vom ruga în modul cel mai respectuos cu putință, să ne faceți mai întii nouă dreptate, aplicînd legea cea mai severă pe care o prescriu cele mai aspre ordonanțe împotriva răsculaților, dacă se va dovedi că am contribuit, fie direct, fie indirect, la ultima răzmeriță. E cu putință, domnilor, ca un nepot al lui Henric cel Mare, ca un senator de vîrsta și probitatea domnului de Broussel, ca un coadjutor al Parisului să fie măcar bănuți de o răzmeriță unde n-a fost văzut decît un descreierat în fruntea a cincisprezece ticăloși din pleava poporului ? Vă rog să mă credeți că mi-e și rușine să dau amploare acestui subiect ! Iată, domnilor, tot ceea ce știu despre moderna conjurație din Amboise !

Mi-e cu neputință să vă exprim bucuria fără seamăn a celor de la Anchete. În legătură cu ceea ce spuseseam despre martorii cu brevet. s-au ridicat numeroase glasuri...

Aveam niște oameni viriți în lanterne ² care nu pregetară să împrăstie zvonul despre cele petrecute în sală ;

¹ Martori corupți, cumpărați.

² Mici cabine de lemn destinate să ascundă persoanele care, la adunări, voiau să asculte fără să fie văzute.

aveam alții în sală, care-l răspîndiră, la rîndul lor, pe străzi. Preoții și obișnuiții parohiilor făcură și ei același lucru. Poporul dădu năvală, din toate cartierele orașului, către palatul Parlamentului. Intrasem acolo la ora șapte dimineața ; și n-am ieșit decît la ceasurile cinci după amiază...

Am ieșit din palat și ne-am dus să mîncăm pe la șase, la mine acasă, unde am intrat cu greu din cauza mulțimii. Pe la unsprezece noaptea, am fost avertizat că la Palatul Regal se luase hotărîrea ca a doua zi Camerele să nu se adune ; președintele Bellièvre, căruia i-am adus la cunoștință acest lucru, m-a sfătuit să fiu la șapte, la Parlament, să cerem ca adunarea să aibă loc. M-am dus.

Domnul de Beaufort îi spuse primului președinte că Statul și casa regală erau în pericol ; că minutele erau prețioase ; că trebuia dată o pildă cu cei vinovați. În sfîrșit, repetă aceleași lucruri pe care le spusese în ajun, dar cu exagerare și emfază. Primul președinte hotărî necesitatea adunării Companiei, fără a mai pierde nici un minut. Bătrînul Broussel îl atacă personal pe primul președinte, ba chiar cu minie. Opt sau zece consilieri de la Anchete intrară imediat în Marea Cameră pentru a-și arăta mirarea ce-i cuprinsese că după o conjurație atît de primejdioasă se stătea cu brațele încrucișate, fără să se procedeze la pedepsire. Domnii Bignon și Talon, avocați generali, încinseseră de minune spiritele pentru că spusese, în Parchetul avocaților regali, că ei nu luaseră parte la concluzii și că acestea erau ridicole. Primul președinte răspunse foarte înțelept la cuvintele cele mai înțepătoare care i-au fost adresate, îndurîndu-le pe toate cu o răbdare de necrezut, ținînd seama de faptul, cît se poate de întemeiat, că nouă ne-ar fi fost ușor să-l obligăm la vreo replică promptă pe care s-ar fi putut întemeia sau sprijini o recuzare.

Ne-am trudit, începînd din acea după-amiază, să trimitem după prietenii noștri din provincie, treabă ce nu

se putea face fără cheltuială, iar Beaufort n-avea nici un sfanț. Lozières, despre care v-am mai vorbit, în legătură cu niște bule ale coadjutoriei Parisului, îmi aduse trei mii de pistoli, care compensară totul. Beaufort nădăjduia să aducă din Vendômois și din Blaizois șaiszeci de gentilomi, iar din împrejurimile Anetului, patruzeci. N-a găsit în total decît cincizeci și patru. Eu am adus din Brie paisprezece, iar Anneri îmi aduse optzeci, din Vexin, care însă nu voiră să primească nici un ban de la mine, care nu acceptară să le plătesc odăile la han, și care, în tot cursul procesului, rămaseră, tot timpul și în mod asiduu, lângă persoana mea, ca și cum ar fi fost gărzile mele personale. Acest amănunt n-are cîne știe ce importanță. Dar este totuși remarcabil pentru că e cu totul neobișnuit ca niște oameni care-și au casa lor la zece, la cincisprezece și la douăzeci de leghe de Paris să fie în stare de o faptă atît de cutezătoare, împotriva intereselor întregii Curți și a întregii case regale laolaltă. Anneri avea putere deplină asupra lor, iar eu aveam putere deplină asupra lui Anneri care era unul dintre cei mai fermi și mai fideli oameni din lume. Veți vedea mai pe urmă cum urma să folosim această nobilime.

În ziua de Crăciun am predicat la Saint-Germain de l'Auxerrois. Am vorbit mai ales despre mila creștină și n-am amintit de nimic care ar fi putut să aibă o cît de mică legătură cu treburile prezente. Toate femeile de treabă plînseseră, gîndindu-se la nedreptatea făcută unui viitor arhiepiscop, care n-avea decît dragoste pentru proprii săi dușmani. Cînd am coborît din amvon, mi-am dat seama, după binecuvîntările care mi-au fost adresate, că nu mă înșelasem în ideea pe care-o avusesem că această predică va face un efect bun ; numai că el a fost de necrezut și a întrecut cu mult închipuirea mea. [...]

N-am să continui pe zile urmarea procedurii Parlamentului împotriva noastră, fiindcă v-aș plictisi cu niște repetiții inutile, neavînd din 29 decembrie 1649, cînd a

Început și pînă în 18 ianuarie 1650, cînd s-a terminat, nimic considerabil de povestit...

Apariția noastră în Parlament pusă alături de informările ridicole care fuseseră făcute împotriva-ne, schimbare atît de puternic toate spiritele, încît întreg publicul fu convins de nevinovăția noastră, ba chiar cred că pînă și cei care nu voiau să creadă în ea fură convinși că nu ne mai puteau cășuna nici un rău. Nu știu care din aceste două motive l-au obligat, pe domnul Prinț ca, la vreo cinci-șase zile după lectura informărilor, să se mai îmblinzească. Domnul de Bouillon mi-a spus, după aceea, de mai multe ori, că puținele dovezi găsite în acuzația pe care Curtea i-o înfățișase la început ca foarte clară și sigură, îl făcuseră să aibă puternice bănuieli despre înșelătoria lui Servien și despre șiretlicul lui Mazarin și că el, domnul de Bouillon, nu preocupase nimic pentru a-i confirma această bănuială Prințului. Adăugă că Chavigni, deși dușmanul lui Mazarin, nu l-a ajutat pe Prinț în această ocazie, pentru că nu voia ca Prințul să se apropie de frondeuri.

În întâi ianuarie, doamna de Chevreuse care se vedea mereu cu regina, după ce regele se reîntorsese la Paris, și care, în ciuda dizgrației, păstrase un fel de obișnuință de neînțeles față de ea, se duse la Palatul Regal ; Mazarin, atrăgînd-o în ambrazura unei ferestre din cabinetul cel mic al reginei, îi spusese :

— O iubești pe regină ? Atunci cum e cu putință să nu-i apropii de ea pe prietenii dumitale ?

— În ce fel ? răspunsese ea. Regina nu mai e regină ; ci e foarte umila slugă a domnului Prinț !

— Dumnezeu ! strigase cardinalul frecîndu-se pe frunte ; dacă am putea fi siguri de oameni, am face multe lucruri ; dar domnul de Beaufort aparține doamnei de Montbazon, doamna de Montbazon lui Vineuil, iar coadjutorul...

Rostindu-mi numele, începu să ridă.

— Vă înțeleg, spusese doamna de Chevreuse, răspund însă și de ea și de el.

Iată cum începu această discuție. Cardinalul îi făcu reginei un semn, cu capul, ceea ce o determină pe doamna de Chevreuse să priceapă că propunerea fusese făcută de comun acord. În aceeași seară, ea mai avu o discuție, dar mai lungă, cu regina, care-i [dădu] un bilet scris și semnat de mîna ei : „*În ciuda trecutului și a prezentului, nu pot crede că domnul coadjutor nu este de partea mea. Aș vrea să-l văd fără să știe nimeni în afară de doamna și de domnișoara de Chevreuse. Acest nume îi asigură deplina siguranță.* Anne.“

Cînd se întoarse de la Palat, doamna de Chevreuse mă găsi la ea și am observat încă de la început că avea ceva să-mi spună, pentru că domnișoara de Chevreuse, căreia îi vorbise despre acest lucru, în trăsură, mă tatonă îndelung vrînd să știe cam în ce dispoziție aș fi în cazul în care Mazarin ar dori o împăcare cu mine. Nu m-am mirat prea mult de motivul acestei tentative ; domnișoara de Chevreuse, care nu cuteza să-mi vorbească deschis de față cu mama sa, prefăcîndu-se că-și ia manșonul căzut jos, mă strînse de mîină, pentru a-mi da de înțeles că nu vorbea din capul ei. Ceea ce o făcea pe doamna de Chevreuse să se teamă că n-aș accepta acest lucru, era faptul că, cu cîtva timp înainte rupsesem, cu toată împotrivirea ei, o negociere pe care Ondedei i-o propusese lui Noirmoutier, prin domnul de Empus ; Laigue, care fusese furios pe mine din această cauză, mi-a zis, după vreo șase zile, că procedasem cum nu se poate mai bine și că știa din sursă sigură că dacă Noirmoutier s-ar fi dus noaptea la regină, așa cum îi propusese Ondedei, aranjaseră să-l ascundă în dosul unei tapiserii pe mareșalul de Gramont ca să-i arate prințului de Condé că frondeurii, care-l asigurau zilnic de fidelitatea și de serviciile lor, erau niște trădători.

Nu trecuseră nici cinci sau șase săptămîni de cînd fusese pregătită această comedie și vă puteți da lesne

seama că, din aceleași motive de care se temea doamna de Chevreuse, mi-era frică de un al doilea act, pe care nu prea îndrăzneam să-l joc. Totuși n-am șovăit, și după ce am cîntărit bine toate circumstanțele — dintre care cea care m-a convins cel mai mult a fost mînia sinceră a reginei împotriva prințului de Condé, mînie ce m-a făcut să știu sigur că-l va învinui pe Prinț (și, după părerea mea, din motive întemeiate) de o aventură pe care Jairzé se străduise să-i facă pe toți să creadă că Prințul o avusese cu ea, am acceptat. Domnișoara de Chevreuse încercă să mă împiedice să mă vîr într-o astfel de aventură, care — credea ea — mă va face să pier, și deși n-a vrut să-și arate de la început acest sentiment de față cu mama sa, după aceea nu s-a mai putut abține. Am obligat-o totuși să consimtă la întrevvedereea mea cu regina și i-am răspuns astfel reginei : „*N-a existat nici o clipă din viața mea care să nu aparțină majestății voastre. Aș fi mult prea fericit să mor în slujba majestății voastre, ca să mă mai gîndesc la siguranța mea. Mă voi duce oriunde îmi veți porunci.*”

Am înfășurat biletul ei într-al meu. Doamna de Chevreuse îi duse a doua zi biletul, care fu primit cum nu se poate mai bine. Mi s-a spus ora și, la miezul nopții, mă afluam la mănăstirea Saint-Honoré, unde doamna Gabouri, garderobiera reginei, veni să mă ia și să mă ducă, pe o scară ascunsă¹, în micul oratoriu unde ea se închisese. Regina îmi arată toată bunătatea pe care ura împotriva Prințului putuse să i-o inspire și pe care atașamentul față de domnul cardinal i-o îngăduia. Ultimul sentiment mi se păru cu mult deasupra celui alt. Cred că mi-a repetat de douăzeci de ori aceste cuvinte : „Bietul domn cardinal...” vorbindu-mi despre războiul civil și despre prietenia pe care-o avea el pentru mine. După o jumătate de ceas intră

¹ După *Memoriile lui Guy Joly*, Retz avusese precauția să se îmbrace în costum de cavaler (n. ed. fr.).

și cardinalul. O rugă pe regină să-i îngăduie lipsa de respect de care ar da dovadă îmbrățișându-mă în fața ei. Se arată disperat că nu-mi putea da chiar în acea clipă pălăria de cardinal și-mi vorbi despre atâtea favoruri, recompense și binefaceri, încît am fost obligat să mă explic, deși fusesem hotărît să n-o fac chiar de prima dată, știind că nimic nu sădește mai multă neîncredere în noile reconcilieri, decît aversiunea pe care o simți cînd te vezi obligat față de cei cu care te împaci. I-am răspuns, deci, cardinalului că cîntea de a o sluji pe regină era cea mai mare răsplată la care puteam nădăjdui, mai ales cînd aveam de salvat coroana ; că o rugam foarte umil să nu-mi acorde decît această răsplată, ca să am cel puțin satisfacția de a-i arăta că era singura pe care o prețuiam și de care aș fi putut fi mișcat.

Domnul cardinal luă cuvîntul și-o rugă pe regină să-mi poruncească să primesc numirea de cardinal, pe care la Rivière, adăugă el, i-o smulsese cu insolență, și pe care el i-o recunoscuse în urma unei perfidii. M-am scuzat, spunîndu-i că-mi făgăduisem mie însumi, printr-un fel de legămînt, să nu fiu niciodată cardinal prin nici un fel de mijloace care să aibă o cît de mică legătură cu războiul civil, în care doar necesitatea mă aruncase, că aveam tot interesul să-i arăt reginei că nu exista nici un alt motiv care să mă smulgă de la îndatoririle pe care le aveam față de ea. Așa că invocînd acest motiv, am refuzat toate celelalte propuneri care mi s-au făcut — plata datoriilor, funcția de mare prelat, abația din Orkan. Și cum el insista, susținînd întruna că regina nu putea să nu facă pentru mine ceva care să iște vîlvă, în urma serviciului considerabil pe care eram pe punctul să i-l fac, i-am răspuns :

— Există un lucru, domnule, prin care regina mi-ar putea face un bine mult mai mare decît dacă mi-ar da tiara. Mi-a spus că ar vrea să-l aresteze pe domnul Prinț : închisoarea nu poate și nici nu trebuie să fie veșnică

pentru un om de rangul și de meritul său. Cînd va ieși, plin de venin împotriva mea, acest lucru va fi pentru mine o nenorocire ; dar am unele motive să nădăjduiesc că aş putea-o totuși înfrunta prin funcția mea. Există mulți oameni de calitate care sînt angajați, alături de mine și care, cu acest prilej, o vom sluji pe regină. Dacă majestatea voastră ar binevoi să încredințeze unuia dintre ei vreo funcție însemnată, i-aș fi mult mai obligat decît pentru zece pălării de cardinal.

Mazarin nu mai șovăi și-i spuse reginei că treaba i se părea cît se poate de justă și că vom discuta, el și cu mine, acest lucru în amănunt. Regina mă puse apoi să-mi dau cuvîntul că nu-i voi sufla o vorbă lui Beaufort despre planul de a-l aresta pe Prinț, pînă în ziua cînd va fi pus în aplicare, pentru că doamna de Montbazon căreia el avea să-i spună totul, în mod sigur, nu se va abține să nu-i spună lui Veneuil, care era atașat palatului de Condé. Cum doamna de Chevreuse îmi ținuse același discurs, aveam răspunsul gata pregătit. I-am răspuns deci, că un secret de această natură încredințat lui Beaufort, într-o ocazie în care interesele noastre erau atît de unite, m-ar dezona în ochii lumii, dacă nu preîntîmpinam încălcarea lui printr-o faptă de seamă ; că o rugam pe majestatea sa să-i spună că supraintendența mărilor, care fusese făgăduită acestei case încă din primele zile ale regenței, va face un minunat efect asupra lui Beaufort. Cardinalul luă brusc cuvîntul, spunîndu-mi :

— Ea a fost făgăduită tatălui și fiului cel mare !

La care i-am răspuns că inima îmi spunea că fiul cel mare va face o căsătorie care avea să-l pună mult mai presus decît supraintendența mărilor¹. El surise și-i spuse reginei că va aranja și această afacere cu mine.

¹. Aluzie la proiectul de căsătorie dintre Laura Mancini, nepoata lui Mazarin, și ducele de Mercoeur, fiul mai mare al ducelui de Vendôme și fratele lui Beaufort.

Am avut o a doua întrevedere cu regina și cu el, la aceeași oră și în același loc, unde am fost introdus de domnul de Lionne. Am mai avut trei, cu el singur, în cabinetul său din Palatul Regal, la care luară parte și Noirmoutier și Laigue, pentru că doamna de Chevreuse ținu morțiș să-l introducă pe al doilea, și pentru că ar fi fost de-a dreptul caraghios să-l vire acolo pe Laigue fără Noirmoutier. În aceste discuții s-a convenit că domnul de Vendôme va primi supraintendența mărilor ; domnul de Beaufort urma să moștenească această funcție ; Noirmoutier avea să primească guvernământul din Charleville și din Mont-Olympe, orașe a căror importanță o veți vedea mai pe urmă ; și că va primi și titlul de duce¹ ; Laigue va fi căpitanul gărzilor lui Monsieur ; cavalerul de Sévigné va primi douăzeci și două de mii de livre ; domnul de Brissac primea îngăduința să recompenseze² guvernământul din Anjou la cutare preț, precum și un brevet care urma să-i fie reținut din întreaga sumă. S-a hotărât că-i vor aresta pe prinții de Condé, de Conti și pe domnul de Longueville. Deși ultimul nu mă ajutase, cu prilejul acelui proces criminal, atita pe cât îmi era dator, n-am precupețit nimic ca să-l smulg din acel pericol...

La cea de a doua întrevedere pe care-o avurăm, în prezența reginei, s-a discutat mult despre mijlocul de a-l face pe Monsieur să consimtă la înțemnițarea prinților. Regina spuse că nu era nici o dificultate ; că Monsieur era teribil de obosit ; că, în plus, era sătul pînă peste cap de la Rivière, pentru că fusese foarte precis informat că acesta trecuse cu trup și suflet de partea lui Condé. Cardinalul nu era însă tot atît de convins ca și regina de dispoziția sufletească a lui Monsieur. Doamna de Chevreuse își asumă sarcina să-l tatoneze. El avea o înclinație

¹ Noirmoutier-ul era pe atunci marchizat ; în martie 1650 a fost însă ridicat la rangul de ducat.

² Să dea în schimb, să vîndă.

deosebită către ea. Doamna alege ziua și se servi foarte abil de ea ; îl făcu să creadă că regina nu putea să fie convinsă decît de el ca să ia o hotărîre de această natură, deși, în fond, era foarte nemulțumită de domnul Prinț. Ea fi exageră marele avantaj pe care l-ar avea dacă ar aduce în slujba regelui o facțiune atît de puternică cum era cea a Frondei ; îi arătă, pe nesimțite și fără nici o afectare, înfricoșătorul pericol în care se afla zilnic, văzînd Parisul în foc și sînge. Sînt convins — și ea a fost tot atît de convinsă ca și mine — că acest ultim motiv l-a impresionat mult mai mult decît celelalte, căci tremura de frică, ori de cîte ori venea la Parlament ; ba au existat zile cînd domnului Prinț i-a fost cu neputință să-l aducă acolo. Acest lucru fusese numit „accesele de colici ale alteței sale regale“. Spaima sa nu era totuși fără motiv. Dacă unui lacheu i-ar fi venit ideea să scoată sabia, am fi fost cu toții uciși în mai puțin de un sfert de ceas...

Nu-mi pot închipui motivul pentru care cardinalul a mai amînat vreo patru-cinci zile executarea acelei hotărîri. Laigue și Noirmoutier își dădură cu părerea că făcea acest lucru în nădejdea că ne vom uide reciproc, Prințul și noi, în palatul Parlamentului ; lăsînd la o parte faptul că dacă s-ar fi gîndit la acest lucru, i-ar fi fost foarte ușor să-i reușească, tocmind doi oameni care să înceapă gilceava ; cred însă că el se temea cel puțin cît și noi de acest lucru, fiindcă nu se îndoia că nu exista nici un loc pe pămînt atît de sigur pentru el în care să-și salveze pielea dintr-o astfel de catastrofă. Am atribuit întotdeauna în sinea mea, nehotărîrii sale innăscute această amînare care, vă mărturisesc, ar fi putut și ar fi trebuit să producă mari inconveniente, căci acel secret, păstrat de șaptesprezece oameni, m-a convins de ceea ce v-am mai spus uneori și de ceea ce v-am mai arătat în această lucrare, și anume că oamenii obișnuîți cu marile afaceri n-au cusurul de a vorbi prea mult. Ceea ce mă neliniștează însă

atunci, era faptul că-l știam pe Noirmoutier a fi omul cel mai puțin secretos din lume.

În 18 ianuarie, Laigue presîndu-l serios pe Lionne să pună în practică acest plan, într-o discuție pe care-o avusese cu el, în cursul nopții, cardinalul hotărî ca arestarea să aibă loc la amiază. Încă din ajun, îl făcuse pe Condé să creadă că avea o anumită informație cum că Parain des Coutures, unul dintre sindicii rentierilor, se ascunsese într-o casă și că el însuși dăduse jandarmilor și cavaleriei ușoare a regelui ordinele necesare de a-l duce la Vincennes; îi pofti deci pe prinți la Palat, sub pretextul că trebuiau discutate formele necesare pentru întemnițarea acelui nemernic. Prinții veniră la sfat. Guitaut, căpitanul gărzilor reginei, îl arestă pe Condé, locotenentul Comminges, îl arestă pe Conti, iar stegarul Cressi îl arestă pe Longueville. De îndată ce domnul Prinț a fost arestat, Boutteville — în prezent domnul de Luxembourg — trecu în galop pe podul Notre-Dame strigînd norodului, citîl ținea gura, că domnul de Beaufort fusese întemnițat. Oamenii luară armele, dar le-au depus imediat fiindcă eu am ieșit pe străzi, precedat de cinci sau șase purtători de torțe. Beaufort se plimbă și el la fel și pretutindeni se aprinseră de bucurie, focuri.

Ne-am dus împreună la Monsieur și, în sala cea mare, l-am găsit pe la Rivière, care făcea pe veselul, și care istorisea în amănunt celor de față ce se petrecuse la Palatul Regal. Nu se îndoia totuși că era pierdut, fiindcă Monsieur nu-i spusese nimic despre această afacere...

Imediat după asta, regina trimise Parlamentului o scrisoare din partea regelui prin care explica motivele întemnițării lui Condé, motive ce nu erau nici foarte puternice și nici prezentate favorabil... După cîteva zile, s-a publicat o amnistie pentru tot ceea ce se făcuse și se spusese în Paris în timpul adunărilor rentierilor.

Prințesele primiră ordin să se retragă la Chantilly. Doamna de Longueville plecă din Paris de îndată ce află

vestea, îndreptându-se spre Normandia, unde însă nu primi azil. Parlamentul din Rouen trimise s-o roage să plece din oraş ; ducele de Richelieu¹, care se căsătorise cu câteva zile mai înainte, la îndemnul lui Condé, cu doamna de Pons², nu vru s-o primească la Le Havre. Ea se retrase la Dieppe, unde veţi vedea mai pe urmă că n-a putut rămîne multă vreme.

Domnul de Bouillon, care se ataşase foarte tare de Prinţ, după pacea de la Ruel, plecă cu diligenţa la Turenne³. Domnul de Turenne, care se ataşase şi el de Prinţ după reîntoarcerea sa în Franţa, se năpusti spre Stenai, loc sigur pe care Prinţul i-l încredinţase lui la Moussaie. La Rochefoucauld, care pe vremea aceea era încă prinţ de Marcillac, se duse la casa lui din Poitou ; iar mareşalul de Brézé, socrul lui Condé, se refugie în Saumur unde era guvernator.

În Parlament, se publică şi se înregistrează o declaraţie împotriva lor prin care li se ordonă să se întoarcă lângă persoana regelui, în cincisprezece zile, iar dacă nu, aveau să fie declaraţi perturbatori ai liniştii publice şi criminali de les-majestate. În acelaşi timp, regele se duse să dea o raită prin Normandia, căci se temea ca doamna de Longueville — care fusese primită în castelul din Dieppe de către Montigni, slujitorul soţului ei, şi de către Chamboi care comanda în locul lui, la Pont-de-l'Arche — să nu pună la cale vreo răsccoală, deşi Beuvron, care stăpînea vechiul palat din Rouen şi la Croisette, care porunceă în cel din Caen, îl asiguraseră pe rege de fidelitatea lor. Pînă la urmă se plecară cu toţii în faţa Curţii. Doamna de Longueville fugi pe mare, în Olanda, de unde se duse la Arras

¹ *Armand-Jean de Vignerot du Plessis, duce de Richelieu* (1629—1715) strănepotul cardinalului de Richelieu.

² *Anne Poussart*, cea cu care s-a însurat ducele de Richelieu în 1649, era văduva lui François-Alexandre d'Albert, sieur de Pons.

³ Capitala vicomitatului de Turenne (în Corrèze).

pentru a lua legătura cu bătrînul la Tour¹, pensionar al soțului ei, care-și oferi persoana sa, dar care refuză să-i predea fortăreața. Atunci se îndreaptă spre Stenai unde domnul de Turenne veni să i se alătore cu toți prietenii și slujitorii Prințului pe care-i putuse aduna după plecarea din Paris. La Bécherelle luă în stăpînire orașul Damvilliers, răscolînd garnizoana, unde fusese odinioară locotenent al regelui, împotriva cavalerului de la Rochefoucauld, care comanda acolo în locul fratelui său. Mareșalul de la Ferté puse stăpînire, fără luptă, pe Clermont. Locuitorii din Mouzon îl alungară pe guvernatorul lor, contele de Granpré, pentru că acesta le propusese să se declare de partea prinților. Regele, care după înapoierea sa din Normandia, se dusese în Bourgogne, îl instalează acolo, în locul lui Condé, pe domnul de Vendôme, ca guvernator, așa cum îl instalase în Normandia pe contele de Harcourt în locul domnului de Longueville. Castelul din Dijon se predă domnului de Vendôme. Bellegarde, apărut de domnia de Tavannes, de Boutteville și de Saint-Micaud, opuse prea puțină rezistență regelui, care se întoarse la Paris din cele două călătorii ale sale — în Normandia și în Bourgogne — acoperit de lauri. Tămîierile acestea îl incomodară puțin cam tare pe cardinal; într-adevăr, la reîntoarcerea sa, regele li se păru tuturor mult mai mîndru decît li se păruse înainte de plecare². Iată și prima dovadă pe care-o dădu. În timpul absenței regelui, Prințesa-văduvă³ veni la Paris și prezentă Parlamentului o cerere prin care solicita să fie pusă sub ocrotirea Companiei pentru a putea rămîne la Paris și a cere dreptate în legătură cu întemnițarea nejustă a copiilor ei. Parlamentul porunci ca Prințesa-văduvă să stea la domnul de la Grange, în curtea palatului Parlamentului, în vreme

¹ Guvernator în Arras.

² Regele, n-avea în acea epocă, nici doisprezece ani.

³ E vorba de mama prinților de Condé și de Conti și de soacra lui Longueville.

ce ei vor trimite după domnul duce de Orléans rugându-l să vină să-și ocupe locul în adunare. Ducele de Orléans răspunse trimișilor Companiei că doamna Prințesă primind poruncă de la rege să se ducă la Bourges, așa cum într-adevăr și primise cu câteva zile mai înainte, nu socotea că trebuie să se ducă la palatul Parlamentului pentru a-și da părerea asupra unei afaceri în care nu trebuiau decît să se supună unor ordine superioare. Mai adăugă cum că ar fi foarte bucuros dacă primul președinte ar veni acasă la el pe la orele cinci. Președintele se duse și-i făcu cunoscut lui Monsieur că era necesar să vină a doua zi la Parlament pentru a potoli, prin prezența sa, începutul acelei afaceri care putea să se îngroașe, datorită compătimirii — foarte firească — față de o mare prințesă mîhnită, și urii, încă nestinse, împotriva cardinalului. Monsieur îl crezu. La intrarea în Marea Cameră o găsi pe Prințesă care se aruncă la picioarele sale. Ea îl rugă și pe Beaufort s-o ocrotească ; îmi spuse și mie că avea cinstea să-mi fie rudă¹. Domnul de Beaufort fu foarte încurcat ; eu era să mor de rușine. Monsieur spuse Companiei că regele poruncise Prințesei să plece din Chantilly, pentru că-l prinsese pe unul din valeții ei încărcat cu scrisori către cel care guverna în Saumur ; că n-o putea lăsa să stea la Paris, pentru că contravenise poruncilor regelui ; că trebuia să plece ca să-și arate supunerea și ca să merite ca regele — care avea să se întoarcă peste două-trei zile — să poată ține seama de faptul că învocasе starea proastă a sănătății sale. Ea plecă chiar în aceeași seară și se duse să doarmă la Berny, de unde regele — care sosi după o zi sau două — îi dădu poruncă să plece la Valeri. Îmbolnăvindu-se însă, Prințesa-mamă rămase la Angerville. [...]

Doamna de Longueville și domnul de Turenne încheiară un tratat cu spaniolii și ultimul își uni armatele cu

¹ O Antoinette de Orléans se măritase cu unchiul lui Retz, Charles de Gondi.

cele ale lor, care intrară în Picardia și asediară Guise, după ce cuceriseră Casteletul. Bridieu, care era guvernator acolo, îl apără foarte bine, iar contele de Clermont, fiul mai mic al lui Tonnerre, se remarcă în luptă. Asediul dură optsprezece zile și lipsa de alimente îl obligă pe arhiduce să-l ridice. Domnul de Turenne strânse câteva trupe cu banii pe care îi acordaseră spaniolii prin tratatul cu ei ; mai avea și rămășițele armatei cu care fusese în Bellegarde ; i se alătură și majoritatea ofițerilor din armata care-i slujise pe prinți, împreună cu domnii de Boutteville, Coligni, Langues, Duras, Rochefort, Tavannes, Persan, Moussaie, Suze, Saint-Ibal, Cognac, Chavaignac, Guitaut, Mailli, Meille, cavalerii de Foix și de Gramont și mulți alții, de care nu-mi mai aduc aminte. Acest nor care se îngroșă, ar fi trebuit să-l facă pe Mazarin să mediteze asupra situației din Guienne unde purtarea vrednică de milă a domnului de Epemon crease o asemenea încurcătură încît nimic n-o mai putea descurca decît îndepărtarea sa...

Domnul duce de Orléans, care era foarte prevăzător, află, foarte curînd despre urmările acestei încurcături ; îmi vorbi, într-o zi, despre acest lucru, plimbîndu-se prin grădina palatului Luxembourg, înainte ca eu să fi apucat să deschid gura ; stăruî să-i vorbesc domnului cardinal, dar eu m-am scuzat, spunîndu-i ceea ce văzuse de altfel și el, că între noi nu existau decît niște relații aparente. L-am sfătuit să încerce să-i deschidă el ochii prin domnul mareșal d'Estrées și prin Senneterre. El îi găsi de acord cu această propunere, deși cei doi erau foarte atașați Curții... M-am dus, cu domnul de Senneterre, la cardinal care m-a îmbrățișat cu toată dragostea unei inimi „bune“, dacă mă pot exprima astfel și, după expresia lui, „își deschise inima“. Mă asigură că-mi va vorbi ca fiului său ; dar n-am crezut o iotă din tot ce mi-a spus. L-am asigurat că-i voi vorbi ca unui tată, și m-am ținut de cuvînt. L-am rugat să-mi îngăduie să mă explic în fața lui odată pentru

totdeauna ; că nu urmăream nici un interes personal decît de a mă retrage, fără nici un avantaj, din afacerile publice. Dar că tocmai din acest motiv mă simţeam mai obligat decît oricare altul să ies din ele cu demnitate şi cu cinste ; că-l rugam să se gîndească şi la vîrsta mea ¹, care laolaltă cu incapacitatea mea, nu-i puteau isca gelozia cum că aş rîvni să-i iau locul ; că totodată îl conjuram să considere că funcţia pe care-o ocupam la Paris era mai mult depreciaţă decît onorată de acel soi de tribunat al poporului şi că numai nevoia mă făcea s-o mai rabd ; că putea să-şi dea seama că fie şi numai din pricina acestui singur motiv, eram nerăbdător să ies din facţiune, deşi mai existau altele o mie care-ţi întorceau stomacul pe dos în fiecare clipă ; că în privinţa cardinalatului, care ar fi putut să-i işte unele bănuieli, eram gata să-i dezvălui, cu toată sinceritatea, care fuseseră şi care erau sentimentele mele în legătură cu această demnitate ; că îmi pusesem, în mod nebunesc, în minte, că ar fi mai onorabil s-o refuz decît s-o primesc ; că nu putea ignora faptul că lăsasem să se întrevadă acest lucru, în diverse ocazii ; că domnul de Agen ² mă vindecase de acest lucru, făcîndu-mă să văd, din motive întemeiate, că această treabă era cu neputinţă de înfăptuit şi că nu le reuşise niciodată celor care voiseră s-o realizeze ; că această circumstanţă îl făcea cel puţin să vadă că încă din anii tinereţii lăcomia mea faţă de purpură ³ fusese foarte moderată ; că-l puteam asigura că şi acum era la fel ; că, sigur, nu era bine ca ea să-i lipsească unui arhiepiscop al Parisului ; dar că mi-ar fi fost şi mai greu dacă aş fi obţinut-o prin mijloace lesnicioase, care să mă acopere de ruşine, şi nu prin cele legate strict de profesia mea ; că aş fi fost disperat dacă cineva şi-ar fi putut închipui că acea purpură ar fi pătată fie şi de o singură picătură din sîngele vărsat în războiul civil şi că, deci,

¹ Retz mergea atunci pe treizeci şi şapte de ani.

² E vorba de Barthélemy Elbène, episcop de Agen.

³ Aluzie la veşmîntul roşu de cardinal.

eram hotărît să ies în mod absolut și deplin din tot ceea ce se numește intrigă...

Ar trebui să scriu un volum separat ca să vă arăt urmarea acestei discuții care a durat de la ora trei după-amiază pînă la zece seara ; știu bine că n-am rostit nici măcar un cuvînt de care să mă căiesc nici măcar în ceasul morții. Cînd are un anumit carat, adevărul împrăstie o strălucire la care nu se poate rezista, dar n-am văzut niciodată un om care să fie atît de puțin impresionat de aceasta, ca Mazarin. De data asta, însă, a fost mișcat și încă atît de tare încît Senneterre, care fusese de față la tot ceea ce se petrecuse, se miră dincolo de orice închipuire ; și cum era un om cu foarte mult bun-simț și care vedea foarte bine periculoasele urmări ale mișcărilor din Guienne, stărui să profit de acest moment și să-i vorbesc cardinalului despre ele ; am făcut-o cu toată tăria de care am fost în stare. I-am arătat că dacă se încăpățîna să-l susțină pe Epemon, partidul prinților nu va scăpa această ocazie ; că dacă Parlamentul din Bordeaux se angaja în această luptă, îl vom scăpa din mîna, iar ca urmarea sigură, încet-încet, și pe cel din Paris unde, după o atît de mare vîlvătaie, focul nu se stinsese de tot ca să nu ne temem că n-ar mai exista cîțiva tăciuni sub cenușă și unde răzvrătiții ar avea un larg cîmp de acțiune, ca să insufle teama de pedeapsă Parlamentului vinovat de o crimă pe care Curtea nu ne-o iertase nouă înșine decît de vreo două-trei luni. Senneterre sprijini cu vigoare cele spuse de mine și mai mult ca sigur că-l tulburasem pe cardinal, care, dealtfel, fusese înștiințat cu o zi înainte că domnul de Bouillon începuse să ridice Limousinul, unde venise să i se alătore și la Rochefoucauld cu trupele sale ; că la Brive pusese mîna pe compania de jandarmi a prințului Thomas ¹, și că încercase să facă la fel și cu trupele

¹ E vorba de *Thomas-François de Savoia, prinț de Carignan* (1596—1656), fiul ducelui Charles-Emmanuel de Savoia.

aflăte în Tulle. Aceste vești, care erau importante mai ales din pricina urmărilor lor, făcură impresie asupra cardinalului și-l obligară să facă ceea ce-i spuseseam noi. Ni s-a părut, dealtfel, foarte zdruncinat : mareșalul d'Estrée, care-l văzu după un sfert de ceas, ne spuse și unuia și celuilalt, a doua zi dimineată, că i se păruse convins de buna mea credință și de sinceritatea mea și că-i repetase de mai multe ori :

— La urma urmelor, băiatul ăsta vrea binele Statului !

Aceste dispoziții sufletești dădură prilejul celor doi oameni — care erau foarte corupți, dar care-și căutau propria tihnă în tihna publică, pentru că erau foarte bătrîni — de a se gîndi la niște mijloace prin care să ne lege și mai tare pe mine și pe cardinal ; și-i propuseră, în acest scop, căsătoria nepotului său, despre care v-am mai vorbit, cu nepoata mea. Cardinalul consimți din toată inima. Eu, în schimb, am refuzat din toată inima, atît pentru că nu puteam fi de acord să-mi înrudesc familia cu familia cardinalului, cît și pentru faptul că nu prețuisem niciodată pînă într-atît grandoarea încît s-o cumpăr cu prețul urii publice. Le-am răspuns deci politicos vînzătorilor de uscățele¹ (erau numiți astfel pentru că între opt și nouă seara se duceau prin casele unde negociau cîte ceva și aveau, întotdeauna, cîte ceva de negociat) le-am răspuns, zic, politicos, dar negativ. Cum ei nu doreau o ruptură între mine și cardinal, înfloriră cu atîta dibăcie refuzul, încît nu produse acreala care era cît se poate de firească ; și cum izbutiră să smulgă de la mine că m-ar bucura grozav să fiu folosit în pacea generală, manevrară atît de bine lucrurile încît cardinalul, al cărui entuziasm pentru mine dură douăsprezece sau cincisprezece zile, mi-o făgădui cu multă plăcere ca pe ceva de la sine înțeles.

¹ În text, *marchands d'oublies*, nume dat vînzătorilor de uscățele (adică de prăjituri), care ieșeau pe străzi, de obicei, seara.

Mareşalul d'Estrée se sluji cu multă abilitate de acest interval bun pentru a-l restabili pe domnul de Châteauneuf în funcţia de cancelar, de care fusese deposedat de Richelieu şi ţinut prizonier vreme de treisprezece ani în castelul din Angoulême. Acest om, care era vechi în slujbe, căpătase o reputaţie căreia lunga sa dizgraţie îi dăduse şi mai multă strălucire. Era rudă foarte apropiată şi foarte bun prieten cu mareşalul de Villeroy şi cu comandorul de Jars, cel care fusese urcat pe eşafodul din Troyes¹ pentru disputele sale cu Richelieu ; fusese amantul doamnei de Chevreuse şi nu fără succes. Avea şaptezeci şi doi de ani ; dar constituţia sa solidă şi viguroasă, banii aruncaţi cu nemiluita, dezinteresul total faţă de tot ceea ce nu depăşea mediocrul, firea lui iute şi feroce, care părea totuşi deschisă, îi compensau vârsta şi făceau să nu fie încă privit ca un om de nefolosit. Mareşalul d'Estrée, care văzu că Mazarin îşi pusese în minte să se reabiliteze în ochii publicului, liniştind afacerile din Bordeaux şi punând ordine în rente, profită de această vervă care n-avea să dureze prea mult — după cum ne spunea el — pentru a-l convinge să încunune aceste frumoase fapte cu alungarea cancelarului, odios publicului, sau mai curînd dispreţuit, din cauza slugărniceii sale înnăscute, care-i întuneca toate capacităţile deosebite de care dăduse dovadă în meseria lui, şi să-l instaleze în loc pe Châteauneuf, al cărui nume era suficient să onoreze alegerea. Nu m-am mirat niciodată mai tare ca atunci cînd mareşalul d'Estrée veni să ne spună mie şi lui Bellièvre — care era un fel de fiu adoptiv al lui Châteauneuf — că va veni şi ziua acestei schimbări. Nu-l cunoşteam pe domnul de Châteauneuf decît din reputaţie ; dar nu-mi puteam închipui că gelozia unui italian va îngădui să pună în slujba de cancelar un om atît de nimerit pentru această funcţie ; uimirea mea, care n-avu alt motiv decît cel pe care vi l-am spus a fost

¹ Pedepsa lui Jars a fost comutată în ultima clipă.

interpretată de mareșal ca fiind rezultatul unei temeri pe care aş fi avut-o cum că n-ar fi fost mai puțin nimerit și pentru funcția de cardinal. Nu-mi zise nimic, dar îi spuse seara, totul, președintelui Bellièvre, care cunoscându-mi intențiile, îl asigură de contrariul. El n-a fost convins ci, dimpotrivă, gîndindu-se să înlătore obstacolul pe care-i era teamă să nu-l pun în calea prietenului său, îmi aduse o scrisoare din partea acestuia prin care omul mă asigură că nu se va gîndi niciodată la cardinalat înainte de a ajunge eu însumi cardinal. Am rămas uluit în fața unui compliment de o asemenea natură, pe care nu mi-l atrăsese în nici un fel. Îmi împodobiră cu cîte o vorbuliță fiecare cuvînt pe care-l spusese ca să mă apăr de această bănuială. Au făcut acest lucru față de doamna de Chevreuse, de Noirmoutier, de Laigue și de alți doisprezece sau cincisprezece. Veți vedea și veți admira urmarea. Bătrînul recurse la ajutorul tuturor, toată lumea îl ajută, și cardinalul îl numi cancelar, nu ca să încunune — cum spusese mareșalul d'Estrée — cele două mari planuri, de liniștire a orașului Bordeaux și de restabilire a rentelor, ci dimpotrivă, ca să îndreptățească, printr-un nume de reputație, manevra la care apelase, ca să-și convingă subalternii, ce se temeau grozav de o uniune între noi doi, ca să ațîțe Parlamentul din Guienne și ca să-i discrediteze, la Paris, pe frondeuri. Crezu dealtfel că acest nume îi va sluji ca să repare oarecum față de public nedreptatea pe care o săvîrșise dînd supraintendența finanțelor — vacantă la moartea lui Émeri — președintelui de Maisons, a cărui probitate era mai mult decît îndoielnică și ca să-mi opună, în caz de nevoie, un rival ilustru, la cardinalat. Senneterre, care era foarte atașat Curții, ba chiar și cardinalului, îmi spuse :

— Acest om se va pierde pe sine și poate și Statul, pentru ochii frumoși ai domnului de Candale !

Chiar în ziua în care Senneterre rosti aceste profeții, sosi vestea că domnii de Bouillon și de la Rochefoucauld

ii ajutaseră să intre în Bordeaux pe doamna Prințesă și pe domnul duce¹ pe care cardinalul îi lăsase în grija Prințesei-văduve în loc să-i țină pe lângă rege, așa cum îl sfătuisese Servien. [...]

În primele zile ale lui iulie, regele porni la drum spre Guienne, și cardinalul Mazarin avu satisfacția să afle, cu puțin înainte de plecarea sa, că zvonul acestei călătorii produsese tot ceea ce i se prezisese : și anume că Parlamentul din Bordeaux accepta uniunea cu prinții și că trimisese un deputat Parlamentului din Paris ; că acel deputat care și plecase, primise ordin să nu-i vadă nici pe rege, nici pe miniștri ; că domnii de la Force² și de Saint-Simon³ erau pe punctul de a se declara (dar nu persistară) de partea sa, și că toată provincia era gata să se răscoale. Consternarea cardinalului fu extremă. Imploră ajutorul pînă și al celor mai neînsemnați frondeuri, cu o josnicie pe care nu v-o pot exprima. Monsieur rămase la Paris cu comandamentul ; Curtea îl lăsă lângă el pe Tellier ca să-l supravegheze ; Châteauneuf, în calitate de cancelar, intră în Consiliu ; mi se oferi și mie un loc pe care n-am socotit de cuviință să-l accept, după cum lesne puteți judeca ; și toată lumea, fără excepție, fu foarte încurcată, pentru că ne aflam cu toții într-o situație în care era cu neputință să nu te poticnești la orice pas pe care l-ai fi făcut, fie într-o parte, fie în alta. Vă voi istorisi totul în amănunt după ce vă voi spune un cuvînt despre călătoria în Guienne.

De îndată ce regele ajunse la doi pași de el, domnul de Saint-Simon, guvernator în Blaie, care amenințase să se

¹ Soția și fiul prințului de Condé.

² *Jacques Nompar de Caumont*, duce de la Force (1588—1652), mareșal al Franței.

³ *Claude de Rouvroy*, senior și mai apoi *duce de Saint-Simon* (1607—1693), pajul și favoritul lui Ludovic al XIII-lea ; a fost — începînd din 1630 — guvernator în Blaye. Era tatăl memorialistului cu același nume.

răzvrătească, veni la Curte ; domnul de la Force, cu care domnul de Bouillon dusesse deasemenea tratative, rămase în inacțiune ; Daugnon¹, care comanda în Brouage, și care-i datora toată averea răposatului duce de Brézé, se scuză sub pretextul gutei. La Libourne, deputații Parlamentului din Bordeaux ieșiră înaintea Curții. Li se porunci cu trufie să deschidă porțile pentru a-l primi pe rege și trupele sale. Ei răspunseră că unul dintre privilegiile lor era de a păzi persoana regelui când acesta se afla în orașul lor. Atunci, mareșalul de la Meilleraie înaintă cu trupele, între Dordogne și Garonne. Luă castelul Vaire, unde Richon comanda trei sute de oameni pentru bordelezi ; cardinalul porunci să fie spânzurat, la Libourne, la o sută de pași de locuința regelui. Ca represalii, domnul de Bouillon îl spânzură și el pe Canolle, ofițer în armata lui la Meilleraie. Pe urmă, cardinalul atacă insula Saint-George, care fu slab apărată de la Mothe de Las² și unde cavalerul de la Valette fu rănit de moarte. Apoi asedie orașul Bordeaux după toate regulile ; îl cuceri după o mare bătălie în foburgul Saint-Surin unde Saint-Mesgrain și Roquelaure, care erau locotenenți generali în armata regelui, făcură minuni de vitejie. Domnul de Bouillon nu preocupă nimic din tot ceea ce te puteai aștepta de la un om politic cu cap și de la un mare căpitan. Domnul de la Rochefoucauld dădu și el dovadă de curaj pe tot parcursul asediului și mai ales în apărarea semilunii³ unde avu loc un adevărat măcel. Trebui să cedeze însă în fața celui mai tare. Parlamentul și poporul nevăzînd ivindu-se ajutorul Spaniei, care dovedi în această ocazie multă slăbiciune, îi obligară pe soldați să capituleze sau, mai bine spus, să ceară mai curînd o pace decît o capitulare, după cum

¹ E vorba de contele de *Louis Foucault du Dognon*, mareșal al Franței mort în 1659.

² Ofițer în armata prințului de Condé.

³ Întăritură menită să apere contraescarpa și șanțul.

veți vedea, căci regele n-a mai intrat în Bordeaux. Gourville, care se duse, că trimis al asediaților, la Curtea ce se îndreptase spre Bourg, se înțelesese cu deputații Parlamentului asupra următoarelor condiții : tuturor celor care ridicaseră armele și negociaseră cu Spania, să li se acorde, fără nici o excepție, amnistia generală ; toți soldații să fie lăsați la vatră cu rezerva celor pe care regele va binevoi să-i mențină în solda sa ; doamna Prințesă și domnul duce vor rămâne sau în Anjou într-una din casele lor sau la Mouron¹, la alegere, cu condiția că dacă vor alege Mouronul, care era fortificat, nu vor putea ține decât două sute de pedestrași și șaizeci de călăreți și că domnul de Epernon va fi revocat din funcția de guvernator în Guienne, iar în locul lui va fi pus un alt guvernator.

Doamna Prințesă îi văzu pe rege și pe regină și, cu prilejul acestei întrevederi, avură loc lungi discuții între cardinal și domni de Bouillon și de la Rochefoucauld.

Bubuitul tunului tras la Bordeaux a ajuns pînă la Paris, înainte chiar să i se fi dat foc. De îndată ce regele plecă, Voisin, consilier și deputat în Parlamentul celui oraș, ceru o audiență Parlamentului din Paris. Îl rugară pe Monsieur să vină să-și ocupe locul și, cum fusesem înștiințat că apariția celui deputat va stîrni multă vîlvă, i-am spus lui Monsieur că ar fi bine să se sfătuiască cu domnul Cancelar și cu Tellier asupra a ceea ce urma să spună Companiei. El trimise imediat să-i cheme și-mi porunci să rămîn și eu cu ei în cabinet. Cancelarul nu putu sau nu vru să conceapă că Parlamentul s-ar putea gîndi să delibereze asupra unei propuneri de o asemenea natură. Am socotit siguranța lui drept o trufie a unui ministru obișnuit cu vremurile cardinalului de Richelieu. Cînd am observat că Tellier, care nu mai era de mult școlar, vorbea întocmai ca la școală², m-am potolit, m-am

¹ Astăzi, Saint-Amand-Mont-Rand (n. ed. fr.).

² În sensul că Tellier debita o lecție pe care-o învățase dinainte, întocmai ca un școlar.

prefăcut tulburat de cele spuse și de unul și de celălalt, dar Monsieur — care cunoștea mai bine terenul — se înfurie pe mine ; i-am propus să-l ascultăm și pe domnul prim președinte. Îl trimise de îndată la el pe Tellier care se întoarse și spuse clar că părerea domnului prim președinte era că să se treacă imediat la audierea deputatului...

Îl poftiră deci să intre. El prezintă scrisoarea Parlamentului din Bordeaux ; cuvintă cu elocință ; puse pe biroul președintelui hotărârile luate de Parlamentul său, iar în încheiere, ceru uniunea. Pe urmă se dezbătu două sau trei zile asupra acestei afaceri și se trecu la înregistrarea răspunsului dat de domnul de Orléans, privind porunca regelui dată lui Epernon ; în sfârșit, se hotărî ca deputatul din Bordeaux să-și depună în scris acreditarea care avea să fie dusă regelui de către deputații Parlamentului din Paris ; că aceștia o vor ruga, foarte umil, pe regină, să facă pace în Guienne. Deliberarea fu destul de cuminte căci nimeni nu se înfurie ; dar cei care cunoșteau Parlamentul, văzură clar, mai ales din aerul decît din vorbele lui, că Parlamentul din Paris nu dorea pierzania celui din Bordeaux. [...]

Monsieur arată chiar a doua zi în Parlament ceea ce îi oferise deputatului din Bordeaux, adăugînd că dorea ca ofertele sale să fie acceptate în zece zile, după care își retrăgea cuvîntul. Înțelegeți lesne că Tellier nu numai că n-ar fi făcut nici o propunere de această natură, dar nici măcar n-ar fi consimțit dacă n-ar fi avut un ordin expres din partea cardinalului. Și vă dați de asemenea seama cît de important este să nu faci niciodată propuneri, nici chiar dintre cele mai favorabile, decît numai atunci cînd e momentul. Propunerea destituirii lui Epernon ar fi dezarmat acea Guienne poate pentru totdeauna și ar fi închis pentru multă vreme gura partizanilor domnului Prinț din Parlament, dacă ar fi fost făcută fie și numai cu opt zile înainte de plecarea regelui, care s-a întîmplat

în primele zile ale lui iulie. Dar n-a fost luată în seamă decât în 8 și 9 august... Președintele Viole, înflăcărat partizan al domnului Prinț, citi înștiințarea, nu pentru că nădăjduia că ar putea-o face să treacă, fiindcă știa bine că partizanii lui nu erau în număr suficient, pe când noi eram mult mai numeroși ca ai lui ; ci pentru că știa că va căpăta avantajul de a ne pune în încurcătură, pe Beaufort și pe mine, în legătură cu un subiect despre care ne abțineam cu grijă să vorbim, dar despre care nici nu puteam păstra tăcere riscînd să trecem drept mazariniști. Trebuie să mărsurisc că președintele Viole l-a slujit bine pe prințul de Condé, cu prilejul săvîrșirii unei fapte de către Bourdet, soldat brav și hotărît, ce fusese căpitan al gărzilor și care după aceea se atașase de domnul Prinț de Condé, faptă ce nu-i izbuti, dar care dădu și mai multă cîtezanță partidului prinților. Bourdet, împreună cu optzeci de ofițeri din armata lui se îmbrăcară în zidari, se strecurară în Paris și, adunînd niște oameni din pleava poporului, cărora le dădu bani, se îndreptară glont către domnul de Orléans care tocmai se pregătea să iasă și care se afla în mijlocul sălii Parlamentului, strigîndu-i : „Jos cu Mazarin ! Trăiască prinții !“ La această viziune și la auzul celor două împușcături pe care le trăsese Bourdet, Monsieur se întoarse pe călcîie și fugi în Marea Cameră, în ciuda eforturilor pe care le-am făcut și eu și Beaufort ca să-l reținem. Mi-au spintecat și mie stiharul alb, cu pumnalul, în vreme ce Beaufort, împreună cu gărzile lui Monsieur și cu oamenii noștri, îl respingeau pe Bourdet, împingîndu-l pînă pe treptele palatului. În această mică încăierare, două din gărzile lui Monsieur au fost ucise... Parisul rămase în această stare de fierbințeală pînă la 3 septembrie. Președintele Bailleul, împreună cu ceilalți deputați se întoarseră la Paris. Relată în fața Parlamentului călătoria sa la Curte, spunînd, în esență, următoarele : că regina mulțumea pentru bunele sentimente de care dăduse dovadă Compania și că-i po-

runcise s-o asigure din partea sa că era cît se poate de dispusă să încheie pace cu Guienne ; că ar fi făcut-o de mult dacă domnul de Bouillon, care tratase cu spaniolii, nu s-ar fi făcut stăpîn pe Bordeaux și nu l-ar fi împiedicat pe rege să-și reverse clemența și bunătatea.

Chiar în același timp, intrară în Marea Cameră deputații din Bordeaux care se plînseseră că li se dăduse prea puțin timp ca să negocieze cu cei din Paris ; că nu li se îngăduise să rămînă decît două zile la Libourne, dar că, în schimb, fuseseră ținuți degeaba vreme de trei zile, la Angoulême, fără să li se dea nici un răspuns ; că fuseseră obligați să se întoarcă tot atît de puțin lămuriți cum erau cînd plecaseră din Paris. Acest procedeu, care corespundea atît de puțin cu asigurările lui Monsieur date Parlamentului, cu cîteva zile mai înainte, ar fi iscat mare vîlvă, dacă același Monsieur, care-l prevăzuse și care discutase despre el, în ajun, cu Cancelarul, cu primul președinte și cu Tellier, n-ar fi luat în chip înțelept, hotărîrea de a înăbuși un scandal mai mic printr-unul mai mare, spunînd Parlamentului că primise o scrisoare de la domnul arhiduce în care i se spunea că regele Spaniei, dîndu-i depline puteri să încheie pacea, dorea cu toată ardoarea să discute cu el¹. Monsieur adăugă că nu voise să dea un răspuns pînă nu se sfătuia cu Parlamentul. Această picătură de ploaie goni vîrtejul care începea să se înalțe în Marea Cameră, și hotărîră cu toții să se adune luna viitoare pentru a delibera asupra unei propuneri atît de importante.

În ajunul zilei în care Monsieur duse această veste Parlamentului, ea fu îndelung discutată în cabinetul său și se ajunsese la concluzia că după toate aparențele nu fusese făcută cu bună-credință de spanioli ; căci aceștia tocmai cuceriseră la Capelle ; domnul de Turenne li se alăturase cu ceea ce-i mai rămăsese din ofițerii și din trupele prin-

¹ Pacea cu Spania nu s-a încheiat decît în 1659, prin Tratatul Pirineilor.

ților. Mareșalul du Plessis, care comanda armata regelui, nu era în stare să le țină piept. Spaniolii strecuraseră în oferta lor chiar și niște condiții prea puțin pașnice ce dovedeau mai mult intenții rele decât bune. Trompetul care-i adusese lui Monsieur scrisoarea arhiducelui — scrisă în tabăra din Bazoches, lângă Rheims — făcuse un semn de capitulare la Croix-du-Tiroir, ba ținuse și niște discursuri foarte sedicioase în fața poporului. Chiar a doua zi dimineată se descoperiră cinci sau șase manifeste afișate în diverse locuri ale orașului, în numele domnului de Turenne, care asigurau lumea că arhiducele nu venea decât cu gânduri de pace ; unul dintre manifeste conținea aceste cuvinte : „*De voi depinde, popor al Parisului, să cereți socoteală falșilor voștri tribuni, deveniți, în sfârșit, pensionari și protectori ai cardinalului Mazarin, care se joacă de atîta vreme, cu soarta și cu liniștea voastră, care ba v-au așîțat, ba v-au liniștit, ba v-au îndemnat, ba v-au oprit, după diferitele progrese pe care le-a făcut ambiția lor*“.

Nu vă relatez aceste cuvinte decât ca să vă arăt situația în care se aflau frondeurii, într-o conjunctură în care nu puteau face un pas care să nu fie împotriva lor. Monsieur, care a fost extrem de jignit de felul cum fuseseră tratați la Curte deputații Parlamentului din Paris, îmi vorbi în seara zilei în care sosise trompetul arhiducelui, cu o mare amărăciune împotriva cardinalului, lucru ce nu i se mai întîmplase niciodată pînă atunci. Monsieur continuă să se minie împotriva cardinalului pînă la a ajunge să-mi spună că va pierde Statul, pierzîndu-se pe sine ; că vom pieri cu toții împreună cu el ; că-l va așeza pe prințul de Condé pe tron...

După ce această discuție cu Monsieur se sfîrși, cancelarul, primul președinte, domnul d'Avaux și președinții Cognieux-tatăl și Bellièvre pe care trimiseseră să-l cheme, intrară în odaie împreună cu Tellier ; și cum îl găsiră pe Monsieur încă foarte tulburat din pricina discuției în

care se arătase a fi împotriva cardinalului, și cum primul cuvînt pe care i l-a spus lui Tellier a fost de reproș pentru încurcătura în care-l virise și în care fusese atît de prost secundat de cardinal, cei de față — care mă găsiseră singur cu el — nu se îndoiră că-l ațîțasem și, deși m-am alăturat, cu bună-credință, celor care-l rugară să aștepte — înainte de a se plînge — reîntoarcerea lui Coudrai-Montpensier care fusese trimis la Curte și la Bordeaux, ca să discute ofertele ce-i fuseseră inspirate de Tellier, nimeni — cu excepția președintelui Bellièvre, care știa ce aveam de gînd — nu se îndoi că tot ceea ce spuneam nu era decît un joc. Ceea ce-i determina să creadă și mai virtos acest lucru, era faptul că-i făceam, din cînd în cînd, lui Monsieur, anumite semne pentru a-l determina să-și amintească de ceea ce-mi mărturisise el însuși și anume că încă nu venise vremea să izbucnească împotriva cardinalului. Cei de față interpretară invers aceste semne pe care Monsieur, la început, nu le-a observat și a continuat să blesteme ; așa că atunci cînd le-a băgat în seamă și s-a mai imblînzit, ei crezură că forța argumentului lor biruise înflăcărarea sfaturilor pe care i le dădusem...

Chiar în acel moment se nimeri să intre la Monsieur și Beaufort care, impacientîndu-se să audă destul de des — printre aclamațiile obișnuite — voci ce ne reproșau uniunea noastră cu Mazarin, îi spuse cam brusc lui Tellier că nu pricepea de ce cardinalul se prefăcuse a-i întoarce înapoi — așa cum făcuse — pe deputații Parlamentului, și că ăsta era mijlocul cel mai sigur de a da plocon tot Parlamentul domnului prinț de Condé. Cum mă temeam de impetuozitatea elocvenței lui Beaufort, am vrut să spun și eu o vorbă ca să-l mai potolesc, dar cancelarul, apropiindu-se de urechea primului președinte, îi spuse :

— Iată-l pe soldatul cel bun și iată-l și pe cel rău !

Ornane, garderobierul lui Monsieur, care l-a auzit, mi-a reproduș aceste vorbe după un sfert de ceas. .

Restul serii nu rezolvă ceea ce soarta părea că se străduise să strice. Se vorbi despre scrisoarea arhiducelui în legătură cu care primul președinte rosti cu cutezanță și înaintea chiar de a i se fi cerut părerea despre acest lucru :

— Trebuie s-o luăm drept bună, zise el ; și dacă, din întâmplare, chiar și este, ceea ce nu cred deloc, poate duce la pace ; dacă nu e sinceră, trebuie să le arătăm șiretlicul, atât francezilor, cât și străinilor.

Vă mărturisesc că nici un om de bine, nici un om înțelept nu putea fi de altă părere. Cancelarul îl combătu însă cu o putere care merse pînă la brutalitate ; susținu că numai autoritatea suverană putea da un răspuns și că să trimitem totul reginei. Tellier — care știa ca și noi că dacă se lua această hotărîre dădeam prilej partizanilor Prințului să arunce în capul nostru ruperea păcii generale, pentru că devenise de acum public faptul că Mazarin o rupsese pe cea de la Münster — Tellier, zic, nu susținu părerea cancelarului decît atîta cît era necesar pentru noi să ne compromitem și mai mult. De îndată ce vorbele sale își făcură efectul, o întoarse brusc, așa cum avea obiceiul, și se alătură părerii domnului d'Avaux care a fost și mai categorică decît a primului președinte și a mea. Căci dacă noi nu făcusem decît să propunem ca Monsieur să-i scrie arhiducelui și să-i spună că, în general, primise ofertele sale cu bucurie și că-l ruga să-i împărtășească intențiile sale, în amănunt, în privința modului de a trata, în loc, zic, să adopte această hotărîre care ne dădea răgazul să așteptăm vești de la regină, el susținu că Monsieur trebuia să-i trimită chiar a doua zi arhiducelui, un gentilom care să-i propună condițiile.

— Ceea ce, adăugă el, va scurta formalitățile și va face cunoscut spaniolilor că propunerea pe care poate că n-o fac cu rea intenție decît pentru că sînt convinși că noi nu vrem pacea, va putea produce un efect atît de bun cum nici ei înșiși nu-și închipuie.

Domnul Tellier se avîntă și mai tare : căci, susținînd părerea lui d'Avaux, îi spuse lui Monsieur că-l putea asigura că regina nu va dezaproba acest demers ; că o ruga pe alteța sa regală să trimită un curier și că același curier îi va aduce, cu siguranță, la înapoiere, puterea deplină și absolută de a trata și de a încheia pacea generală. Baronul de Verderonne¹, om isteț, fu chiar a doua zi trimis la arhiduce cu o scrisoare prin care Monsieur răspundea scrisorii sale cerîndu-i locul și data, precum și numele persoanelor de care Spania ar voi să se folosească, asigurîndu-l că în ziua și la data hotărîtă, va trimite și el, fără nici o amîinare, un număr egal de oameni. Verderonne, fiind gata de plecare, Monsieur avînd unele scrupule în privința răspunsului pe care i-l dictase Tellier, trimise să ne cheme pe toți cei care luaserăm parte la discuție în seara precedentă, ca să ne citească scrisoarea. Primul președinte observă că Monsieur nu răspunsese la articolul în care arhiducele îi propusese să trateze personal cu el ; îmi spuse acest lucru în șoaptă, adăugînd :

— Nici nu știu dacă să-i arăt omisiunea.

Dar domnul d'Avaux nu-i mai lăsă vreme, căci vorbi el, cu vehemență, despre acest lucru. Domnul le Tellier se scuză, susținînd că, în ajun, nu se lămurise prea limpede asupra acestui lucru. Domnul d'Avaux insistă că această clauză era cum nu se poate mai necesară ; primul președinte i se alătură, iar Cogneux și Bellièvre fură de aceeași părere ; de aceeași părere am fost și eu. Cancelarul și Tellier pretinseră că Monsieur nu se putea angaja într-un colocviu personal cu arhiducele fără consimțămîntul, ba chiar fără un ordin pozitiv din partea regelui ; că exista o mare deosebire între un răspuns general asupra unui tratat de pace, răspuns pe care alteța sa regală știa foarte bine că nu-i putea fi refuzat de Curte, și o între-

¹ *Claude de l'Aulespine, baron de Verderonne*, gentilom al ducelui de Orléans ; mai tîrziu, a devenit președintele Camerei Conturilor.

vedere între un fiu al Franței și un prinț din casa de Austria. Monsieur — care era slab din fire — se plecă în fața motivelor invocate de Tellier, și scrisoarea rămase așa cum era. Domnul d'Avaux care era un om de bine, nu se putu abține să nu se înfurie pe acel fals Cato (așa îl poreclise pe cancelar) și se arată foarte mulțumit de ceea ce-i spusese eu lui Monsieur cu acest prilej. Noi doi nu ne cunoșteam prea bine ; și cum el era fratele președintelui de Mesme, cu care mă certasem foarte tare, dar din pricina unor afaceri publice, puțină deprindere pe care o aveam amîndoi în fața unor astfel de dezbinări, căzu de la sine. Sinceritatea cu care i-am vorbit lui Monsieur — împotriva dorinței lui Tellier — i-a plăcut și i-a dat prilejul să discute cu mine despre acea pace pentru care sînt convins că și-ar fi dat cu dragă inimă, și viața.

Verderonne se întoarse și-l aduse cu sine pe dom Gabriel de Toledo, cu o scrisoare a arhiducelui către Monsieur prin care acesta îl ruga ca discuția să aibă loc între Rheims și Rethel și că el și Monsieur vor trata personal pacea, alegîndu-și totuși fiecare pe cine va voi, și dintr-o parte și din alta, ca să asiste la conferință.

Curierul trimis la Curte pentru a afla intențiile reginei, sosi chiar atunci, și se părea că însuși Cerul se pregătea să binecuvînteze această acțiune măreață, cînd iată că toate speranțele se prăbușiră în modul cel mai uluitor. Curtea fu foarte surprinsă și foarte supărată de propunerea arhiducelui, atît din pricină că Servien îl corupsese pe cardinal în privința păcii generale, pînă la un punct care nici nu se poate imagina, cît și din pricină că dorința pe care mi-o manifestasem atunci cînd mă împăcasem cu el, ultima oară, de a fi unul dintre plenipotențieri, îl făcuse să creadă că această dorință era un șiretlic și că de fapt mă înțelesesem cu domnul de Turenne, ca să-i dăm de știre arhiducelui. Nu cuteză totuși să mă refuze, Tellier arătîndu-i că întreg Parisul s-ar ridica dacă ar șovăi. Primarul Parisului îmi spuse, la înapoiere, că știa din

sursă sigură că Servien depusese toate eforturile posibile pentru a-l obliga să nu-i dea lui Monsieur puteri depline și să se opună la acea conferință personală dintre Monsieur și arhiduce. Mesajele regale de împuternicire sosiră însă la vreme pentru a putea fi văzute de dom Gabriel de Toledo. Ele îi confereau lui Monsieur puterea deplină și întreagă de a trata și de a încheia pacea, în condițiile pe care le va socoti rezonabile și avantajoase pentru rege; aceste mesaje îi dădeau lui Monsieur, în subordine, dar totuși cu titlu de ambasadori extraordinari și plenipotențieri, pe domnii de Molé, prim președinte, și pe d'Avaux. Sînteți desigur surprinsă că nu mă aflu printre ei, după toate angajamentele despre care v-am vorbit mai înainte. Dar să știți că eu am fost și mai surprins. Totuși n-am izbucnit, ba chiar l-am împiedicat și pe Monsieur, care nu era mai puțin furios decît mine, să-și dea pe față sentimentele. Doamna de Chevreuse, care se temea cu atît mai tare de urmări cu cît eram mai calm, îl obligă pe Tellier să scrie Curții. Scrise ea însăși și încă foarte categoric. Cardinalul se sperie: îmi trimise comisiunea de ambasador extraordinar, ca și celorlalți doi, iar domnul d'Avaux — care fu în culmea bucuriei, pentru că el cunoștea sinceritatea intențiilor mele din cele două sau trei discuții pe care le avusesem, cînd ne întîlnisem la Monsieur — mă obligă să-i vorbesc lui dom Gabriel de Toledo, în particular, și să-l asigur, și din partea sa și dintr-a mea, că dacă spaniolii voiau să se limiteze la niște condiții rezonabile, vom încheia pacea în două zile. Căci ceea ce mi-a spus și d'Avaux în legătură cu acest lucru, era demn de luat în seamă. Cînd am primit comisiunea de plenipotențiar am făcut cîteva mofturi, de formă și superficial, refuzînd să discut acest lucru cu un ministru al Spaniei. D'Avaux însă mi-a spus:

— Și eu am avut această slăbiciune, la Monsieur, într-o ocazie care poate că a costat pacea Europei. Monsieur este locotenent general al Statului, iar regele este minor.

Fă-l pe primul să accepte ceea ce-ți propun eu : vorbește-i despre acest lucru ; consimt să-i spui că eu te-am sfătuit să faci acest lucru.

Am intrat imediat în bibliotecă, unde Monsieur își aranja medaliile ; i-am propus ceea ce-mi spusese d'Avaux : el l-a poftit să intre și după ce au vorbit mai bine de un sfert de ceas, despre acest amănunt, mi-a poruncit să aflu mijlocul de a-i spune direct, sau de a-i transmite lui dom Gabriel de Toledo — despre care se spunea că ar fi omul banilor — că dacă pacea se va încheia în conferința ce fusese propusă, el îi va da o sută de mii de scuzi, cu condiția să-i spună arhiducelui că dacă spaniolii vor propune niște lucruri rezonabile, el le va accepta, le va semna și le va înregistra în Parlament înainte ca Mazarin să apuce să fie înștiințat.

I-am vorbit lui dom Gabriel de Toledo acasă la Monsieur, într-un fel ce păru atât de sincer încât acesta n-avu nici timpul să observe nimic și nici răgazul să-și lămurească suficient ceea ce-i spusese. A primit — după câte mi s-a părut — cu o vădită bucurie propunerea mea, și n-a făcut nici pe mîndrul, nici pe delicatul în fața celor o sută de mii de scuzi. Era prieten intim cu Fuensaldagne, care avea slăbiciune pentru el și care — pentru a-i scuza unele fantezii cam ciudate, care circulau pe seama lui — zicea despre el că era cel mai înțelept nebun pe care-l văzuse vreodată. Am observat de mai multe ori că acest gen de oameni conving mai puțin, dar știu foarte bine să insinueze ; și talentul de a insinua este mult mai des folosit decît cel de a convinge, pentru că de insinuat poți insinua în fața oricui, dar de convingi nu convingi aproape pe nimeni niciodată. Dom Gabriel nici nu insinuă și nici nu-l convinse pe Fuensaldagne, adică făcu exact așa cum nădăjduisem ; căci nunțiul papal și ministrul republicii Veneția — care în lipsa ambasadorului locuia la Paris — urmărindu-l pas cu pas pe dom Gabriel, împreună cu d'Avaux, și ducîndu-se chiar să doarmă la Nanteuil. ca să

aștepte mai aproape pașapoartele pe care le ceruseră spaniolilor, și să discute mai în amănunt ceea ce dom Gabriel nu atinsese decît în linii generale, primiră drept răspuns din partea arhiducelui, cum că altelea sa regală fixase locul și ziua conferinței și că nu mai avea nimic nou să le spună ; că mișcarea trupelor nu-i îngăduia să-i aștepte decît pînă în ziua de 18 (observați vă rog, că dom Gabriel, care-i sugerase această dată, nu sosise la Paris decît pe 12) ; că n-avea nici o nevoie de mediator și că ori de cîte ori conjunctura îi va îngădui să trateze pacea, ea îi va aduce toate înlesnirile ce se puteau închipui.

Vedeți că nu se poate ieși mai greu dintr-o afacere — nu spun numai în mod mai necinstit, ci și în mod grosolan — decît au ieșit spaniolii cu această ocazie. Ei au acționat împotriva intereselor, reputației și bunăstării lor ; n-am aflat niciodată pe nimeni care să-mi fi putut explica motivul ; l-am întrebat mai târziu pe cardinalul Trivulzi¹, pe Caracene², pe domnul de Turenne, pe dom Antonio Pimentel, dar nici unul nu mi s-a părut, în această problemă, mai savant decît mine. Această întimplare este, după părerea mea, una dintre cele mai rare și mai neobișnuite din secolul nostru...

...Revin la ceea ce s-a petrecut a doua zi la Monsieur.

Laigue, care avusese de dimineată o lungă întrevvedere cu Tellier, mă abordă cu o mutră destul de încurcată, așa că mi-am dat seama că avea ceva să-mi comunice ; i-am spus-o și el mi-a răspuns :

— E adevărat, dar îți dai cuvîntul că vei păstra secretul ?

L-am asigurat de acest lucru. Secretul era că Tellier primise ordine de la Mazarin să-i scoată pe prinți din închisoarea din pădurea Vincennes, dacă dușmanii ar fi avut posibilitatea să se apropie ; să facă ce-o putea ca să-l

¹ Ambasadorul Spaniei la Roma.

² General spaniol, guvernator în Țările-de-Jos.

convingă pe Monsieur să consimtă la acest lucru, dar să-l pună în practică chiar dacă el nu va consimți ; să încerce să mă cîştige de partea lui prin intermediul doamnei de Chevreuse, care încă nu se plătise pentru cele optzeci de mii de livre pe care i le dăduse regina după răscumpărarea prințului de Ligné, care fusese luat prizonier în bătălia de la Lens și pe care Mazarin o credea, atît din acest motiv, cît și din multe altele, că ar fi foarte datorare față de Curte. Laigue adăugă și el toate motivele pe care le putu găsi ca să mă convingă de necesitatea, ba chiar și de utilitatea acestei mutări. I-am tăiat vorba, răspunzîndu-i că m-aș bucura mai mult dacă i-aș vorbi de față cu Tellier, pe care ne-am dus să-l așteptăm la Monsieur ; ne-am întîlnit cu el pe scară, de unde l-am condus în odaia vicontelui d'Autel¹ ; l-am asigurat că în ce mă privea, nu nutream nici o aversiune împotriva mutării prinților ; că n-aveam nici un interes în toată povestea asta ; că eram convins că nici Monsieur n-avea vreunul și că, dacă-mi făcea cîntea de a-mi cere părerea, nu socoteam că vorbindu-i astfel, vorbeam împotriva conștiinței mele ; dar totodată eram de părere că i se făcea un mare deserviciu regelui ; pentru că această mutare făcea parte din categoria acelor lucruri al căror fond nu e bun și ale căror aparențe sînt proaste și că, din aceste motive, sînt întotdeauna foarte periculoase.

— Să mă explic, am adăugat ; ar trebui ca spaniolii să cîştige o bătălie ca să ajungă pînă la Vincennes ; și după ce vor fi cîștigat-o, ar trebui să aibă niște escadroane zburătoare ca să ajungă în acel loc înainte ca noi să avem vreme să-i scoatem pe prinți de acolo ; iată de ce sînt convins că mutarea nu-i necesară ; susțin că orice schimbare care nu e neapărat necesară, este vătămătoare pentru că e odioasă. Socot că această mutare se face nu atît din

¹ *Férry de Choiseul, conte d'Autel*, primul gentilom de cameră și căpitanul gărzilor ducelui de Orléans.

cauza spaniolilor, cit a lui Monsieur și a frondeurilor. Dar să presupunem că Monsieur ar avea cele mai răutăcioase intenții față de Curte ; să presupunem că Beaufort și cu mine am vrea să-i răpim pe prinți ; cum i-am putea lua ? Bar¹, care-i păzește, nu e la dispoziția domniilor voastre ? Toate companiile aflate în castel nu-s ale regelui ? Monsieur are trupe cu care să asedieze închisoarea Vincennes ? Iar frondeurii, oricât de nebuni ar fi ei, vor expune poporul Parisului la asediul a două mii de călăreți detașați din armata regelui aflată doar la trei zile distanță de aici, sau vor putea ridica în mai puțin de un sfert de ceas o sută de mii de burghezi ?

În concluzie, socot că această mutare nu e bună. Dar să examinăm și aparențele ; nici ele nu-s bune, pentru că domnul cardinal — sub pretextul spaniolilor — vrea să pună mîna pe prinți, ca să dispună de ei așa cum îi va conveni lui în diverse ocazii. Cine poate garanta că Monsieur nu nutrește el însuși o astfel de bănuială ? Cine poate garanta că atunci cînd a intrat la bănuieli și cînd s-a convins, ca și mine, de inutilitatea acestui lucru, nu va fi totuși tulburat de o acțiune pe care vulgul ar putea-o crede dezavantajoasă pentru sine ? Și cine poate răspunde de mînia celor pe care o să vi-i puneți în cap și care se vor ridica din toate părțile, în mai puțin de un sfert de ceas ? Poporul, care este în general frondeur, va crede că vreți să i-l luați pe Condé — pe care în prezent socoate că-l are în mîinile sale — atunci cînd îl vede în vîrfurile donjonului din Vincennes ; și că vreți să i-l luați ca să-i redați libertatea cînd veți dori, pentru ca împreună cu el să asediați Parisul pentru a doua oară. Ca să înfierbînte spiritele, partizanii lui Condé se vor sluji cu multă dibăcie de compătimirea pe care o va isca spectacolul celor trei prinți înlănțuiți și plimbați dintr-o închisoare în alta.

¹ *Guy de Bar* (mort în 1695) ; a ajuns locotenent general al armatelor regelui și guvernator în Amiens.

V-am spus, la început, că în ce mă privește, n-am nici un interes în mutarea asta, dar m-am înșelat : am un interes și încă unul mult mai mare decât mi-am închipuit ; întreg norodul va striga și, prin norod, întreg Parlamentul. Sînt obligat — ca să nu-mi pierd capul — să le spun că eu n-am fost de acord cu această hotărîre. Se va striga la Curte că o dezaproab, ceea ce este adevărat ; se va adăuga și că o dezaproab ca să impresionez poporul și ca să-l discreditez pe domnul cardinal : lucru nu va mai fi adevărat, dar cum asta va fi consecința, lucrul va fi crezut ; așa că mi se va întîmpla ceea ce mi s-a întîmplat și la începutul tulburărilor și ceea ce mai trag încă și acum, în legătură cu povestea din Guienne : și anume că am iscat tulburări, pentru că le-am prezis, că am ațîțat revolta celor din Bordeaux, pentru că m-am opus conducerii celor ce-au făcut-o să izbucnească. Iată ce-am avut de spus la ceea ce mi-ați propus ; iată ce voi scrie, dacă vreți, chiar astăzi, reginei ; iată ceea ce voi semna cu singele meu ¹.

Tellier, care primise acel ordin și care-și pusese în minte să-l execute, n-a luat din discursul meu decât ceea ce-i facilita planul. Mi-a mulțumit, în numele reginei, pentru mărturisirea pe care-o făcusem că nu mă voi opune în nici un fel aceluia plan.

În ziua în care domnii prinți au fost transferați la Marcoussis ², în casa lui Entragues ³, situată la șase leghe de Paris, într-un loc pe care spaniolii nu l-ar fi putut aborda din pricina celor două râuri ⁴, președintele Bellièvre

¹ Acest discurs pare să nu fi fost alcătuit decât în momentul redactării *Memoriilor*. După doamna de Motteville (cf *Mémoires*), frondeurii, temîndu-se ca domnul de Turenne să nu vină să-i elibereze pe prizonierii de la Vincennes, doreau să-i transporte la Bastilia (n. ed. fr.).

² Marcoussis, aproape de Monthery, unde prizonierii au fost transferați în 28 august.

³ Charles de Balzac, senior de Marcoussis, baron de Entragues.

⁴ E vorba de râurile Marna și Sena.

vorbi foarte răspicat cancelarului și-i declară, în termeni formali, că dacă mai continua să acționeze în privința mea așa cum se apucase s-o facă, onoarea îl va obliga să arate care era adevărul. Cancelarul îi răspunse în mod destul de brutal :

— Prinții nu mai sînt în văzul Parisului ; așa că nu mai e cazul ca domnul coadjutor să vorbească cu atita trufie !

Veți vedea în curînd că am avut motive să rețin aceste cuvinte. Dar e vremea să ne întoarcem la Parlament...

Le Coudrai-Montpensier, întorcîndu-se de la Curte și din Bordeaux, unde-l trimisese Monsieur să ducă condițiile pe care le-ați văzut mai înainte și care fuseseră inspirate de Tellier, nu prilejui mai multă satisfacție decît prilejuiseră deputații din Parlamentul Parisului. În fața Camerelor adunate, relatează ceea ce negociase și cu una și cu celălalt și care, în rezumat, era : că el, Coudrai-Montpensier, sosind la Libourne, unde se afla regele, trimisese doi trompeți la Bordeaux și doi curieri, ca să le propună încetarea ostilităților timp de zece zile ; și cum opt din cele zece zile trecuseră înainte ca el să poată ajunge la Bordeaux ca să capete răspuns, cei din Parlamentul acelui oraș doriră ca această încetare a ostilităților să nu înceapă decît în ziua în care el, Coudrai-Montpensier, se va reîntoarce la Bordeaux din călătoria pe care îl rugaseră s-o facă la Libourne ca să obțină de la rege această prelungire ; că el socotise acest lucru rezonabil, și că plecase din oraș ca să-l propună Curții ; dar că la jumătatea drumului primise ordin de la rege să trimită îndărăt, domnului de Bouillon, escorta și toboșarul ; că a doua zi, cînd și el și cei din oraș se așteptau la un răspuns favorabil, îl văzură ivindu-se pe colina din Cenon, pe mareșalul de la Meilleraie care socotea să-i ia prin surprindere și care venise să atace bastida¹, de unde fusese respins. Iată

¹ Casă întărită din sudul Franței ; aici, are sens de *cetate, bastion*.

adevărul relatărilor lui Coudrai-Montpensier. Nu știu dacă puțină tulburare pe care a pricinuit-o în spirite în ziua în care a fost expusă în fața Camerelor adunate trebuie atribuită culorilor în care am învăluit totul încă în seara din ajun, la Monsieur, sau înclinărilor către indulgență și moliciune care îmblinzeau, în unele zile, toate spiritele din Companie : relatarea trebuia să iște scintei în adunare ; dar n-am văzut niciodată această adunare mai moderată. Aproape că nici nu s-a pomenit de cardinal, și relatarea a fost dată, fără nici un fel de contestări, lui Monsieur ca să-și dea părerea ; acesta însă se înțelese încă din ajun cu Tellier să trimită doi deputați ai Companiei, împreună cu Coudrai-Montpensier, la Bordeaux ca să afle, pentru ultima oară, dacă Parlamentul voia sau nu pacea și să invite chiar doi deputați din Bordeaux să-i însoțească pe cei din Paris.

După cinci sau șase zile, Parlamentul din Toulouse scrisese celui din Paris în legătură cu evenimentele din Guienne — căci o parte din acest ținut se afla sub jurisdicția sa — cerindu-i în mod expres, uniunea ; Monsieur eludă însă cu multă iscusință această întâlnire, care era foarte importantă și izbuti, mai mult insinuând decât dând dovadă de autoritate, să ceară Companiei să nu răspundă propunerii decât prin niște amabilități și prin niște vorbe care nu însemnau nimic. Iar ca să-și ascundă și mai bine jocul, n-a luat parte nici la deliberare... Ne-ar fi fost totuși greu să parăm loviturile ; ar fi fost însă cu neputință să înotăm multă vreme împotriva valurilor dacă n-ar fi sosit vestea păcii de la Bordeaux. Ea a fost înregistrată în prima zi de octombrie a anului 1650. Meusnier și Bitault, deputați ai Parlamentului din Paris, o aduseră la cunoștința Companiei printr-o scrisoare care a fost citită în 11. Această veste îi dobori pe deplin pe partizanii domnului Prinț ; aproape că nu mai cutezară să deschidă gura,

iar adunările Camerelor încetară din acea zi de 11 octombrie, ca să nu mai reînceapă decît după ziua sfîntului Martin...

Regele nu rămase decît zece zile în Guienne, după ce se încheie pacea ; domnul cardinal, umflîndu-se în pene pentru că supusese sau — ca să vorbim mai drept — pentru că pacificase această provincie, nu se gîndi decît să-și încunune triumful prin pedepsirea frondeurilor care, zicea el, se slujiseră de absența regelui ca să-l îndepărteze pe Monsieur de îndatoririle sale, ca să favorizeze răscoala din Bordeaux și ca să pună mîna pe domnii prinți. Iată cam ce spuse el la Curte ; în același timp, îi spuse și palatinei că-i era groază de ura pe care o purtam în suflet față de domnul Prinț, că i-aș fi făcut zilnic niște propuneri iscate de această ură, nedemne nu numai de un eclesiast, ci chiar și de un simplu creștin. Imediat după asta, îi strecură la ureche lui Monsieur, prin Beloi, care era nu știu ce fel de slujitor al lui Monsieur, că i-aș fi făcut mari avansuri ca să mă împace cu Curtea ; dar că aceasta nu mai avea nici o încredere în mine, fiindcă era foarte bine informată că tratam de dimineață pînă seara cu partizanii prințului de Condé. Știam, încă dinainte de a se încheia pacea din Bordeaux, că Mazarin nu va precupeți nimic ca să mă răsplătească în acest fel pentru ceea ce făcusem, în absența Curții, cu o sîrguință de necrezut (adevărul mă obligă s-o spun) și cu o sinceritate fără pereche. Nu vorbesc de pericolele în care m-am aflat, de două ori pe zi, pericole mai mari decît în toiul unei bătălii. Vă rog să vă gîndiți cam ce însemna pentru mine să îndur sila și să rabd ura față de un nume atît de odios cum era cel al lui Mazarin, într-un oraș unde el nu urmărea decît să mă nimicească, alături de un duce de Orléans, ale cărui calități esențiale erau întotdeauna frica și neîncrederea, și alături de niște oameni care-și dădeau tot interesul să mă ruineze, sau al căror capriciu îi determina să adopte

aceeași conduită pe care ar fi urmat-o dacă ar fi avut un astfel pe plan. Am trecut, fără să șovăi, în tot timpul asediului orașului Bordeaux, peste toate aceste considerații ; nu mi-am văzut decît de îndatoririle mele. Și pot să vă spun, cu mîna pe suflet, că n-am făcut nici măcar un pas care să nu poată fi socotit pasul unui cetățean de treabă. Această idee, pe care mi-am întipărit-o în minte, ca și aversiunea de moarte pe care o nutream față de tot ceea ce aducea cu mișcarea unei moriști de vînt, m-ar fi condus, cred, fără să bag de seamă, pe drumul răbdării, drept în prăpastie, dacă domnul cardinal Mazarin n-ar fi binevoit să mă smulgă de acolo cu forța și să mă arunce, fără voia mea, pe drumul facțiunii. Vilva pe care-o iscă, după pacea din Bordeaux, și în care nu mai păstră nici o măsură, îmi ajunse la urechi, din toate părțile. Doamna de Lesdiguières îmi arătă o scrisoare a domnului mareșal de Villeroi prin care acesta îi spunea că aș face foarte bine să mă retrag și să nu mai aștept înapoierea regelui. Primarul Parisului îmi scrisese și el același lucru. Acum, faptul acesta nu mai constituia un secret ; și de îndată ce un lucru de această natură nu mai păstrează forma unui secret, el este de nereparat. Observați, vă rog, că există o mare deosebire între secret și forma secretului. Am remarcat de multe ori că nu-i același lucru.

Doamna de Chevreuse, care pricepu că n-aveam de gînd să mă las oprimat ca un prost și care dorea — pe bună dreptate — ca Fronța să rămînă de partea reginei, de ale cărei favoruri începuse să se bucure din nou, se gîndi să împiedice urmările pe care purtarea cardinalului le lăsa să se întrevadă și, în planul pe care-l concepu, găsi un mare sprijin în dispoziția sufletească a majorității celor din partidul nostru care nu simțeau nici o dorință s-o cîrmească spre partidul prințului de Condé. Așa că aproape toți i se alăturară ei, dar nu ca să mă convingă pe mine — căci îmi dădeau dreptate și știau, ca și mine, că ar fi fost ridicol să mă las pe tînjală — ci pentru a

arăta Curtii că se înșală și a-i aduce la cunoștință felul cinstit în care procedasem, precum și propriile sale interese. Îmi amintesc de un loc din scrisoarea pe care doamna de Chevreuse i-o scrisese reginei, unde exagerase tot ceea ce făcusem pentru a opri poporul și unde adăugase chiar aceste cuvinte : „*E cu puțință să existe niște oameni atît de scelerați pentru a cuteza să vă spună că coadjutorul ar fi avut legături cu cei din Bordeaux ? Sînt martoră că, atunci cînd era dușmanul dumneavoastră declarat, i-a fost greu să-și păstreze tactul necesar cînd a discutat cu deputații lor și că într-o zi — în timp ce-l certam pentru că socoteam că era bine pentru Frondă să-i menajeze și-i re-
proșam că se înțelegea mai bine cu cei din Provența — el mi-a răspuns că provensalii erau niște frivoli de la care mai puteai smulge uneori cîte o hotărîre, dar că gasconii fuseseră întotdeauna niște nebuni cărora trebuia să le-o trîntești de la obraz*“. Doamna de Chevreuse avea dreptate și-mi dădea dreptate ; dar nu l-a putut convinge niciodată pe cardinal să-mi facă și el dreptate, fie că o fi fost el în-suși înșelat de cancelar și de Tellier, așa cum mi-a spus mai tîrziu Lionne, fie că voia să dea impresia că e înșelat, urmărind și nădăjduind să nu scape ocazia de a se debarasa de mine.

Doamna de Chevreuse spuse reginei și lui Mazarin tot ceea ce văzuse în legătură cu felul cum mă purtasem în timpul absenței regelui și că tot ceea ce văzuse era o țesătură de servicii considerabile pe care le adusesem reginei. Pe urmă, vorbi despre nedreptățile care mi se făcuseră întotdeauna, despre disprețul care mi se arăta uneori și despre motivele justificate de neîncredere pe care era firesc să le am în fiecare clipă. Ea încheie, subliniind necesitatea de a fi înlăturate, arătînd că neîncrederea mea nu putea fi ștearsă decît prin acordarea pă-lăriei de cardinal. Regina se înfurie, cardinalul se apără, dar nu printr-un refuz, pentru că mi-o mai oferise de nenumărate ori, ci propunînd un răgaz, pretextînd faptul

că demnitatea conduitei unui mare monarh nu trebuie să fie niciodată forțată. Monsieur, trecînd la atac ca s-o susțină pe doamna de Chevreuse, îl tulbură — cel puțin în aparență — pe Mazarin, care ținu să-și arate, măcar prin cuvinte, respectul și considerația pe care le avea pentru el. Doamna de Chevreuse, care văzu că se parlamenta, nu se mai îndoi de succesul capitulării, cu atît mai mult cu cît regina — față de care cardinalul se arătă de acord — se îmblînzise mult, ba chiar îi spuse lui Monsieur că va lăsa deoparte orice resentiment și că va face ceea ce va socoti Consiliul că e rezonabil. Acel Consiliu, care exista și așa numai cu numele, fu acum redus la cardinal, la cancelar, la Tellier și la Servien. Monsieur își bătu joc de acest expedient, considerînd, pe drept cuvînt, că nu fusese propus decît ca să-mi refuze legal numirea de cardinal. Laigue, care era o fire greoaie, se lăsă momit de Mazarin, care-l făcu să creadă că acel mijloc era necesar pentru a învinge îndărătnicia reginei. Doamna de Chevreuse căreia i-am mărturisit că acea scenă era ridicolă, îmi scrise că ea vedea lucrurile mult mai în amănunt decît le vedeam eu. Cardinalul propuse deci afacerea, în Consiliu, și-și încheie propunerea printr-o rugăminte, foarte umilă, pe care i-o făcu reginei de a aproba cererea domnului duce de Orléans, precum și ceea ce meritul și serviciile domnului coadjutor cereau cu multă stăruință : acestea au fost propriile sale cuvinte. Ele fură subliniate cu o trufie și o fermitate pe care nu le întîlnești prea des în Consilii, cînd e vorba să fie combătute părerile primilor miniștri. Tellier și Servien se mulțumiră doar să nu-l aplaude ; dar cancelarul își pierdu tot respectul : îl acuză pe Mazarin de prevaricațiune și de slăbiciune, puse un genunchi la pămînt, în fața reginei, ca s-o roage în numele regelui, fiul ei, să nu încuviințeze printr-un exemplu, pe care-l numi funest, insolența unui supus care voia să smulgă favori cu sabia în mînă. Regina fu mișcată, bietul domn cardinal se rușină de slăbiciunea și de prea marea sa bună-

tate, iar doamna de Chevreuse și Laigue avură prilejul să recunoască cât de bine judecasem eu și cu câtă cruzime fuseseră ei jucați pe degete...

Cardinalul se întoarse după cîtva timp la Paris, împreună cu regele. Atunci îi spuse doamnei de Chevreuse că-mi oferă Orkanul, Saint-Lucien, plata tuturor datoriilor și funcția de mare prelat, dar nici ea, nici Laigue nu mă putură convinge să primesc. Aș fi refuzat chiar dacă ar fi adăugat la toate astea douăsprezece pălării de cardinal. Eram angajat, și Monsieur, care renunțase de a mai ridica altarul împotriva altarului, datorită imposibilității de care ne lovisem la Fontainebleau de a scinda cabinetul și de a mă pune, pe viitor, față în față cu Mazarin, cu o bonetă roșie pe cap, Monsieur, zic, luase hotărîrea de a-i scoate din temniță pe prinți. Toată lumea a crezut că eu am fost cel care m-am străduit să-i insuflu această idee, dar s-a înșelat. Căci surprinsesem de foarte multă vreme aceste veleități ale sale... E adevărat însă că aceste veleități ar fi rămas timp îndelungat sterpe și infructuoase, dacă nu le-aș fi cultivat și încălzit. E de asemenea adevărat că nu le păstrase niciodată decît ca pe niște soluții ultime, pentru că se temea de domnul Prinț ca de un om ce fusese jignit și ca de unul care-i era, în raport cu el, superior în glorie, în curaj și în geniu : ceea ce-l făcea să-și piardă sau cel puțin să lase deoparte aceste veleități de îndată ce întrezărea cea mai mică posibilitate de a putea ieși pe o altă cale din încurcătura și nepotrivirile în care-l vîra Mazarin în orice clipă, în ceea ce privea poporul, a cărui afecțiune Monsieur nu voia pentru nimic în lume s-o piardă. Caumartin, care știa ce era în sufletul lui și care știa de asemenea că era foarte dezgustat de războiul civil, de care se temea grozav, se slujise foarte abil de acele scînteii pentru a-i propune promovarea mea ca pe o cale de mijloc între abandonarea cardinalului și înviorarea facțiunii. Monsieur acceptase cu bucurie propunerea pentru că socotise că ea nu va isca decît o intrigă de cabinet pe care

va putea s-o folosească sau s-o extindă mai pe urmă, cum îi va conveni. De îndată însă ce văzu că Mazarin închisese această poartă, nu mai şovăi în privinţa eliberării prinţilor. Dar, cum toţi oamenii nehotărîţi din fire nu se fixează decît foarte greu asupra căilor prin care să-şi ajungă scopul, ar mai fi fost mult de aşteptat ca hotărîrea lui să se transforme în fapt, dacă nu i-aş fi deschis şi uşurat drumul... Dar să revin la Monsieur. V-am spus că luase hotărîrea de a-i scoate din temniţă pe domnii prinţi. Cel mai greu lucru era însă modul în care să-i scoată de acolo. Prinţii erau în mîna cardinalului care putea, prin urmare, într-un sfert de ceas, să-şi asume el meritul unui lucru pentru care Monsieur se putea strădui ani de zile ; gîndindu-ne la această treabă, am hotărît să ţinem ascuns, cu toată precauţia, planul nostru ; să-i strîngem — fără a lua în seamă ofensele şi interesele particulare — pe toţi cei care aveau interes să-l piardă pe Mazarin ; să răspîndim nişte zvonuri neadevărate şi nesincere în legătură cu eliberarea lui Condé nu numai printre oamenii de la Curte, dar chiar şi printre cei din partidul prinţilor care nu-i vedeau cu ochi buni pe frondeuri ; să dăm impresia că sîntem dezbinaţi între noi şi să întărim din cînd în cînd bănuiala prin nişte înţelegeri cu prinţul de Condé pe care aveam să le facem separat, unii după alţii ; să-l rezervăm pe Monsieur pentru lovitura decisivă şi, în momentul acelei lovituri, să împingem toţi împreună şi ministru şi minister, unii prin cabinet şi alţii prin Parlament, să se înţeleagă la început numai cu o persoană din partidul prinţilor care să se bucure de încredere... Dar să mă explic. Doamna de Rhodes, care păstrase relaţiile cu cancelarul, îi făcu o mare bucurie acestuia dîndu-i de înţeles că ea ar avea destulă putere asupra mea, prin intermediul domnişoarei de Chevreuse, ca să mă determine să n-o rup cu el după ultimul renghii pe care mi-l jucase. Căci lovitura îi izbutise. Îmi smulsese — socotea el — pălăria de cardinal ;

aşa că se simţea foarte fericit să găsească o bună prietenă care să-mi îndulcească o pilulă de felul acesta şi care să-i ofere prilejul să rămână legat de o cabală ce urmărea să-i dea brînci lui Mazarin, lucru pe care-l dorea şi el, dar de care ţinea să pară cu totul detaşat. Pentru noi era deosebit de important ca Mazarin să nu şi-l apropie pe cancelar, care ne cunoştea manevra, ca şi cum ar fi fost de al nostru şi ca şi cum ar fi luat serios parte la ea, în afară de ceea ce privea pălăria mea de cardinal, făcîndu-mă că iau de bune tot ceea ce binevoise să-mi spună despre comedia jucată la Fontainebleau. A jucat bine, dar nici eu n-am jucat rău. Domnişoara de Chevreuse, care-i spunea „papa“, făcu minuni ; luarăm masa la el ; a făcut pe măscăriciul faţă de noi, s-a dat în spectacol în toate felurile, şi-mi amintesc, printre altele că fiind extrem de ahtiat după bijuterii şi avînd toate degetele pline de inele, într-o seară am stat să ne gîndim cam ce măsură trebuia să ia pentru a se feri să n-o rănească, în anumite situaţii, pe doamna de Bois-Dauphin¹. Veţi vedea că aceste nerozii nu erau inutile şi că ele îl costară foarte scump pe Mazarin. El îşi închipui că doamna de Rhodes, pe care o credea mult mai devotată cancelarului decît mie, mă trăgea pe sfoară, prin intermediul domnişoarei de Chevreuse, despre care îşi închipuia că făcea tot ce-i spunea prima. După ceea ce văzuse la Fontainebleau, era foarte convins că domnul cancelar şi cu mine ne aveam precum cîinele cu miţa, şi ştiu că atunci cînd a aflat, după ce-a părăsit Curtea că, în ciuda acelei certe, noi ne împăcasem ca să-l alungăm pe el, ştiu, zic, că a spus — înjurînd — că din tot ceea ce i se întîmplase în viaţă, nimic nu l-a uluit mai tare.

Doamna de Rhodes nu ne-a fost mai puţin utilă şi în privinţa doamnei palatine... Am discutat mai pe urmă ceea

¹ *Marie de Rians*, soţia lui Urbain de Laval, marchiz de Bois-Dauphin : se spunea că ar fi fost iubita cancelarului.

ce ne interesa, i-am împărtășit părerile, ea mi le-a împărtășit pe ale ei și, după două ore de discuții, în care ne-am înțeles asupra tuturor problemelor, ea mi-a zis :

— Văd bine că ne vom afla în curînd în același partid, dacă nu cumva chiar și sîntem.

Trase totodată, de sub căpătii (căci stătea în pat) opt sau zece teancuri de hirtii cifrate, de scrisori și de iscălituri în alb ; căpătase încredere în mine și încă în modul cel mai binevoitor din lume. Am alcătuit un mic memoriu cu tot ceea ce urma să facem și unul și celălalt... Monsieur aprobă în totul negocierea mea, care nu era de fapt decît planul conduitei noastre, dar care era lucrul cel mai important, pentru că în orice moment ar fi putut să fie dat peste cap de vreun pas nechibzuit... Monsieur nu voia altceva decît prietenie cu prințul de Condé, măritișul domnișoarei d'Alençon¹ cu domnul duce² și renunțarea acestuia la funcția de conetabil. Mie mi se ofereau abațiile prințului de Conti și vă dați lesne seama că eu nu le voiam nici mort. Domnul de Beaufort era foarte bucuros că nă-l deranja nimeni din posesiunea amiralității, ceea ce nu era chiar o afacere de disprețuit. Domnișoara de Chevreuse nu era cîtuși de puțin supărată să devină prințesă de sînge prin căsătoria cu prințul de Conti : toate astea au constituit prima ofertă pe care doamna Palatină i-a făcut-o doamnei de Rhodes ; în cea de a doua întrevedere, toate aceste lucruri au fost reglementate.

Am mai avut, în perioada aceea, încă o mică încurcătură care se poate numi domestică ; domnul cancelar care, după cum ați văzut, se unise cu noi ca să-l piardă pe Mazarin, se temea cumplit de eliberarea prințului de Condé, deși cînd ne vorbea despre acest lucru nu ne explica și de ce anume ; și cum Laigue mi se alăturase

¹ *Elisabeth d'Orléans, domnișoară d'Alençon (1646—1691).* sora mai mică a domnișoarei de Montpensier, fiica ducelui de Orléans, măritată în 1661 cu Louis-Joseph de Lorena, duce de Guise.

² Adică cu ducele de Guise.

numai pentru că nu avusese puterea să-mi reziste, cancelarul se sluji de el — prin doamna de Chevreuse — pentru a ne întârzia eforturile. Am băgat de seamă și am înlăturat acest nor prin intermediul domnișoarei de Chevreuse care-o făcu pe maică-sa să se rușineze în așa hal de șovăiala de care dădea dovadă în rostuirea ei, încît aceasta trecu de partea mea și mi-a fost chiar de mare ajutor pe lângă Monsieur a cărui nehotărîre avea diferite trepte. Adică era întotdeauna foarte departe de la velleitate la voință, de la voință la hotărîre, de la hotărîre la alegerea mijloacelor și de la alegerea mijloacelor, la punerea lor în practică. Dar cel mai uimitor, era faptul că se întîmpla destul de des să se oprească pur și simplu la jumătatea punerii în practică. Doamna de Chevreuse ne-a ajutat în această privință și chiar Laigue, văzînd că treaba era destul de înaintată, nu ne-a mai cășunat nici un necaz. Doamna de Rhodes făcu tot ce putu pe lângă cancelar, care nu mai cutează dealtfel să mai zică nimic. În sfîrșit, Monsieur semnă tratatul, dar într-un fel care vă va arăta mult mai bine firea lui decît tot ce v-am spus eu. Cum Caumartin ținea acest tratat în buzunar, alături de o trusă de scris, îl pîndi pe Monsieur între două uși, îi puse pana în mină, iar acesta semnă — după cum spunea domnișoara de Chevreuse pe atunci — ca și cum ar fi semnat un pact cu diavolul, speriat să nu fie surprins de îngerul lui păzitor. Căsătoria domnișoarei de Chevreuse cu prințul de Conti fu stipulată doar în acel tratat, căci cred că vă dați seama că ea nu putea fi menționată și în exemplarul meu; făgăduiala de a nu se opune la promovarea mea în funcția de cardinal fu și ea consemnată acolo, dar legată de articolul privitor la căsătorie și arătîndu-se în mod expres că Monsieur nu mă putuse determina să consimt la această făgăduială decît după ce mi se garantase că schimbarea profesiei domnului de Conti nu-i mai îngăduia acestuia să pretindă cardinalatul pentru sine. Prinții erau la curent cu toate aceste

negocieri, ca și cum s-ar fi aflat în deplină libertate. Noi le scriam, iar ei ne răspundeau; cred că legătura dintre Paris și Lion n-a funcționat niciodată mai bine. Bar, care-l păzea, era un om nu prea deștept, deși uneori chiar și cei mai deștepți pot fi înșelați. După ce a ieșit din pușcărie, Prințul ne-a vorbit despre mijloacele de care se slujise pentru a primi scrisori. Nu-mi mai aduc bine aminte. Dar mi se pare că pe unele le primea în niște monezi de patruzeci și opt¹, care fuseseră golite pe dinăuntru. Această născocire mie nu mi-a fost de folos în pușcărie pentru că mie nu mi-au îngăduit să mă ating de nici un ban.

Domnul cardinal, care prinsese gust a doua oară de aclamațiile publicului, cînd regele se întorsese din Guienne, simți în curînd că această hrană, deși aseasonată cu multă grijă de linguşeala curtenilor, nu era făcută dintr-o substanță chiar atît de solidă; așa că în cîteva zile se sătură de ea. Frondeurii aveau o situație avantajoasă, eu continuam să mă duc la fel de des la palatul Chevreuse, care este în prezent palatul Longueville și care, după cum știți, nu se afla decît la o sută de pași de Palatul Regal unde locuia regele. Mă duceam în fiecă seară acolo și gărzile mele se postau regulamentar la douăzeci de pași de gărzile de la Palat. Mi-e rușine și acum cînd mă gîndesc la acest lucru. Dar ceea ce pe mine mă făcea să mă rușinez pînă în adîncul inimii, pe vremea aceea, oamenilor de rînd li se părea lucru mare, pentru că era plin de cutezanță, iar altora, scuzabil, fiindcă era necesar. Se putea spune că nu era necesar să mă duc la palatul Chevreuse; dar nimeni nu afirmase acest lucru, pînă într-atît este de mare puterea obișnuinței într-un partid, față de cei care le-au cucerit inimile. Vă rog să vă amintiți despre ceea ce v-am spus în primul volum al acestei lucrări, privitor la acest lucru.

¹ Monezi mari de aur, de patruzeci și opt de livre.

Cardinalul, obosit — după părerea mea — de alarmele pe care abatele Foucquet începuse a le răspîndi prin Paris¹ pentru a se dovedi util pe lângă el și în plus, amețit de capacitatea lui pentru „cîrmuirea“ unei armate (cred că mi-a vorbit de zeci de ori în viața lui, încurcînd deosebirea dintre „cîrmuirea“ și „conducerea unei armate“), cardinalul, zic, plecă în acea vreme destul de pe neașteptate din Paris, ca să se ducă în Champagne și să cucerească cetățile Rethel și Château-Portien, pe care le ocupaseră dușmanii, și în care domnul de Turenne pretindea să petreacă iarna. Arhiducele, care pusese stăpînire pe Mouzon, după un asediu destul de îndărătnic, îi dăduse lui Turenne o oaste puternică ; adăugată soldaților pe care-i adunase din oștile atașate prinților, alcătuiă o armată mare și frumoasă. Cardinalul îi opuse una care nu era nici ea mai prejos ; căci adăugase oștirii pe care o comandase mareșalul du Plessis, în provincie, trupele pe care le adusese regele din Guienne precum și altele pe care Villequier și Hocquincourt le păstrasera și le întărisera în timpul verii. Am să vă istorisesc faptele celor două armate, după ce veți fi văzut ce s-a întîmplat în Parlament după ce a plecat cardinalul.

...Sosise ziua sfîntului Martin a anului 1650 : primul președinte și avocatul general Talon îndemneau Compania să stea liniștită, ca să nu ofere vreun avantaj dușmanilor Statului. Deslandes Païen, consilier în Marea Cameră, spuse că primise în ajun, la ora nouă seara, sarcina de a prezenta o cerere a doamnei Prințese². Cererea fu citită și se încheia cu rugămintea ca prinții să fie aduși la Luvru ; să fie păziți de un ofițer din casa regelui ; procurorul general să fie chemat și să spună ce avea de spus împotriva lor, iar dacă-i socotea nevinovați, să se dispună de îndată

¹ Frondeurii își făcuseră planul — după Guy Joly — să-l răpească pe Mazarin și să-l închidă la Bastilia (n. ed. fr.).

² E vorba de soția prințului de Condé.

eliberarea lor. S-a pus pe cerere un *soit-montre*¹, după cum cereau formalitățile; apoi cererea a fost trimisă Parchetului hotărîndu-se ziua în care să se delibereze asupra ei, și anume miercuri 7 decembrie.

În ziua aceea, Camerele fiind adunate, Talon, avocat general, care fusese chemat ca să tragă concluzii în privința cererii, spuse că regina îi chemase în ajun pe avocații și procurorii regali, ordonîndu-le să spună Companiei că ea dorea ca Parlamentul să nu ia în considerație cererea prezentată de doamna Prințesă, pentru că tot ceea ce privea întemnițarea domnilor prinți ținea numai de autoritatea regală. În concluziile pe care le trase Talon, în numele procurorului general, se arată că Parlamentul trebuia să trimită cererea, printr-o deputație, reginei și s-o roage s-o aibă în vedere.

Talon nici nu isprăvi bine de vorbit, că Crespin, decan al Marii Camere, aduse o altă cerere, a domnișoarei de Longueville², prin care aceasta cerea eliberarea tatălui ei și îngăduința de a rămîne la Paris pentru a o solicita.

De îndată ce cererea a fost citită, ușierii veniră să anunțe că des Roches, căpitanul gărzilor Prințului era la ușă, că întreba dacă adunarea l-ar putea primi ca să prezinte o scrisoare din partea celor trei prinți. I se acordă audiență. El spuse că un soldat din cavaleria ușoară a trupelor care-l conduseseră pe domnul Prinț la Havre-de-Grâce, îi adusese acea scrisoare. Ea fu citită; se cerea în ea ori să fie judecați, ori să fie puși în libertate.

Vineri 9, Parlamentul, adunîndu-se pentru a delibera, Saintot, locotenentul ceremoniilor, aduse Companiei o scrisoare prin care regele poruncea să se întrerupă orice deli-

¹ Termen juridic desemnînd o comunicare făcută Parchetului și destinată a face cunoscut Parlamentului punctul de vedere al puterii regale.

² E vorba de Marie d'Orléans, domnișoară de Longueville (1625—1707), cea care s-a măritat în 1657 cu Henric de Savoia, ultimul duce de Nemours.

berare pînă ce Parlamentul nu-i va trimite o deputație ca să afle care-i era voia. Trimiseră deputația după-amiază. Regina îi primi pe deputați, stînd în pat, scuzîndu-se că se simțea foarte rău. Cancelarul adăugă că dorința regelui, care se afla de față, era ca Parlamentul să nu se adune pentru nici un fel de afacere care s-ar fi ivit, pînă ce sănătatea reginei, mama sa, nu s-ar fi restabilit în așa fel încît să poată lucra cu și mai multă străduință la tot ceea ce le-ar fi putut da satisfacție.

În 10, Parlamentul hotărî să se acorde un răgaz doar pînă în 14 ; în ziua aceea Crespin, decan al Marii Camere, neștiind ce hotărîre să ia, o luă pe aceea de a cere monseniorului arhiepiscop să facă o procesiune generală pentru a-l ruga pe Cel-de-Sus să nu-i insufle decît hotărîri bune.

În 14, Parlamentul primi o scrisoare regală prin care era împiedicat să delibereze. Se menționa în ea că regina îi va da în curînd satisfacție în problema domnilor prinți. Nu se dădu nici o atenție acestei scrisori și Parlamentul începu să delibereze. Le Nain, consilier în Marea Cameră, fu de părere să-l invite pe Monsieur să vină să-și ocupe locul și puse această părere la vot. Dar, din tot ceea ce ați văzut pînă acum, vă dați seama că nu era încă vremea ca Monsieur să apară acolo. El le răspunse deputaților că nu va veni la adunare, că se făcuse prea multă zarvă în legătură cu acea afacere, că adunarea nu mai era decît un fel de îmbulzeală ; că nu pricepea ce pretindea Parlamentul ; că nu se mai pomenise vreodată să fie informat despre astfel de afaceri ; că n-aveau decît să trimită reginei cererile. Observați, vă rog, că acest răspuns, care fusese ticluit de doamna palatină, încă de la primele noastre conferințe, păru — datorită dibăciei lui Monsieur — că-i fusese inspirat de Curte...

În 15, deliberările continuară.

În 17, la fel, cu singura deosebire totuși că Deslandes Païen, raportorul jalbei domnilor prinți, fiind întrebat de domnul președinte dacă n-avea nimic de adăugat la

jalba pe care-o adusese în 14 și-o repetase în 15, acesta răspunse că dacă Parlamentul i-ar îngădui, ar alătura la protestele pe care le va face oral și în scris, privind libertatea prinților, și o plângere în toată forma contra purtării cardinalului Mazarin. Broussel ridică glasul cu și mai multă tărie împotriva cardinalului.

În 18, sosi vestea că mareșalul du Plessis câștigase o mare bătălie împotriva domnului de Turenne ; că acesta din urmă venise în ajutorul Rethelului, dar Rethelul se și predase mareșalului du Plessis, prin Liponti ¹, care comandase garnizoana spaniolă ; vrînd să se retragă, Turenne fusese obligat să lupte în cîmpia Sompuis ; că abia izbutise să scape, după ce făcuse minuni de vitejie ; că pierduse două mii de oameni, uciși în acea bătălie, printre care se numărau unul dintre frații electorului palatin și șase colonei ; că-i fuseseră luați aproape patru mii de prizonieri printre care se aflau don Stevan de Gamarra, al doilea comandant al armatei, Boutteville — care e astăzi conte de Luxembourg, contele de Bossut, conții de Quintin, de Haucourt, și de Serisi, cavalerul de Jairzé și mai toți coloneii. Mareșalul adăuga că luase douăzeci de steaguri și optzeci și patru de stindarde. Cred că nu vă îndoiiți de consternarea partidului prinților, dar sînt sigur că nu v-o puteți totuși imagina. Toată noaptea nu mi s-au perindat prin casă decît plîngăreți și disperați ; l-am găsit pe Monsieur doborît.

În 19, m-am dus la palatul Parlamentului unde urmau să se adune Camerele ; pe străzi, norodul mi se păru mohorît, abătut, speriat. În acel moment, mi-am dat seama mult mai clar decît pînă atunci, că primul președinte era bine intenționat față de prinți ; domnul de Rhodes, mare maestru de ceremonii, venind să poruncească Parlamentului, din partea regelui, să se afle a doua zi la Notre-Dame, la *Te-Deum*-ul închinat victoriei, primul pre-

¹ *Gian degli Liponti*, italian avînd gradul de aghiotant în armata spaniolă.

ședinte se folosi, firesc și fără afectare, de acest prilej, nemaiacordînd cuvîntul decît la cîțiva oameni, într-un moment în care vedea bine că nimeni nu-și va mai spune părerea decît cu jumătate de gură. Și într-adevăr, n-au vorbit decît cincisprezece sau șaisprezece consilieri, primul președinte găsind astfel mijlocul de a face să treacă vremea. Majoritatea cerură eliberarea prinților, dar simplu, timid, fără căldură, fără să ridice glasul împotriva lui Mazarin ; numai Mainardeau-Champré¹ i-a rostit numele, dar elogiîndu-l și atribuindu-i toată onoarea bătăliei de la Rethel, spunînd — cum dealtfel era și adevărat — că-l silise pe mareșalul du Plessis s-o dea și, susținînd cu o obrăznicie de neconceput, că Parlamentul nu putea face altceva mai bun decît s-o roage pe regină să-i pună pe domnii prinți în paza acestui ministru bun și înțelept care va avea aceeași grijă de ei pe care-o avusese pînă atunci și de Stat. Ceea ce m-a surprins și m-a mirat a fost faptul că acel om nu numai că n-a fost fluierat în adunarea Camerelor, dar că — trecînd prin sală, unde se afla o mulțime nenumărată de popor — nici măcar un singur glas nu s-a ridicat împotriva lui.

Această împrejurare care m-a făcut să văd cu ochii mei cît de abătut era poporul, adăugată la tot ceea ce văzusem în după-amiaza zilei din ajun și în noua Frondă (ăsta era partidul prinților), m-a făcut să iau hotărîrea să mă declar chiar a doua zi împotriva cardinalului, ca să ridic curajul oamenilor...

Pe aceste temeiuri, m-am hotărît să iau cuvîntul a doua zi, foarte vehement, împotriva dezordinei din Stat și să mă leg de faptul că Dumnezeu, binecuvîntînd armata regelui și îndepărtîndu-i pe dușmani de la frontieră, prin victoria domnului mareșal du Plessis, ne oferea posibilitatea de a ne gîndi în mod serios la bolile dinlăuntrul țării, care erau cele mai primejdioase ; la care am făcut planul

¹ Consilier în Marea Cameră.

să adaug că mă socoteam obligat să deschid gura și să vorbesc despre opresiunea poporului într-un moment în care plînsetul său nu mai putea oferi nici un avantaj spaniolilor doborîți în urma ultimei înfrîngerii ; că una dintre resursele siguranței Statului, ba poate chiar cea mai importantă și mai infailibilă, era cruțarea membrilor familiei regale ; că nu-i vedeam decît cu durere fără margini pe domnii prinți într-un loc atît de nesănătos cum era cel din Havrede-Grâce ; și că socoteam că regele trebuia rugat cu umilință să-i scoată de acolo și să-i așeze într-un loc unde să nu existe nici o temere pentru sănătatea lor. Am socotit că nu era necesar să rostesc numele lui Mazarin, ca să nu le dau prilejul, nici lui, nici primului președinte să-și închipuie că acel menajament putea fi rezultatul vreunei idei preconceptuate pe care aș fi avut-o, de a mă împăca mai lesne cu el, după ce asmuțisem și întăritasem împotriva lui partidul prinților, printr-o declarație făcută numai pe jumătate și care, nepronunțîndu-mă pentru eliberarea lor, nu mă angaja în nici un fel mai pe urmă. Le-am împărtășit aceste gînduri — care îmi veniseră în vreme ce luam masa la doamna de Lesdiguières — lui Monsieur, doamnei palatine, doamnei de Chevreuse, lui Viole, Arnauld, Croissi, președintelui de Bellièvre și lui Caumartin. Numai ultimul mi le-a aprobat, toți ceilalți spunîndu-mi că trebuia să las să se mai potolească spiritele, care nu se potoliră însă niciodată. Le-am impus, în sfîrșit, prin încăpățînarea mea, dar le-am impus într-un asemenea fel, încît mi-am dat seama limpede că dacă nu reușeam, aveam să fiu dezavuat de unii și blamat de alții. Dar lovitura era atît de necesară încît am socotit că trebuie să-mi asum riscul.

A doua zi, care fu în 20, m-am hotărît și am vorbit după cum am arătat. Toată lumea își veni în fire ; toți și-au dat seama că nu era totul pierdut și că probabil că eu văzusem și reversul medaliei. Primul președinte nu scăpă prilejul să procedeze așa cum nădăjduisem și să-i spună președintelui le Cogneux, după ce s-a isprăvit adunarea,

că din părerea mea, deși foarte vicleană, răzbătea toată animozitatea mea împotriva domnilor prinți. Președintele Mesme — singurul și unicul — nu căzu în această cursă. Socoti că mă împăcasem cu domnul Prinț și se supără atît de tare, încît au existat unii oameni care au crezut că această durere a contribuit chiar la moartea lui, întîmplată curînd după asta. Au existat foarte puțini oameni care să-și spună părerea în ziua aceea, pentru că trebuiau să se ducă la *Te-Deum*; dar și spiritele și chipurile erau vizibil schimbate. Sala Parlamentului, lămurită de cei care se aflau în lanterne, își venise în fire: cînd am ieșit, răsuna de aclamațiile obișnuite și, în ziua aceea, dacă la ușa mea n-au fost trei sute de trăsurî, n-a fost nici una.

În 22 decembrie deliberările continuară și a început a se observa din ce în ce mai tare că Parlamentul nu urma carul de triumf al lui Mazarin. Imprudența lui de a fi riscat întregul regat în ultima bătălie a fost zugrăvită în toate culorile menite să le întunece pe cele ale victoriei sale.

Ziua de 30 îmi încunună opera. S-a dat o hotărîre prin care s-a ordonat să i se țină reginei un foarte respectuos discurs prin care să se ceară eliberarea prinților și ședereea domnișoarei de Longueville la Paris. S-a hotărît de asemenea să se trimită în delegație un președinte și doi consilieri la domnul duce de Orléans ca să-l roage să se folosească, în același scop, de toată autoritatea lui...

Procurorii regali cerînd audiență pentru acel discurs, regina îi amină opt zile sub pretextul leacurilor care-i fuseseră ordonate de medici. Monsieur răspunse președintelui Novion, care-i fusese trimis în deputație, într-un fel ambiguu și conform cu conduita stabilită dinainte. Leacurile reginei durară cu opt sau zece zile mai mult decît socotise ea sau mai curînd de cum spusese, așa că discursul Parlamentului nu avu loc decît în 20 ianuarie 1651. El a fost foarte vehement, și primul președinte, ca să-l facă să fie cît mai eficace, n-a lăsat nimic deoparte.

În 21, relată în Parlament ce anume spusese sau mai curînd încercă s-o facă, deoarece a fost împiedicat de un zgomot confuz care s-a ridicat brusc din băncile celor de la Anchete, pentru a-l obliga să amîne acea relatare în care nu era vorba decît de eliberarea celor doi prinți de singe și de liniștea sau de tulburarea regatului, și să delibereze asupra unei acțiuni despre care se pretindea că o făcuse cancelarul intervenind în jurisdicția Parlamentului prin persoana unui secretar al regelui. Acest fleac ținu toată dimineața și-l obligă pe domnul prim-președinte să nu-și facă relatarea decît în 25. O făcu spunînd că regina răs-punsese că în cîteva zile va da răspunsul.

Cam tot în vremea aceea, am fost înștiințați că Mazarin, care nu se întorsese la Paris după bătălia de la Rethel, decît pentru că era convins că ea îi doborîse la pămînt pe toți dușmanii săi, am fost, zic, înștiințați că Mazarin, văzîndu-și năruită acea speranță, se gîndi să-l scoată pe rege din Paris, și am aflat că Beloi, care era omul său, deși slujitor al lui Monsieur, îl tot asigură că Monsieur, care nu voia, în fond, război civil, va urma, în mod sigur, Curtea. Doamna de Fretoi îi spuse lui Fremont, căruia nu-i ascundea nimic, pentru că o împrumuta cu bani, că soțul ei, care era fidel soției lui Monsieur și virît și el în intriga lui Beloi, era de aceeași părere, și că părerea asta nu și-o făcuse el fără o bază oarecare. Noi n-o credeam, chiar atît de bine informată; dar cum nu puteai să fii niciodată pe deplin sigur de firea lui Monsieur și cum, dealtfel, noi consideram că Parlamentul era atît de mult angajat în eliberarea prinților și cum însuși primul președinte declarase sus și tare că nici el, nici Monsieur nu mai puteau să dea îndărăt, am crezut că nu mai exista nici un pericol ca Monsieur să se destăinuie Curții, sau că cel puțin neînsemnatul pericol care mai rămînea nu putea să contrabalanseze necesitatea pe care o simțeam noi de a-l angaja în treaba asta pe Monsieur. Căci, presupunînd că regele ieșea din Paris, noi eram foarte siguri că

Monsieur nu-l va urma, dacă ar fi rupt-o în mod public cu cardinalul. Ne-am slujit deci de acest dezacord al Parlamentului despre care v-am mai vorbit, în legătură cu un secretar al regelui, pentru a-l face pe Monsieur să se teamă că acel exemplu să nu fie o învățătură pentru Curte și să nu-i dea ideea de a mai face astfel de diversiuni pentru care avea mii de mijloace în niște conjuncturi unde momentele erau prețioase și unde nu trebuia decît o clipă pentru a da peste cap chiar și cele mai înțelepte hotărîri din lume. Am îrosit două sau trei zile pentru a-l convinge pe Monsieur că timpul disimulării trecuse. Știa și simțea și el acest lucru, ca și noi. Dar firile nehotărîte nu se conduc niciodată nici după vederile, nici după sentimentele lor atîta vreme cît le mai rămîne o scuză pentru a nu se hotărî. Cea pe care o invocă Monsieur era că dacă se declara împotriva cardinalului, regele va ieși din Paris și că astfel vom ajunge la război civil. Noi i-am răspuns că nu ținea decît de el, fiind locotenent general al Statului, să facă în așa fel ca regele să nu iasă din Paris și că regina, fiind în minoritate, nu va putea refuza asigurările ce i se vor cere în legătură cu acest lucru. Monsieur tot ridica din umeri. Amîna hotărîrea de dimineată pentru după-amiază și de după-amiază pentru seara. Una dintre cele mai mari încurcături pe care ți le pot face prinții e faptul că ești adesea obligat, din considerație că te afli în slujba lor, să le dai sfaturi al căror motiv adevărat nu li-l poți spune. Ceea ce ne făcea acum să vorbim era îndoiala sau, mai curînd, faptul că-i cunoșteam slăbiciunea și tocmai asta era lucrul pe care nu i-l puteam mărturisi. Norocul nostru, că cel împotriva căruia acționam¹ dădu dovadă de mult mai multă imprudență decît dădea dovadă de slăbiciune cel pentru care acționam ; căci, cu trei sau patru zile înainte ca regina să răspundă la acel discurs al Parlamentului, cardinalul îi spuse lui Monsieur niște lucruri destul

¹ Adică Mazarin.

de tari, în fața reginei, în legătură cu încrederea pe care acesta o avea în mine.

În ziua răspunsului — care a fost ultima zi a lunii ianuarie — el ridică și mai mult tonul. Îi vorbi lui Monsieur, în cămăruța cenușie a reginei, despre Parlament, despre Beaufort și despre mine, comparându-ne cu Camera Inferioară din Londra, cu Cromwell¹ și cu Fairfax². Se minie pînă la a striga, adresîndu-se regelui. Îl sperie pe Monsieur, care fu atît de bucuros să iasă din Palatul Regal, teafăr și sănătos, încît, urcîndu-se în trăsură, îi spuse lui Joui, care era cu el, că nu va mai încăpea niciodată pe mîinile acelui turbat și a acelei Furii : astfel o nîmi pe regină, pentru că ea exagerase și mai și ceea ce-i spusese cardinalul, regelui. Joui, care-mi era prieten, mă înștiință despre mînia ce fierbea în sufletul lui Monsieur : eu nu i-am dat răgaz să se răcească. Beaufort și cu mine ne-am unit forțele pentru a-l obliga să se declare împotriva lui Mazarin, chiar a doua zi, în Parlament. I-am arătat că, după cele petrecute, nu mai exista nici o siguranță, pentru el, în împăcare ; că dacă regele ieșea din Paris, ne prăvăleam într-un război civil, unde avea să rămînă singur cu Parisul, pentru că Mazarin, care-i ținea pe domnii prinți în mîinile sale, avea să le pună condiții ; că știa mai bine ca oricînd că noi mai curînd potolisem orașul decît îl ațîțasem, atîta vreme cît crezusem că puteam să-l înșelăm pe Mazarin ; dar că, avînd în vedere că buba se copsese, n-am mai fi fost niște slujitori fideli dacă nu i-am fi spus lui Monsieur că nu mai era vreme de pierdut, că, dacă nu se hotăra, avea să piardă toată încrederea celor din parti-

¹ *Oliver Cromwell* (1599—1658), Lordul-Protector al Angliei, Scoției și Irlandei. Deputat în 1640, a devenit șeful opoziției ; aflat în fruntea răsculațiilor, a învins trupele regale, la Naseby, în 1645. Ales locotenent general, a instituit o Curte de Justiție care, în 1649 l-a condamnat la moarte pe Carol I.

² *Thomas Fairfax* (1611—1671), a luptat alături de Cromwell, dar a refuzat să-l judece pe Carol I și s-a străduit să-l aducă pe tron pe Carol al II-lea.

dul prinților, care începeau a intra la bănuiele din pricina inactivității sale ; că trebuia ca Mazarin să fie unul dintre oamenii cei mai orbiți, ca să nu profite de aceste momente și să negocieze cu prinții, asumându-și astfel întregul merit al eliberării lor, de care se părea că Monsieur se temea ; că tot ceea ce fusese spus și făcut de frondeuri va trece, în acest caz, drept viclenie ; că nu ne îndoiam că și Curtea își va însuși această părere ; că ceea ce spusese Parlamentul era o dovadă sigură, fiindcă făgăduise eliberarea prinților de îndată ce întregul lor partid va depune armele ; că răspunsul era înșelător, dar subtil ; că el angaja, în mod necesar, și fără putință de eschivare, la o negociere cu partidul prinților, că Mazarin o va ocoli cu ușurință dacă Monsieur nu grăbea această negociere, și că ea s-ar fi putut întoarce chiar împotriva lui Monsieur, dacă nu făcea treaba decît pe jumătate ; că ar fi fost la fel de periculos și de rușinos pentru altelea sa regală, fie să-i lase pe prinți în fiare, după ce tratase cu ei, fie să-i dea prilejul cardinalului de a-i face să creadă că de fapt el fusese adevăratul autor al eliberării lor ; că orice amînare aducea după sine aceste două inconveniente ; că adunarea de a doua zi poate că va lămuri lucrurile, pentru că totul depindea de felul cum va primi Parlamentul răspunsul reginei ; că acest fel n-ar mai fi problematic dacă Monsieur ar binevoi să apară acolo pentru că prezența sa va asigura libertatea prinților, lucru ce-l va onora. Cam pe acest ton i-am vorbit lui Monsieur de la ceasurile opt seara pînă ce-a sunat miezul nopții. Madame, pe care-o anunțasem prin viconte de d'Autel, căpitanul gărzilor lui Monsieur, făcu și ea niște eforturi de necrezut ca să-și convingă bărbatul. Dar n-a izbutit. Atunci s-a infuriat, i-a vorbit cu acreală, ceea ce nu mai făcuse, după cîte ne-a spus ea, și, cum el a ridicat glasul, spunînd că dacă se ducea la Parlament să se declare împotriva Curții, cardinalul îl va lua pe rege cu sine, ea începu să strige :

— Uیți cine ești, Monsieur ? Nu ești locotenentul general al Statului ? Nu comanzi armata ? Nu ești stăpînul poporului ? Află că-l voi împiedica eu să facă acest lucru !

Monsieur rămase ferm și, ceea ce-am putut smulge de la el, a fost ca eu să spun în Parlament, a doua zi, în numele și din partea sa, ceea ce doream să spună el. Într-un cuvînt, a vrut să încerc eu aventura, pe care-o considera nesigură pentru că credea că Parlamentul nu va protesta împotriva răspunsului reginei ; își făcuse socoteala că dacă propunerea mea avea sorți de izbîndă, el se va alege cu onoarea și cu roadele ; iar dacă Parlamentul se va mulțumi cu răspunsul reginei, va încerca să se disculpe pentru ceea ce spusese în numele lui, retractînd totul în mod necinstit. Mi-am dat foarte bine seama de intenția lui, dar nu m-a făcut să șovăi ; căci de ea depindea totul ; dacă n-aș fi transmis a doua zi, în Parlament, declarația lui Monsieur, sînt convinși că Mazarin ar fi tărăgănat încă multă vreme eliberarea prinților și că, pînă la urmă, ar fi negociat cu ei împotriva ducelui de Orléans. Soției lui Monsieur, care văzu că mă expuneam pentru binele public, îi fu milă de mine ; făcu tot ce-i stătu în putință ca să-l determine pe Monsieur să mă oblige să spun în Parlament ceea ce-i spusese Mazarin regelui, despre Camera Inferioară din Londra, despre Cromwell și despre Fairfax. Ea socoti că acel discurs rostit în numele lui, îl va angaja și mai mult ; și avea dreptate. Dar el îmi interzise în mod expres acest lucru — după părerea mea din aceleași considerente — ceea ce mă făcu să cred că aștepta ceva. Am alergat, tot restul nopții, ca să dau de veste să se protesteze la începutul ședinței, împotriva răspunsului reginei care era într-adevăr înșelător și care arăta că, deși nu era treaba Parlamentului să se ocupe de această afacere, regina voia cu orice preț, printr-un exces de bunătate, să țină seama de rugămintile lui și să dăruiască libertate prinților. Scrisoarea conținea în plus o făgăduială de abolire a pedepselor tuturor celor care ridicaseră armele. Nu exista, pen-

tru asta, decît nişte mici condiții și anume ca domnul de Turenne să fi depus armele, ca doamna de Longueville să fi renunțat la tratatul ei cu Spania și ca orașele Stenai și Mouron să fi fost evacuate. Am aflat după aceea că aceste lucruri îi fuseseră inspirate lui Mazarin de către cancelar. E sigur că acest răspuns îl ului pe primul președinte care ținu totuși ca el să fie acceptat de Parlament. Dar, la vorbele lui, cele două Fronde se ridicară și, cînd am văzut că s-au încins zdravăn, am făcut semn cu boneta și am spus că Monsieur îmi poruncise să asigur Compania că stima pe care-o avea față de sentimentele ei i le întăriseră pe cele pe care le avusese el întotdeauna față de domnii prinți — verii săi — și că-l hotărîseră să conlucreze cu ea pentru eliberarea lor și să contribuie în acest scop cu tot ceea ce-i va sta în putere. Nici nu vă puteți închipui ce efect au putut avea aceste treizeci ori patruzeci de cuvinte : m-a surprins pînă și pe mine. Cei mai înțelepți păsură tot atît de nebuni ca și norodul, norodul mi se păru mai nebun ca niciodată, și aclamațiile întrecură tot ce v-ați fi putut închipui vreodată. A trebuit apoi să-l liniștesc pe Monsieur „care se văitase toată noaptea ca de durerile facerii (mi-a spus soția lui, dimineața), cît nu m-am văitat eu la toți copiii mei“. L-am găsit în galerie, înconjurat de treizeci sau patruzeci de consilieri care-l copleșeau cu laude ; el îi primea pe toți, unul după altul, ca să afle cît mai mult și să fie cît mai sigur de succes și, la fiecare nouă lămurire pe care-o smulgea, mai scădea cîte ceva din atenția cu care-l copleșise toată dimineața pe domnul d'Elbeuf care, după pacea Parisului, trecuse cu trup și suflet de partea cardinalului și care era unul dintre negociatorii săi pe lîngă Monsieur. Cînd s-a lămurit pe deplin despre aplauzele pe care le stîrnise declarația sa, nu i-a mai aruncat lui Elbeuf nici o privire, m-a îmbrățișat de vreo cinci, șase ori de față cu toată lumea, iar lui Tellier, care tocmai venise să-l întrebe din partea reginei, dacă

mărturisea că cele spuse de mine în numele său, în fața Parlamentului, erau adevărate, el îi răspunse :

— Da, mărturisesc și voi mărturisi orice se va face și orice se va spune de acum încolo, în numele meu !

Am socotit, după o declarație atât de categorică precum era aceea, că Monsieur nu ne va mai face nici un fel de greutate în a lua unele precauții menite să-l împiedice pe cardinal de a-l scoate pe rege din Paris ; doamna de Orléans îi propuse să poruncească de îndată ca porțile Parisului să fie păzite, sub pretextul unei răzmerițe populare. Dar nu-l putu convinge, fiindcă Monsieur se temea ca nu cumva să se spună că-l ținea pe regele său prizonier ; și cum cei din partidul prinților îl îmboldeau cam prea tare, spunându-i că de el depindea libertatea prinților, el le spuse că va întreprinde o faptă care va înlătura neîncrederea ce-o aveau față de el, și trimise să-i cheme de îndată pe cancelar, pe mareșalul de Villeroi și pe Tellier. Apoi le porunci acestora să-i spună reginei că nu va mai călca niciodată pe la Palatul Regal atâta vreme cît se va afla acolo cardinalul și că nu mai putea trata cu un om care ducea Statul la pierzanie. Apoi se întoarse spre mareșalul de Villeroi, spunându-i :

— Îți dau în grijă persoana regelui și vei răspunde în fața mea de ea !

Am aflat această faptă „frumoasă” după un sfert de ceas și m-am supărat foarte tare pentru că o socoteam a fi mijlocul cel mai sigur ca să-l facă pe rege să plece din Paris, adică exact lucrul de care ne temeam noi cel mai tare. Nu-mi pot da seama ce l-o fi determinat pe cardinal să-l mai țină în oraș după această izbucnire. Probabil că își pierduse capul, lucru pe care mi l-a confirmat și Servien după aceea. Tot el mi-a spus că în acele douăsprezece sau cincisprezece zile din urmă, Mazarin nu mai era om. Această scenă s-a petrecut la palatul Orléans, în cea de a doua zi a lunii februarie.

În 3, avu loc o alta, la Parlament. Monsieur, care acum nu mai păstra nici o măsură față de cardinal, și care se hotărîse să-l forțeze personal, ba chiar să-l și alunge, îmi porunci să vorbesc Companiei, în numele său, despre comparația Parlamentului cu Camera Inferioară, și a noastră cu Fairfax și cu Cromwell. Am invocat acest lucru drept pricina izbucnirii din ajun a lui Monsieur și am umflat lucrurile cît am putut. Pot spune, fără exagerare, că n-a existat nicăieri pe lume mai multă înflăcărare, cîtă a existat în acel moment în sufletele celor de față. Unii au cerut să se emită împotriva cardinalului o citație personală. Alții, că să fie adus chiar în acel moment ca să dea socoteală de administrarea Statului. Cei mai blajini, că s-o roage cu umilință pe regină să-l îndepărteze. Cred că nu vă mai îndoiiți de disperarea celor de la Palatul Regal, după această lovitură de trăsnet. Regina trimise să-l roage pe Monsieur să fie de acord să i-l trimită pe cardinal. Monsieur răspunse că se temea că n-ar fi fost în deplină siguranță pe străzi. Atunci se oferi să vină ea la palatul Orléans : el se scuza cu respect, dar se scuza. După o oră, le interzise mareșalilor Franței să se supună altor ordine decît ale sale, în calitate de locotenent general al Statului, iar primarului Parisului, să nu ridice armele decît la porunca lui. Vă veți mira, desigur de faptul că, după acești pași, nu l-a făcut și pe cel de a se asigura de porțile Parisului pentru a împiedica plecarea regelui. Madame, care tremura de frica acestei plecări, își dublă zilnic eforturile, dar ele nu serviră decît ca să arate și mai bine că un om slab din fire nu poate fi niciodată puternic în totul.

În 4, Monsieur veni la Parlament și asigură Compania de deplina înțelegere în care lucrase pentru binele Statului, pentru eliberarea domnilor prinți și pentru alungarea cardinalului. Cînd Monsieur termină de vorbit, intrară procurorii regali și ziseră că domnul de Rhodes, marele maestru de ceremonii, dorea să prezinte o scrisoare din partea regelui. Șovăiră puțin dacă să-l primească sau nu, deoarece Mon-

sieur spuse că fiind locotenent general al Statului, nu credea că regele, încă minor, ar fi putut să scrie Parlamentului, fără participarea sa. Cum adăugă că el ar fi totuși de părere ca scrisoarea să fie primită, îl poftiră pe domnul de Rhodes. Se citi scrisoarea ; ea conținea ordinul ca adunarea să se dizolve și să se ducă — prin deputați — într-un număr cât mai mare, la Palatul Regal, pentru a afla ce anume voia regele. Se hotărîră să asculte și să trimită de îndată deputați, dar Parlamentul să nu se împrăstie, ci să-i aștepte, în Marea Cameră, pe deputații trimiși la Palat. În vreme ce toată lumea se ridica pentru a se așeza mai aproape de foc, doamna de Lesdiguières îmi trimise un bilet în care-mi spunea că, în ajun, Servien discutasese cu cancelarul și cu primul președinte toată piesa ce urma să se joace ; că ea nu izbutise să descopere despre ce anume era vorba, dar că știa că piesă era împotriva mea. I-am spus lui Monsieur ceea ce aflasem ; el mi-a răspuns că n-avea nici un dubiu în privința primului președinte care voia ca libertatea domnilor prinți să se datoreze Curții ; dar că dacă bătrînul Pantalone (așa îl poreclise pe cancelar pentru că purta tot timpul o jachetă foarte scurtă și o pălărioară foarte mică) era în stare de această nebunie și de această perfidie, merita să fie spînzurat alături de Mazarin. Și merita, desigur, căci el fusese autorul comediei pe care o veți vedea. De îndată ce deputații sosiră la Palatul Regal, domnul prim-președinte spuse reginei că Parlamentul era foarte supărat să vadă că, cu toate asigurările pe care majestatea sa binevoise să le dea în legătură cu eliberarea prinților, acesta încă nu primise declarația pe care toată lumea o aștepta conform făgăduielii și bunătății sale. Regina răspunse că domnul mareșal de Gramont și plecase ca să-i scoată din temniță pe prinți, dar că mai întîi va lua unele măsuri necesare siguranței Statului (vă voi vorbi mai tîrziu de această călătorie) ; că nu în legătură cu acest subiect, care acum era consumat, îi chemase ea, ci în legătură cu altul care avea să le fie explicat de domnul

cancelar. El se prefăcu a li-l explica ; dar vorbea atât de încet, sub pretextul unei răceli, încît nimeni nu-l înțelegea, și asta numai ca să poată da la iveală — după părerea mea — în scris, un sîngeros manifest împotriva mea, pe care domnul du Plessis abia izbuti să-l citească ; dar regina îi ușură sarcina spunînd, din cînd în cînd, ceea ce era scris pe hîrtie. Iată cam ce cuprindea ; „Că toate rapoartele pe care le făcuse coadjutorul către Parlament, erau false și născocite de el, că *mințise* (iată singurul cuvînt pe care regina îl adăugase cu mîna ei) ; că era un spirit rău și periculos care-i dădea sfaturi proaste lui Monsieur ; că voia să piardă Statul, pentru că i se refuzase pălăria de cardinal ; și că se lăudase în mod public că va pune foc în cele patru colțuri ale regatului și că se va ține pe aproape cu o sută de mii de oameni care se angajaseră împreună cu el să spargă capul tuturor celor care vor încerca să stingă focul“.

Expresiile erau totuși cam prea tari și vă asigur că n-am spus niciodată nimic care să fie cît de cît pe-aproape ; erau totuși suficiente ca să îngroașe norul pe care voiau să-l facă să se despică în trăsnete asupra mea, abătîndu-l în acest fel de deasupra capului lui Mazarin...

Înscrisul fu semnat de cei patru secretari de Stat ; și ca să aibă și mai multă putere să înăbușe dintr-odată ceea ce aș fi putut spune spre justificarea mea, deputații fură urmați îndeaproape de contele de Brienne cu ordinul de a-l ruga pe Monsieur să se ducă și să discute cu regina puținul care mai rămăsese de discutat pentru a isprăvi afacerea cu domnii prinți. Veți vedea, mai pe urmă, că Châteauneuf născocise acest expedient care avea două scopuri, dintre care unul era să amîne, prin noi incidente, deliberările ce aveau să ducă în mod direct la eliberarea prinților, iar celălalt, de a smulge Curții o declarație atât de publică împotriva cardinalatului meu, încît însăși demnitatea cuvîntului regal să fie angajată în excluderea mea. Iată interesele cancelarului. Servien, care duse această propunere primului președinte, fu primit cu brațele des-

chise, pentru că primul președinte care nu voia ca prințul de Condé să se unească cu Monsieur și cu frondeurii, ieșind din temniță, nu căuta decît o ocazie ca să amîne eliberarea sa, pe care oricum o știa sigură, ca s-o amîne, zic, pînă la o conjunctură în care să nu aibă față de ei o obligație atît de precisă și de deplină cum ar fi avut în această împrejurare...

Deputații se întoarseră, între ora unsprezece și douăsprezece, la palatul Parlamentului, unde Monsieur mîncase ceva la bufet, ca să poată isprăvi deliberarea chiar în acea zi. Primul președinte se prefăcu a-și începe relatarea cu lectura acelei scrisori împotriva mea, crezînd că va ului astfel pe toată lumea. Și chiar reuși căci surpriza se zugrăvi pe toate chipurile; deși fusesem avertizat, n-o cunoșteam totuși în amănunt, și nu mă gîndisem chiar la o asemenea formă a mașinației. De îndată ce-am auzit-o, i-am cunoscut și i-am conceput urmările, l-am și auzit pe primul președinte spunînd, după ce se întorsese cu răceală, spre stînga :

— Părerea dumneavoastră, domnule decan.

Nu mă îndoiam că partida fusese jucată și nu mă înșelam; căci într-adevăr fusese jucată. Dar Mainardeau, care trebuia să taie pîrtie, se temu de salva care-l aștepta din partea sălii. Căci intrînd înăuntru, aflase o mulțime atît de mare de norođ, auzise atîtea aclamații la adresa Frondei și atîtea imprecății la adresa lui Mazarin, încît nu cuteză să apuce taurul de coarne, ci se mulțumi să deplîngă în mod patetic, dezbinarea din Stat și mai ales cea care părea să existe în casa regală. Nu vă pot spune de ce părere au fost toți consilierii din Marea Cameră, și cred că nici ei înșiși n-ar fi putut-o spune, la sfîrșitul discursului lor, dacă i-ar fi îmboldit cineva. Unul a fost de părere să facem rugăciuni timp de patruzeci de ore; altul, să-l rugăm pe domnul de Orléans să aibă grijă de popor. Uncheașul Broussel uită că adunarea fusese hotărîtă pentru a se vorbi acolo despre afacerea cu domnii prinți și nu

vorbi decît împotriva dezordinii din Stat. Nu asta era și socoteala mea, pentru că știam că atîta vreme cît delibera-rea nu se va fixa, ea va putea oricînd să revină la ceva ce nu-mi convenea. Locul pe care-l ocupam și care se afla drept între Marea Cameră și Anchete, îmi dădu răgazul să mă gîndesc și să iau o hotărîre, și anume, de a trata scri-soarea care fusese citită împotriva mea ca pe o piesă mon-tată de cardinal, s-o disprețuiesc ca pe o satiră și ca pe un pamflet, să ațîț prin vreun paragraf scurt și curios, ima-ginația auditorilor și să readuc apoi deliberarea la adevă-ratul ei scop. Cum memoria nu mi-a furnizat nimic din antichitate care să aibă legătură cu planul meu, am ros-tit un pasaj în latina cea mai curată și cea mai apropiată de cei vechi, formulîndu-mi părerea cam în acești termeni :

— Dacă respectul pe care-l am pentru domnii pre-pinenți nu mi-ar închide gura, nu m-aș putea abține să nu mă plîng de faptul că ei n-au înfierat josnicia acelei hîrtoage pe care tocmai au citit-o, împotriva tuturor for-melor, în această Companie, ticluită de aceleași persoane care au profanat numele regelui și care s-au folosit de mar-tori plătiți. Cred că și-au zis că acest pamflet, care nu este decît o izbucnire de furie a domnului cardinal Mazarin, e sub demnitatea lor și a mea. N-am să ripostez, domnilor, că nu pot fi de aceeași părere cu ei, decît citînd un paragraf vechi, care mi-a venit acum în minte : „În vremuri grele, eu n-am lăsat orașul în voia soartei ; în cele bune, nu mi-am văzut de interesele mele ; în cele disperate, nu m-am temut de nimic“. Cer iertare Companiei de libertatea pe care mi-am îngăduit-o de a mă abate, prin aceste pu-ține cuvînte, de la motivul deliberării. Părerea mea, dom-nilor, este să-l rugăm cu umilință pe rege să trimită imediat un ordin pentru eliberarea domnilor prinți și o de-claratie de nevinovăție în favoarea lor și să îndepărteze de lîngă sine și din Consiliu pe cardinalul Mazarin. Pă-rerea mea este, de asemenea, domnilor, că Parlamentul să rezolve totul chiar azi și să se adune luni pentru a primi

răspunsul pe care majestatea sa va binevoi să-l dea domnilor deputați.

Frondeurii îmi aplaudară părerea. Partidul prinților o primi ca pe singura cale pentru eliberarea celor trei prinți, așa că fu aprobată de toată lumea. Nu știu dacă au existat nici trei voturi contra. S-a căutat multă vreme paragraful meu, care în latină avea altă gingășie și chiar altă frumusețe decît în franceză. Primul președinte, care nu se mira de nimic, vorbi despre necesitatea îndepărtării cardinalului, printr-o hotărîre în lege, și atît de vehement, de parcă ar fi făcut el însuși propunerea, dar dibaci și subtil și într-un fel care-i îngădui chiar să-l roage pe Monsieur să-i acorde reginei întrevvedere pe care i-o cerea aceasta, prin domnul de Brienne. Monsieur se scuză, invocînd motivul că s-ar afla acolo în prea puțină siguranță ; primul președinte insistă, chiar cu lacrimi în ochi, și cînd îl văzu pe Monsieur puțin tulburat, îi chemă pe avocații generali. Talon, avocat general, ținu unul din cele mai frumoase discursuri care s-au ținut vreodată. Nici n-am auzit, nici n-am citit vreunul mai elocvent ; își însoți cuvintele de tot ceea ce le putea da forță. Invocă manii lui Henric cel Mare ; incredință Franța, punînd un genunchi la pămînt, lui Ludovic cel Sfînt. Poate socotiți că ați fi ris la un asemenea spectacol ; dar ați fi fost tot atît de emoționată, cum a fost întreaga Companie, și încă atît de tare, încît om observat că strigătele celor de la Anchete începuseră a slăbi. Primul președinte, care observă ca și mine acest lucru, voi să se slujească de el și-i propuse lui Monsieur să ceară părerea Companiei. Îmi amintesc că Barillon v-a istorisit, într-o zi, acest lucru. Văzîndu-l pe Monsieur tulburat și începînd a spune că va face ceea ce-l va sfătui Parlamentul, i-am luat vorba din gură și am spus că sfatul pe care-l cerea Monsieur nu era dacă să se ducă sau să nu se ducă la Palatul Regal, pentru că în privința asta își spusese de peste douăzeci de ori părerea ; ci că voia să afle doar de la Companie în

ce mod anume să se scuze față de regină. Monsieur mă înțelese perfect ; înțelese că se cam hazardase. Fu de acord cu explicația mea, și domnul de Brienne plecă îndărăt cu acest răspuns : că Monsieur își va îndeplini modestele sale îndatoriri, în slujba reginei, de îndată ce domnii prinți vor fi puși în libertate și domnul cardinal va fi înlăturat și de lângă sine și din Consiliu. Căci ne temeam într-adevăr de vreo lovitură dată din disperare, fie de regină, fie de Mazarin, dacă Monsieur s-ar fi dus la Palatul Regal. Dar ne temeam și mai rău de slăbiciunea lui, și temerile erau cu atât mai întemeiate, cu cât amînările și scuzele cardinalului, în ceea ce privea eliberarea prinților, n-aveau altă bază decît nădejdea pe care nu și-o pierduse că regina îl va recîștiga de partea ei pe Monsieur ; bazîndu-se pe acest lucru, îi trimisese pe mareșalul de Gramont și pe Lionne de Havre-de-Grâce, ca să ia împreună cu domnii prinți măsurile de siguranță necesare eliberării lor. Monsieur crezu afacerea atît de înaintată, încît îl lăsă să plece împreună cu cei doi și pe Goulas, secretarul comandamentelor sale. Se angajă deci în această treabă chiar din prima zi a lunii, împreună cu mareșalul de Gramont ; dar s-a supărat cumplit în dimineața zilei de 2 cînd i-am arătat consecințele, și anume că Parlamentul avea să creadă că Mazarin fusese sincer în intenția sa de a-i elibera pe prinți. Faptele îi confirmară lui Monsieur că avusesem dreptate : căci mareșalul de Gramont, care plecă în aceeași zi cu Goulas spre Havre-de-Grâce și care spusese în mod public, în curtea palatului Luxembourg, că domnii prinți își vor recăpăta libertatea și fără frondeuri, n-avu plăcerea decît de a le face prinților o vizită. Căci plecase fără instrucțiuni ; i se făgăduise că-i vor fi trimise mai tîrziu. Cînd văzură că Monsieur își scosese piciorul din capcană, se gîndiră la altceva, și bietul mareșal, deși plin de cele mai bune intenții din lume, jucă unul din cele mai ridicole roluri pe care le-a jucat vreodată un om de calitate sa. Veți vedea mai pe urmă dovada convin-

gătoare că toate demersurile sau mai curînd toate demonstrațiile pe care le tot făcea cardinalul, nu urmăreau decît să-l rupă pe Monsieur de interesele prinților, sub pretextul de a-l alătura reginei. V-am mai spus că aceea scenă măreață cu discursurile pentru îndepărtarea cardinalului și cu refuzarea rugăminții lui Brienne, a avut loc în 4 februarie. Ea n-a fost însă singura. Bătrînul Vieuville, marchizul de Sourdis, contele de Fiesque, Béthune și Montrésor își puseseră în cap să facă o adunare a nobilimii pentru restabilirea privilegiilor lor. M-am opus cu tărie acestui lucru, față de Monsieur, pentru că eram convins că nu există nimic mai periculos decît să amesteci, într-o facțiune, fără să ai nevoie, astfel de lucruri. Îl aveam pe Monsieur, aveam Parlamentul, aveam Primăria. Această uniune părea să constituie grosul Statului; tot ceea ce nu era adunare legitimă — o urîtea. Dar a trebuit să cedez în fața dorinței lor... Această adunare, care s-a ținut în aceeași zi la palatul din Vieuville, produse o mare spaimă la Palatul Regal, unde au fost aduse șase companii de gărzi. Monsieur se supără și, în calitate de locotenent general al Statului, trimise să i se spună lui Epernon, colonel de infanterie, și lui Schomberg, colonel al gărzilor elvețiene, să nu primească ordine decît de la el. Ei răspunseră respectuos, dar ca niște oameni care erau ai reginei.

În 5, adunarea nobilimii se ținu la domnul de Nemours.

În 6, Camerele adunîndu-se și Monsieur luîndu-și locul în Parlament, avocații generali intrară și ziseră Companiei că cerîndu-se audiență reginei pentru un discurs, ea le răspunsese că dorea mai mult ca oricine eliberarea prinților, dar că mai întîi trebuia să-și ia toate măsurile de siguranță pentru Stat; că, în ceea ce-l privea pe domnul cardinal, ea îl va ține în Consiliu atîta vreme cît va socoti că e de folos regelui și că nu era treaba Parlamentului să știe de ce miniștri avea ea nevoie. Primul președinte avu parte de toate bruftuiele ce se pot închipui pentru că

nu insistase ; au vrut să-l oblige să ceară audiență după-amiază : dar singura amânare pe care putu s-o obțină fu pînă a doua zi. Monsieur, spunînd că mareșalii Franței erau dependenți de cardinal, se dădu pe loc o hotărîre prin care li se porunci să nu asculte decît de Monsieur. Seara, aflîndu-mă la mine acasă, prințul de Guémené și domnul de Béthune intrară și-mi spuseră că Mazarin fugise ; că o ștersese din Paris deghizat în alte straie și că tot Palatul Regal se afla într-o consternare de nedescris. [...]

În 7, Parlamentul se adună și ordonă — Monsieur fiind de față — să fie aduse reginei mulțumiri pentru îndepărtarea domnului cardinal și să fie de asemenea rugată să trimită o scrisoare pentru a-i elibera pe domnii prinți, și o declarație prin care străinii vor fi excluși pentru totdeauna din Consiliul Statului.

Primul președinte, achitîndu-se de această sarcină pe la patru după-amiază, regina îi spuse că nu putea să-i dea nici un răspuns pînă ce nu va discuta cu domnul duce de Orléans, și că-i trimisese pe cancelar, pe mareșalul de Villeroy și pe Tellier, să-l cheme. Monsieur răspunse că nu se putea duce la Palatul Regal pentru că domnii prinți încă nu fuseseră eliberați, iar domnul cardinal încă nu fuseseră îndepărtați de la Curte.

În 8, primul președinte relatînd în fața Parlamentului ceea ce-i spusese regina, Monsieur arată Companiei motivele purtării sale cu privire la întrevvedere ce i se cerea ; el arată că Mazarin nu fugise decît la Saint-Germain, de unde cîrmuia încă regatul : că nepotul și nepoatele sale se aflau încă la Palatul Regal ; propuse deci ca regina să fie respectuos rugată să se explice dacă această îndepărtare era pentru totdeauna și fără posibilitate de întoarcere. Nici nu se poate imagina pînă unde a mers, în acea zi, furia Companiei. S-au auzit voci care strigau că, de-acum încolo, în Franța nu vor mai exista favoriți. N-aș fi crezut, dacă n-aș fi auzit cu urechile mele, că demența unor oameni poate ajunge pînă la astfel de extreme. Rămaseră

pînă la urmă, la părerea lui Monsieur, și anume, s-o determine pe regină să se explice în legătură cu îndepărtarea lui Mazarin și să trimită mai repede scrisoarea pentru eliberarea domnilor prinți. În aceeași zi, regina îi adună în Palatul Regal pe domnii de Vendôme, de Mercoeur, d'Elbeuf, d'Harcourt, de Rieux, de Lillebonne, d'Epernon, de Candale, d'Estrée, de l'Hospital, de Villeroi, du Plessis-Praslin, d'Aumont, d'Hocquincourt, de Grancei și, la părerea lor, îi trimise pe Vendôme, Elbeuf și Epernon să-l roage pe Monsieur să vină să-și ocupe locul în consiliu ; dacă nu era de acord cu acest lucru, atunci avea să-l trimită pe cancelar să discute cu el ceea ce va fi necesar pentru a isprăvi odată afacerea cu domnii prinți. Monsieur acceptă cea de a doua variantă : se scuză pentru prima, în termeni foarte respectuoși și îl trată foarte prost pe domnul d'Elbeuf care-l zorea întruna să meargă la Palatul Regal. Acei domni îi spuseră ducelui de Orléans că regina le mai poruncise să-l asigure că îndepărtarea cardinalului era pentru totdeauna. Veți vedea în curînd că, dacă Monsieur s-ar fi dat, în ziua aceea, pe mîna reginei, aveam toate motivele să credem că ea ar fi plecat din Paris și că l-ar fi luat și pe el cu ea.

În 9, Monsieur relatînd Parlamentului ceea ce-i spusese regina cu privire la cardinal, iar avocații generali adăugînd că regina le poruncise să ducă același răspuns Companiei, se dădu o hotărîre prin care se spuse că avînd în vedere declarația reginei, cardinalul va părăsi în cincisprezece zile regatul și toate pămînturile aflate sub jurisdicția regelui Franței, împreună cu toate neamurile sale și cu toți servitorii străini ; dacă nu, se va proceda împotriva lor într-un mod cu totul deosebit, îngăduindu-se norodului de rînd și tuturor celorlalți să se arunce asupra lor. Cînd am ieșit din Parlament, am avut o bănuială cumplită ca regina să nu-l scoată cumva pe rege din Paris, pentru că abatele Charrier, pe care primarul Parisului îl făcea adesea să creadă ce voia el, veni foarte înfierbîntat să mă

înștiințeze că doamna de Chevreuse și cancelarul mă jucau pe degete și nu-mi spuneau toate secretele lor, din moment ce nu-mi mărturisiseră renghiul care-i fusese jucat cardinalului ; că știa din sursă sigură și dintr-un loc demn de încredere că, de fapt, ei îl convinseseră pe cardinal să fugă din Paris, în urma cuvîntului pe care i-l dăduseră de a-l ajuta mai pe urmă să se întoarcă și să sprijine insistențele reginei în fața lui Monsieur, care nu putea rezista niciodată în fața rugămintilor acestei doamne... Ceea ce mi-a sporit bănuiala a fost faptul că regina care pînă atunci amînase mereu, acum se înmuiase dintr-odată și se oferise să-l trimită pe cancelar la Monsieur ca să isprăvească afacerea cu domnii prinți. I-am relatat lui Monsieur toate presupunerile mele ; l-am rugat să se gîndească la ele ; l-am presat, l-am inoportunitat. Cancelarul veni, spre seară, să punem împreună la punct ordinele ce trebuiau, chipurile, trimise a doua zi pentru eliberarea prinților ; cum n-am avut nici un cîștig de cauză în fața lui, m-am întors acasă, foarte convins că vom avea în curînd o nouă scenă. Încă nu adormisem cînd un servitor al lui Monsieur trase perdelile patului și-mi zise că mă cheama alteța sa regală. Avui curiozitatea să aflu de ce mă cheamă, dar tot ceea ce-am aflat a fost că dîmnișoara de Chevreuse venise să-l trezească pe Monsieur. În vreme ce mă îmbrăcam, un paj îmi aduse un bilet de la ea, unde se aflau scrise aceste cuvinte : „*Vino degrabă la palatul Luxembourg* ¹ și ai grijă de dumneata pe stradă“. Am găsit-o pe dîmnișoara de Chevreuse stînd pe un cufăr în anticameră ; mi-a spus că mamă-sa, care se simțea rău, o trimisese la Monsieur ca să-i spună că regele se pregătea să fugă din Paris ; că se culcase ca de obicei, dar că fusese sculat, ba chiar și încălțat cu cizmele. Într-adevăr, știrea venea dintr-un loc demn de încredere. Mareșalul d'Aumont, căpitan al

¹ Palatul ducelui de Orléans.

gărzilor de cartier, o făcuse să circule pe ascuns și, în înțelegere cu mareșalul d'Albret, cu gândul de a înlătura îngrozitoarea dezordine din țară pe care o prevedeau. Mareșalul de Villeroi aduse și el aceeași știre pe care o aflate de la cancelar. Domnișoara de Chevreuse adăugă cum că ea socotea că vom întâmpina mari dificultăți ca să-l facem pe Monsieur să ia o hotărîre, pentru că primele cuvinte pe care acesta le rostise, cînd ea îl trezise din somn, fuseseră :

— Trimiteți să-l cheme pe coadjutor ; totuși, ce-i de făcut ?

Am intrat în odaia doamnei de Orléans unde dormea Monsieur, în același pat cu ea. Cum mă văzu, acesta îmi spuse din capul locului :

— Ai avut dreptate. Acum ce facem ?

— Nu există decît o soluție, i-am răspuns ; să păzim porțile Parisului.

— În ce fel, la ora asta ? zise el.

Oamenii, în această stare, vorbesc aproape întotdeauna prin monosilabe. Îmi aduc aminte că am făcut această remarcă față de domnișoara de Chevreuse. Ea făcu adevărate minuni. Madame, la fel. Dar nu putură smulge nimic pozitiv de la Monsieur, iar tot ceea ce s-a putut smulge, a fost că-l va trimite pe Souches, căpitanul gărzilor sale elvețiene, la regină, pentru a o ruga să reflecteze asupra urmărilor unei fapte de o asemenea natură.

— Atîta va fi de ajuns, zise Monsieur, fiindcă atunci cînd regina va vedea că hotărîrea ei a fost dată-n vileag, nu va mai avea curajul s-o aducă la îndeplinire..

Vă puteți da lesne seama de starea în care mă aflam ; cred de asemenea, că nu vă îndoiiți de hotărîrea pe care am luat-o. Deși faptul era foarte delicat, alegerea nu era deloc dificilă. I-am scris lui Beaufort ce se petrecea și l-am rugat să se ducă în grabă la palatul Montbazon. Domnișoara de Chevreuse se duse să-l trezească pe mareșalul de la Mothe, care se urcă într-o clipă pe cal, cu oamenii pe

care-i putuse aduna și care erau atașați prinților. Știu bine că printre ei se aflau Langues și Coligni. Domnul de Montmorenci îi ordonă, din partea mea, lui Espinai, să-și înarmeze compania, ceea ce și făcu, și să păzească Poarta Richelieu. Martineau, nefiind acasă, nevastă-sa — care era soră cu doamna de Pommereux — se năpusti în stradă, numai în jupon, porunci să se bată toba și această companie se postă la Poarta Saint-Honoré. Între timp, de Souches se achită de însărcinarea dată ; el îi găsi pe rege în pat (căci fusese repede virit acolo), și pe regină plingînd. Ea îl rugă să-i spună lui Monsieur că nici măcar nu-i trecuse prin cap să-l scoată pe rege din Paris și că totul nu era decît o înscenare de-a mea. Peste noapte, întărirăm gărzile ; Beaufort și mareșalul de la Mothe își asumară sarcina patrulelor de cavalerie. În sfîrșit, asiguraram totul, așa cum era nevoie într-o astfel de ocazie. M-am reîntors la Monsieur ca să-i vorbesc de succesul avut ; a fost foarte bucuros, dar nu vru să dea nici o explicație pînă n-avea să afle ce anume gîndea Parlamentul despre toate astea...

Ne-am dus la palatul Parlamentului încă de la șapte dimineața, unde am observat că primul președinte se purta la fel ca de obicei, căci nu adunase Camerele, ca să vadă, după cît se părea, demersul lui Monsieur. Se afla la locul lui, în Marea Cameră, judecînd niște afaceri obișnuite ; dar i se vedea pe chip și în felul de a se purta că era frămîntat de gînduri mari. Ochii îi erau plini de tristețe, dar de acel fel de tristețe care mișcă și însuflețește, pentru că nu e provocată de deznădejde. Monsieur sosi tîrziu, după ce bătuse de nouă, căci domnului de Nemours îi fusese peste putință să-l urnească mai devreme. Sosind, spuse Companiei că discutasese în ajun cu cancelarul și că ordinele regale, necesare pentru eliberarea prinților, vor fi expediate în două ceasuri și vor pleca fără întîrziere. Primul președinte luă și el cuvîntul și spuse cu un oftat adînc :

— Domnii prinți vor fi liberi, dar regele, regele, stăpînul nostru, e prizonier.

Monsieur, care nu se mai temea, pentru că fusese întîmpinat cu aclamații pe străzi și în sala palatului Parlamentului, așa cum nu fusese întîmpinat niciodată, și căruia Coulon îi strecurase la ureche că escopetele¹ celor de la Anchete n-ar fi mai puțin vajnice, Monsieur, zic, îi răspunse :

— Era în mîinile lui Mazarin ; dar, slavă Domnului, nu mai este !

Anchetele răspunseseră ca un ecou : „Nu mai este ! Nu mai este !“

Monsieur, care vorbea foarte bine în public, făcu un mic istoric a ceea ce se petrecuse peste noapte, delicat, dar suficient pentru a autoriza ceea ce întreprinsese ; domnul prim-președinte se mulțumi cu o invectivă destul de acră împotriva celor care presupuseseră că regina ar fi avut o'astfel de intenție ; că nu exista nimic mai fals și, mă rog, toate celelalte. Nu i-am răspuns decît printr-un surîs blînd. Vă închipuiți că Monsieur nu i-a numit pe autorii acelei fapte. Dar i-a dat de înțeles primului președinte că știa mai multe decît el. Chiar în acea după-amiază, regina trimise să-i cheme pe avocații generali și pe cei de la Primărie ca să le spună că nu avusese niciodată intenția să fugă și ca să le poruncească să păzească bine porțile orașului urmărind să șteargă acea impresie din mințile oamenilor. Poruncile i se executară întocmai. Aceasta s-a petrecut în 10 februarie.

În 11, domnul de Vrillière, secretar de Stat, plecă cu toate cele necesare pentru a-i scoate din temniță pe prinți.

În 13, domnul cardinal, care nu se îndepărtase din împrejurimile Parisului decît după ce aflase că fuseseră luate armele, se îndreptă spre Havre-de-Grâce unde dădu dovadă de o slugărnicie fără margini în fața prințului de

¹ Flinte mici folosite în secolele XV—XVIII.

Condé, care-l trată cu multă trufie și care nu-i adresează nici cea mai mică mulțumire pentru eliberarea acordată, după ce luase masa cu el.

N-am putut înțelege niciodată acest pas de balet, care mi s-a părut unul dintre cele mai ridicole din vremea noastră, în toate circumstanțele sale.

În 15, ajunse la Paris vestea ieșirii din închisoare a prinților, și Monsieur se duse s-o vadă pe regină. Vorbiră mai nimic și discuția fu scurtă.

În 16, sosiră prinții. Monsieur le ieși înainte pînă la jumătatea drumului spre Saint-Denis. Îi luă în trăsura sa, unde ne aflam și noi, Beaufort și cu mine. Coborîră la Palatul Regal, unde discuția n-a fost nici mai lungă, nici mai aprinsă decît cea din ajun. Cît timp prinții s-au aflat la regină, Beaufort a rămas la Poarta Saint-Honoré; eu m-am dus să ascult slujba de după vecernie la preoții din Oratoriu. Mareșalul de la Mothe a părăsit printre ultimii Palatul Regal. Prinții ne-au luat în trăsura lor, la Croix-du-Tiroir. Am luat masa la Monsieur, unde s-a băut în sănătatea regelui, strigîndu-se întruna: „Jos cu Mazarin!” Bietul mareșal de Gramont și Danville au fost siliți să facă și ei ca ceilalți.

În 17, Monsieur îi duse pe prinți la Parlament, și este demn de remarcat faptul că același popor care cu treisprezece luni mai înainte țopăia de bucurie că fuseseră întemnițați, acum manifesta aceeași bucurie, pentru că fuseseră eliberați.

În 20, declarația, care fusese cerută regelui împotriva cardinalului, fu adusă Parlamentului, ca să fie înregistrată, dar fu înapoiată cu mînie Curții pentru că clauza îndepărtării sale era ocolită și împodobită cu atîtea elogii încît devenise propriu-zis un panegiric. Cum în această declarație se arăta că toți străinii vor fi excluși din consiliu, bătrînul Broussel, căruia îi plăcea să se avînte întotdeauna mai departe decît ceilalți, adăugă: „Și toți cardinalii fiindcă au jurat în fața Papei!” Primul președinte, închipuindu-și

că-mi va cășuna un mare necaz, admiră bunul simț al lui Broussel și-i susținu părerea. Se făcuse târziu și lumea voia să plece la masă, așa că majoritatea nu dădu prea multă atenție acestui lucru. Și cum tot ceea ce se spunea și tot ceea ce se făcea pe vremea aceea împotriva lui Mazarin, fie direct, fie indirect, părea atît de firesc, încît n-ar fi fost judicios să bănuiască cineva vreun dedesubt, cred că nici eu n-aș fi dat acestui lucru mai multă importanță decît ceilalți, dacă domnul de Chalon, care-și ocupase în acea zi locul în Parlament, nu mi-ar fi spus că atunci cînd Broussel propusese excluderea cardinalilor francezi, și cînd Parlamentul arătase — prin cîteva voci confuze — că o aprobă, prințul de Condé se bucurase foarte tare, ba chiar și strigase : „Iată un ecou frumos !“ Ar trebui să vă fac aici panegiricul meu. Puteam să mă arăt destul de jignit de faptul că chiar a doua zi după încheierea unui tratat prin care Monsieur declara că voia să mă înalțe la rangul de cardinal, prințul de Condé sprijinea o propunere care viza direct diminuarea acestei demnități [...].

Tot ceea ce v-am spus despre adunarea nobilimii, despre stările generale, despre declarația împotriva cardinalilor, atît francezi, cît și străini, toate astea au umplut scena începînd din 17 februarie pînă în 3 aprilie 1651. N-am mai datat zilele pentru că repetarea lor v-ar fi plictisit...

Domnul prinț de Condé, care era solicitat întruna de Curte, ca să se împace cu ea, ducea zilnic Parlamentul cu vorba, ca să devină și mai necesar și reginei și lui Monsieur ; cum aveam interes să mențin în bună formă și la loc de cînstă vechea Fronadă, nici eu, la rîndul meu, nu mă culcasem pe-o ureche. Regina, a cărei animozitate era acum îndreptată împotriva lui Condé, îmi spuse că nu va precupeți nimic dacă-l puteam determina să negocieze cu ea. Viconte de d'Autel, căpitanul gărzilor lui Monsieur și prietenul meu, frate cu mareșalul du Plessis-Praslin, mă tot zori, timp de șapte sau opt zile, să am o discuție secretă cu el „despre niște afaceri — îmi spuse — în care era

vorba de viața și de fericirea mea“. L-am tot amînat pentru că-l știam pe mareșalul du Plessis drept un mare mazarinist și pe contele d'Autel drept un om de treabă, dar lesne de dus de nas. Monsieur — căruia i-am vorbit despre insistențele depuse — îmi porunci să-l ascult pe mareșal, luîndu-mi toate precauțiile ; ceea ce l-a obligat să-mi dea acest ordin a fost faptul că mareșalul i-a trimis vorbă prin fratele său că se va supune la tot ceea ce va vrea el, dacă ceea ce ținea morțiș să-mi spună mie nu va fi de o maximă importanță pentru alteța sa regală. L-am văzut deci noaptea, la vicontele d'Autel, care-și avea odaia lui în palatul Luxembourg, dar care-și avea locuința în strada d'Enfer. Mi-a vorbit fără fasoane, din partea reginei ; mi-a spus că ea dăduse întotdeauna dovadă de bunătate față de mine ; că nu-mi voia pierzania ; că dădea dovadă de bunăvoință avertizîndu-mă că mă aflam pe marginea prăpastiei ; că domnul prinț de Condé începuse a trata cu ea ; că nu-mi putea spune mai mult, nefiind sigură de mine ; dar că dacă doream să intru în slujba ei, îmi va arăta totul foarte clar. Treaba asta era — după cum vedeți — puțin cam prea generală — așa că i-am răspuns că în sinea mea nu mă voi îndoi niciodată de ceea ce binevoise regina să-mi spună ; dar că Monsieur fiind atît de angajat, cum era față de prințul de Condé, n-o va rupe cu el, cel puțin în mod fățiș. Aceste cuvinte, care erau totuși foarte rezonabile, o făcură pe regină să fie și mai pornită împotriva mea și-i spuse mareșalului :

— Vrea să piară, va pieri !

Am aflat-o chiar din gura lui, după mai bine de zece ani. Și iată acum cam ce voise ea să spună : Servien și Lionne trataseră cu Condé și-i făgăduiseră să-i dea, lui, guvernămîntul din Guienne, fratelui său pe oel din Provence, iar locotenența regelui în Guienne și guvernămîntul din Blaie domnului de la Rochefoucauld. Prin acest tratat urma ca toate trupele prințului să fie întretinute de aceste provincii, cu excepția celor care vor fi

în garnizoană în ținuturile care-i și fuseseră înapoiate. Condé îi și trimisese pe Meille în Clermont, pe Marsin în Stenai, pe Boutteville în Bellegarde, pe Arnauld la castelul din Dijon, pe Persan în Mouron. Judecați și dumneavoastră ce instalare ! Lionne m-a asigurat de mai multe ori după aceea, că el și Servien îi propuseseră de foarte bună-credință lui Condé ținutul Guienne pentru că erau convinși că Curtea era dispusă să facă orice ca să-l cîștige de partea ei. Cei care vor cu tot dinadinsul să vadă un mister în orice, au spus că de fapt ei nu voiau decît să-l păcălească. Ceea ce a întărit această părere, e faptul că lucrul s-a întîmplat chiar așa ; Condé, care nu se îndoia că doi oameni atît de devotați cardinalului ar fi avut cutezanța să-i facă niște propuneri de o asemenea importanță fără porunca acestuia — și care a fost cum nu se poate mai încîntat pentru guvernămîntul din Guienne cu care se văzu căpătuit, lăsîndu-l pe cel din Bourgogne domnului d'Epernon — Condé, zic, nu se îndoie de făgăduiala cardinalului și în privința guvernămîntului din Provence ; așa că înainte de a-l fi primit sau de a fi consimțit sau de a fi dat de înțeles că va consimți să-l primească, vorbi în diverse feluri despre acest lucru ; dar tocmai atunci se schimbă consiliul, lucru ce s-a petrecut în cea de a treia zi a lunii aprilie, așa cum vă voi istorisi după ce vă voi ruga să băgați de seamă că această greșeală a domnului de Condé a fost, după părerea mea, cea mai mare greșeală politică pe care a săvîrșit-o vreodată.

În 3 aprilie, Monsieur și prințul de Condé ducîndu-se la Palatul Regal, Monsieur află că Chavigni — care era prieten intim cu Condé — fusese chemat de către regină, din Touraine, unde se afla. Monsieur, care-l ura de moarte, i se plînsese reginei că-l chemase, fără să-i spună nimic, și cu atît mai mult cu cît — așa după cum circula zvonul — voia să-i ofere un loc de ministru în cînsiliu. Regina îi răspunse cu trufie, că și el făcuse destule lu-

cruri fără s-o întrebe pe ea. Monsieur ieși din Palatul Regal și domnul de Condé îl urmă. După Consiliu, regina trimise pe domnul de la Vrillière să ceară domnului de Châteauneuf sigiliile; ea le înmână, către ora zece seara, domnului prim-președinte și-l trimise pe domnul de Sulli să-l poștească pe socrul său să vină la consiliu și să ocupe locul de cancelar. La Tivolière, locotenentul gărzilor sale, veni între zece și unsprezece, să-l anunțe pe Monsieur despre această schimbare. Doamna și domnișoara de Chevreuse nu precupețiră nimic ca să-l facă să vadă consecința ce nu era chiar așa de greu de arătat unui locotenent general al Statului, ce fusese jignit atât de adânc și de tare. Socot că nu vă e greu să credeți că într-o asemenea ocazie, n-am mai ținut seamă de tactul pe care vi l-am tot elogiât atîta. Monsieur mi se păru foarte montat. Ne adună pe toți, adică pe prinții de Condé și de Conti, pe Beaufort, Nemours, Brissac, la Rochefoucauld, Chaulnes, fratele mai mare al celui pe care-l cunoașteți, Vitri, la Mothe, Estampes, Fiesque și Montrésor. Expuse faptul și ne ceru părerea. Montrésor propuse să ne ducem și să cerem sigiliul de la primul președinte, în numele alteței sale regale. Chaulnes, Brissac, Fiesque și Vitri fură de aceeași părere. Eu am arătat că ceea ce propuseseră ei era drept, întemeiat pe puterea legitimă a lui Monsieur și că era chiar necesar; dar, cum ținea de bunătatea lui să preîntîmpine toate violențele ce se puteau ivi într-o acțiune de această natură, părerea mea era că nu trebuia să se slujească el însuși de popor, așa cum tocmai propusese domnul de Chaulnes; ci că socoteam că ar fi mult mai bine ca Monsieur să facă acest lucru prin căpitantul gărzilor sale, că Beaufort și cu mine ne vom putea aține pe cele două cheiuri aflate de o parte și de alta a palatului, ca să stăvilim mulțimea care, ori de cîte ori era vorba de numele lui Monsieur, avea nevoie de frîu. Dăr Beaufort mă întrerupse și îmi zise:

— Voi vorbi eu pentru mine, domnule, atunci cînd îmi voi spune părerea. Cu ce drept vorbești dumneata în numele meu ?

Cît pe ce să cad jos de uluit ce eram. Nu existase niciodată între noi nici cea mai mică umbră, nu spun de dezbinare, dar nici măcar de nemulțumire. Beaufort continuă spunînd că el nu răspundea că am putea struni poporul și că l-am putea împiedica să-l arunce poate, în rîu, pe primul președinte. Cineva din partidul domnilor prinți — nu-mi mai aduc precis aminte dacă a fost Nemours sau la Rochefoucauld — sublinie aceste vorbe și le aduse în așa fel din condei încît să dea impresia unui îndemn la un măcel. Prințul de Condé adăugă că el nu pricepea nimic din acest „război al oalelor de noapte“ ; că se simțise întotdeauna un poltron în toate ocaziile în care fusese vorba de un tumult sau de o răzmeriță a poporului, dar că dacă Monsieur se socotea chiar atît de jignit ca să înceapă un război civil, el avea să se urce pe cal, să se retragă în Bourgogne și să recruteze acolo oameni pentru el. Domnul de Beaufort reîncepu și el pe același ton. Or, tocmai acest lucru l-a domolit pe Monsieur, pentru că, văzîndu-l pe Beaufort de aceeași părere cu Condé, a crezut că poporul se va împărți între mine și el. Sigur că sînteți curioasă să cunoașteți motivul care l-a putut obliga pe Beaufort să se comporte astfel și veți fi foarte mirată cînd îl veți afla. Ganseville, locotenent al gărzilor, mi-a spus după aceea, că doamna de Nemours — sora lui Beaufort — care-l iubea grozav, îl obligase mai mult cu lacrimi decît cu explicații, într-o discuție pe care-o avusese cu ea în acea după-amiază, să nu se despartă de domnul de Nemours, care era la rîndu-i nedespărțit de domnul de Condé, și că aceste eforturi de a-l convinge au fost făcute cu ajutorul doamnei de Montbazon care — prețindea el — fusese și ea la rîndu-i convinsă pe de o parte de Vineuil, iar pe de alta de mareșalul d'Albret, care-și dăduseră mîna, în acea epocă, pentru a dezmembra

Fronda. Doamna de Montbazon a susținut întotdeauna, în fața președintelui Bellièvre, că ea nu fusese amestecată în acel complot și că fusese mai surprinsă ca oricine când Beaufort îi spusese, a doua zi dimineață, ce se petrecuse. Numai că președintele Bellièvre nu punea bază pe nimic din ce spunea ea și mai ales în această materie, unde Beaufort luase o hotărîre atît de nefastă, care a fost într-o clipă redusă la zero. Veți vedea mai departe că doamna de Montbazon avusese dreptate să nu ia asupra-și purtarea lui Beaufort. Ganseville mi-a spus adesea după aceea că pe Beaufort l-a apucat disperarea chiar a doua zi. Știu însă că Brillet — care-i era scutier — mi-a zis contrariul : toate astea sînt destul de nesigure. Ceea ce mi s-a părut mai sigur, e că m-a crezut pierdut văzînd Curtea și pe domnul Prinț uniți și știind că Monsieur n-avea forța să mă susțină împotriva lor. Dar n-a socotit bine : căci sînt convinși că dacă el nu s-ar fi dat deoparte, Monsieur tot ar fi făcut ceea ce doream noi...

A doua zi, în timp ce eu mă aflu în odaia doamnei de Chevreuse, intră președintele Viole, foarte încurcat, după cîte mi s-a părut. Se achită de însărcinarea pe care o primise, ca un om foarte rușinat de acest lucru. Înghiți jumătate din ceea ce avea de spus, iar din cealaltă jumătate am priceput că venise să declare ruptura căsătoriei. Doamna de Chevreuse îi răspunse cu politețe. Domnișoara de Chevreuse, care se îmbrăca lîngă foc, începu să rîdă. Vă dați seama că n-am fost prea surprinși de acest lucru ; vă mărturisesc însă că ceea ce m-a uimit a fost maniera, pe care n-am putut s-o înțeleg niciodată. Am vorbit de o mie de ori cu domnul de Condé, am vorbit cu doamna de Longueville, am vorbit cu la Rochefoucauld. Nici unul dintre ei nu mi-a putut arăta de ce s-a procedat astfel, adică într-un mod atît de puțin obișnuit în asemenea ocazii, unde cauți întotdeauna cel puțin un pretext. S-a spus mai apoi că regina interzisese această căsătorie, și nu mă îndoiesc de acest lucru. Deși știu bine că Viole n-a

suflet o vorbă despre asta în cele spuse atunci. Și mai de mirare e faptul că doamna de Longueville mi-a spus de vreo douăzeci de ori, după ce s-a călugărit, că nu ea rupsesese această căsătorie ; faptul mi-a fost confirmat de la Rochefoucauld și, mai apoi, de domnul de Condé care n-are obiceiul să mintă și care mi-a jurat că el n-a contribuit nici direct, nici indirect la povestea asta. Cum îi mărturiseam într-o zi lui Guitaut cât de tare mă uimeau toate aceste lucruri, el mi-a răspuns că nu era deloc mirat, pentru că observase, în legătură cu multe lucruri, că prințul de Condé și sora sa uitaseră multe din evenimentele petrecute în acea epocă. Vă rog să vă gândiți la zădărnicia cercetărilor ce se fac zilnic de către oamenii de știință, asupra unor secole mai îndepărtate. De îndată ce Viole a părăsit palatul Chevreuse, am primit un bilet de la Joui, care se afla la Monsieur, și în care îmi spunea că altelea sa regală se sculase cu noaptea-n cap, că părea consternat și că discutase îndelung cu mareșalul de Gramont ; că mareșalul de la Ferté-Ambault, care era un fel de *girasol*¹, începuse să se ferească de cei despre care se știa că-mi sînt prieteni. Marchizul de Sablonière, care comanda regimentul din Valois și care-mi era și el prieten, intră imediat după asta, ca să mă înștiințeze că Goulas se dusesese la Chavigni cu un chip foarte vesel, după ce isprăvisese discuția care avusese loc la Monsieur. Doamna de Chevreuse primi și ea, în același timp, un bilet de la Madame, în care o ruga să-mi spună să bag de seamă, că era moartă de spaimă ca nu cumva amenințările exercitate asupra bărbatului ei să-l oblige pe acesta să mă părăsească. Acele știri mă determinară să mă felicit pentru faptul că avusesem întotdeauna motive să mă tem de lipsa de voință a lui Monsieur, și să-mi iau măsurile necesare în ceea ce privea siguranța mea. M-am dus la palatul de Chevreuse și am arătat, de față cu oamenii cei mai devotați partidului, la ce anume

¹ Om ale cărui opinii se schimbă după cum bate vîntul.

mă gîndisem. Ei îmi aprobară planul, iar eu l-am pus în practică. Iată-l : m-am dus să-l caut pe Monsieur și i-am spus că avînd onoarea și satisfacția de a-l sluji în două dintre lucrurile pe care le avusese cel mai tare la inimă — și anume îndepărtarea lui Mazarin și eliberarea din temniță a verilor săi — mă simțeam obligat să mă reîntorc la îndatoririle profesiei mele... Că știam că era copleșit de insistențe și inoportunități în legătură cu mine ; că îl conjuram să le pună capăt îngăduindu-mi să mă retrag la mănăstire. Ar fi inutil să mai isprăvesc acest discurs a cărui urmare v-o puteți închipui. Nu vă pot exprima bucuria fără margini care s-a ivit în ochii și pe chipul lui Monsieur, deși era omul cel mai ascuns din lume, în timp ce prin cuvinte se străduia să mă facă să mă răzgîndesc. Îmi făgădui că nu mă va părăsi niciodată ; îmi mărturisi însă că regina îl presa ; mă asigură însă că deși uniunea dintre regină și prinți îl obliga să pară încîntat, n-avea să uite niciodată acea jignire crudă care-i fusese adusă... Voi să aflu părerea mea despre purtarea pe care trebuia s-o adopte și mă duse la Madame, care stătea în pat, ca să mă pronunț în fața ei. L-am sfătuit să se împace cu Curtea și să pună, ca singură condiție, să i se ia primului președinte, sigiliul. Vorbe pe care le-am rostit fără nici o animozitate împotriva lui ; fiindcă, deși făcusem întotdeauna parte din partide adverse, țineam totuși la el... Madame spuse dintr-o răsufare :

— Dar de Chavigni n-ai spus nimic !

— Nu, Madame, i-am răspuns, pentru că e bine să rămînă. Regina îl urăște de moarte, el îl urăște de moarte pe Mazarin. Nu l-au numit în Consiliu decît ca să-i facă pe plac domnului de Condé. Iată încă de pe acum două sau trei semînțe ale discordiei ; lăsați-l, Madame ; e cum nu se poate mai bine pentru Monsieur.

Observați, vă rog, că acel domn Chavigni despre care este vorba, fusese favoritul, ba chiar fiul, după cîte s-a

crezut, al cardinalului de Richelieu ; că fusese numit de cardinal cancelarul lui Monsieur, și că acel cancelar îl trata atât de familiar pe Monsieur, stăpînul său, încît într-o zi, smulgîndu-i un nasture de la jiletcă, îi spusese :

— Vreau să aflu că dōmnul cardinal te va face să sari atunci cînd va vrea el, așa cum ți-am smuls eu nasturele ăsta !

Am aflat ce v-am spus acum chiar din gura lui Monsieur. Vedeți deci că Madame avea oarecum dreptate să-și aducă aminte de domnul de Chavigni. Lui Monsieur sigur că i-ar fi fost foarte greu să-l suporte în Consiliu : totuși, îmi dădu dreptate ; nu se înverșună decît împotriva noului cancelar. Îl destituiră ¹ ; Curtea socoti că scăpase ieftin și avea dreptate.

Ieșind de la Monsieur, m-am dus să-mi iau rămas bun de la domnii prinți. Se aflau cu doamna de Longueville și cu doamna palatină la palatul Condé. Domnul prinț de Conti primi saluturile mele, rizînd și făcîndu-mă sihastru. Doamna de Longueville nu mi s-a părut a da prea multă atenție acestui lucru ; numai prințul de Condé întrezări consecința și am văzut clar că acest pas de balet îl surprinse. Doamna palatină îi observă mai bine ca oricare cadența, după cum veți vedea în continuare. M-am retras deci în schitul meu de la Notre-Dame unde nu m-am lăsat chiar atât de tare pe seama Providenței, încît să nu mă slujesc și de niște mijloace omenești ca să mă apăr de insulta dușmanilor mei. Anneri mi se alătură cu toată nobilimea din Vexin : Châteaubriand, Chateau-Regnault, vicontele de Lamet, Argenteuil, cavalerul de Humières, se instalară în mănăstire. Balan și contele de Crafort, cu cincizeci de ofițeri scoțieni, care făcuseră parte din trupele lui Montrose, fură împărțiți prin casele de pe strada Neuve, care-mi erau dintre cele mai atașate. Coloneii și căpitanii

¹ În locul lui a fost ales *Pierre Séguier*, care mai fusese cancelar în 1633 și 1635.

de cartier care-mi erau apropiați, primiră fiecare câte un semnal și câte o parolă. În sfârșit, m-am hotărât să aștept pînă ce se va întîmpla ceva la capitolul „accidente“, îndeplinindu-mi cu exactitate îndatoririle profesiunii mele, străduindu-mă să arăt că nu-mi mai păsa de nici o intrigă lumească. Joui nu mă vedea decît pe ascuns ; la palatul Chevreuse nu mă mai duceam decît noaptea, singur sau împreună cu Malcler ; nu mă vedeam decît cu canonici și preoți. La Palatul Regal și la palatul Condé, ironia era în formă. Pusesem, pe vremea aceea, o colivie la o fe-restră, și Nogent și scorni o zicală : „Coadjutorul își fluieră cîneparii“¹. Dar starea sufletească a Parisului mă consola grozav de batjocurile de la Palatul Regal. Mă simțeam foarte bine, cu atît mai bine cu cît toată lumea se simțea rău. Preoții, obișnuiți, cerșetorii fuseseră informați cu grijă despre negocierile lui Condé. I-am dat papucii lui Beaufort care nu mai părea să dea dovadă de dibăcia ce i-ar fi fost necesară ; domnul de Châteauneuf, care se retrăsese la Montrouge, după ce i se luase sigiliul, îmi transmitea toate veștile care-i veneau, de obicei cu co-rectitudine, de la mareșalul de Villeroi și de la comandorul de Jars. Monsieur, care în străfundul inimii era turbat împotriva Curții, întreținea cu grijă legăturile pe care le aveam cu el. Și iată ce dădu consistență acestor pregătiri.

¹ Această zicală a contelui de Bautru-Noget, e întîlnită și în-tr-un pamflet al lui Sarrazin — *Scrisoarea unui episcop din Paris către preotul său, privind conduita monseniorului coadjutor*, scris între 21 august și 6 septembrie 1651. În acel pamflet Sarrazin spune : „...așa stînd lucrurile, te întrebi dacă poți avea încredere într-un om care se slujește de funcția sa în tot soiul de cabale, care afirmă de o mie de ori pe zi că a renunțat la afaceri, care nu se pre-ocupă decît să-și fluiera cîneparii, dar care totuși aleargă zi și noapte pentru a complota...“ În *Opere* de Sarazin, ediție îngrijită de Paul Fustigère (Champion, 1926) se poate citi că Retz „nu se preocupă decît să-și fluiera cîneparii“. Socotim că această versiune este mai veridică, prin ea înțelegîndu-se că Retz nu se preocupă decît să-și învețe subalternii să cînte așa cum dorea el (n. ed. fr.).

Viconte d'Autel veni la mine între douăsprezece și una noaptea și-mi spuse că fratele său, mareșalul du Plessis, se afla la poartă, în fundul trăsurii sale. De îndată ce intră mă îmbrățișă spunându-mi :

— Te salut ca pe ministrul nostru !

Văzînd că suriseseam la acest cuvînt, adăugă :

— Nu, nu glumesc, nu ține decît de dumneata să fii : regina mi-a poruncit să-ți spun că-și pune în mîinile dumitale persoana ei, a regelui — fiul ei — și coroana acestuia. Ascultă-mă...

După care îmi istorisi tot pretinsul tratat al prințului de Condé făcut cu Servien și cu de Lionne despre care v-am și vorbit. Îmi spuse că Mazarin îi transmisese reginei că dacă la guvernămîntul din Provence îl va adăuga și pe cel din Guienne, asupra căruia ea tocmai cedase, va fi dezonorată pe vecie, că regele, fiul ei, cînd va fi mare, o va privi ca pe cea care i-a risipit Statul ; că prefera să fie toată viața cerșetor din poartă în poartă decît să consimtă ca regina să contribuie ea însăși la această diminuare și mai ales din pricina lui. La aceste ultime cuvinte, mareșalul du Plessis scoase din buzunar scrisoarea scrisă de mîna cardinalului, al cărui scris îl cunoșteam foarte bine. Nu-mi amintesc să fi văzut vreodată, în viața mea, o scrisoare mai frumoasă. Asta m-a făcut să cred că fusese scrisă special ca să fie arătată ; nu era nimic că nu fusese cifrată, căci venise pe o cale atît de sigură încît n-avea rost să mă mir, dar se încheia astfel : „Știți, doamnă, că cel mai mare dușman pe care-l am eu pe lume este coadjutorul ; slujiți-vă de el, doamnă, mai curînd decît să tratați cu domnul Prinț condițiile pe care le pune ; faceți-l cardinal, dați-i locul meu, vîrîți-l în apartamentul meu ; va fi poate mai devotat lui Monsieur decît majestății voastre ; dar Monsieur nu vrea pieirea Statului : intențiile sale, în fond, nu-s rele. În sfîrșit, mai curînd orice, doamnă, decît să-i acordați domnului Prinț ceea ce cere, căci dacă obține, nu-i mai rămîne decît să se ducă să

se încoroneze la Reims.“ Iată scrisoarea cardinalului ; poate că nu-mi mai amintesc unele cuvinte, dar sînt sigur că acesta îi era miezul. Cred că nu veți condamna socoteala pe care mi-am făcut-o în legătură cu această scrisoare. I-am mărturisit mareșalului că o credeam foarte sinceră, și că, prin urmare, nû se putea să nu mă simt foarte obligat ; dar cum nu luam de bun decît jumătate din tot ceea ce venea de la Curte, m-am hotărît, fără să șovăi, să mă folosesc în ce mă privea, de același procedeu, să nu accept ministeriatul și să smulg, dacă aveam să pot, cardinalatul.

I-am răspuns deci mareșalului du Plessis că-i eram deosebit de obligat reginei și că pentru a-i dovedi recunoștința mea, o rugam să-mi îngăduie s-o slujesc în mod dezinteresat ; că, dintr-o sumedenie de motive, nu eram capabil de ministeriat ; că nu era de demnitatea reginei să cocoațe acolo un om care abia ieșise din facțiune, încă încins și încă fumegînd, pentru a spune astfel ; că însuși acest titlu făcea să n-o pot sluji cum trebuie nici pe lîngă Monsieur, nici pe lîngă popor — cele două părți care, în împrejurarea de față, îi erau cele mai de folos.

— Dar, reluă brusc mareșalul du Plessis, golul trebuie umplut într-un fel ; căci atîta vreme cît va fi gol, domnul Prinț va spune tot timpul că vrem să-l readucem pe domnul cardinal.

— Mai aveți și alți supuși, i-am răspuns, mult mai potriviți decît mine pentru slujba asta.

La care mareșalul răspunse :

— Primul președinte n-ar fi pe placul frondeurilor ; în Chavigni nu vor avea niciodată încredere, nici regina, nici Monsieur.

După mai multe ocoluri, l-am numit pe Châteauneuf. La acest nume, mareșalul strigă :

— Cum ? Nu știi că ți-e cel mai mare dușman pe care l-ai avut pe lume ? Nu știi că el e cel care s-a opus, la Fontainebleau, să ți se dea pălăria de cardinal ? Nu știi

că el a fost cel care a scris cu mîna sa, acel faimos memoriu, care a fost trimis, spre cîntea și lauda dumitale, Parlamentului ?

Iată cu ce prilej am aflat aceste ultime precizări, fiindcă întreaga piesă de la Fontainebleau o cunoșteam de mult. I-am răspuns mareșalului că poate nu eram chiar atît de neștiutor cum își închipuia el, dar că, cu vremea, ajunseseam la niște înțelegeri care mă ajutaseră să îngrop trecutul, că mă temeam ca de moarte de justificări.

— Dar, reluă mareșalul, dacă ți-am pune în mînă memoriul Parlamentului ?

— Dacă mi l-ați pune în mînă, i-am răspuns, îl voi lăsa deoparte pe Châteauneuf ; căci în acest caz, memoriul, scris după împăcarea noastră, îmi va sluji de justificare.

Mareșalul se agită mult în legătură cu acest lucru de care profită ca să-mi spună, mai delicat decît îi stătea în fire, că și Monsieur mă părăsise ; strecură această remarcă pentru a vedea cam cum mă aveam cu el. Am vrut să-i dau satisfacție răspunzîndu-i că era adevărat, dar că nu-l voi trata totuși ca pe Châteauneuf. La care am adăugat un mic surîs, ca și cum mi-ar fi scăpat, ca să-i dau de înțelese că nu eram poate chiar atît de rău tratat de Monsieur, cum crezuse el. Cînd văzu că mă închisesem în mine, după ce aruncasem acea mică scînteie, îmi spuse :

— Ar trebui s-o vezi dumneata însuși pe regină.

M-am prefăcut că nu-l aud. El mai repetă o dată, apoi, brusc, aruncă pe masă o hîrtie, spunînd :

— Poftim, citește ! Nici în asta n-ai încredere ?

Era o scrisoare semnată de regină, care îmi făgăduia deplina siguranță dacă voiam să mă duc la Palatul Regal.

— Ba da, și ai să vezi !

Am sărutat hîrtia, apoi am aruncat-o în foc, spunînd :

— Cînd vrei să mă duci la regină ?

N-am văzut în viața mea un om mai uluit decît mareșalul. Ne-am înțeles să fiu la miezul nopții la mănăstirea Saint-Honoré. Am fost. El m-a condus, pe o scară

ascunsă, în oratoriul cel mic. După un sfert de ceas intră și regina¹. Mareșalul ieși, și eu am rămas singur cu ea : ea făcu tot ce putu pentru a mă convinge să primesc titlul de ministru și apartamentul cardinalului din Palatul Regal, fapt pe care îl socotea necesar, în mod categoric și mai presus de orice, ca să mă poată convinge, deși vedeam clar că Mazarin îi stăpînea mai mult ca niciodată și mintea și inima ; și, deși se străduia să-mi spună că-l stima mult și că-l iubea profund, dar că nu voia să ducă Statul la pierzanie din cauza lui, aveam toate motivele să cred că îi era mai favorabilă ca niciodată. M-am convins, chiar înainte de a ieși din oratoriu, că nu mă înșelasem în aprecierile mele. Căci, de îndată ce-a văzut că nu mă atrăgea ministeriatul, mi-a oferit cardinalatul, dar ca preț al eforturilor pe care urma să le depun din dragoste față de ea — îmi spuse — pentru reinstalarea lui Mazarin. Am socotit că era necesar să-i spun deschis ce gîndeam, deși pasul era foarte delicat. Toată viața mea am socotit însă că atunci

¹ Scena, după Retz, se petrecea în aprilie 1651. E greu de afirmat că s-ar fi înșelat, mai ales într-un pasaj unde, cu o vădită grijă pentru exactitatea cronologică, notează zilnic faptele. Poate totuși că vestea întîlnirii cu regina la care dealtfel se aștepta, să se fi împrăștiat înainte ca această întîlnire să fi avut loc. În orice caz, Loret, în scrisoarea sa din 12 martie, consemna acest fapt, sub forma unei poezioare, apărută în *Muza istorică* (I, 100) :

„Sînt, dintr-un loc, precis asigurat

Că la regină-atît s-a insistat

Încît l-ar fi primit pe coadjutor.

Orléans, a dat și el o mînd de-ajutor...

Prelatul s-a jurat cum știe el

Că fi-va plin de-ardoare și de zel,

Că și pe dracu-n patru va să-l facă

Dacă reginei, lucrul o să-î placă.

Eu mă declar umilul servitor

Al monseniorului coadjutor.

Și pentru el, pentru regină,

Jur c-am să beau o oală plină,

Strigînd — și jur că nu vă mint :

— Trăiască monseniorul de Corint !” (n.ed.fr.).

cînd ești obligat să ții cuiva un discurs despre care prevezi că nu-i va face plăcere, n-ai altceva de făcut decît să dai impresia de sinceritate, pentru că asta e singura cale de a-l mai îndulci. Așa că, bazat pe acest principiu, iată ce i-am spus reginei :

— Doamnă, sînt disperat că Cel-de-Sus a voit să aducă treburile Statului într-o situație care nu numai că îngăduie, ci chiar poruncește unui supus să vorbească suveranei sale așa cum voi vorbi eu acum majestății voastre. Știți mai bine ca oricine că una dintre crimele mele față de domnul cardinal constă în faptul că i-am prezis ceea ce i s-a întîmplat și am trecut drept autorul a ceea ce n-am fost niciodată decît profet. Asta e, doamnă ; bunul Dumnezeu îmi știe inima și cred că nu există nici un om în Franța mai mîhnit decît mine. Majestatea voastră dorește, și pe bună dreptate, să-l ajute să iasă din această situație și o rog foarte respectuos să-mi îngăduie să-i spun că — după părerea mea — nu poate face acest lucru, atîta vreme cît se va gîndi la reinstalarea domnului cardinal... Aș fi lipsit de respectul pe care-l datorez majestății voastre dacă aș pretinde să contrazic sentimentele pe care le aveți față de domnul cardinal ; cred însă că nu ies din acest respect, avînd în vedere împrejurările, dacă vă arăt, cu profundă supunere, ceea ce-mi poate fi util sau inutil, în slujbă majestății voastre, în actuala conjunctură. Trebuie, doamnă, să vă apărați împotriva domnului Prinț, care vrea să-l reinstaleze pe domnul cardinal, cu condiția să-i dați mai întîi puterea cu care-i va veni de hac atunci cînd va socoti el de cuviință. Ca să rezistați, aveți nevoie de Monsieur, care nu vrea reinstalarea domnului cardinal, dar care — presupunînd excluderea sa — vrea fără excepție exact ceea ce vrea și el. Nu vreți, doamnă, să-i dați domnului de Condé ceea ce cere, nici lui Monsieur ceea ce dorește. Vreau, cu toată înflăcărarea, să vă slujesc împotriva unuia și alături de celălalt și e sigur că nu voi izbuti acest lucru decît slujindu-mă de mijloacele

necesare unor asemenea scopuri. Domnul Prinț n-are altă putere asupra domniei voastre decît cea izvorîtă din ura pe care-o nutrește față de domnul cardinal ; Monsieur n-are alt motiv, în afară de cel al stirpei sale, ca să vă fie de folos împotriva domnului Prinț, decît cel izvorît din ceea ce a făcut împotriva aceluiași domn cardinal. Vedeți, doamnă, că ar trebui foarte multă artă ca să împaci aceste contradicții, chiar atunci cînd Monsieur va fi cîștigat de partea domnului cardinal. Dâr, deocamdată, nu este, și vă declar solemn că nici nu cred că vă putea fi ; iar dacă va băga de seamă că aș dori să-l aduc aici, va trece de partea domnului Prinț chiar de astăzi și nu de mîine.

Regina surîse la aceste ultime cuvinte și-mi spuse :

— Ei, dacă ai vrea dumneata, dacă ai vrea...

— Nu, doamnă, am răspuns, vă jur pe tot ce e mai sfînt pe lume !

— Alătură-te mie, îmi spuse ea și puțin îmi va păsa de Monsieur al dumatăle, care e ultimul dintre oameni.

— Vă jur, doamnă, i-am răspuns, că dacă aș face acest pas, dacă aș da de înțeles cît de cît că m-am mai îmbîlînzit în privința domnului cardinal, n-aș mai putea să vă slujesc nici pe lîngă Monsieur, nici pe lîngă popor, pentru că voi fi urît și de unul și de celălalt.

Regina se înfurie, îmi spuse că din moment ce toată lumea o părăsea, Cel-de-Sus îi va ocroti intențiile ei și nevinovăția fiului ei, regele. Timp de aproape un sfert de ceas tună și fulgeră, după care se potoli. Am vrut să profit de acest moment ca să-mi continui firul discursului pe care-l începusem ; dar ea mi-l întrerupse, zicînd :

— Nu te țin de rău în privința lui Monsieur chiar atît cît îți închipui. E un senior cam ciudat. Dar, reluă ea brusc, vezi, eu sînt gata să fac orice pentru dumneata : să-ți ofer un loc în Consiliu, să-ți ofer cardinalatul ; dar dumneata ce poți face pentru mine ?

— Dacă majestatea voastră, doamnă, mi-ar fi îngăduit să isprăvesc ceea ce începusem, ar fi văzut că n-am venit aici ca să primesc favoruri, ci ca să încerc să le merit.

La aceste cuvinte, chipul reginei înflori.

— Ce anume vei face ? mă întrebă ea cu blîndețe.

— Majestatea voastră îmi îngăduie sau mai curînd îmi poruncește să spun o prostie ? Pentru că asta ar însemna lipsa respectului pe care-l datorăm singelui regal.

— Spune, spune, reluă regina chiar cu oarecare nerăbdare.

— Îl voi obliga, doamnă, pe domnul Prinț să părăsească Parisul înainte de opt zile și i-l voi răpi chiar de mîine pe Monsieur.

În culmea bucuriei, regina îmi întinse mîna, spunînd :

— Să batem palma și poimîine vei fi cardinal și, în plus, al doilea dintre prietenii mei.

Apoi intră în amănunte ; i le-am explicat. Îi plăcură nemaipomenit de mult. Acceptă sau se prefăcu a accepta o parte din argumentele mele ; le combătu pe celelalte cu bunătate și blîndețe ; după care se întoarse iar la Mazarin și-mi spuse că dorea ca noi să fim prieteni. I-am arătat că dacă mai atingea această coardă, nu-i mai puteam fi în nici un fel de folos ; că o conjuram să-l lase pe seama mea pe dușmanul ei.

— Într-adevăr, zise regina, nu cred să fi existat vreodată un lucru mai curios : ca să mă slujești trebuie să rămii dușmanul celui ce se bucură de încrederea mea ?

— Da, doamnă, i-am răspuns, și ca să arăt majestății voastre pînă unde merge datoria și onoarea mea, chiar în privința domnului cardinal, îi fac o propunere : să se slujească de condiția în care mă aflu față de domnul Prinț, după cum mă voi servi și eu de condiția în care se află domnul Prinț față de el. Poate că va avea ceva de cîștigat după cum voi avea și eu.

Regina începu să ridă din toată inima, apoi mă întrebă dacă-i voi spune lui Monsieur despre discuția noastră.

I-am răspuns că știam în mod sigur că o va aproba și că, pentru a i-o dovedi, a doua zi, la cerc¹, el îi va vorbi despre un apartament pe care voia să și-l aranjeze sau să și-l facă la Fontainebleau. Cum am rugat-o să păstreze secretul, ea mi-a răspuns că avea mai multe motive să păstreze acest secret decât credeam eu. În legătură cu asta, îmi spuse o mulțime de lucruri, ațîțată de furia împotriva lui Servien și Lionne, pe care-i făcu de douăzeci de ori, perfizi. Îl făcu pe Chavigni ticălos și sfîrși cu Tellier, spunînd :

— Nu-i trădător ca ceilalți, dar e slab și nu îndestul de recunoscător !

— Dar, doamnă, o rog pe majestatea voastră să-mi îngăduie să-i spun că atîta vreme cît locul primului ministru va fi gol, domnul Prinț va căpăta mare putere, pentru că se va preface tot timpul că e gata oricînd să-l primească înapoi pe domnul cardinal.

— E adevărat, îmi răspunse regina, și m-am gîndit la ceea ce i-ai spus dumneata noaptea trecută mareșalului du Plessis. Bătrînul Châteauneuf ar fi bun pentru asta ; dar domnul cardinal va fi cumplit de supărat pentru că-l urăște de moarte și are și de ce. Le Tellier crede că numai el ar fi bun să ocupe postul ăsta. Dar, în legătură cu acest lucru, adăugă ea, află că-ți admir nebunia ; îți faci un punct de onoare din a-l reabilita pe acest om, care este cel mai mare dușman pe care l-ai avut vreodată pe pămînt. Stai !

Și spunînd aceste cuvinte ieși din micul oratoriu, apoi reintră imediat și aruncă pe un mic altar memoriul care fusese trimis, împotriva mea, Parlamentului, mototolit și cu ștersături, dar scris de mîna lui Châteauneuf. După ce l-am citit, i-am zis :

— Dacă-mi îngăduiți, doamnă, să-l arăt, mă voi rupe chiar mîine de domnul de Châteauneuf ; dar majestatea

¹ Adică la cercul reginei.

voastră își dă seama că o justificare de această natură mă va dezonora.

— Nu, răspunse regina, nu vreau să-l arăți. Châteauneuf ne e de trebuință. Dimpotrivă, trebuie să te porți cu el mai frumos ca niciodată.

Regina îmi luă hîrtia din mină.

— O păstrez, zise ea, ca s-o arăt la timpul și la locul cuvenit, buneî sale prietene, doamna de Chevreuse. Dar fiindcă veni vorba de o bună prietenă, adăugă regina, află că ai una cum nu se poate mai bună. Ghicești cine e ? Doamna palatină, continuă ea.

Am rămas mirat pentru că o știam pe doamna palatină încă de partea prințului de Condé.

— Ești surprins, îmi spuse regina : află că ea e și mai puțin mulțumită de domnul Prinț decît ești dumneata. Așa că m-am înțeles cu ea ca să puneți la punct împreună tot ceea ce credeți că trebuie să-i cerem domnului cardinal, căci cred că-ți închipui că nu voi pune nimic în practică pînă nu voi primi vești de la el. Nu din pricină că asta, adăugă ea, ar fi necesar cardinalatului, dumitale, căci lucrul este hotărît, recunoaște și el, de bună-credință, că acum nu te mai poți feri de acest titlu ; dar, în sfîrșit, trebuie să-l convingem în privința lui Châteauneuf, lucru ce va fi foarte dificil. Palatina îți va mai spune și alte lucruri. Bartet ¹ trebuie să plece, timpul ne zorește. Vezi și dumneata cum mă tratează domnul Prinț : zilnic mă înfruntă, de cînd i-am dezavuat pe cei doi trădători ai mei.

Așa le spunea ea lui Servien și lui Lionne. Veți vedea că și-a schimbat curînd părerea asupra celui din urmă. Am profitat de acel moment în care ea se înroșise de mînie, ca s-o îmbun, spunîndu-i :

— Înainte de a trece două zile, doamnă, domnul Prinț n-o să vă mai înfrunte. Majestatea voastră vrea să afle vești de la domnul cardinal pentru a înfăptui ceea ce mi-a

¹ Agent al lui Mazarin, secretar al cabinetului său.

făcut cîntea să-mi făgăduiască. O rog cu deosebit respect să nu aştepte nimic ca s-o pot sluji !

Regina fu mişcată de aceste vorbe, care i se părură cînstite. Adevărul este că îmi era foarte necesară ; fiindcă vedeam că de vreo cinci-şase zile prinţul de Condé cîştiga teren prin izbucnirile lui împotriva lui Mazarin şi că era vremea să apar şi eu ca să-mi iau partea. I-am arătat reginei, fără să mă prefac, demersul la care mă gîndeam şi am încheiat explicîndu-i şi modul cum voi proceda. Ea fu în culmea bucuriei. Dragostea pe care i-o purta cardinalului o determină să accepte, cu destulă greutate, ca eu să continui să nu-l cruţ în Parlament, unde erai obligat să-l sfişii din sfert în sfert de ceas. Dar necesitatea — primă. Ieşisem din oratoriu, cînd ea mă chemă înapoi ca să-mi spună să-mi aduc aminte că domnul cardinal fusese cel care insistase să fiu numit în locul lui. La care i-am răspuns că mă simţeam foarte obligat pentru asta şi că voi arăta întotdeauna recunoştinţă în tot ce nu era împotriva onoarei mele ; că ea ştia bine ce-i spusese la început şi că o puteam asigura că aş fi înşelat-o de două ori dacă i-aş fi spus că puteam s-o ajut la reinstalarea în minister a domnului cardinal. Am observat că a stat puţin pe gînduri, apoi mi-a spus cu un aer vesel :

— Du-te, eşti un adevărat domn ! Vezi-o pe palatină ! Bună seara. Să ştii şi eu cu o zi înainte cînd te vei duce la Parlament.

Mă încredinţă doamnei Gabouri (căci îl lăsase pe mareşalul du Plessis să plece), care mă scoase după nu ştiu cîte ocoluri, aproape de poarta curţii bucătăriilor.

A doua zi noaptea, m-am dus la Monsieur, care simţi o bucurie pe care nici nu v-o pot exprima. Mă certă totuşi îndelung pentru faptul că nu acceptasem ministeriatul şi apartamentul din Palatul Regal, spunîndu-mi că regina era o femeie cu tabieturi şi că m-aş fi putut strecura în sufletul ei. Nici acum nu sînt convins dacă am procedat bine în acea întîlnire. Nu trebuie să te joci niciodată cu

favoarea : cînd e adevărată, nu poți să pui prea multă bază pe ea ; cînd e falsă, nu poți să te îndepărtezi prea tare de ea.

Plecînd de la Monsieur, m-am dus la palatină, de unde n-am ieșit decît cu puțin înainte de a se crăpa de ziuă.

M-am străduit să depun toate eforturile de care-am fost în stare asupra memoriei mele, ca să-mi reamintesc motivele pe care mi le spusese despre nemulțumirea căsănată pe Prinț ; știu bine că erau trei sau patru ; dar nu-mi mai aduc aminte decît de două, dintre care unul, după părerea mea, mă privea mai mult pe mine decît pe persoana interesată, iar celălalt era, într-adevăr, solid și întemeiat. Luă partea doamnei de Chevreuse pentru jignirea îndurată, pentru că ea fusese cea care adusesese prima oară vorba despre acea căsătorie. Domnul Prinț nu făcuse ceea ce ar fi putut face ca să dea supraintendența finanțelor bătrînului Vieuville, tatăl cavalerului cu același nume, cavaler pe care palatina îl iubea nebunește. Îmi spuse că regina își dăduse totuși cuvîntul c-o va ajuta : mi-l ceru și pe al meu. Ea și-a dat cuvîntul că mă va ajuta să capăt cardinalatul. Ne-am ținut cu fidelitate cuvîntul, și unul și celălalt, și cred într-adevăr că ei îi datorez pălăria de cardinal, pentru că l-a pregătit cu atîta dibăcie pe Mazarin, încît acesta nu s-a mai putut împotrivi, cu toate relele sale intenții, de a o lăsa să cadă pe capul meu. Am discutat în noaptea aceea, și în următoarea, tot ceea ce trebuia pus la punct, în legătură cu călătoria lui Bartet. Palatina trimise prin el o lungă scrisoare cifrată, cardinalului, ce constituie una dintre cele mai frumoase piese care s-au realizat poate vreodată ; îi vorbea, între altele, de refuzul meu față de regină de a o ajuta cu privire la înapoierea sa în Franța, într-un mod atît de delicat și de abil încît mi se păru mie însumi că acesta ar fi fost pentru ei lucrul cel mai avantajos din lume. Vă puteți da seama că nu mă culcasem pe-o ureche nici în privința Romei. La Paris, pregăteam spiritele pentru deschiderea unei noi

scene la care și meditaseam. Am exagerat importanța guvernamintelor din Guienne și Provence ; am adus pe scenă vecinătatea cu Spania și Italia. Spaniolii încă nu părăsiseră orașul Stenai, deși Condé ocupase citadela, și acest lucru n-a fost nici el uitat. După ce am aghezmuit publicul, am trecut la particulari. Le-am spus că eram disperat că situația în care se aflau treburile Statului mă obliga să renunț la retragerea la care mă hotărâsem ; nădăjdusem că după atîta agitație și tulburare, ne-am fi putut bucura de un oarecare calm și de o liniște binemeritată ; că mi se părea că ne prăvălisem într-o situație mult mai proastă decît cea din care ieșisem, pentru că negocierile, ce se duceau tot timpul cu Mazarin, făceau mult mai mult rău Statului decît ministeriatul său ; că ele o făceau pe regină să nădăjduiască în restabilirea lui și că în acest fel nu se făcea nimic fără el ; și cum pretențiile Prințului erau imense, iar Curții îi era greu să se hotărască să i le satisfacă, ne îndreptam cu pași mari către un război civil, care avea să fie prețul plătit pentru împăcarea și reinstalarea lui Mazarin ; că victima va fi Monsieur și că numai calitatea sa îl va salva de a fi sacrificat, dar că bieții frondeuri vor fi strînși de gît. Această canava, frumoasă și trainică, după cum vedeți, care a fost lucrată și întinsă pe gherghief de către Caumartin, a fost brodată de mine în culorile cele mai vii cu putință ¹. Am reușit : am băgat de seamă că în trei-patru zile vorbele mele și-au făcut efectul. Apoi am anunțat-o pe regină, prin palatină, că a doua zi aveam să mă duc la Parlament...

Apariția mea în palatul Parlamentului i-a plăcut atît de mult reginei încît după-masă i-a scris doamnei palatine rugînd-o să-mi mărturisească satisfacția pe care-o avea și

¹ Această aluzie la colaborarea dintre Retz și Caumartin, fără a fi însă posibil de a determina partea pe care a avut-o fiecare, a fost concretizată în *Discursul liber și adevărat privind purtarea monseniorului Prinț și a domnului coadjutor*, publicat între 7 și 22 septembrie 1651.

să-mi poruncească, din partea sa, să mă aflu, a doua zi, între unsprezece și douăsprezece noaptea, la poarta mănăstirii Saint-Honoré. Doamna Gabouri veni să mă ia și mă conduse în micul oratoriu despre care v-am mai vorbit, unde am găsit-o pe regină care nu mai putea de bucurie să vadă la putere un partid ce se declarase împotriva domnului Prinț. Îmi mărturisii că nu crezuse cu puțință acest lucru, sau cel puțin nu atât de curînd. Îmi spuse că Tellier nu-și putea încă veni în fire. Adăugă că Servien susținea că probabil fusesem înțeles în secret cu domnul Prinț.

— Dar nu mă mai mir de el, zise regina ; e un trădător care s-a înțeles cu el și care e disperat pentru că i te opui. Dar, fiindcă veni vorba de asta, continuă ea, trebuie să-l ajut pe Lionne să reapară, fiindcă a fost înșelat de Servien ; n-are nici o vină pentru cele întîmplate ; bietul om este atât de mîhnit că a fost bănuît pe nedrept, încît nu i-am putut refuza rugămintea pe care mi-a făcut-o, și anume, ca el să fie cel care să trateze cu dumneata tot ceea ce se va întreprinde împotriva Prințului.

V-aș plictisi dacă v-aș explica în amănunt felul în care s-a justificat Lionne în fața reginei, așa că mă voi mulțumi să vă spun, în general, că absolvirea sa nu mi s-a părut deloc atât de bine fondată, încît să-mi înlătore bănuielile pe care le avusesem pînă atunci în legătură cu purtarea sa...

Revin la discuția mea cu regina ; ea dură pînă la ceasurile două după miezul nopții și am crezut că văd foarte clar și în inima și în mintea ei că se temea de împăcarea cu Condé ; că dorea, cu o înflăcărare de nede-scris, ca domnul cardinal să renunțe la această idee pe care și-o însușise — zicea ea — dintr-un exces de bunătate, ca un inocent, și că, la urma urmei, războiul civil nu i se părea o nenorocire chiar atât de mare. Cum era totuși de acord că cel mai lesne ar fi fost să-l aresteze pe domnul Prinț, dacă era cu puțință, îmi porunci să-i explic mijlocul prin care putea face acest lucru. N-am aflat niciodată

de ce nu l-a aprobat pe cel pe care i l-am propus, și anume, să-l oblige pe Monsieur să facă acest lucru la el acasă. Aveam unele indicii în această privință și știam bine că n-aveam să fiu dezavuat. Dar ea nici n-a vrut să audă de așa ceva, sub pretextul că Monsieur n-ar fi fost niciodată în stare de o astfel de hotărîre și că ar fi fost un mare pericol chiar să-i și spunem acest lucru. Nu știu dacă nu socotea cumva că Monsieur, dînd o astfel de lovitură, să nu se servească mai apoi de ea împotriva sa. Nu știu dacă ceea ce mi-a spus a doua zi dimineață Hocquincourt despre oferta pe care i-o făcuse de a-l ucide pe domnul Prinț, atacîndu-l pe stradă, n-o făcuse să creadă că această cale era și mai sigură. În sfîrșit, ea înlătură în mod absolut propunerea cu Monsieur, care era infailibil, și-mi porunci să discut cu Hocquincourt „care îți va spune, adăugase ea, că are niște mijloace mult mai sigure decît cele pe care le propui dumneata“. M-am văzut cu Hocquincourt, a doua zi, la palatul Chevreuse, care-mi istorisi cu familiaritate, toate amănuntele ofertei pe care o făcuse reginei. M-am îngrozit, și mă văd obligat să spun că nici doamna de Chevreuse n-a fost mai puțin îngrozită decît mine. Ceea ce este de mirare e că regina, care mă trimisese în ajun la el ca la un om care-i făcuse o propunere rezonabilă, ne-a mărturisit doamnei de Chevreuse și mie că fusese întrutotul de acord cu părerea mea care era foarte departe de o acțiune de această natură ; și a negat categoric în fața noastră, că Hocquincourt i-ar fi făcut o propunere în astfel de termeni. Iată faptul pe care vă puteți întemeia presupunerile. Domnul de Lionne mi-a spus la un sfert de ceas după ce doamna de Chevreuse i-a mărturisit reginei că respinsesem cu groază propunerea lui Hocquincourt, că regina i-ar fi declarat lui Sennetaire :
— Coadjutorul nu-i chiar atît de curajos pe cît îl credeam !

A doua zi am primit un bilet de la Montrésor, la ora patru dimineața, în care mă ruga să mă duc la el fără să

mai pierd nici o clipă. Acolo l-am găsit pe Lionne care mi-a zis că regina nu putea să-l mai sufere pe Prinț și că ea avea vești sigure că el pune la cale o ispravă prin care să se asigure pe persoana regelui ; că trimisese oameni în Flandra ca să încheie un tratat cu spaniolii ; că sau el sau ea trebuiau să piară ; că nu voia să se slujească de vărsare de sânge, dar că ceea ce-i fusese propus de Hocquincourt nu se putea numi astfel, fiindcă el o asigurase în ajun că va pune mâna pe Prinț fără a recurge la violență, cu condiția ca eu să-l asigur dinspre partea poporului. În sfârșit, mi-am dat seama clar, din tot ceea ce mi-a spus de Lionne, că regina trebuia să fi fost încă foarte furioasă, și am aflat, după o clipă, că presupunerea mea era întemeiată, căci însuși de Lionne mi-a mărturisit că Ondedei sosise cu un memoriu năprasnic împotriva Prințului, menit s-o convingă pe regină că nu era momentul să se teamă de o prea mare indulgență din partea cardinalului. De Lionne mi se păru a fi foarte pornit, chiar mai mult decât putea să-i îngăduie buna-cuviință. Veți vedea mai departe că animizitatea acestuia era tot atât de prefăcută pe cât de firească era mînia reginei. Totul contribuî, în acele zile, s-o ațîțe. Parlamentul continua cu înflăcărare procedura penală împotriva cardinalului care fusese dovedit, prin registrele lui Cantarini ¹, că furase nouă milioane, iar Prințul obligase Camerele să se adune, în ciuda rezistenței primului președinte, și dăduse o nouă hotărîre privind legăturile pe care oamenii de la Curte le aveau cu el. Ordinele sosite în aceste împrejurări din Brusle o înfuriară și mai rău pe regină, care și așa era gata oricînd să ia foc ; de Lionne, care, după părerea mea, credea că Prințul va rămîne, pînă la urmă, stăpînul cîmpului de bătaie, fie prin facțiunea sa, fie prin negocieri, și care, din acest motiv, voia să-l cruțe, nu precupeți nimic ca să mă determine să duc lucrurile pînă la extremă împotriva lui, numai ca să-mi

¹ Bancherul cardinalului Mazarin.

dau în vileag tot jocul și ca să tragă el focul sub turtă lui. Mă zori într-o măsură de care mai sînt surprins chiar și acum — să-mi dau concursul la fapta lui Hocquincourt care urmărea — în niște termeni puțin deghizați — să-l asasineze pe domnul Prinț. Mă somă de douăzeci de ori, în numele reginei, amintindu-mi că o asigurasem că-i voi face pe Prinț să-și piardă puterea. Insistențele sale ajunseră pînă la minie și mi se păru a nu fi deloc mulțumit de negocierea cu mine, deși mă oferisem să-l arestez pe Prinț la palatul Orléans sau, în cazul în care regina continua să fie de acord cu această hotărîre, să continui a mă duce la palatul Parlamentului, dar însoțit de o gardă puternică, pentru a fi în stare să mă opun Prințului, dacă acesta ar întreprinde ceva împotriva reginei. Montrésor, care era de față la această discuție, a crezut întotdeauna că Lionne îmi vorbea în mod sincer; că adevărata sa intenție era să-i vină de hac Prințului și că nu luase hotărîrea să-l cruțe decît după ce a văzut că eu nu voiam vărsare de sînge, crezînd — din această pricină — că pînă la urmă va rămîne el stăpînul; e adevărat că mi-a repetat de vreo două sau trei ori în cuvîntul lui, vorbele lui Machiavelli, și anume, că majoritatea oamenilor pier pentru că nu sînt răi decît pe jumătate¹. Sînt și acum convins că Montrésor se înșela, că Lionne nu avusese — de cînd începuse a-mi vorbi — altă intenție decît să afle de la mine ce aveam eu de gînd; ceea ce m-a convins de acest lucru a fost o anume înfățișare pe care i-am observat-o și pe chip și în vorbă, care nu se poate exprima, dar care dovedește adesea mult mai mult decît tot ce s-ar putea spune. E o remarcă pe care am făcut-o poate de mai bine de o mie de ori, în viața mea. [...]

Reiau ceea ce s-a petrecut spre sfîrșitul conversației pe care am avut-o în acea noapte cu regina. Izbuti să mă determine să făgăduiesc că mă voi duce la Parlament ori

¹ Aluzie la ideile enunțate de Machiavelli în *Principele*.

de cîte ori se va afla acolo și Prințul. Doamna palatină, căreia i-am spus a doua zi că observasem o insistență deosebită din partea reginei în privința acestui lucru, mi-a răspuns astfel :

— CunosC motivul ; Servien îi spune de dimineata pînă seara că dumneata ești înțeles cu Prințul și că vor exista unele ocazii cînd — în urma acestei înțelegeri — n-o să te duci la adunările Parlamentului.

N-am lipsit de la nici una și am adoptat o conduită care, cel puțin prin rezultatul ei, ar fi trebuit să-l facă pe Servien să se rușineze. N-am dat dovadă de nici un fel de bunăvoință față de domnul Prinț, ci dimpotrivă. Am aplaudat tot ce s-a spus împotriva cardinalului, dar n-am uitat nimic din tot ceea ce putea lămuri și negocierile și pretextele. Această conduită făcea să stea în cumpănă un partid a cărui intenție, în fond, nu era decît să se împace cu Curtea, prin spaimile pe care le producea cardinalului. Domnul Prinț era foarte departe de a înclina spre un război civil, iar la Rochefoucauld — care-i cîrmuia pe doamna de Longueville și pe prințul de Conti — era veșnic înclinat către negociere. Împrejurările îi obligau și pe unii și pe alții la niște declarații și la niște declamații care poate că și-ar fi atins scopul, dacă aceste declarații și aceste declamații n-ar fi fost explicate și comentate cu grijă și de frondeuri, atît de cei care țineau cu Curtea, cît și de cei care țineau cu orașul. Regina, care era foarte trufașă, nu avea încredere în niște avansuri ce erau întotdeauna precedate de amenințări. Cardinalului nu-i mai era frică, pentru că văzuse că prințul de Condé nu mai era figura dominantă în Paris. Poporul, informat despre aceste dedesubturi ale afacerii, nu mai luă de bun tot ceea ce se străduiau cei mari să-l convingă, tot pomenindu-l pe Mazarin pe care nici măcar nu-l mai vedeau. Această stare de lucruri, plus vestea pe care o primi Prințul despre discuția mea cu Lionne, plus vestea că Bouchet se îndrepta spre el cu două companii de gărzi, îl obligară ca în '6 iulie la ora două

dimineata, să părăsească palatul Condé și să se retragă la Saint-Maur.

Cred că nu vă mai îndoiiți de sentimentul pe care-l iscă în toate sufletele, plecarea domnului Prinț. Deși bolnavă, doamna de Longueville porni imediat după el, iar domnii de Conti, de Nemours, de Bouillon, de Turenne, de la Rochefoucauld, de Richelieu și de la Mothe, plecară și ei odată cu el. Apoi Condé îl trimise pe la Rochefoucauld la Monsieur ca să-i explice motivele ce-l obligaseră să se retragă. Monsieur fu și păru mișat. Ba fu chiar mîhnit. Se duse la regină și aprobă hotărîrea pe care-o luă aceasta de a-l trimite pe mareșalul de Gramont la Saint-Maur ca să-l asigure pe domnul Prinț că ea nu pusese nimic la cale împotriva persoanei sale. Monsieur — care socoti că Condé nu va mai reveni la Paris după pasul pe care-l făcuse și care-și închipui că-l va obliga astfel, fără ca pe el să-l coste prea mult — îi spuse lui Gramont să-i dea toate asigurările pe care i le putea da, din partea lui. Veți vedea mai pe urmă — din acest exemplu — că nu e niciodată bine să te angajezi doar în baza unor supoziții pe care le crezi imposibile.

Iată prima lovitură pe care-o primi Prințul, cu atît mai periculoasă cu cît n-au existat poate niciodată corpuri pentru care astfel de răni să fie atît de mortale, cum era cel care constituia partidul său. Domnul de la Rochefoucauld, care era unul dintre membrii cei mai importanți prin puterea absolută pe care-o avea asupra domnului prinț de Conti și asupra doamnei de Longueville, era în această facțiune ceea ce fusese odinioară domnul de Bouillon, în finanțe; domnul cardinal de Richelieu spunea că Bouillon folosea douăsprezece ore din zi pentru crearea unor noi slujbe și alte douăsprezece ca să le suprima; Matha aplică această remarcă lui la Rochefoucauld spunînd că acesta isca în fiecare dimineață o ceartă și că în fiecare seară se trudea s-o aplaneze — *rabiennement* — asta era cuvîntul lui. Domnul de Bouillon — care nu era cîtuși de

puțin mulțumit de domnul Prinț și care nu era mai mulțumit nici de Curte — nu dădea nici o mână de ajutor să definitiveze hotărârile fiindcă dificultatea de a se asigura și de unii și de alții, învrăjbea la prînz hotărârile luate la ora zece, fie pentru ruptură, fie pentru împăcare. Domnul de Turenne — care nu era mai mulțumit decît fratele său, nici de unii, nici de alții — nu era, pe de altă parte, tot atît de hotărît în afacerile publice cum era în luptă. Domnul de Nemours, îndrăgostit de doamna de Châtillon, invoca în teama lui de a se îndepărta de ea, niște obstacole pe care mai curînd viociunea vîrstei, decît cea a firii sale, trebuia să le înlătore și să-l îndemne să acționeze. Chavigni, care reîntrase în Consiliu, unicul lui țel, și care reîntrase prin intermediul domnului Prinț, nu suporta gîndul de a-l abandona și ar fi suportat și mai puțin să-l vadă înțelegîndu-se cu Mazarin, care-i inspira, pur și simplu, groază. Viole — care depindea de Chavigni — adăuga sentimentelor veșnic nesigure ale prietenului său, timiditatea sa, care era foarte mare, și aviditatea sa, care nu era nici ea mai mică. Croissi — care era violent din fire — oscila între mijloacele extreme către care-l mîneau firea lui și moderația păstrată întotdeauna cu foarte mare grijă față de domnul de Chavigni. În plus, doamna de Longueville dorea și ea, în unele momente, împăcarea, pentru că o dorea la Rochefoucauld, iar în altele, dorea ruptura, pentru că o îndepărta de bărbatul ei, pe care nu-l iubise niciodată, dar de care începuse a se teme de cîtăva vreme. Această alcătuire a spiritelor cu care avea de a face prințul de Condé l-ar fi pus în încurcătură pînă și pe Sertorius¹. Judecați, vă rog, cam ce efect putea avea asupra spiritului unui prinț de sînge, acoperit de laurii inocenței și care nu privea calitatea de șef de partid decît ca pe o nenorocire, ba chiar ca pe o nenorocire în dez-

¹ Generalul roman Quintus Sertorius, pe care Corneille și l-a luat ca erou într-una din tragediile sale, era partizanul lui Marius împotriva lui Sylla ; aici Retz face aluzie la abilitatea sa.

avantajul lui. Una dintre cele mai mari greutăți — așa cum mi-a spus chiar el mai apoi — a fost să se apere de bânuiele — multe și firești, la începutul unor afaceri, dar și mai multe pe măsură ce afacerea progresează, precum și de urmările lor. Cum nimic nu era încă pus la punct și cum totul plutea încă în vag, imaginația — care n-are niciodată margini — pune stăpânire și se întinde pînă și asupra a tot ceea ce este posibil. Șeful este răspunzător dinainte de tot ceea ce se bănuiește că i-ar putea trece prin minte. Din această pricină, Condé se crezu obligat să nu-i acorde o audiență particulară mareșalului de Gramont, deși îl iubise întotdeauna foarte mult, mulțumindu-se să-i spună, în prezența tuturor persoanelor de calitate care se aflau cu el, că nu se putea reîntoarce la Curte, atîta vreme cît oamenii domnului cardinal vor ocupa acolo primele locuri..

V-am spus că prințul de Condé se retrăsese la Saint-Maur, la 6 iulie 1651.

Pe 7, prințul de Conti veni la Parlament, ca să arate motivele pentru care se retrăsese fratele său. Nu vorbi decît în general despre veștile pe care le primise din toate părțile și despre planurile Curții în privința persoanei sale. Pe urmă, declară că fratele său nu va fi în siguranță la Curte atîta vreme cît Tellier, Servien și Lionne nu vor fi îndepărtați. Se plînge foarte tare de faptul că Mazarin ținuse să devină stăpîn pe Brisach și pe Sedan și încheie spunînd Companiei că fratele său îi trimisese o scrisoare, printr-un gentilom. Domnul președinte îi răspunse prințului de Conti că domnul prinț de Condé ar fi făcut mult mai bine să vină el însuși și să-și ocupe locul în Parlament. Apoi îl poftiră pe gentilom ; el înmînă scrisoarea care nu adăugă nimic la cele spuse de prințul de Conti. Domnul prim-președinte luă cuvîntul informînd Compania că regina îi trimisese la ora cinci dimineața un gentilom, ca să-i dea de știre despre acea scrisoare a prințului de Condé și ca să-i poruncească să spună Companiei că majestatea

sa nu dorea nici un fel de deliberare în legătură cu acest lucru. Domnul duce de Orléans adăugă și el că-l obliga conștiința să arate că regina nu se gândise cituși de puțin să-l aresteze pe domnul Prinț ; că gărzile care trecuseră prin foburgul Saint-Germain nu se duseseră acolo decît ca să înlesnească intrarea cîtorva butoaie cu vin pe care voiau să le vîre în oraș fără să mai plătească taxele ; că regina n-avea nici o vină în ceea ce se petrecea la Brisach. În sfîrșit, Monsieur vorbi în așa fel ca și cum ar fi fost omul cel mai bine intenționat față de regină. Luîndu-mi libertatea de a-l întreba, după ședință, dacă nu-i fusese teamă că Parlamentul îi va cere garanții în legătură cu siguranța domnului prinț de Condé, despre care se apucase să dea niște asigurări atît de pozitive, el îmi răspunse, foarte încurcat :

— Vino la mine și am să-ți arăt motivele.

E sigur că, vorbind așa cum vorbise, se expusese la acest inconvenient, care nu era deloc de disprețuit, dar domnul prim-președinte, care slujea în acel moment Curtea, cu foarte multă bună-credință, îl evită în mod foarte abil, înșelîndu-l pe Machaut, care amintise de acest lucru, și rugîndu-l pe Monsieur să-l liniștească pe domnul Prinț și să încerce să-l determine să se întoarcă la Curte. Simulă apoi că timpul afectat ședinței trecuse, așa că nu-i mai rămînea decît să amîne adunarea pe a doua zi și să hotărască, simplu, că, pînă atunci, scrisoarea prințului de Condé să fie dusă reginei.

Revin la ceea ce mi-a spus Monsieur după ce m-am dus la el acasă. M-a poftit în cabinetul cărților, a încuiat ușa cu zăvorul, și-a aruncat, tulburat, pălăria pe o masă, și a strigat înjurînd :

— Ori dumneata ești cel îmbrobodit, ori eu sînt un mare dobitoc ! Crezi că regina vrea ca Prințul să se întoarcă la Curte ?

— Da, domnule, am spus eu fără să șovăi, și asta ca să poată fi înhățat sau doborât.

— Nu, îmi răspunse el, regina vrea ca el să se înapoieze oricum, la Paris și întreabă-l pe prietenul dumitale, viconte de d'Autel, ce mi-a zis el azi din partea ei, când intram în Marea Cameră.

Și iată ceea ce-i spusese : că mareșalul du Plessis-Praslin, fratele lui d'Autel, primise porunci de la regină, la ora șase dimineată, să-l roage pe Monsieur, din partea ei, să asigure Parlamentul că pe Prinț nu-l păștea nici o primejdie dacă binevoia să se înapoieze la Curte.

— N-am ajuns pînă acolo, adăugă Monsieur, fiindcă am o mie de motive să nu vreau să-i slujesc de garanție ; și apoi, nici el, nici regina, nu mă pot obliga la așa ceva. Dar vezi și dumneata, continuă el, că n-am putut spune decît ceea ce am spus, și vezi dealtfel ce plăcere poți avea să acționezi printre niște oameni ca cei din Parlament. Regina a spus alaltăieri că sau ea sau Prințul trebuie să renunțe la putere ; azi vrea să i-l aduc aici și să-mi pun garant cîstea în fața Parlamentului, că va fi în siguranță. Domnul Prinț a plecat ieri dimineată din Paris ca să nu fie arestat și pun rămășag că se va înapoia înainte de a trece două zile¹, într-un fel care va da toate lucrurile peste cap. Aș vrea să mă duc la Blois și să nu-mi mai pese de nimic !

Cum îl cunoșteam bine pe Monsieur și cum știam în plus că Rarai² — care-i era devotat deși era slujitorul domnului Prinț — îi spusese în ajun că Condé, aflat la Saint-Maur, era foarte sigur de domnul de Orléans, nu mă îndoiam că furia lui Monsieur nu se trăgea numai din încurcătura în care se afla și că încurcătura în care se afla nu era numai rezultatul avansurilor pe care i le fă-

¹ Condé s-a înapoiat după două săptămîni.

² *Henri de Lancy, baron de Raray*, apoi marchiz de Nery-en-Valois (1603—1679), căpitan-locotenent al gărzilor lui Monsieur.

cuse el însuși lui Condé, în ideea că ele nu-l vor obliga la nimic fiindcă era convins că Prințul nu se va mai înapoia niciodată la Curte. Când văzu însă că regina în loc să se hotărască să-l alunge pe Prinț, îi oferea siguranța în cazul în care ar fi vrut să se întoarcă la Paris, și că această purtare îl obliga să creadă că ea ar fi în stare să cedeze propunerii ca pe lângă Mazarin să-i alunge și pe Lionne, Tellier și Servien, Monsieur zic, se sperie. Crezu că Condé se va înapoia chiar din prima zi la Paris, și că se va sluji de slăbiciunea reginei, nu numai ca să-i alunge pe cei trei miniștri, dar ca să se și împace cu ea ; că, după asta, drept preț al complezenței pe care i-o va arăta chemîndu-i înapoi, va smulge de la regină niște avantaje deosebite. Monsieur care îl copleșise pe mareșalul de Gramont cu toate vorbele dulci și cu toate făgăduielile privind siguranța Prințului — căci mareșalul de Gramont a făcut acea călătorie la Saint-Maur, despre care v-am vorbit, chiar în după-amiaza zilei de 7 iulie — și care se înțelesese în ajun cu regina, Monsieur, zic, făcînd, pe de o parte, ceea ce dorește regina, și luîndu-și, pe de altă parte, toate angajamentele pe care i le putea da Prințului în privința siguranței sale, crezu că se asigurase astfel de ambele părți. Iată cum dau, de obicei, greș, toate firile timide. Frica, ce îngroașă întotdeauna lucrurile, dă consistență tuturor închipuirilor lor. În seara zilei de 6, Monsieur o văzu pe regină dispusă să se împace cu Condé, deși ea îl asigurase de contrariu, și el nu putea ignora faptul că Prințul înclina și el să se împace cu regina. Timiditatea îl făcu să creadă că acele înclinări își vor produce efectul chiar în ziua de 8 ; așa că bazat pe acest raționament, care era fals, făcu încă din 7 iulie niște pași care n-ar fi fost judicioși decît presupunînd că împăcarea s-ar fi făcut încă din 5 iulie ; l-am determinat, înainte de a-l părăsi, să-și mărturisească sie însuși acest lucru, prin această dilemă :

— Vă temeți ca Prințul să nu se întoarcă la Curte fiindcă socotiți că se va înapoia ca stăpîn. Căutați un

mijloc ca să-l îndepărtați, deschizându-i toate porțile și angajându-vă dumneavoastră înșivă la siguranța lui ? Vreți să se întoarcă doar ca să vă fie mai ușor să-l doborâți ? Nu vă cred în stare de un asemenea gând în privința unui om față de care v-ați dat cuvântul, în fața întregului Parlament și a întregului regat. Vreți să-l determinați să se întoarcă pentru a se împăca într-adevăr cu regina ? Ar fi cât se poate de bine cu condiția să nu se înțeleagă amîndoi împotriva domniei voastre așa cum au făcut nu de prea multă vreme ; dar îmi închipui, Monsieur, că alteța voastră regală a știut să-și ia măsuri de siguranță.

Monsieur, care nu-și luase nici una, se rușină de ceea ce-i înfățișasem într-un mod atît de categoric, și-mi spuse :

— Iată unele inconveniente ; dar ce-i de făcut în situația în care au ajuns lucrurile ? Ei se vor împăca iar eu voi rămîne singur ca și altădată.

— Dacă-mi porunciți, Monsieur, i-am răspuns, să vorbesc cu regina din partea domniei voastre, în termenii pe care am să-i propun alteții voastre regale, cutez să vă răspund că afacerile domniei voastre se vor limpezi foarte curînd.

Îmi dădu mîna liberă, lucru pe care-l făcea întotdeauna cu ușurință cînd se afla în încurcătură. M-am folosit de ea într-un fel care i-a plăcut ; i-am explicat cum aveam să aduc din condei ceea ce aveam să-i spun reginei. El fu de acord și chiar în aceeași seară am rugat-o pe regină, prin doamna Gabouri, să-mi îngăduie s-o aștept la ora obișnuită, în galeria cea mică. Monsieur, căruia i-am trimis vorbă prin Jouy¹, că regina mă aștepta la miezul nopții, trimise, pe la nouă, să mă cheme de la palatul Chevreuse, unde luam masa, ca să-mi spună că nu fusese în viața lui atît de încurcat cum era ; că era de acord că totul se datoră greșelii sale ; dar că era explicabil să dea greș într-o

¹ E vorba de baronul de Jouy, care era judecător — reprezentant al lui Monsieur — în Beaujolais.

asemenea ocazie în care se părea că toți încercau să întrecă măsura ; adăugă că regina era o femeie ciudată ; că în ajun îi mărturisise că ar fi foarte bucuroasă ca Prințul să abandoneze partida și că ceea ce-i va transmite prin mareșalul de Gramont va fi numai de formă ; dar că a doua zi, la ora șase dimineata, depunea toate eforturile ca să-l oblige pe Prinț să vină înapoi ; că trimisese să mă cheme pentru a-mi recomanda încă o dată să țin seamă cum voi vorbi cu regina :

— Pentru că, în sfârșit, îmi spuse el, văzînd ceea ce văd — și anume că regina se va împăca cu Prințul — îți declar că nu vreau să mă cert nici cu unul, nici cu celălalt.

Am încercat să-l fac să priceapă că adevăratul mijloc de a nu se certa cu ei ar fi să nu urmeze calea pe care apucase sau pe care se hotărîse s-o apuce, și anume de a o lămuri pe regină. Se agăță de fleacuri, stăruind asupra mijlocului hotărît la amiază ; mi-am dat încă o dată seama, în această întîlnire, că — din toate patimile — teama este cea care slăbește cel mai mult judecata și că cei care sînt stăpîniți de ea îndrăgesc și rețin expresiile pe care le inspiră ea chiar în epocile în care se feresc sau mai curînd care-i feresc de tulburările pricinuite de ea : am constatat acest lucru de trei sau de patru ori în viața mea... M-am dus la regină...

Cînd am ieșit din Palatul Regal, era aproape ziuă ; așa că n-am mai avut cînd să mai trec pe la doamna palatină ; aceasta îmi scrisese un bilet, la ora șase dimineata, prin care mă înștiința că mă aștepta într-o trăsură de închiriat în față la Incurables. M-am dus direct acolo, într-o trăsură cenușie. Ea îmi explică ce era cu biletul. Îmi spuse că domnul de Condé i se păruse foarte trufaș, dar că ea a văzut limpede, din vorbele doamnei de Longueville, că Prințul nu-și dădea seama de puterea lui, pentru faptul că-i credea pe dușmanii săi mult mai uniți și mult mai pregătiți decît erau. Că regina nu mai știa unde-i era capul ; că o dată voia cu orice preț reîntoarcerea Prin-

țului, dar că altădată mulțimea lui Dumnezeu că plecase din Paris ; că această nestatornicie se datora sfaturilor diverse ce i se dădeau ; că Servien îi spunea că dacă Prințul se îndepărta, Statul era pierdut ; că Tellier șovăia ; că abatele Foucquet, care se reîntorsese de la Brusle, o asigura că Mazarin va fi disperat dacă ea nu s-ar sluji de prilejul pe care i-l oferise însuși Condé, ca să-l alunge ; că fratele mai mare al lui Foucquet susținea că ar ști contrariul, din sursă sigură ; că totul va merge astfel pînă ce va decide ceva acel „oracol“¹ din Brusle ; și că, pe deasupra, ea, palatina, era convinsă că ar mai fi existat și niște propuneri ascunse care contribuiau și ele s-o țină pe regină într-o asemenea stare de incertitudine. Iată ceea ce mi-a spus în mare grabă doamna palatină, pentru că era vremea să mă duc la Parlament, iar Monsieur trimisese de două ori după mine. L-am găsit gata să se urce în caleașcă ; i-am spus, în cîteva cuvinte, ce făcusem. I-am expus faptul, sau mai curînd i l-am spus foarte simplu. Se agăță mai întîi de ceea ce-i prezisese reginei ; dar cînd văzu că cuvîntul pe care ea și-l dăduse nu era nici precedat, nici urmat de vreo înțelegere de a acționa împreună, începu să fluiera și-mi spuse :

— Iată un leac bun ! Hai, hai la Parlament !

— Dar mai întîi, Monsieur, i-am spus, mi se pare c-ar fi bine ca alteța voastră regală să se hotărască ce-o să spună acolo !

— Cine dracu poate ști ? Cine poate prevedea ? Oamenii ăia de acolo n-au nici bun-simț, nici judecată. Hai, și cînd vom fi în Marea Cameră poate c-o să aflăm cum că azi n-ar fi sîmbătă !

Era totuși sîmbătă, 8 iulie 1651.

De îndată ce Monsieur își ocupă locul, domnul Talon, avocat general, intră împreună cu colegii săi și spuse că dusesse reginei în ajun, scrisoarea pe care domnul Prinț o

¹ Adică Mazarin.

scrisese Parlamentului ; că majestatea sa apreciasse foarte mult felul cum se purtase Parlamentul și că domnul cancelar încredințase procurorului general un înscris prin care Parlamentul avea să fie informat de ceea ce dorea regele. Acel înscris arăta că regina era extrem de surprinsă de faptul că domnul Prinț se putuse îndoi de asigurările pe care i le dăduse de atâtea ori ; că nu ticluise nici un plan împotriva lui ; că se mira tot atât de tare de bănuielile pe care le avea domnul Prinț privind întoarcerea cardinalului Mazarin ; declara că voia să-și țină cu religiozitate cuvântul pe care-l dăduse, în legătură cu acest lucru, Parlamentului ; că nu știa nimic nici despre înșurătoarea domnului de Mercoeur¹, nici despre negocierile de la Sedan² ; că avea mai multe motive decît oricine să se plîngă de ceea ce se petrecuse la Brisach (am să vă vorbesc în curînd despre aceste trei lucruri) ; că în ceea ce privește îndepărtarea lui Tellier, Servien și Lionne voia să se știe că pretindea să nu fie deranjată în alegerea miniștrilor regelui, fiul ei, nici în alegerea slujitorilor săi ; și că propunerea care i se făcuse asupra acestui punct era cu atât mai nedreaptă cu cît nici unul dintre cei trei numiți nu făcuse nici măcar un singur pas pentru restabilirea domnului cardinal Mazarin. Compania se înfurie grozav după lectura acelui înscris pentru faptul că nu era semnat, ceea ce în împrejurările de față, n-avea nici o valabilitate. Dar cum în astfel de Companii tot ceea ce ține de formă tulbură spiritele mărunte și le amuză chiar și pe cele mai înțelepte, toată dimineața se irosi propriu-zis pe nimic ; adunarea se amîină pe luni, rugîndu-l pînă atunci pe Monsieur să intervină pentru împăcare. [...]

¹ *Louis de Bourbon, duce de Mercoeur*, fiul lui César de Vendôme și fratele mai mare al ducelui de Beaufort.

² Negocieri în legătură cu subordonarea Justiției din Sedan Parlamentului din Paris (n.ed.fr.).

Marti, 11 iulie, Camerele se adunară și Monsieur veni la palatul Parlamentului cu o gardă puternică. El spuse Companiei că depusese toate eforturile, și pe lângă regină și pe lângă domnul Prinț, pentru împăcare, dar că nu izbutise nici cu unul, nici cu celălalt și că ruga Compania să-și alăture forțele celor ale sale. De îndată ce isprăvi, luă cuvîntul domnul prinț de Conti ca să spună că la ușa Marii Camere se afla un gentilom trimis de fratele său. Îl poftiră să intre. El înmînă Parlamentului o scrisoare a domnului Prinț care nu era, propriu-zis, decît o repetare a primei...

Parlamentul se adună a doua zi, în 12 iulie și avocatul general Talon raportă despre audiența pe care-o avusese la regină și care-i răspunsese limpede că cea de a doua scrisoare a domnului Prinț neconținînd nimic în plus față de prima, ea nu avea ce mai adăuga la răspunsul pe care-l dăduse. Domnul duce de Orléans dădu și el Companiei raportul despre discuțiile pe care le avusese, în ajun, cu regina și cu domnul Prinț. Declară că nu avusese cîștig de cauză nici în fața uneia, nici în fața celuilalt. Tăcu mîlc cînd veni vorba despre cele trei puncte, pomenite mai înainte, și socoti că prin această abținere o va mulțumi pe regină. N-a izbutit însă să mulțumească nici pe unul, nici pe celălalt. Regina fu convinsă că era lipsit de cuvînt — și avu dreptate să-l creadă astfel — deși eu nu-s convins că ar fi fost chiar așa. Domnul Prinț se plînsese și el, seara, de purtarea lui Monsieur, cel puțin așa i-a spus contele de Fiesque lui Brissac. Iată soarta oamenilor care vor cu tot dinadinsul să țină doi pepeni într-o mîină, mulțumind pe toată lumea. [...]

A doua zi, în 13 iulie, Parlamentul se adună din nou : se continuă deliberarea care rămase la același ton, cu rezerva a cinci sau șase glasuri care-i declarară pe Tellier, Servien și Lionne perturbatori ai ordinii publice. Un oa-

recare — al cărui nume l-am uitat — îl adăugă și pe abatele de Montaigu ¹.

În 14 se dădu o hotărîre în conformitate cu părerea lui Monsieur, care fu aprobată cu 109 voturi pentru și 62 contra. Hotărîrea prevedea să i se aducă reginei mulțumiri pentru cuvîntul pe care și-l dăduse de a nu-l mai rechema pe cardinalul Mazarin ; că era foarte respectuos rugată să trimită o declarație în acest sens Parlamentului și că de asemenea să-i dea domnului Prinț toate asigurările necesare în privința reîntoarcerii sale ; că Prințul va fi imediat informat despre toți cei care aveau legături cu cardinalul. Monsieur, care se opuse ca miniștrii să fie nominalizați în acea hotărîre, crezu că cu aceasta făcuse mai mult chiar decît îi făgăduise reginei. Nu se mai îndoi de asemenea nici o clipă că Prințul n-ar fi mulțumit de el, pentru că asigurările cerute pentru Condé duceau în mod sigur, deși tacit, la îndepărtarea celor trei miniștri. Ieși deci din palatul Parlamentului foarte satisfăcut de sine însuși ; numai că nimeni nu era satisfăcut de el. Regina socoti ceea ce făcuse, drept duplicitate, ridicolă pentru el și inutilă pentru ea. Prințul o primi ca pe o dovadă că Monsieur se străduise să se pună bine cu Curtea. Regina nu-și ascunse cîtuși de puțin sentimentele ; Prințul nu și le ascunse nici el prea mult pe ale sale. Soția lui Monsieur, care era foarte furioasă, turnă și ea gaz peste foc în legătură cu sentimentele celor doi. Monsieur se sperie și spaima, care nu-și dă niciodată osteneala să găsească un leac atunci cînd trebuie, îl îndemnă la niște ploconeli în fața reginei — care, întrecînd orice măsură, sporiră și mai tare neîncrederea pe care aceasta o avea față de el — precum și la niște avansuri față de domnul Prinț care avură un efect exact contrariu decît dorea Monsieur cu cea mai mare ardoare. Unica lui dorință era să-i mulțumească și

¹ *Edmé Montaigu*, abate care a fost mai întîi duhovnicul reginei, apoi al ducesei de Orléans.

pe regină și pe Prinț și de a o face, totuși, într-un așa fel, încît Condé să nu se mai întoarcă la Curte, ci să rămînă liniștit în provincia lui ; unicul mijloc pentru a ajunge la acest ultim scop era de a-i procura niște satisfacții care să-l preocupe o vreme, dar care să nu-i ofere siguranța prezentului, cel puțin într-o măsură suficientă ca să-i piară cheful de a reveni la Paris. Asta era ceea ce-i propusesem eu ; propunere pe care o sprijinise cu tărie și soția sa. Monsieur și-a dat seama de utilitatea ei și a acceptat-o ; numai că lipsa lui de voință l-a făcut s-o apuce pe un drum cu totul opus...

Hotărîrea fusese dată în 14 iulie și, cum cei trei miniștri nu fuseseră nominalizați în ea, lăsă cîmp deschis reflecțiilor și prin urmare negocierilor care ținură din 14 pînă în 18, cînd i se trimise reginei hotărîrea...

Revin la urmarea acelei hotărîri. Regina o primi cu un aer mult mai vesel și mai destins decît îi stătea în obicei. Spuse deputaților că va trimite chiar a doua zi Parlamentului declarația care i se ceruse împotriva cardinalului Mazarin și că, în ceea ce-l privea pe Prinț, va aduce la cunoștința Companiei voința sa după ce va fi discutat cu domnul duce de Orléans. Această discuție, care avu loc într-adevăr, în aceeași seară, produse în aparență efectul dorit ; căci regina îi mărturisî lui Monsieur că va mai lăsa din pretenții în privința celor cerute în legătură cu cei trei miniștri, în cazul în care el dorea într-adevăr acest lucru. Adevărul este că ea se prefăcu a-i expune un fapt asupra căruia se hotărîse încă de dimineață, nu atît determinată de ceea ce-i ceruse Parlamentul, ci în urma aprobării primită de la cardinal. Și doamna palatină și eu am bănuît acest lucru, pentru că schimbarea reginei survenise chiar în momentul cînd aflasem că Marsac sosise, pête noapte, de la Brusle. În curînd am aflat și amănuntele, și anume, că Mazarin îi spusese reginei că nu trebuia să șovăie în a-i îndepărta pe cei trei miniștri, că dușmanii

ei o slujeau tocmai pentru că nu-și potoliseră furia. După câteva zile, Bartet îmi reproducuse conținutul depeșei, care era foarte atrăgător. Monsieur se întoarse acasă, triumfând doar în imaginația lui.

Regina trimise chiar a doua zi să-i cheme pe deputați pentru a le porunci să dea curs hotărîrii sale, în Parlament. Hotărîrea pe care o luă Condé în 21, de a veni să-și ocupe locul în Companie, îl miră peste toate pe Monsieur, deși n-ar fi trebuit să-l surprindă fiindcă îi prezisesem acest lucru de nenumărate ori. Condé veni, pe la opt dimineață, însoțit de la Rochefoucauld și de cincizeci sau șaizeci de gentilomi ; și cum găsi Compania gata adunată pentru primirea celor doi consilieri, spuse că se va bucura laolaltă cu ea pentru faptul că obținuse îndepărtarea celor trei miniștri ; dar că această îndepărtare nu putea fi sigură decît printr-un articol care să fie inserat în declarația pe care regina făgăduise s-o trimită Parlamentului.

Domnul prim-președinte îi răspunse, pe un ton foarte blînd, istorisindu-i ce se petrecuse la Palatul Regal și adăugînd că n-ar fi nici drept, nici în spiritul respectului datorat reginei să-i tot pună în fiecă zi noi condiții ; că cuvîntul majestății sale era suficient ; că regina avusese în plus bunătatea de a face din Parlament depozitarul acestui cuvînt ; că ar fi fost de dorit ca domnul Prinț să fi dat dovadă de mai multă încredere, ducîndu-se mai curînd la Palatul Regal decît la cel al Justiției ; că din locul pe care-l ocupa nu se putea abține să nu-și exprime mirarea pentru această purtare. Domnul Prinț răspunse că supărătoarea experiență pe care o încercase de curînd la pușcărie, făcea să nu i se mai pară ciudat faptul de a se expune fără să-și ia precauțiile necesare ; că era de notorietate publică faptul că Mazarin domnea mai deplin ca niciodată în Consiliu ; că, avînd în vedere toate acestea, trebuia neapărat să discute cu Monsieur în legătură cu acest lucru și că ruga Compania să nu delibereze în ceea ce-l privea decît în prezența alteței sale regale. După asta

se duse acasă la Monsieur, căruia îi vorbi despre intrarea sa în Parlament ca despre un lucru ce fusese pus la cale, în ajun, împreună cu Monsieur, la Rambouillet, unde este adevărat că se plimbaseră împreună două sau trei oasuri. Ceea ce e ciudat, e că Monsieur îi spusese soției sale, după ce se înapoiase din această plimbare, că Condé era atât de înspăimântat (se sluji chiar de acest cuvânt) încît nu-l credea hotărit să se întoarcă la Paris nici la zece ani după înmormîntarea lui Mazarin ; după ce discută cu Condé — care venise la el după ce plecase din Parlament — Monsieur mi-a spus :

— Domnul Prinț nu voia ieri să vină la Paris ; astăzi însă e în oraș ; ei bine, de dragul istoriei, trebuie să acționez împreună cu el, ca și cum ne-am fi înțeles mai dinainte asupra acestui lucru. Mi-a spus dealtfel, ieri, că noi am fi hotărit acest lucru împreună.

Observați, vă rog, că domnul Prinț, căruia i-am vorbit despre acest amănunt, după vreo șapte—opt ani, m-a asigurat că-i spusese cu o zi înainte lui Monsieur că va veni la Parlament ; că văzuse pe chipul lui că ar fi preferat să nu vină ; dar că nu se opusese, ba chiar își manifestase bucuria cînd, ieșind din palatul Parlamentului, se dusesse la el acasă. Urmările lipsei de voință sînt uluitoare și subliniez că sînt chiar mai uimitoare decît cele iscate de cele mai violente patimi. Domnul Prinț se reîntoarce la Saint-Maur, Monsieur se duse la regină ca să-și oară scuze sau mai curînd ca să-i dea explicații în legătură cu vizita Prințului. Regina își dădu seama, din încurcătura lui, că purtarea sa era mai curînd efectul slăbiciunii sale decît al unei rele intenții ; îi fu milă de el, dar acel fel de milă care-ți inspiră dispreț și care duce foarte repede la minie...

Tot ceea ce v-am spus s-a petrecut de vineri, 21 iulie, pînă duminică, 23 iulie, seara. Tocmai cînd eram gata să mă vîr în pat, am primit un bilet de la doamna palatină în care-mi spunea că mă aștepta la capătul lui Pont-Neuf.

Am găsit-o acolo, într-o trăsură închiriată, condusă de cavalerul de la Vieuville. Nu avu vreme decît să-mi spună să mă duc degrabă la Palatul Regal. De îndată ce-am ajuns acolo, regina mi-a spus, cu un chip foarte tulburat, că aflase din sursă sigură că Prințul avea să se ducă a doua zi la Parlament, puternic escortat, ca să ceară adunarea Camerelor și să oblige Compania să insereze, în declarația împotriva cardinalului, excluderea celor trei miniștri, „de care, adăugă ea cu o mimă ce mi se păru firească — nu mi-ar păsa cituși de puțin dacă ar fi vorba doar de interesele lor; dar vezi și dumneata, continuă ea, că nu putem pune capăt pretențiilor Prințului și că o să ceară și mai mult dacă nu găsim vreun prilej să-l oprim. Tocmai a sosit de la Saint-Maur și cred că ești de acord că știrea care mi-a fost dată în legătură cu planul lui, și pentru care te-am chemat, este exactă. Ce va face Monsieur? Ce vei face dumneata?”

I-am răspuns reginei că știa bine, din experiențele trecute, că ar fi fost greu să răspund de Monsieur; dar în ce mă privea, aveam să depun toate eforturile pentru a-l obliga să facă, în această ocazie, ceea ce trebuia făcut; că în cazul în care Monsieur nu se va achita cum trebuie de sarcinile sale, îi voi face cunoscut majestății sale că cel puțin eu nu eram vinovat cu nimic. I-am făgăduit să fiu în Parlament cu toți prietenii mei și să mă port într-un fel care s-o mulțumească. Am făcut-o să vadă cu ochi buni chiar și faptul că dacă nu-l voi putea face pe Monsieur să se declare de partea ei, mă voi strădui cît îmi va fi în putere să-l convîng să se ducă măcar pentru cîteva zile, la Limours, sub pretextul că nu se simte prea bine, ceea ce va demonstra Parlamentului și publicului că el nu aproba purtarea domnului Prinț.

Toate aceste propuneri îi plăcură grozav reginei, care se grăbi să mă trimită la Monsieur, pe care l-am găsit dormind lângă soția sa. Am poruncit să fie treziți și le-am adus la cunoștință misiunea mea. Monsieur, la care des-

cinsese Condé cînd sosise, se gîndise și el la expedientul pe care mă gîndisem să i-l propun, și-i răspunsese Prințului — care-l zorea să vină la Parlament — că-i era cu neputință și că se simțea atît de rău încît era obligat să se ducă să ia cîteva zile aer la Limours. Am săvîrșit, cu acest prilej, o mare prostie ; căci în loc să-mi asum eu succesul acestei călătorii, în fața reginei, ca urmare a ceea ce-i propusesem, i-am trimis vorbă prin Bartet, care mă aștepta la capătul străzii Tournon, că-l găsisem pe Monsieur gata hotărît să plece. Cum spiritele mărunte nu pot socoti niciodată firesc nimic din ceea ce poate isca hazardul, regina nu-și putu deci imagina că această hotărîre a lui Monsieur să se fi întîlnit exact cu cea pe care i-o propusesem ei, la Palatul Regal. Recăzu în vechile sale bănuieli cum că eram înțeles cu Monsieur. Demersurile pe care le-am întreprins mai pe urmă, au făcut-o să regrete această nedreptate, așa cum mi-a mărturisit mai tîrziu.

Primul demers a fost că m-am aflat chiar a doua zi, luni 24 iulie, la palatul Parlamentului, cu un mare număr de nobili și de burghezi. Condé intră în Marea Cameră și ceru adunarea Companiei. Primul Președinte îl refuză, fără să șovăie, spunîndu-i că nu-i putea acorda acest drept, cîtă vreme nu-l va vedea pe rege. Se făcu multă risipă de vorbă care consumă timpul afectat ședinței ; am plecat, și Condé se întoarse la Saint-Maur, de unde îl trimise pe Chavigni la Monsieur să i se plîngă îndelung și vehement, ba chiar și foarte tăios, despre ceea ce i se făcuse în ajun ; căci am uitat să vă spun că atunci cînd Monsieur i-a declarat că se vedea pus în situația de a petrece cîteva zile la Limours, el nu se arătase prea supărat. Nu știu ce l-o fi obligat să-și schimbe părerea ; dar știu că și-a schimbat-o și că l-a îmboldit atît de tare pe Monsieur, prin Chavigni, să se întoarcă la Paris, încît acesta se întoarse. Apoi urcîndu-se în trăsură, mi-l trimise pe Joui ca să-mi po-

runcească să-i spun reginei că va vedea — din rezultate — că această înapoiere era în favoarea ei.

M-am achitat în mod fidel de misiunea mea.

A doua zi, miercuri 26 iulie, Parlamentul se adună. Saintot, locotenent al ceremoniilor, aduse ordinul regal despre care v-am vorbit. Domnul prim-președinte, împreună cu cîte doi consilieri din fiecare Cameră, se duse la Palatul Regal. Cancelarul vorbi așa cum v-am arătat. Monsieur se duse la Limours spunînd că nu se va putea întoarce decît luni. Domnul Prinț — care-și sporise și-și împodobise și mai și, suita — în loc să se întoarcă la Saint-Maur, se duse cu acea suită numeroasă la palatul Condé, unde locuia.

Sînt sigur că doriți de o bună bucată de vreme să-mi cereți amănunte sau mai curînd să vă vorbesc despre dedesubturile acelei mari mașinații a partidului domnului Prinț care vi s-a părut, dacă nu mă înșel, destul de ciudată ca să vă ațite curiozitatea față de resorturile ce-o puneau în mișcare. Îmi e cu neputință să vă satisfac, din acest punct de vedere, dorința, pentru că, pe de o parte am uitat o mulțime din acele întîmplări, iar pe de alta, pentru că-mi amintesc, în general, că numărul mare de interese diferite care-i agitau, și corpul principal și părțile secundare, a învrăjbit cumplit, în acea epocă, toate soiurile de oameni, eu neaflind prea multe amănunte despre aceste lucruri. Doamna de Longueville, domniile de Bouillon, de Nemours, de la Rochefoucauld, de Chavigni alcătuiau un haos inexplicabil de intenții și de intrigi, nu numai distincte, ci și opuse. Știu bine că pînă și cei care erau cei mai angajați în cauza lor mărturiseau că nu puteau descîlci încurcătura. Știu bine că Viole a arătat — în ultima zi a acelei luni iulie despre care este vorba — unuia dintre cei mai buni prieteni ai lui, motivele călătoriei pe care a făcut-o doamna de Longueville la Moulon, iar în 4 august Groisi arăta altele, privind aceeași călătorie, unui om pe care ar fi vrut să-l înșele cel mai puțin. Pot să

menționez alte douăzeci de situații de același fel, care nu mă lămuresc asupra acestei încurcături, lămurire de care am nevoie ca să vă asigur că dacă aș fi intrat în amănuntele tuturor mișcărilor pe care Condé și cei din partidul său le-au indicat în acele momente, nu v-aș fi putut face decît o schiță destul de neizbutită a ipotezelor pe care le făceam în fiecare dimineață, la nimereală, și pe care le lăsam în fiecare seară pe seama hazardului...

S-ar putea scrie volume întregi despre ceea ce se vorbea în vremea aceea și numai hotărîrea pe care a luat-o doamna de Longueville de a se retrage în Berri, împreună cu doamna prințesă de Condé, avu parte de tot atîtea sensuri și interpretări diferite, cîți bărbați și cîte femei au binevoit să se gîndească la acest lucru. Revin la ceea ce s-a petrecut în Parlament.

V-am spus mai înainte că domnul duce de Orléans luase hotărîrea de a face o a doua călătorie la Limours. Condé, aflînd de asta, veni la el, la ora zece seara, ca să se plîngă de acest lucru și-l obligă să-i spună primului președinte că lunea următoarea va participa la adunarea Camerelor. Cum Monsieur făgăduise acest lucru numai din lipsă de voință, cum n-avea puterea să se dezică în fața lui Condé, făcu pe bolnavul încă de duminică și trimise să se scuze pentru luni. Condé puse marți dimineață cîțiva consilieri de la Anchetă să ceară, în Marea Cameră, adunarea Camerelor. Primul președinte se scuza că nu putea face acest lucru din pricină că lipsea Monsieur. Ducele de Orléans află că Prințul îl văzuse pe rege la Cours, și că avea o suită tot atît de puternică precum era și a lui ; îi fu frică, se întoarse marți la Paris și ¹

Miercuri, în 2 august, veni la Parlament unde m-am dus și eu cu toți prietenii mei și cu un număr foarte mare de burghezi. Domnul prim-președinte făcu un raport des-

¹ Nu lipsește nimic din text. Retz și-a continuat pur și simplu fraza în alineatul următor (n.ed.fr.).

pre toate cele petrecute în 26 iulie la Palatul Regal și exageră zdravăn bunătatea de care dăduse dovadă regina făcînd din Parlament un fel de garant al cuvîntului pe care și-l dăduse ea cu privire la siguranța lui Condé. Apoi primul președinte îl întrebă pe Prinț dacă-l văzuse pe rege. El răspunse că nu, că nu se afla în siguranță, că fusese avertizat, dintr-o sursă demnă de încredere, că avuseseră loc de curînd cîteva discuții secrete pentru a-l aresta și că, la locul și timpul potrivit, îi va numi pe cei ce participaseră la acele discuții. Rostind aceste ultime cuvinte, mă privi cu trufie și într-un fel care făcu ca toți ochii să se întoarcă spre mine. Domnul Prinț continuă, spunînd că Ondedei trebuia să fi sosit în acea seară la Paris și că se întorcea din Brusle ; că Bartet, Foucquet, Silhon, Brachet călătoreau mereu într-acolo ; că domnul de Mercoeur se însurase de cîteva zile cu domnișoara Mancini¹ ; că mareșalul d'Aumont primise ordin să sfărîme regimentele lui Condé, Conti și Enguien și că acest ordin fusese singura pricină care le împiedicase să se alăture armatei regelui...

Decanul îl îndemnă pe Condé să-i aducă omagii regelui ; Broussel ținu o predică împotriva cardinalului Mazarin ; Champron atinse în treacăt subiectul, dar destul pentru a-mi înlesni posibilitatea de a pretinde că nu fusese atins și pentru a spune că-i rugam pe cei ce vorbiseră înaintea mea să mă ierte dacă mă miram de faptul că nu reflectaseră îndeajuns, după părerea mea, la importanța acelei deliberări ; că în conjunctura prezentă siguranța domnului Prinț era tot una cu siguranța Statului ; că îndoielile care se iviseră în legătură cu acest subiect ofereau niște pretexte foarte supărătoare în acele circumstanțe. Am încheiat rugîndu-l pe procurorul general să se informeze în privința celor care țînuseră consilii secrete pentru a-l aresta pe domnul Prinț. Condé în-

¹ E vorba de *Laura Mancini* (1636—1657), cea mai mare dintre cele patru nepoate ale lui Mazarin.

cepu primul să ridă auzindu-mă vorbind astfel ; apoi, aproape toată Compania făcu la fel. Mi-am continuat ideea, în mod foarte serios, adăugînd că în ce privea restul, eram de părerea lui Champron și anume că să se treacă în registru cuvintele reginei ; că domnul Prinț să fie rugat să se ducă să-l vadă pe rege ; că domnul de Mercoeur să fie chemat să dea socoteală, luna următoare, în fața Companiei, de pretinsa lui căsătorie ; că hotărîrile luate împotriva slujitorilor cardinalului să fie executate ; că Ondedei să fie închis, iar Bartet, Brachet, abatele Foucquet și Silhon să fie citați în fața domnilor Broussel și Meusnier ca să răspundă de faptele pe care procurorul general urma să le pună în circa domniilor lor.

Toate propunerile fură aprobate în unanimitate. Domnul Prinț, care se arăta a fi foarte satisfăcut, spuse că așa se simțea în siguranță. Monsieur îl duse după-amiază la rege și la regină, unde fu primit cu foarte multă răceală ; domnul prim-președinte spuse seara, domnului de Turenne, de la care am aflat și eu, că domnul Prinț știuse să prindă mingea care-i fusese aruncată de dimineață și că avea un avantaj de cincisprezece puncte asupra mea¹. E sigur că existaseră două sau trei amănunte, în acea ședință, în care plîngerile lui Condé impresionară și mișcară atît de tare Compania încît mă speriară ; am schimbat impresiile, am ocolit înduișările prin mijloacele pe care vi le-am arătat, lucru ce confirmă ceea ce v-am spus de mai multe ori că în astfel de adunări totul poate depinde de o clipă.

Regina a fost însă mult mai supărată de atenția ce s-a dat căsătoriei domnului de Mercoeur decît de celelalte lovituri, mult mai importante și mai esențiale, ce fuseseră date autorității sale. Îmi porunci să mă duc la ea ; și mă obligă să-l conjur pe Monsieur — în numele ei — să împiedice ca această afacere să ia amploare. Îi vorbi ea

¹ Comparație cu acel joc cu mingea, specific epocii, numit *jeu de paume*.

însăși despre acest lucru, cu lacrimi în ochi ; arată astfel fățiș că tot ceea ce-l privea personal pe cardinal, o privea și o va privi întotdeauna, foarte mult, și pe ea. Tellier încercă să-i abată gîndul de la această poveste, scriindu-i că era o fericire că facțiunea își pierdea vremea cu acest fleac ; că trebuia să se bucure și cu atît mai mult cu cît asta era o garanție că acele frămîntări nu vor fi decît un foc de paie care se va stinge în patru zile și de care va rîde toată lumea pentru că în fond, nimeni nu mai putea face nimic concret împotriva unei căsătorii. Regina înțelese, în sfîrșit, adevărul, deși cu greu, și consimți ca domnul de Mercoeur să compară în fața Parlamentului.

Luni, 7 august: Ceea ce s-a petrecut în această zi și în următoarele privitor la această afacere, a avut urmări atît de neînsemnate încît nu merită atenția domniei voastre. Mă voi mulțumi doar să vă spun că domnul de Mercoeur răspunse încă de la început așa cum ar fi răspuns Jean Doucet¹, ale cărui maniere le moștenise în întregime ; căci fiind prea mult hărțuit, se înfierbîntă atît de tare încît îi puse cu cruzime în încurcătură și pe Monsieur și pe Condé susținînd, în ce-l privea pe primul, că-i tot propusese această căsătorie timp de trei luni de zile, iar în ce-l privea pe celălalt, că consimțise la ea în mod pozitiv și expres. Cea mai mare parte a celor două ședințe trecu în denigrări și explicații ; la sfîrșitul celei de a doua se citi declarația împotriva cardinalului Mazarin, care a fost trimisă domnului cancelar, pentru că nu se inserase în ea nici că Mazarin pusese piedici păcii de la Mûnster, nici că-l obligase pe rege la călătoria și la asediul orașului Bordeaux, împotriva hotărîrii domnului duce de Orléans. S-a cerut de asemenea să se menționeze că una din clauzele pentru care-l arestase pe prințul de Condé fusese refuzul acestuia de a consimți la căsătoria domnului de Mercoeur cu domnișoara Mancini.

¹ Țăran a cărui bătădărie îl distra grozav pe Ludovic al XII-lea. Numele său devenise sinonim cu cel de nătărău.

Regina, jignită de felul cum continua să se poarte Condé, care se plimba prin Paris cu o suită mai mare și mai măreață decît suita regelui și a lui Monsieur, regina, zic, aproape disperată, se hotărî să riște. Cu această ocazie își dădu seama, fără a se mai îndoi, că o slujisem cu sinceritate. Văzu limpede că nu șovăiam în nimic din tot ce-i făgăduisem. Făcînd această constatare, avu bunătatea să-mi vorbească în felul despre care mi se pare că v-am mai pomenit. Se înjosi, dar fără prefăcătorie și din toată inima, pînă la a-mi cere scuze despre neîncrederea pe care-o avusese în conduita mea și despre „nedreptatea” pe care mi-o făcuse (a fost chiar cuvîntul ei). Ținu să discut cu Châteauneuf propunerea pe care i-o făcuse acesta de a nu sta tot timpul în defensivă cum făcuse pînă atunci și de a-l ataca pe Condé în Parlament.

Am să vă istorisesc urmarea acestei propuneri după ce vă voi fi explicat motivul care a determinat-o pe regină să capete mai multă încredere în mine decît avusese pînă atunci. Incertitudinile lui Monsieur o zăpăciseră atît de tare încît nu mai știa ce hotărîre să ia ; cei trei miniștri, care întrețineau tot timpul o legătură foarte strînsă cu ea, cu excepția lui Lionne, pe care-l ura de moarte, nu precupețeau nimic ca să-i vîre în cap că Monsieur nu făcea în fond nimic decît împins de mine...

Din fericire, s-a nimerit ca a doua zi să am prilejul să mă lămuresc cu regina, în fața lui Monsieur ; lucru pe care l-am făcut fără să șovăi și într-un fel care i-a plăcut ; dar ceea ce a impresionat-o și mai mult a fost faptul că Monsieur, care pînă atunci nu păruse să se țină prea tare de ceea ce făgăduise, în unele ocazii, reginei, acum a izbutit în sfîrșit, să-și respecte cuvîntul dat. Deși a depus toate eforturile, domnul Prinț nu l-a putut aduce la Parlament. Regina a atribuit iscusinței mele acest lucru despre care știam încă de pe atunci că de fapt el se datora fricii lui Monsieur de a nu se trezi vîrît într-o încăierare pe care avea motive s-o creadă foarte apropiată atît din pri-

cina miniei reginei cît și din pricina noului angajament pe care mi-l luasem față de ea.

Revin la discuția pe care am avut-o cu Châteauneuf la porunca reginei.

M-am dus la Montrouge cu președintele Bellièvre ce scrisese — împreună cu Châteauneuf — acel memoriu pe care-l propusese reginei să-l trimită la Parlament și ale cărui cuvinte păreau scrise mai puțin cu cerneală și mai mult cu fier. Châteauneuf, care nu mai avea de așteptat decît cîteva săptămîni pentru a se vedea în fruntea Consiliului, așa cum v-am spus mai înainte, adăugă, în această întîlnire, fierii și felului său foarte violent de a fi, spaima cumplită că Prințul se va înțelege cu Curtea și-i va zădărnici noua lui funcție. Cred că această socoteală îi înăcrise și mai și firea. Am spus, fără nici o jenă, ce gîndeam despre Condé. Președintele Bellièvre mă susținu ; mai îndulci unii termeni, dar fondul îl lăsă întocmai. Prezentîndu-i reginei — în scris — concluziile noastre, aceasta le găsi prea blînde. Monsieur — căruia mă trimise să-i duc înscrisul — îl găsi prea aspru. Domnul prim-președinte — căruia regina i-l trimisese prin Bellièvre — îl găsi acru ca oțetul. Dar — după expresia folosită de el — îi mai puse puțină sare, înapoindu-l lui Brienne, după ce-l păstrase o jumătate de zi. În rezumat, acel raport cuprindea : reproșul pentru toate favorurile pe care casa de Condé le primise din partea Curții ; plîngerea despre felul în care se purtase Prințul după ce ieșise din închisoare ; specificarea acelei comportări, intrigile din provincie, întărirea garnizoanelor din orașele sale ; retragerea doamnei prințese — soția sa — și a doamnei de Longueville — sora sa — la Mouron ; spaniolii din orașul Stenai ; legăturile lui cu arhiducele ; separarea trupelor sale de cele ale regelui. Înscrisul începea cu legămîntul solemn de a nu-l mai rechema niciodată pe cardinalul Mazarin ; sfîrșitul, cu un îndemn către Companiile suverane și către Primăria Pa-

risului de a-și păstra fidelitatea de care dăduseră dovadă pînă atunci.

Joi 17 august, la ora zece dimineța, înscrisul fu citit în prezența regelui și a reginei, a tuturor mărimilor de la Curte și a domnilor din Parlament care fuseseră poftiți, prin deputați, la Palatul Regal ; după-masă, se desfășură aceeași ceremonie și în același loc, în fața Camerei Conturilor, a Anchetelor și a primarului Parisului.

Vineri 18, Condé însoțit de o suită numeroasă, veni la adunarea Camerelor, făcută pentru primirea unui consilier. El spuse Companiei că venise s-o roage să-i facă dreptate pentru minciunile cu care fusese ponegrit în ochii reginei ; că dacă era vinovat, era de acord să fie pedepsit ; dar dacă era nevinovat, cerea pedepsirea calomniatorilor ; că, fiind nerăbdător să se justifice, ruga Compania să trimită de îndată cîțiva deputați, la domnul duce de Orléans pentru a-l invita să vină să-și ocupe locul. Domnul Prinț crezu că Monsieur nu se va împotrivi unei chemări a Parlamentului ; se înșelă, căci Mainardeau și Doujat, care fuseseră trimiși imediat, se întoarseră și raportară că lui Monsieur i se luase sînge și că nu știa cînd îi va îngădui sănătatea să ia parte la deliberări. Ieșind din Parlament, Condé se duse la el. Îi vorbi cu o trufie respectuoasă, ce-l sperie și mai tare pe Monsieur, care nu se temea de nimic mai tare pe lume decît să nu fie învinuit, în izbucnirile lui Condé, că ar unelti pe ascuns în favoarea lui Mazarin. Îl lăsă deci pe Condé să spere că s-ar putea ca a doua zi să vină la adunarea Camerelor. Dar dintr-o vorbă pe care a scăpat-o Monsieur, pe la prînz, m-am îndoit de acest lucru. Condé și Chavigni, care veniră cu schimbul toată seara, nu-l putură determina, cu toate insistențele lor, să vină a doua zi la Parlament. E adevărat că pe la ora unsprezece noaptea, Goulas — cu riscul de a-l deranja — îl făcu să semneze un bilet prin care declara că el nu aprobase înscrisul pe care regina îl citise în fața Companiilor

suverane împotriva lui Condé, mai ales în ceea ce privea legăturile cu Spania. Același bilet justifica într-un fel și faptul că trupele Prințului nu se alăturaseră armatei regelui. Monsieur semnă biletul convins în sinea lui că n-avea nici o importanță, iar a doua zi îi spuse reginei că trebuise să-l mulțumească pe Condé cu acest fleac, într-o ocazie în care era bine pentru el să n-o rupă de tot cu Prințul, ca să poată da o mînă de ajutor la împăcare, atunci cînd va socoti ea că va fi nevoie. Regina, care era foarte satisfăcută de ceea ce se petrecuse în dimineața acelei zile, se strădui să arate seara că acel bilet al lui Monsieur n-o afectase. Și acum iată ce s-a produs în adunarea Camerelor, în ziua de sîmbătă, 19.

Domnul prim-președinte relatează ce se petrecuse la Palatul Regal în 17 și citește înscrisul pe care regina îl dăduse deputaților. Domnul Prinț luă cuvîntul spunînd că era deținătorul unei hîrtii de la domnul duce de Orléans, privind nevinovăția sa ; adăugă citeva cuvinte tinzînd către același scop ; încheind, spuse că ar fi foarte obligat Companiei dacă ar binevoi s-o roage pe regină să-i numească pe acuzatorii săi, după care puse pe birou biletul lui Monsieur și un alt înscris, mult mai amplu, semnat de el însuși. Acel înscris era un răspuns foarte frumos la înscrisul reginei. El arăta, cu înțelepciune și modestie, serviciile pe care i le adusese răposatul Prinț¹ și familia sa. Arată că bunurile sale nu se puteau compara cu cele ale cardinalului. Vorbi despre insistența sa în înlăturarea celor trei miniștri, ca o urmare foarte firească și foarte necesară după îndepărtarea cardinalului. Privitor la obiecția care i se făcuse în legătură cu retragerea soției și surorii sale în Berri, răspunse că cea de a doua se afla la Carmelitele din Bourges și că prima locuia în casa ce-i fusese indicată drept loc de ședere pe vremea cînd el fusese închis. Sus-

¹ Adică tatăl său, *Henric al II-lea de Bourbon* (1588—1646).

țină că nu depinsese decît de regină ca spaniolii să fie izgoniți din Stenai și ca trupele care-i aparțineau să se alăture armatei regelui ; iar ca martor al celor spuse de el îl indică pe domnul duce de Orléans. Apoi ceru dreptate împotriva calomniatorilor.

De îndată ce isprăvi lectura celor două hîrtii, domnul Prinț spuse că era sigur că eu aș fi fost autorul a tot ceea ce se întreprinsese împotriva lui și că era într-adevăr un lucru demn de un om ce dăduse niște sfaturi atît de brutale cum fusese cel de a înarma Parisul și de a smulge cu forța sigiliul de cancelar din mîna celui căruia i-l încredințase însuși regele. I-am răspuns Prințului că dacă aș fi spus fie și un singur cuvînt spre a mă justifica pentru un fapt ce se petrecuse în prezența sa, ar fi însemnat să renunț la respectul pe care i-l datoram lui Monsieur. Prințul, răspunzînd că domnii de Beaufort și de la Rochefoucauld, aflați de față, puteau depune mărturie despre adevărul pe care-l rostise, i-am ripostat că-l rugam respectuos să-mi îngăduie să nu recunosc pe nimeni ca martor decît pe Monsieur, ca să-mi judece purtarea ; dar că pînă ce avea să vină Monsieur, puteam asigura Compania că nu făcusem și nu spusese nimic care să nu facă cinste unui om de treabă și că, mai ales, nimeni nu-mi putea smulge nici onoarea și nici satisfacția de a nu fi fost niciodată acuzat că nu-mi ținusem cuvîntul.

Aceste ultime cuvînte n-au fost cîtuși de puțin înțelepte. Căci, după părerea mea, am săvîrșit una dintre cele mai mari imprudențe pe care le-am făcut vreodată. Domnul Prinț, deși ațîțat de prințul de Conti care-l tot îmoldea — lucru observat de toată lumea — să-și dea seama de urmări, nu se înfurie deloc : ceea ce nu putea fi la el decît rezultatul măreției curajului și sufletului său. Căci, deși în ziua aceea aveam o suită puternică, el era, fără comparație, mult mai bine escortat decît mine ; și

dacă în acel moment s-ar fi tras sabia, e sigur că acest lucru ar fi fost în mod incontestabil în avantajul său. Dar avu cumpătul să n-o facă ; eu nu l-am avut pe cel de a-i fi obligat pentru acest lucru. Fiindcă eram prea plin de mine și fiindcă prietenii mei erau prea plini de îndrăzneală, nu m-am mulțumit doar cu cei care mă escortaseră și nu m-am gândit la altceva decât cum să mă pregătesc ca a doua zi să mă duc la Parlament și mai bine însoțit. Regina fu în culmea bucuriei să vadă că Prințul găsisse oameni care să-i dispute puterea. Simți pînă la tandrețe nedreptatea pe care mi-o făcuse cînd mă bănuise că aș fi înțeles cu el. Rosti cele mai tandre cuvinte pe care i le putuse inspira furia față de partidul lui Condé, față de omul care făcea tot ce putea ca să-i vină de hac¹. Porunci deci mareșalului d'Albret să ia treizeci de jandarmi și să se posteze acolo unde doream eu. Mareșalul Shomberg primi același ordin pentru tot atîția soldați din cavaleria ușoară. Pradelle mi-l trimise pe cavalerul de Rarai, căpitanul gărzilor, care-mi era prieten foarte bun, cu patruzeci de oameni aleși dintre sergenții și dintre soldații cei mai buni ai regimentului. Anneri, cu nobilimea din Vexin, nu fu nici el uitat. Noirmoutier, Fosseuse, Châteaubriand, Barradas, Chateau-Regnault, Montauban, Saint-Maure, Saint-Auban, Laigue, Montaigu, Lamet, Argenteuil, Quérieux și cavalerul Humières își împărțiră oamenii și locurile. Querin, Brigalier și Espinai, ofițeri în prima companie a orașului, apelară la un foarte mare număr de burghezi care aveau cu toții, sub mantii, pistoale și pumnale. După cum mă înțelesesem cu bufe-

¹ La Rochefoucauld precizează în *Memoriile* sale că regina era încîntată de această „dezbinare între două dintre persoanele pe care le ura la fel de tare” și că trăgea nădejde ori să fie răzbutată de unul prin intermediul celuilalt, ori să-i vadă pierind pe amîndoi (n.ed.fr.).

tierii, am strecurat, încă de cu seară, în bufete, o seamă de oameni de-ai mei, astfel încît sala Parlamentului era asediată aproape din toate părțile fără ca acest lucru să se observe. Cum mă hotărisem să-mi păstrez grosul prietenilor pe partea stîngă a sălii, cum intrai pe scara cea mare, am pus, într-una din camerele Consignației, treizeci din gentilomii din Vexin care, în caz de luptă, trebuiau să atace din flanc și din spate partidul lui Condé. Dulapurile bufetului din sala numărul patru, care dădea în marea Cameră, erau pline de grenade ; în sfîrșit, mi-am luat cum nu se poate mai bine toate măsurile și pe dinăuntru palatului Parlamentului, dar și pe dinafară, căci podul Notre-Dame și podul Saint-Michel — unde toți erau de partea mea — nu așteptau decît un semnal, așa că după toate aparențele nu puteam fi înfrînt. Monsieur, care tremura de frică, deși era foarte bine adăpostit în casa lui, vru — după laudabilul său obicei — să se pună bine și cu o parte și cu cealaltă. Fu deci de acord ca Rarai, Beloi și Valon, care erau slujitorii lui, să treacă de partea lui Condé, iar viconte de d'Autel și marchizii de Sablonière și de Genlis, care erau și ei slujitori de-ai săi, să vină cu mine. Și o tabără și cealaltă avurăm la dispoziție toată duminica pentru a ne pregăti.

Luni 21 august, toți slujitorii lui Condé se aflară la șapte dimineăta, acasă la el, iar toți prietenii mei fură la mine între cinci și șase. În timp ce mă pregăteam să mă ȳrc în trăsură s-a întîmplat un lucru mărunt despre care nu merită să vă vorbesc decît pentru că uneori astfel de lucruri fac din ceva serios, ceva ridicol. Marchizul de Rouillac, faimos pentru extravagantele, dar și pentru bravura sa, veni să-mi ofere serviciile ; dar chiar în aceeași clipă veni și marchizul de Canillac, om cu același caracter. De îndată ce-l văzu pe Rouillac, Canillac îmi făcu o plecăciune adîncă și-mi spuse :

— Venisem, domnule, să vă asigur de serviciile mele ; dar nu-i drept ca cei doi mari nebuni ai regatului să fie în aceeași tabără ; așa că mă duc la palatul Condé.

Și vă rog să mă credeți că s-a dus.

Am ajuns la Parlament cu un sfert de ceas înaintea Prințului care veni cu o escortă foarte puternică. Cred totuși că n-avea atîția oameni cîți aveam eu ; avea însă mult mai multe persoane de calitate, cum dealtfel era firesc și just...

După ce domnul Prinț și-a ocupat locul, spuse Companiei că nu se putea mira îndestul de starea în care găsisese palatul Parlamentului ; că părea mai curînd o tabără de luptă decît un templu al Justiției ; că avea posturi de pază, soldați comandați de ofițeri, parole¹ și că nu-i venea a crede că se pot afla în regat oameni atît de nerușinați care să pretindă a-i disputa puterea. Aceste ultime cuvinte le repetă de două ori. I-am făcut o reverență adîncă și am zis c-o rugam foarte respectuos pe alteța sa să mă ierte, dar că nu credeam să existe nimeni în regat care să fie atît de nerușinat încît să pretindă să-i dispute puterea ; eram însă convins să existau unii care — prin demnitatea lor — nu puteau și nu trebuiau să renunțe la putere decît în favoarea regelui. Prințul mi-a răspuns că mă va face el să renunț. Eu i-am ripostat că nu va fi chiar așa de ușor. În acea clipă se produse o mare rumoare. Consilierii tineri și dintr-un partid și din celălalt, se arătară foarte interesați de acest început al conflictului, care debutase, după cum vedeți, cu destulă răutate. Președinții se aruncară între Condé și mine ; îl conjurară pe Prinț să aibă în vedere templul Justiției și crutarea orașului. Îl rugară să fie de acord să-i scoată din sală pe toți oamenii înarmați și nobilimea. El fu de acord ; ba chiar îl rugă pe la Rochefoucauld să se ducă să

¹ După Guy Joly, aceste parole erau : *Notre-Dame* la partizanii lui Retz și *Saint-Louis* la cei ai lui Condé (n.ed.fr.).

le spună prietenilor săi acest lucru din partea sa ; acestea au fost cuvintele de care s-a slujit și au sunat frumos și modest în gura sa. Când l-a rugat pe la Rochefoucauld să se ducă și să le spună prietenilor săi să părăsească sala, m-am ridicat și eu spunând într-un mod foarte imprudent :

— Mă duc să-i rog și eu pe ai mei să se retragă !

Tinărul d'Avaux — pe care-l vedeți astăzi ca președinte de Mesme și care pe vremea aceea era devotat Prințului — îmi zise :

— Sinteți deci înarmat ?

— Cine se îndoiește de acest lucru ? i-am răspuns.

Și iată cea de a doua prostie făcută în mai puțin de un sfert de ceas. Nu-i este niciodată îngăduit unui inferior să se asemuie — prin cuvinte — cu cel căruia îi datorează respect, deși în fapte i se poate asemui ; e de asemenea prea puțin eclesiastic să mărturisești că ești înarmat, chiar când ești. Ocaziile îi justifică destul de des pe unii oameni — în ceea ce privește reputația publică — pentru cele făcute contrar meseriei lor ; dar n-am văzut niciodată ocazii care să-i dezvinovățească pentru ceea ce spun în contradicție cu meseria lor.

Ieșind din Marea Cameră, l-am întâlnit în Parchetul aprozilor pe la Rochefoucauld care intra. Nu i-am dat atenție și m-am dus în sală ca să-i rog pe prietenii mei să se retragă. După ce le-am spus ce aveam de spus, chiar în clipa în care pășeam pe ușa Parchetului, am auzit în sală larmă mare, oameni care strigau : „La arme !“ Am vrut să mă întorc să văd ce era ; dar n-am mai apucat pentru că mi-am simțit gâtul prins între cele două canaturi ale ușii pe care la Rochefoucauld le închisese peste mine, strigându-le lui Coligni și lui Ricousse să mă ucidă. Primul se mulțumi să nu-i dea atenție ; al doilea îi spuse că nu primise un astfel de ordin de la domnul Prinț. Montresor, care se afla și el la Parchetul aprozilor, cu un băiat din Paris numit Noblet, care ținea mult la mine,

traseră puțin de canatul care mă apăsa cel mai tare. Domnul de Champlâtreux, auzind larma din sală, dăduse fuga, și văzându-mă în acea situație extremă, îl împinse cu putere pe la Rochefoucauld spunându-i că un asasinat de această natură era o rușine și o oroare; apoi deschise ușa și mă lăsă să intru. Acest pericol n-a fost totuși cel mai mare prin care am trecut, cu acel prilej, după ce veți vedea ce anume l-a iscat și ce anume i-a pus capăt.

Doi sau trei scandalagii din drojdia norodului, din partidul domnului Prinț, care intraseră în sală în clipa în care eu ieșeam, zărindu-mă de departe, începură să strige :

— Du-te după Mazarin !

O mulțime de oameni din același partid — între alții și Chavagnac — întâmpinându-mă cu amabilități în timp ce treceam și mărturisindu-și bucuria față de temperarea ce începuse să apară, două din gărzile Prințului, aflate de parte de ei, puseră mîna pe sabie. Cei ce se aflau aproape de aceste două gărzi, strigaseră : „La arme !“ Și toată lumea puse mîna pe arme. Prietenii mei își scoaseră și ei săbiile și pumnalele; numai printr-o minune care poate că nu și-a mai avut niciodată pereche, acele pumnale și acele pistoale rămaseră fără întrebuințare dar, în acea clipă, Crenan care comanda compania de jandarmi a prințului de Conti, dar care era unul dintre foștii mei prieteni și care se găsea, din fericire, de față, împreună cu Laigue, cu care locuise împreună zece ani, îi spuse acestuia :

— Ce facem ? Ne pregătim să-i măcelărim pe domnul Prinț și pe domnul coadjutor ? *Schelme*¹ cel ce nu va viri sabia în teacă !

Aceste vorbe, rostite de unul dintre oamenii a cărui reputație în privința valorii sale era cunoscută, făcu ca

¹ Ticălos, netrebnic (germ.).

toată lumea, fără excepție, să-i urmeze exemplul. Această întâmplare este poate una dintre cele mai neobișnuite petrecute în secolul nostru ¹.

Prezența de spirit și de inimă a lui Champlâtreux ² n-a fost nici ea mai prejos. Când am fost prins cu gîtul în ușă se găsea din întâmplare foarte aproape de mine și a avut destul sînge ree ca să bage de seamă că Pesche, un faimos răzvrătit din partidul Prințului, mă căuta din ochi cu pumnalul în mînă, spunînd :

— Unde este coadjutorul ?

Champlâtreux, care se afla din fericire lîngă mine, pentru că înaintase ca să discute cu cineva pe care-l cunoștea, din partidul Prințului, socoti că în loc să se întoarcă la ai săi și să tragă spada — lucru pe care orice om oricît de puțin curajos l-ar fi făcut într-o astfel de

¹ A se vedea în legătură cu această scenă, istorisirea lui La Rochefoucauld, din *Memoriile sale (Oeuvres complètes de La Rochefoucauld, pag. 159)*. Vorbind despre prilejul pe care-l avusese de a-l ucide pe Retz, el scrie : „Se putea crede că această ocazie avea să-l ispitească pe ducele de La Rochefoucauld, după tot ceea ce se petrecuse între ei și că motivele — atît generale, cît și particulare — aveau să-l determine să-i vină de hac dușmanului său de moarte (...). Ducele de la Rochefoucauld socotea de asemenea just ca coadjutorul să răspundă cu viața pentru dezordinea pe care-o iscase și al cărei succes ar fi fost desigur, cumplit ; dar dîndu-și seama că nu se puteau răfui în sală și că cei din Parchetul aprozilor, care-i erau coadjutorului prieteni, n-ar fi pus unul mîna pe spadă ca să-l apere, nu mai avu același motiv ca să-l atace, pe care l-ar fi avut dacă înfruntarea ar fi început în oricare alt loc. Nici chiar oamenii domnului Prinț, care se aflau lîngă ducele de la Rochefoucauld, nu-și putură da seama cît de important ar fi fost serviciul pe care i l-ar fi adus stăpînului lor ; așa că unii, ca să nu săvîrșească o faptă ce li se părea cumplit de crudă, iar alții, fiindcă nu se putură hotări dacă să ia parte sau nu, la o asemenea afacere, îi dădură timp lui Champlâtreux, fiul primului președinte, să vină cu un ordin de la Marea Cameră să-l scape pe coadjutor, ceea ce se și făcu, și astfel îl scoaseră din cea mai mare primejdie în care acesta se aflase vreodată” (n.ed.fr.).

² Jean-Louis Champlâtreux, senior de Molé, consilier în Parlament, fiul primului președinte Mathieu-Molé.

situație — era de preferat să-l observe și să-l distragă pe Pesche care n-avea decît să se întoarcă spre stînga ca să-mi vîre pumnul în șale. Champlâtreux își execută cu atîta dibăcie planul, încît tot vorbind cu Pesche mă acoperi cu lungă lui mantie neagră și-mi salvă viața care-mi era cu atît mai mult în primejdie cu cît prietenii mei, crezînd că reîntrasem în Marea Cameră, nu se gîndeau decît să-i împingă pe cei ce se aflau în fața lor.

Vă veți mira desigur, că după ce luasem pretutindeni atîtea precauții, nu garnisiseam cu prieteni de-ai mei și Parchetul aprozilor și lanternele ; dar mirarea domniei voastre va înceta după ce vă voi spune că mă gîndisem și la acest lucru și că prevăzusem inconvenientele acestei scăpări ; dar că nu găsisem nici o soluție, pentru că singura la care se putea recurge și anume să le umplem cu oameni de încredere, nu putea fi pusă în practică, sau cel puțin nu putea fi pusă în practică decît atrăgînd alte inconveniente și mai mari. Aproape toți oamenii de calitate de pe lîngă mine își aveau treaba lor și treaba lor necesară în diferitele locuri pe care trebuiau să le ocupe. N-ar fi fost nimic mai mirșav decît să pui în astfel de locuri niște oameni din popor sau din treapta cea mai de jos a societății care, conform ordinului, să le îngăduie persoanelor de calitate să intre în sală. Dacă aceștia le-ar fi văzut ocupate de oameni de duzină în detrimentul a o mulțime de nume ilustre pe care domnul Prinț le avea cu sine, indiferenții din Parlament s-ar fi pus imediat în gardă față de un spectacol de această natură. Iar pentru mine era important să dau impresia de defensivă ; așa că am preferat acest avantaj unei siguranțe mai depline. Era cît pe-aci să mă coste foarte scump ; căci în afară de întîmplarea cu ușa, despre care v-am vorbit, domnul Prinț cu care am stat de vorbă după aceea foarte des, despre aceea zi, mi-a spus că-și făcuse planul că dacă larma din sală ar mai fi durat un moment, m-ar fi luat de grumaz ca să mă facă răspunzător de tot ceea ce s-ar fi întîmplat.

Putea, avînd asigurați în lanterne mult mai mulți oameni decît mine ; dar sînt convins că urmarea ar fi fost funestă pentru ambele partide și că i-ar fi fost lui însuși greu să iasă din încurcătura asta. Continui șirul povestirii mele.

De îndată ce am intrat în Marea Cameră, i-am spus domnului prim-președinte Molé că-mi datoram viața, fiului său care, în această ocazie, făcuse efectiv tot ceea ce putuse face datorită înaltei sale generozități. Era — în tot ceea ce nu contravenea conduitei și maximelor tatălui său — atașat pînă la înflăcărare de domnul Prinț. Era foarte convins — deși pe nedrept — că participasem la toate mișcările ce izbucniseră de douăzeci de ori împotriva tatălui său, în cursul asediului Parisului ; nu-l obliga deci nimic să se vîre în primejdia în care mă aflasem, în vreme ce domnii din Parlament ședeau liniștiți la locurile lor. Ținu cu atîta stăruință să mă salveze, încît era cît pe ce să se pună el însuși rău cu partidul Prințului care era, în acel loc, foarte puternic. Puține fapte sînt atît de frumoase, și-mi voi aduce aminte, cu dragoste, de el, pînă la moarte. Intrînd în Marea Cameră, mi-am arătat în mod public recunoștința față de domnul prim-președinte ¹

¹ Loret, în scrisoarea lui din 27 august, (*Muza istorică*, I, pag. 150) arată cum Retz și președintele Molé care, spune el, „se urau de moarte“, își făcură unul altuia „politețuri și dulcegării“ :

„— Domnule ! cîcă zisese domnu-coadjutor,
De-acuma-ți sînt de-a pururi servitor.
Căci om ca dumneata arăre întîlnim
În secolul acesta în care viețuim...
Molé i-ar fi răspuns : — Cum văd eu bine,
Încerci, prelate, să-ți bați joc de mine
Dacă-mi vorbești așa cum îmi vorbești !
— Ferita Sfîntul ! Sau, la dracu ! mă jignești !
Ar fi răspuns prelatul, supărat.
— Ceea ce spun, e foarte-adevărat !...
Molé, să nu rămîndă mai prejos,
Trînti și el un compliment mîeros.
Acestea spuse amîndoi se-mbrățișară
Și cu tanărețe multă, se pupară...” (n. ed. fr.).

adăugind că ducele făcuse tot ce-i stătuse în putință ca să măucidă. La Rochefoucauld îmi răspunse prin aceste vorbe :

— Trădătorule, puțin îmi pasă de ce-o să ți se întâmple !

I-am răspuns astfel :

— Mai domol, amice Franchise (așa îl poreclisem în partidul nostru), ești un fricos (mințeam, pentru că era foarte curajos), iar eu sînt preot : duelul îmi este interzis.

Domnul de Brissac, care stătea chiar pe banca de deasupra lui, îl amenință cu bastonul ; el încercă să-l lovească pe Brissac cu pintenii. Președinții, care crezură, și pe bună dreptate, că cele zise și răsizise erau de fapt un început de ceartă ce amenința să degenereze, se aruncară între noi.

Primul președinte, care-i chemase cu puțin mai înainte pe avocații regali, se alătură acestora ca să-l conjure, în mod patetic, pe Prinț, în numele lui Ludovic cel Sfînt, să nu accepte ca templul pe care-l destinase păstrării păcii și apărării justiției, să fie scaldat în sînge și să măîndemne, în numele profesiei mele, să nu contribui la masacrarea norodului pe care mi-l încredințase bunul Dumnezeu. Domnul Prinț fu de acord ca doi gentilomi ai săi să se ducă și să-i scoată afară din sala cea mare pe slujitorii săi, pe scara dinspre Sainte-Chapelle ; alți doi făcură același lucru cu prietenii mei pe care-i scoaseră pe scara cea mare, afiată pe mîna stîngă cum ieși din sală. Sunînd de zece, Compania se ridică și astfel se isprăvi acea dimineață care era gata să ducă Parisul de rîpă.

Bănuiesc că vrei să mă întrebați cam ce rol a jucat în aceste ultime scene domnul de Beaufort a cărui tăcere, în care se învăluisese de cîtăva vreme, sigur că vă miră după rolul jucat în primele scene. Veți vedea, din răspunsul meu, confirmarea a ceea ce am remarcat de mai multe ori în această lucrare : că nu poți mulțumi niciodată pe cineva cînd încerci să mulțumești pe toată lumea.

Domnul de Beaufort își pusese în minte, sau mai curînd doamna de Montbazon îi vîrîse în cap, după ce-o rupsese cu mine, că putea și trebuia să menajeze¹ între regină și Prinț; se prefăcu deci a da dovadă de atîta cumpătare încît se află cu totul singur și fără a fi urmat de nimeni în cele două adunări ale Parlamentului despre care v-am vorbit. În ultima, spuse chiar tare țanțos, pe tonul unui Cato, ce nu i se potrivea deloc :

— În ce mă privește, nu sînt decît un particular care nu se amestecă în nimic !

M-am întors spre Brissac, spunîndu-i :

— Trebuie să mărturisesc că domnul de Beaufort se comportă tot atît de frumos ca și domnul d'Angoulême.

Cuvintele, spuse destul de tare, au fost auzite de Condé. Acesta începu să rîdă. Observați, vă rog, că domnul d'Angoulême avea peste nouăzeci de ani și că nu se mai mișca din patul lui².

Nu v-am relatat acest fleac decît pentru că arată că orice om pe care numai soarta l-a făcut public devine aproape întotdeauna, cu timpul, un particular ridicol. Nu-și mai revine din această stare, și bravura de care Beaufort a dat dovadă în mai multe rînduri, după înapoierea lui Mazarin, împotriva căruia se declarase fără să șovăie, nu-i mai putu stăvili căderea. Dar e vremea să reiau firul povestirii.

Vă dați lesne seama de tulburarea Parisului în cursul dimineții pe care v-am descris-o. Majoritatea meșteșugarilor lucrau în prăvăliile lor cu muschetele alături; femeile se rugau prin biserici. Adevărul e însă că Parisul a fost mai tulburat după-amiază de teama de a nu cădea în primejdia în care era să cadă dimineață. Tristețea se ivi pe toate chipurile celor care nu făceau parte nici

¹ Să manevreze, să meargă pe căi ocolite.

² Ducele d'Angoulême, bastardul lui Carol al IX-lea, murise de mai bine de un an și cînd murise avea vîrsta de șaptezeci și opt de ani (n. ed. fr.).

dintr-un partid, nici din celălalt. Chibzuiala, care nu mai era înlăturată de răzmeriță, își găsi locul chiar și în spiritele celor ce luaseră mai virtuos parte la ea. Domnul Prinț îi spuse contelui de Fiesque — cel puțin așa povesti acesta — seara, acasă la soția sa, în mod public :

— Astăzi Parisul a fost cît pe ce să fie ars : ce foc al bucuriei pentru Mazarin ! Iar cei care au fost pe punctul de a-l aprinde sînt tocmai cei doi mari dușmani ai săi !

La rîndu-mi, îmi dădeam foarte bine seama că mă aflam pe panta celei mai neplăcute și mai primejdioase prăpăstii pe care s-a aflat vreodată un particular. Cel mai bun lucru ce mi se putea întîmpla era să am avantaj asupra Prințului, dar acest lucru bun — dacă el ar fi pierit — m-ar fi făcut să trec drept ucigașul primului prinț de sînge, să fiu în mod sigur dezavuat de regină și să ofer întregul rod al dificultăților și primejdiilor prin care trecusem domnului cardinal Mazarin, care nu s-ar fi dat în lături să întoarcă în favoarea casei regale tulburările ce depășiseră orice măsură. Iată ce mi-au înfățișat amicii mei cei mai cu scaun la cap. Dar la ce mijloc, la ce leac, la ce expedient să recurgi ca să ieși dintr-o încurcătură unde ai avut motive să te vîri, și unde angajamentul luat te-a vîrît într-o a doua, tot atît de mare ca și prima ? Noroc că providența a binevoit să limpezească lucrurile...

A doua zi, marți 22 august, Parlamentul se adună. Pentru orice eventualitate, s-a poruncit să fie păzit de două corpuri de burghezi, din pricina unor rămășițe ale răzmeriței care încă mai tulburau orașul. Domnul Prinț rămase în sala a patra a Anchetelor, pentru că formalitățile nu-i îngăduiau să asiste la o deliberare în care ceruse sau să se justifice sau să fie judecat. Ședința începu cu o mulțime de păreri diferite. Fu acceptată părerea primului președinte care spuse că înscrisurile, atît ale reginei cît și cel al domnului duce de Orléans și

ale domnului Prinț, să fie duse regelui și reginei de către deputații Companiei, care le vor vorbi în mod respectuos, avînd în vedere importanța unor asemenea înscrisuri ; că regina va fi rugată să înăbușe această afacere, iar domnul duce de Orléans, va fi rugat să fie intermediarul împăcării.

Cînd domnul Prinț ieși de la această adunare urmat de mulțimea celor din popor, care-l susțineau, am dat nas în nas cu el, în fața trăsorii sale, la doi pași de Cordilieri ¹, eu conducînd procesiunea marei Confrerii. Cum era alcătuită din treizeci sau patruzeci de preoți din Paris și era întotdeauna urmată de mult norod, am socotit că nu mai aveam nevoie de escorta mea obișnuită, ba chiar lăsasem să se vadă că n-aveam alături decît cinci ori șase gentilomi și anume : pe domnii de Fosseuse, de Lamet, de Quérieux, de Châteaubriand și pe cavalerii de Humières și de Sévigné. Trei sau patru oameni din norod, aflați pe lângă Prinț, de îndată ce mă văzură, strigară :

— Cară-te la Mazarin !

Domnul Prinț, care-i avea în trăsură — după cîte mi se pare — pe domnii de la Rochefoucauld, de Rohan și de Gaucourt, coborî de îndată ce mă văzu. Porunci celor din suita sa — care începuseră să strige cînd mă văzuseră — să tacă ; apoi se așează în genunchi pentru a-mi primi binecuvîntarea ; i-am dat-o, cu boneta pe cap, apoi mi-am scos-o și i-am făcut o adîncă reverență. Această întîmplare e destul de amuzantă ². Și acum iată o alta care

¹ E vorba de mănăstirea Cordilierilor (numele dat franciscanilor sub Vechiul Regim).

² La Rochefoucauld nu istorisește întîmplarea într-un mod chiar atît de plăcut și adaugă că fără intervenția lui Condé, poporul l-ar fi măcelărit pe Retz : „*În același timp poporul care venea după trăsura domnului Prinț, tulburat de o astfel de întîlnire, îl înjură pe coadjutor cum îi veni la gură și ar fi fost cit pe aci să-i vină de hac dacă domnul Prinț n-ar fi poruncit oamenilor săi să coboare din trăsură și să potolească răzmerița*” (La Rochefoucauld, *Oeuvres complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, pag. 160).

n-a avut același rezultat, și care, după părerea mea, a fost cea care m-a costat situația și, în mai multe rînduri, putea să mă coste și viața.

Regina a fost atît de bucuroasă de piedicile pe care le întîmpina Condé în calea planurilor sale, și atît de satisfăcută de felul meu cinstit de a proceda, încît pot spune, cu mîna pe inimă, că m-am bucurat cîteva zile de favoarea ei. Nu putea arăta atît cît voia, față de cei din jur, cît era de mulțumită de mine. Doamna palatină era convinsă că vorbea din inimă. Doamna de Lesdiguières îmi spuse că doamna de Beauvais¹ — una dintre prietenele ei — o asigurase că-mi croisem drum către inima reginei. Ceea ce mă convinse mai mult ca orice fu faptul că regina, care nu putea suporta să se aducă nici cel mai mic prejudiciu domnului cardinal, începui a-l lua peste picior — și de bună-credință — în urma unor vorbe pe care le spuseseam despre el. Bartet — nu-mi mai aduc aminte în legătură cu ce — îmi spusese cu cîteva zile mai înainte că bietul domn cardinal era, în unele zile, pus într-o oarecare încurcătură față de regină ; la care eu îi răspunsesem :

— Dați-mi-l mie pe rege, alături, timp de două zile și veți vedea dacă voi fi încurcat !

Această poveste i se păru destul de nostimă și, cum era el însuși foarte mucalit, nu se putu abține să n-o spună reginei. Ea nu se supără cîtuși de puțin și rîse din toată inima. Această întîmplare care prilejui doamnei de Chevreuse, ce-o cunoștea foarte bine pe regină, multe reflecții, pusă alături de unele vorbe spuse de doamna de Lesdiguières, îi dădu o idee pe care-o veți vedea îndată, după ce vă voi explica de ce rostisem acele vorbe.

¹ *Catherine-Henriette Bellier de Beauvais* (1608—1675), prima cameristă a reginei și, se spune, că și prima amantă a foarte tînărului Ludovic al XIV-lea.

Doamna de Carignan¹ spuse într-o zi, în fața reginei, că eram foarte urît și poate că asta fusese unica dată din viața ei cînd nu mințise. Regina îi răspunsese :

— Are dinți frumoși și un bărbat nu e niciodată urît cînd are astfel de dinți !

Doamna de Chevreuse, aflînd aceste lucruri de la doamna de Lesdiguières căreia i le relatase și ei doamna de Niesle², își aminti de cele spuse, la regină, cu mai multe prilejuri, că singura frumusețe a bărbaților erau dinții lor, pentru că era singura de care se foloseau.

— Să încercăm, îmi spuse ea într-o seară în timp ce mă plimbam împreună cu ea prin grădina palatului de Chevreuse : dacă vrei să-ți joci rolul, să știi că eu sînt gata să-ți dau o mîină de ajutor ; cînd te vei afla lîngă regină fă pe visătorul ; privește-i întruna mîinile ; tună și fulgeră împotriva cardinalului ; și lasă-mă pe mine să fac restul...

Am discutat în amănunt și ne-am jucat rolurile exact așa cum am hotărît. I-am cerut reginei două sau trei audiențe secrete, la rînd, fără nici un motiv. Am urmat, punct cu punct, lecțiile doamnei de Chevreuse ; am împins mînia și neliniștea împotriva cardinalului, pînă la extravaganță. Regina, care era foarte cochetă din fire, pricepea unde bat. Ea îi vorbi doamnei de Chevreuse care-o făcu pe uimita și pe surprinsa, dar exact atît cît trebuia pentru a-și juca bine rolul, prefăcîndu-se că abia acum se dumirea ea cam despre ce era vorba, făcînd — după cele ce-i spusese regina — reflecția cum că nu

¹ *Marie de Bourbon*, soția lui Thomas-François de Savoia prinț de Carignan ; era sora răzvrătitului conte de Soissons și a fost bu-nica faimosului prinț Eugène de Savoia, cel care s-a supărat pe Ludovic al XIV-lea că n-a vrut să-i încredințeze comanda unui regiment și a trecut în slujba împăratului Austriei, cășunîndu-i regelui său mari necazuri.

² *Doamna de Niesle* sau *Niert*, soția lui Pierre de Niesle, primul valet de cameră al regelui, muzician și cîntăreț apreciat.

se gîndise niciodată la așa ceva, atunci cînd observase — înapoiindu-se la Paris¹ — ieșirile mele împotriva cardinalului.

— Într-adevăr, doamnă, îi spuse ea reginei, majestatea voastră mă face să-mi aduc aminte de unele circumstanțe care se leagă bine cu ceea ce-mi spuneți. Coadjutorul îmi vorbea zile întregi de trecutul majestații voastre, cu o curiozitate care mă surprindea pentru că intra în mii de amănunte care n-aveau nici o legătură cu prezentul. Acele discuții erau oele mai plăcute din lume atîta vreme cît era vorba de domnia voastră ; dacă, din întîmplare, se nimerea să rostească numele domnului cardinal, nu mai era însă același om. Vorbea chiar cu minie despre majestatea voastră, dar apoi, dintr-o dată, se îmblînzea, nu însă și față de domnul cardinal. Dar, fiindcă veni vorba, îmi aduc aminte de furia care l-a apucat într-o zi împotriva răposatului Buckingham (nu-mi mai aduc prea bine aminte din ce s-a ajuns la asta) ; nu putea suporta să spun că fusese omul cel mai seducător din lume. Ceea ce m-a împiedicat să mă gîndesc la mii și mii de lucruri de această natură, pe care acum le văd limpede, a fost atașamentul pe care-l are pentru fata mea : deși, în fond, acest atașament nu-i chiar atît de mare pe cît s-ar crede. Aș dori ca biata fată să nu fie mai atașată de el decît este el de ea. Pe deasupra, nu-mi pot închipui, doamnă, ca coadjutorul să fie atît de nebun încît să-și vîre în minte o astfel de fantezie.

Iată una dintre discuțiile doamnei de Chevreuse cu regina ; a avut vreo douăzeci sau treizeci de această natură în care, pînă la urmă, regina o convinse pe doamna de Chevreuse că eram într-adevăr atît de nebun ca să-mi vîr în minte o astfel de idee și în care doamna de Chevreuse o convinsese la rîndu-i pe regină că eram într-a-

¹ Între 1645 și 1649, doamna de Chevreuse fusese exilată în Tările-de-Jos.

devăr mult mai înflăcărat decât crezuse ea însăși la început. În ce mă privește, n-am omis nici eu nimic : mi-am jucat bine rolul, am trecut în discuțiile pe care le-am avut cu regina — de la reverie, la rătăcire... N-am observat să fi tulburat Curtea prin această purtare ; în schimb domnișoara de Chevreuse, pe care mamă-sa socotea necesar s-o pună la curent — pentru motivul pe care-l veți vedea după asta — binevoi s-o tulbure după două luni printr-una din cele mai mari și mai faimoase imprudențe. Am să vă vorbesc despre acest amănunt după ce voi fi eu însumi satisfăcut privitor la o omisiune pe care mi-o reproșez de multă vreme în această lucrare.

Aproape tot ce v-am relatat aici nu-i decât o înlănțuire a slăbiciunii pe care-o avea regina pentru cardinalul Mazarin și mi se pare că din acest motiv trebuia — chiar mult mai devreme — să vă explic natura acestei slăbiciuni ; veți putea judeca mai clar, dacă am să vă expun, mai întâi, câteva evenimente din primii ei ani pe care le consider la fel de limpezi și la fel de sigure ca și cele pe care le-am văzut eu însumi pentru că le dețin de la doamna de Chevreuse care i-a fost, în tinerețe singura și adevărata ei confidentă. Ea mi-a spus de multe ori că regina nu era spaniolă nici cu trupul și nici cu mintea ; că n-avea nici temperamentul, nici vioiciunea nației sale ; că nu ținea de neamul ei decât prin cochetărie, pe care-o poseda în cel mai înalt grad, că domnul de Bellegarde¹, bătrîn, dar curtenitor și galant, după moda Curții lui Henric al III-lea, îi plăcuse ; dar că o dezgustase pentru că odată, luîndu-și rămas bun de la ea, ducîndu-se să comande armata, la Rochelle, și cerîndu-i îngăduința de a nădăjdui vreo favoare din partea ei, înainte de a pleca, se mulțumise s-o roage a binevoi să pună mîna pe garda sabiei sale ; că ei acest lucru i se păruse atît de prostesc

¹ *Roger Saint-Lary de Bellegarde* (1562—1646), guvernator în Bourgogne și mare scutier al Franței.

încît de atunci nu l-a mai avut niciodată la inimă ; că-i plăcuse curtea domnului de Montmorenci¹, cu atît mai mult cu cît nu-i plăcea persoana lui ; că aversiunea pe care-o avusese față de manierele domnului cardinal de Richelieu care era tot atît de pedant în dragoste pe cît de priceput era în alte lucruri, făcuse să nu-l poată suferi niciodată ; că singurul om pe care-l iubise cu patimă fusese ducele de Buckingham ; că într-o noapte se întâlnise cu el în grădina cea mică de la Luvru ; că doamna de Chevreuse, care era singură cu ea, îndepărtîndu-se puțin, auzise zgomotul a două persoane care se luptă ; că apropiîndu-se, o găsisse pe regină foarte tulburată, și pe Buckingham în genunchi în fața ei ; că regina, care se mulțumise în acea seară să-i spună, urcînd în apartamentul ei, că toți bărbații erau brutali și insolenți, îi poruncise a doua zi dimineată doamnei de Chevreuse să-l întrebe pe Buckingham dacă era într-adevăr sigur că nu se afla în primejdia de a rămîne însărcinată ; că, după această aventură, ea, doamna de Chevreuse, nu mai știa de nici o altă galanterie a reginei ; că o văzuse, încă de la instalarea regentei, a avea o mare înclinare pentru domnul Mazarin ; dar că nu-și putuse da seama unde o dusesese această înclinare ; că ea fusese curînd după aceea alungată de la Curte, că nu avusese timp să vadă prea clar, cum stăteau lucrurile, chiar dacă ar fi fost ceva ; că la reîntoarerea ei în Franța, după asediul Parisului, regina, la început, fusese atît de ascunsă față de ea, încît doamna de Chevreuse nu-și putuse da seama de nimic ; că după ce se reîmpăcaseră ea observase la regină, în unele momente, o anumită expresie care se asemena cu cea pe care o avusese odinioară, pe vremea lui Buckingham ; că în altele, ea remarcase unele lucruri care-o făceau să creadă

¹ E vorba de ducele *Henri de Montmorency* (1595—1632), mareșal al Franței, decapitat la Toulouse pentru că s-a răzvrătit împotriva lui Richelieu.

că n-ar fi existat între ei decît o strînsă legătură spirituală ; că unul din astfel de lucruri, și cel mai important, era felul în care se comporta cardinalul față de ea, prea puțin galant, ba chiar aspru :

— Fapt care, totuși, adăugase doamna de Chevreuse, dovedește cele două fețe ale reginei, pe care i le cunosc : Buckingham îmi spunea odinioară că iubise trei regine și că fusese obligat să se arate bătos față de toate trei. Iată de ce nu știu nici eu ce să spun în povestea cu Mazarin !

Iată ce-mi spusese doamna de Chevreuse despre acest lucru. Acum mă reîntorc la istorisirea mea.

Nu eram prea măgulit că mă pusese rău cu Prințul, și nu mă simțeam chiar atît de onorat de acest lucru încît să nu-mi dau seama — și îneă în toată întinderea — de primejdiile situației în care mă aflu.

— Încotro ne îndreptăm ? i-am zis domnului de Bellièvre care părea foarte bucuros de faptul că domnul Prinț încă nu mă devorase. Pentru cine acționăm ? Știu că sîntem obligați să facem ceea ce facem ; știu că nu putem proceda mai bine ; dar trebuie oare să ne bucurăm de o necesitate ce ne mîină către un bine din care este foarte posibil să recădem foarte curînd în rău ?

— Te înțeleg, îmi răspunse președintele Bellièvre, dar te și opresc ca să-ți spun ce-am aflat de la Cromwell (Bellièvre îl văzuse și-l cunoscuse în Anglia) : Cromwell mi-a zis într-o zi, că nu urci niciodată atît de sus decît atunci cînd nu știi încotro te îndrepti...

— Știi, i-am răspuns lui Bellièvre, că mi-e groază de Cromwell ; dar află că pe orice om mare care ne-ar ține astfel de predici, l-aș trata cu dispreț dacă ar avea asemenea păreri, ce mi se par a fi părerile unor nebuni.

Nu vă redau acest dialog, care nu înseamnă mare lucru, decît ca să vedeți cit este de important să-ți ții întotdeauna gura cînd e vorba de oameni ce ocupă posturi

înalte. Reintrînd în cabinetul său unde se afla o mulțime de lume, Bellièvre reproduce, fără să se gîndească, aceste vorbe, ca o dovadă a nedreptății ce mi se făcea cînd se spunea că ambiția mea era fără măsură și fără margini ; ele fură raportate Protectorului ¹ care le aminti într-o împrejurare despre care voi vorbi mai pe urmă și care-i spuse domnului de Bordeaux, ambasadorul Franței în Anglia :

— Nu cunosc pe lume decît un singur om care mă disprețuiește și acela este cardinalul de Retz.

Această remarcă a fost cit pe-aci să mă coste foarte scump.

Reiau firul povestirii.

Monsieur, care era foarte bucuros că ieșise cu fața curată din încurcăturile pe care le-ați văzut mai înainte, nu se gîndi decît să le evite pe viitor, așa că în 26 plecă la Limours, pentru a arăta — îi spusese el reginei — că nu era cu nimic amestecat în nici una din isprăvile Prințului.

Luni 28 și a doua zi, în 29, Prințul depuse toate strădaniile în Parlament pentru a obliga Compania să insiste pe lîngă regină sau să fie declarat nevinovat sau să se aducă dovezi la înscrisul trimis de regină împotriva lui. Dar domnul prim-președinte rămase ferm pe poziția de a nu îngădui nici o deliberare pînă ce nu se va întoarce domnul duce de Orléans ; și cum era convins că acesta nu va reveni prea curînd, consimți ca Compania să-l roage să vină să-și ocupe locul. În după-amiaza zilei de 29, domnul Prinț se duse el însuși, însoțit de Beaufort, acasă la Monsieur, ca să-l îmboldească să vină la Parlament. Dar nu făcu nici o ispravă, și Joui veni la mine la miezul nopții — din partea lui Monsieur — să-mi spună tot ceea ce se petrecuse în toiul discuției lor și să-mi poruncească să spun totul, a doua zi, reginei.

În cea de a doua zi, care a fost în 30, domnul Prinț veni la palatul Parlamentului unde avu plăcerea de a-l

¹ Adică lui Cromwell.

vedea pe domnul de Vendôme¹ jucînd rolul unuia dintre cele mai ridicole personaje ce se pot închipui ; ceru să se ia notă de declarația pe care o făcuse, cum că, din 1649, nu auzise vorbindu-se de măritişul domnişoarei Mancini şi puteţi fi sigur că n-a convins pe nimeni. Domnul Prinţ, întrebîndu-l pe urmă pe primul preşedinte dacă regina răspunsese la rugămintile pe care le făcuse Compania în privința lui, acesta trimise să-i cheme pe procurorii regali care spuseră că regina avea să trimită răspunsul după ce se va întoarce domnul duce de Orléans care se afla la Limours. Domnul Prinţ se plînsese de această amîinare ca de o tăgadă a dreptății ; cum se ridicară o mulțime de proteste, primul preşedinte fu obligat, după o îndelungată rezistență, să relateze ce se petrecuse la Palatul Regal în simbăta ce trecuse, adică în ziua în care Compania se adresase reginei. I se adresase cu vehemență şi nu omisese nimic din ceea ce ar fi putut s-o lămurească pe regină de utilitatea, ba chiar şi de necesitatea reunirii Casei regale. Preşedintele îşi isprăvi raportul spunînd că regina îl amîna şi pe el şi pe procurorii regali pînă la înapoierea ducelui de Orléans.

Preşedintele de Mesme, care se dusesese la Limours, pentru a-l pofti pe Monsieur, în numele Companiei, să vină şi să-şi ocupe locul în Parlament, se întorsese cu un răspuns în doi peri ; dar ceea ce arăta şi mai limpede că nu va veni fu faptul că Beaufort — care-l însoţise în ajun pe Condé, la Limours — spuse că Monsieur îi poruncise să roage în numele său Compania să nu-l mai aştepte, așa cum stabilise, pentru a desăvirşi hotărîrea împotriva domnului cardinal.

În 31, Condé veni din nou la Parlament unde se plînsese foarte vehement de faptul că regina nu răspunsese la cererile sale ; adevărul e că regina trimisese vorbă — prin domnul Cancelar — procurorilor regali, cum că-l aştepta

¹ E vorba de César de Vendôme, tatăl prințului de Mercoeur.

pe Brienne pe care-l trimisese la Limours, la ora cinci dimineata. Brienne a fost trimis acolo sau ca să-i mulțumească lui Monsieur pentru fermitatea de care dăduse dovadă nevenind la Parlament sau ca să-i întărească această fermitate. Și veți avea cu atât mai mult prilejul de a vă convinge de acest lucru, cînd vă voi spune că regina îmi poruncise în ajun să-i scriu lui Monsieur, din partea ei, că era pătrunsă de o recunoștință (folosi chiar acest cuvînt) pe care i-o va păstra toată viața pentru că rezistase la insistențele domnului Prinț. Totul se schimbă însă peste noapte, sau mai curînd în clipa în care Mestaier, valetul cardinalului, sosi în toiul nopții cu o depeșă care cuprindea între altele și aceste cuvinte, aflate mai pe urmă de la mareșalul du Plessis, care mi-a spus că le citise cu ochii lui : „*Dați, doamnă, domnului Prinț toate declarațiile de nevinovăție pe care le dorește ; faceți orice puteți ca să-l înșelați și să-l împiedicați să-și ia avînt.*”

Ceea ce este mai nostim e că regina îmi spusese chiar mie, cu trei zile mai înainte, că ar fi dorit din toată inima ca Prințul să se fi aflat în Guienne „cu condiția ca lumea să nu creadă că eu l-am împins într-acolo”...

În 1 septembrie regina transmise, prin domnul Cancelar, Parlamentului, că veștile ce-i ajunseseră la ureche privind înțelegerea domnului Prinț cu spaniolii nu avuseseră nici o urmare, și că majestatea sa binevoia a crede că nu erau adevărate.

În 4, domnul Prinț declară, în plină adunare a Camerelor, că aceste cuvinte ale reginei nu constituiau pentru el o justificare suficientă, pentru că ele arătau că dacă prima acuzare ar mai fi fost susținută, s-ar fi făcut vinovat de crimă. Insistă să i se trimită o hotărîre oficială și dezvoltă acest lucru cu atîta căldură încît se văzu limpede că pretinsa temperare a reginei nu era urmarea unei înțelegeri cu el. Cum toată această temperare nu se datora nici înțelegerii cu Monsieur, ea avu asupra acestuia același efect pe care l-ar fi avut o împăcare adevărată.

Intră la bănuiele și schimbă imediat tonul spunându-le lui Doujat și Mainardeau, deputații Parlamentului, să vină, în 2, să-l roage să-și ocupe locul în Parlament, și va veni negreșit.

Intr-adevăr se duse ; în toată seara zilei de 3 susținu în fața mea că o schimbare atât de bruscă nu putea fi decît rezultatul unei negocieri secrete ; crezu că regina, care-i făcuse atîtea jurăminte, îl trăsese pe sfoară ; în 4, Monsieur susținu cu toată căldura propunerea lui Condé...

Domnul Prinț — care după o călătorie la Trie¹ se întorsese la Chantilly — află că regina numise în ziua majoratului regelui, care avu loc în 7 ale lunii — pe noii miniștri. Dar ceea ce a desăvîrșit hotărîrea lui de a se îndepărta de Curte a fost știrea pe care i-a adus-o, în acel moment, Chavigni cum că Monsieur nu se putuse abține să nu ridă aflînd de instalarea noilor miniștri :

— Asta o să țină de joi pînă mai apoi !

Prințul nu încetă să presupună în scrisoarea pe care i-o scrisese lui Monsieur ca să se plîngă de această instalare și ca să-i arate motivele ce-l obligau să părăsească Curtea, nu încetă, zic, să presupună, în mod înțelept, că Monsieur era tot atât de ofensat ca și el. Monsieur, care în fond era încîntat să-l vadă hotărît să plece, nu fu mai puțin încîntat de a se convinge pe sine însuși că Prințul era mulțumit de el și prin urmare păcălit de înțelegerea lui cu regina privind numirea noilor miniștri. Socoti deci că putea rămîne în relații bune cu el, așa că împinse, cu această ocazie, slăbiciunea care-l făcuse să țină întotdeauna doi pepeni într-o mînă, mult prea departe și cu mult prea multă grabă decît îi stătea în obicei ; căci dovedi atîta zor în a-și arăta prietenia față de domnul Prinț, în clipa plecării sale, încît aproape că nu mai păstră nici o măsură față de regină, nedîndu-și nici măcar osteneala să-i explice

¹ Se dusesse la Trie, aproape de Gisors (în l'Eure) ca să-și vadă cumnatul, pe ducele de Longueville (n.ed.fr.).

acesteia dedesubtul falselor sale avansuri făcute, chipurile, pentru a-l chema înapoi. Trimise deci un gentilom ca să-l roage pe Prinț să-l aștepte la Angerville ; în același timp, îi atrase atenția gentilomului să nu ajungă la Angerville decât după ce va afla că Prințul plecase. Cum nu avea încredere în regină, nu voi să-i împărtășească această viclenie, la care nu recursese decât ca să-l convingă pe Prinț că nu depindea de el, Monsieur, ca acesta să rămână la Curte. Regina, care află despre trimiterea gentilomului, dar care nu mai află și despre secretul acestuia, crezu dimpotrivă, că Monsieur nu fusese în stare să-l rețină pe Prinț la Curte. Intră la bănuieli și-mi vorbi despre acest lucru. I-am spus, în mod nevinovat, ce credeam despre asta și care era purul adevăr, deși Monsieur nu-mi bălmăjise decât ceva foarte încurcat și foarte obscur. Regina fu sigură că n-o înșelam ; dar își închipui că și eu fusesem înșelat și că Chavigni se vîrîse pe sub pielea lui Monsieur, în dauna mea. Această presupunere nu era cîtuși de puțin întemeiată : Monsieur îl ura pe Chavigni mai rău decât pe dracul. Singurul motiv al purtării sale, în tot ceea ce v-am spus, nu fusese decât timiditatea pe care încerca întotdeauna să și-o liniștească prin niște menajamente adesea ridicole, față de toate partidele. Dar, înainte de a merge mai departe cu continuarea acestei povestiri, cred că a venit vremea să vă vorbesc despre un amănunt destul de curios, care-l privește pe acest domn Chavigni, pe care l-ați văzut și care-l veți mai vedea cel puțin pentru cîtăva vreme, pe scenă.

Cred că v-am spus că Monsieur era pe punctul de a cere reginei să fie îndepărtat, la scurtă vreme după schimbările survenite ; că nu și-a schimbat părerea decât după ce i-am arătat că era în interesul lui să lase în Consiliu un om care să fie în stare — așa cum fusese el — să iște și să întrețină neîncrederea și dezbinarea între cei de a căror conduită alțeta sa nu era deloc mulțumită. Întîmplarea a arătat că punctul meu de vedere fusese just ; atașamentul

pe care Chavigni îl avea față de Condé a contribuit mult ca toate acțiunile partidului său să i se pară reginei suspecte, fiindcă ea nu putea ignora ura înveninată pe care o avea Chavigni față de cardinal. Ea fu foarte bine informată că el fusese instigatorul principal în expulzarea celor trei miniștri ; resentimentele pe care le avea față de el o determinară să-l oblige să se retragă la el în Touraine, la trei sau patru zile după expulzarea miniștrilor. A invocat, pentru această plecare bruscă, starea sănătății mamei sale ¹ ; după care s-a pus sub aripa ocrotitoare a lui Condé. După ce domnul Prinț n-a mai fost în Paris ca să-l ocrotească, regina a simțit o plăcere deosebită să-l lase fără slujbă ; chiar îmi spusese cu o răutate de necrezut împotriva lui.

— M-aș bucura să-l văd în drum, ca pe un lacheu !

Cu această ocazie îi transmise chiar în ziua instalării noilor miniștri, prin domnul mareșal de Villeroy, că putea rămâne la Curte. El însă refuză sub pretextul afacerilor sale familiale : se retrase deci în Touraine unde n-a avut totuși tăria să rămână. În absența regelui, s-a întors la Paris unde a jucat rolul unui personaj ridicol și jalnic, care l-a costat pînă la urmă, și viața și onoarea. Domnul de la Rochefoucauld a spus, cu multă înțelepciune, că unul dintre cele mai mari secrete ale vieții este să știi cum să te plictisești ².

Înainte de a relua firul povestirii, e necesar să vă explic ce s-a petrecut între domnul Prinț și domnul de Turenne. De îndată ce Condé a părăsit Parisul, îndreptîndu-se spre Saint-Maur, domnii de Bouillon și de Turenne plecară și ei într-acolo să-și ofere serviciile domnului Prinț față de care păreau efectiv angajați. Domnul Prinț mi-a spus, după asta, că, în ajunul zilei în care a plecat din Saint-Maur pentru a se duce la Trie, de unde nu s-a mai înapoiat la Curte, domnul de Turenne s-a angajat, în mod

¹ Marie de Bragelonne.

² Aluzie la maxima 532 din vol. *Maxime* de La Rochefoucauld : „Plictiseala care întrece orice limită ne ajută să alungăm urîtul“.

pozitiv, față de el să-l slujească, și că chiar acceptase și primise un ordin semnat de mîna sa prin care acesta îi porunceă lui Moussaie, cel care comanda în locul lui la Stenai, să-i cedeze locul, și că prima veste pe care a primit-o după asta, de la domnul de Turenne, a fost că acesta urma să comande acum oștile regelui. Vă rog să remarcați că dintre toți oamenii pe care i-am cunoscut, domnul Prinț era cel mai puțin capabil de o impostură premeditată. N-am izbutit niciodată să-l determin pe domnul de Turenne să-mi explice ce anume se întîmplase ; dar, din ceea ce am putut smulge de la el, vorbindu-i indirect despre acest lucru, am aflat că imediat după eliberarea lui Condé, el a avut toate motivele să fie nemulțumit de felul cum procedase acesta în privința lui ; că Prințul îl preferase în locul său pe domnul de Nemours, care n-avea nici pe departe meritele sale, care nu-i adusese atîtea servicii cîte îi adusese el și că, din această pricină, s-a socotit eliberat de primele sale angajamente. Vă rog să observați că n-am văzut în viața mea o persoană mai puțin capabilă de o faptă urîdă ca domnul de Turenne. Recunosc deci, cu bună-credință, că există niște lucruri inexplicabile în toate întîmplările. Reiau firul povestirii.

Domnul Prinț, nerămînînd decît o zi sau două în Angerville, se îndreptă spre Bourges, care se afla pe drumul spre Bordeaux, iar regina, care — așa cum v-am mai spus — ar fi fost foarte bucuroasă să-și urmeze înclinarea de a-l îndepărta pe domnul Prinț, dar care primise de la Brusle o lecție contrară, nu cuteză să se împotrivească părerii lui Monsieur care, fortificat de sfaturile lui Chavigni și convins dealtfel că Curtea dusesse negocieri secrete cu domnul Prinț, simulă, în orice caz, o mare grabă de a face în așa fel încît Prințul să nu plece. Ceea ce l-a îndemnat să se poarte astfel, a fost o propunere făcută în acea vreme, după cum se presupune, de către Tellier care-l făcu să creadă că mergea la sigur și că grăba de a-și rechema vărul n-avea alt scop decît să-l determine

pe acesta să stea liniștit în guvernământul lui. Propunerea consta în a-l ruga pe Prinț să stea liniștit în provinciile sale, până ce s-ar fi adunat statele generale ¹. Această propunere făcea parte dintre acele lucruri despre care v-am mai vorbit, care nu pot fi înțelese fiindcă e cu neputință să explici și chiar să concepi ce anume le-a făcut să apară. E sigur că ea venea de la Curte, fie de la Tellier, fie de la vreun altul și că era cum nu se poate mai potrivnică adevăratelor interese ale Curții, pentru că această presupusă liniște a Prințului, în provinciile sale, îi dădea acestuia prilejul să-și păstreze, să-și întărească și să-și sporească trupele ce se aflau acolo, în tabăra de iarnă. Această propunere a fost primită de Monsieur cu o bucurie care m-a surprins peste toate, căci îmi spusese de mai bine de o mie de ori că, așa cum îl cunoștea el pe Mazarin, gata la orice negociere, nu socotea nimic mai potrivit intereselor sale, adică ale lui Monsieur, decât interlocuțiile dintre Prinț și Curte. Se putea găsi oare vreunul mai periculos decât cel pe care-l prilejuia această propunere? Lucrul cel mai uimitor a fost că ceea ce putea fi în mod sigur foarte vătămător și Curții și lui Monsieur a fost respins de Prinț și că soarta l-a îndemnat să prefere, în locul înclinărilor și vederilor sale, capriciul prietenilor și al slujitorilor săi. Nu știu despre acest amănunt decât ceea ce Croissi — care fusese trimis de Monsieur la Bourges — mi-a spus mai târziu, la Roma; dar sînt convins că mi-a spus adevărul pentru că n-avea nici un interes să mi-l ascundă. Iată amănuntele :

Domnul Prinț — care nutrea din instinct aversiune față de războiul civil — i se păru, mai întîi, lui Croissi, foarte dispus să primească propunerile pe care i le aducea din partea lui Monsieur și le primi cu atît mai lesne cu

¹ Adunare alcătuită din reprezentanții celor trei stări ale Franței : clerul, nobilimea și starea a treia (burghezia). Statele generale, al căror rol era pur consultativ, nu erau reunite de rege decât în cazuri importante.

cît ofertele ce i se făceau îi lăsau vreme îndelungată libertatea de a alege între hotărîrile pe care le avea de luat. Este extrem de greu să te hotărăști să refuzi niște propuneri de această natură, cînd ele vin chiar în clipa în care ești presat să iei o hotărîre pe care n-ai vrea s-o iei. V-am mai spus că domnul Prinț nutrea aversiune și față de războiul civil și față de facțiuni, iar cei care se aflau în preajma lui ar fi fost foarte bucuroși să cadă de acord cu el asupra condițiilor împăcării sale cu Curtea. Fiecare ar fi făcut-o ca să se aleagă cu vreun folos pentru sine ; dar nimeni nu se credea în stare de acest lucru, pentru că nimeni nu avea destulă încredere în mintea lui ca să-i excludă pe ceilalți de la negociere. Așa că doriră cu toții războiul, pentru că nici unul dintre ei nu se crezu în măsură să poată face pace ; această dispoziție generală, la care se mai adăugă și interesul pe care-l avea doamna de Longueville de a rămîne cît mai departe de bărbatul ei, constitui o piedică de netrecut în calea împăcării. Croissi mi-a spus că prietenii domnului Prinț erau atît de porniți, încît au ajuns să facă un tratat între ei, la Mournon, unde Condé se dusesse s-o vadă pe sora sa, tratat prin care se obligau să-l părăsească și să alcătuiască un al treilea partid, pe numele și sub autoritatea prințului de Conti, în cazul în care Condé s-ar fi împăcat cu Curtea, în urma condițiilor propuse de Monsieur. Mi-ar fi fost greu să cred acest lucru despre care Croissi mă asigurase prin jurămint — avînd în vedere nevolnicia și ridicolul acestei fantastice facțiuni — dacă ceea ce am văzut cu ochii mei, imediat după eliberarea lui Conti — nu mi-ar fi furnizat un exemplu edificator. Am uitat să vă spun — scriind acest pasaj — că doamna de Longueville, la vreo patru sau cinci zile după ce s-a întors de la Stenai, m-a întrebat de față cu la Rochefoucauld, dacă nu preferam să lucrez pentru domnul prinț de Conti decît pentru fraatele său, prințul de Condé. Ceea ce distruge aproape toate

partidele este dezbinarea : iar ea este mai întotdeauna rezultatul acelui soi de viclenie care, prin caracterul ei deosebit, este opusă prudenței. Este ceea ce italienii numesc *comedia in comedia*.

Vă rog foarte respectuos să nu vă mirați dacă, în continuarea acestei povestiri, nu veți mai întâlni aceeași exactitate pe care ați observat-o până acum în ceea ce privește adunările Parlamentului. Curtea, plecând din Paris imediat după majoratul regelui, care a avut loc în 7 septembrie, pentru a se duce în Berri și Poitou, iar domnul duce de Orléans făcând acolo pe intermediarul între Prinț și regină, teatrul Parlamentului se găsi astfel mult mai puțin plin decât fusese de obicei și se poate spune că, începând în ziua majoratului — care a fost, după cum am mai spus, în 7 septembrie — și până la deschiderea oficială a Parlamentului, în ziua de Sfântul Martin, care a fost în 20 noiembrie, n-a mai avut loc nici o scenă importantă, decât cele din 7 și 14 octombrie în care Monsieur a spus Companiei că regele îi dăduse puteri depline să trateze cu Prințul și că — pentru a da curs și a sprijini această negociere — îi numise pe domnii d'Aligré, și de la Marguerie, consilieri de Stat, și pe domnii de Mesme, Mainardeau și Cumont, din partea Parlamentului. Această deputație n-a mai plecat pentru că domnul Prinț — cu care Monsieur se oferise să discute, în localitatea Richelieu — refuzase propunerea din partea Curții, ca înșelătoare și făcută cu scopul de a scădea înflăcărarea celor ce se angajaseră față de el. Condé sosise la Bordeaux în 12, această veste ajunse în 26, la Paris, iar în aceeași zi regele plecă la Fontainebleau unde nu rămase decât două sau trei zile. Châteauneuf și mareșalul de Villeroy o îmboldiră, cum nu se poate mai tare, pe regină să nu dea partidului prinților răgazul de a se alcătui. Apoi majestățile lor plecară la Bourges. Acolo, îl puseră pe goană, cu destulă ușurință, pe prințul de Conti ; locuitorii, care se

declara^{re} de partea lor, dărimară cu multă bucurie, turnul cel gros care se predase fără luptă. Palluau, cu trei sau patru mii de oameni, fu lăsat la asediul Mouronului, apărat de Persan ; prințul de Conti și doamna de Longueville se retraseră în mare grabă, la Bordeaux. Domnul de Nemours îi însoți în această călătorie în cursul căreia se atașă de doamna de Longueville mai mult decât de doamna de Châtiron și mai mult decât ar fi dorit domnul de la Rochefoucauld. Domnul Prinț era sigur că-l angajase în partidul său și pe domnul de Longueville, după discuția pe care-o avusese cu el la Trie : dar discuția n-a avut nici un efect, căci domnul de Longueville rămase liniștit la Rouen... În schimb, dezertarea lui Marsin în Catalonia, avu o mare importanță. Când Condé a fost arestat, Marsin cîrmuia această provincie. Cum se știa că era unul dintre cei mai devotați slujitori ai lui Condé, Curtea socoti că nu trebuia să aibă încredere în el. Așa că trimise ordin intendentului să-l aresteze. Fu eliberat, imediat după Condé, și repus chiar în aceeași funcție. Când, după eliberarea sa, domnul Prinț se retrăsese de la Curte și se îndreptase spre Guienne, regina se gîndi să-l cîștige de partea ei pe Marsin și-i trimise patentele de vicerege al Cataloniei — pe care acesta le dorise cu ardoare — adăugînd și o sumedenie de făgăduieli pentru viitor. Dar cum Marsin fusese avertizat din timp de ieșirea și de marșul domnului Prinț, se temu de același tratament pe care-l îndurase odinioară. Părăsi deci Catalonia renunțînd la ofertele reginei ; se năpusti în Languedoc, împreună cu Baltazar, Lussan, Mont-Pouillan și la Marcousse cu ceea ce putuse aduna din trupele sale. Această abandonare dădu un însemnat avantaj spaniolilor în Catalonia, pe care Franța o pierdu numai din această cauză. Domnul Prinț nu stătu cu mîinile în sîn în Guienne. Angajă, de partea sa, întreaga nobilime. Bătrînul mareșal de la Force trecu imediat de

partea lui ; contele Daugnon, guvernator în Brouage¹, care-și datora întreaga avere ducelui de Brézé, se crezu obligat să-și arate și el recunoștința față de doamna Prințesă, care era sora binefăcătorului său. S-a apelat chiar și la ajutorul străinilor. Lesné a fost trimis în Spania unde a încheiat — în numele Prințului — un tratat cu regele catolic, iar arhiducele, care comanda în Țările-de-Jos și care tocmai cucerise Bergues-Saint-Winox, făcu la rîndu-i niște pregătiri care costară mai apoi Franța orașele Dunkerque și Gravelines² și care, începînd de atunci, obligară Curtea să țină la frontieră niște trupe ce-ar fi fost mult mai necesare în Guienne. Acei nori nu produsură — cel puțin în interiorul regatului — tot răul pe care-l puteau produce dacă te luai după grosimea și după întunecimea lor menită să te înspăimînte. Domnul Prinț n-a fost slujit în recrutările făcute, așa cum se cuvenea persoanei și calității sale. Mareșalul de la Force n-a procedat, cu acest prilej, în felul în care procedase toată viața. Turnurile cetății la Rochelle, aflate în mina contelui Daugnon, nu rezistară decît foarte puțin în fața contelui de Harcourt ce comanda armata regelui. Spaniolii, cărora Prințul le cedase orașul Bourg, o fortăreață aproape de Bordeaux, nu-i dădură decît un slab ajutor. Prințul nu putu face alte cuceriri decît Agen și Saintes ; fu obligat să ridice asediul orașului Cognac ; și cel mai mare căpitan al lumii, fără excepție, cunoscui, sau mai curînd făcu cunoscut, în toate aceste ocazii, că bravura cea mai eroică și capacitatea cea mai neobișnuită nu se pot susține decît cu greu de niște oști tinere împotriva celor cu experiență.

Cum mi-am propus încă de la începutul acestei lucrări să nu stărui decît asupra lucrurilor pe care le-am văzut cu ochii mei, nu voi vorbi despre acele prime frămîntări

¹ Mic port la Atlantic.

² Gravelines a fost cucerit în 18 mai 1651, iar Dunkerque, în 16 septembrie 1653.

ale lui Condé petrecute în Guienne decît foarte superficial și doar atît cît vă este necesar ca să puteți face legătura cu ceea ce vă voi istorisi despre cele ce-am văzut la Paris și am descoperit la Curte.

Mi se pare că v-am spus mai înainte că Curtea s-a dus de la Bourges la Poitiers ca să poată stăvili, cît mai de aproape, demersurile lui Condé. Cînd văzu că acesta nu căzuse în capcana pe care i-o întinsese — prin intermediul unei negocieri prin care pretindea, deși fals, după părerea mea, că ar fi cîștigat Gourville-ul — nu mai păstră nici o măsură în privința Prințului : trimise Parlamentului o declarație împotriva lui Condé prin care-l declara criminal de les-majestate etc.

Iată, după părerea mea, momentul fatal și decisiv al revoluției. Există prea puțini oameni care să-și fi dat seama de adevărata sa importanță. Căci fiecare s-a străduit să-și formeze una imaginară. Unii și-au închipuit că misterul acelor vremuri consta în intrigile despre care erau convinși că fuseseră urzite la Curte, pentru și împotriva călătoriei regelui. Nimic mai fals : călătoria s-a făcut de comun acord cu toată lumea. Regina ardea de nerăbdare să fie liberă și să se afle într-un loc de unde să-l poată rechema pe cardinal atunci cînd ar fi vrut. Miniștrii îi întăreau, prin toate scrisorile lor, această dorință. Monsieur rîvnea mai mult ca oricine la plecarea Curții, pentru că lenea lui înăscută și dominantă îl făcea întotdeauna să afle o plăcere deosebită în tot ceea ce-i putea diminua îndatoririle zilnice la care-l obligau prezența regelui. Domnul de Châteauneuf adăuga la dorința pe care-o nutrea — de a face, printr-o nouă izbucnire, și mai de neconceput împăcarea Prințului cu Curtea — dorința de a se strecura pe sub pielea reginei în cursul unei călătorii în care absența cardinalului și lipsa miniștrilor îl făceau să tragă nădejdea că va putea să devină și mai agreat, și mai necesar. Domnul prim-președinte concura și el la acest lucru, și pentru că se socotea foarte util, și pentru

că trufia cu care-l trata Châteauneuf îi devenise insuportabilă. Domnul de la Vieuville nu se supăraseră — după câte mi s-a părut — că nu i s-a explicat, în primele zile, ce era cu funcția lui de suprintendent. Frondeurii n-au fost nici ei prea supărați fiindcă-și dădeau seama câtă nevoie aveau ca Prințul să nu se poată stabili dincolo de Loara, și pentru că se simțeau mult mai siguri de Monsieur când Curtea era departe decât atunci când era aproape. Iată care mi s-a părut a fi dispoziția tuturor, fără excepție, în privința călătoriei regelui, și nu înțeleg pe ce s-a putut întemeia acea diversitate de păreri, despre care s-a pretins, ba chiar s-a și scris, că ar fi existat în Consiliu în legătură cu această plecare. Vedeți deci că n-a existat nici un mister în această plecare a regelui ; în schimb, au existat o mulțime după ce regele a plecat, pentru că fiecare a dat acolo peste contrariul a ceea ce-și închipuise. Regina avu parte numai de încurcături, mult mai multe decât avusese la Paris, datorită împotrivirii de care dădea dovadă Châteauneuf, în rechemarea cardinalului. Miniștrii se speriară de moarte ca nu cumva din obișnuință și necesitate, regina să nu și-l apropie pe Châteauneuf și asaltată, cum era, de Villeroi și de comandorul de Jars, să nu i se facă lehamite de sfaturile miniștrilor ; Châteauneuf, la rîndul lui, văzu că nădejtile cu care se legănase în legătură cu regina, n-aveau nici un temei, pentru că ea rămăsese în legături foarte strînse cu Mazarin și cu toți cei care-i erau atașați acestuia. Monsieur deveni în scurtă vreme mult mai puțin sensibil la plăcerile libertății pe care i le prilejuia absența Curții, și mai mult sensibil la spaimile care-l apucară brusc, în urma unor zvonuri ce se răspîndiseră despre niște negocieri secrete, care, din pricina depărtării, i se păreau și mai primejdioase. Domnul de Vieuville, care se temea mai mult ca oricine de întoarcerea lui Mazarin, mi-a spus la cincisprezece zile după plecarea regelui, că fusesem cu toții trași pe sfoară pentru că nu ne-am opus la acea plecare... Greșeala noastră a fost cu atît mai mare

cu cît prevăzusem inconvenientele acelei plecări care erau într-adevăr nu numai vădite ci chiar palpabile, și că luasem în mod imprudent hotărîrea de a le accepta pe cele mai mari pentru a le evita pe cele mai mici. Căci pericolul ar fi fost fără comparație, mult mai mic pentru noi, dacă-l lăsăm pe Condé să răsufle și să se întărească în Guienne, decît s-o lăsăm pe regină să plece, ca să-și poată rechema favoritul. Această greșală face parte dintre cele care m-au obligat să vă spun, mi se pare, de cîteva ori, că sursa cea mai des întîlnită în eșecurile oamenilor constă în faptul că se preocupă prea mult de prezent și nu se preocupă îndeustul de viitor. N-am avut nevoie de prea multă vreme ca să ne dăm seama și să simțim că greșelile capitale ce se săvîrșesc în partidele opuse autorității regale le descumpănesc atît de deplin încît impun, celor care le conduc, necesitatea de a adopta o conduită pe care s-o poată urma. Să mă explic.

Monsieur, oferindu-i reginei libertatea de a-l rechema pe cardinal, nu mai putea lua decît trei hotărîri, dintre care una, să consimtă la reîntoarcerea acestuia, alta, să se opună, de acord cu Condé, și a treia, să creeze un al treilea partid în Stat. Prima hotărîre era rușinoasă, după angajamentele publice pe care și le luase. A doua era prea puțin sigură, din pricina negocierilor continue pe care subdiviziunile din partidul Prințului le duceau zilnic. A treia era periculoasă pentru Stat și impracticabilă chiar pentru partidul lui Monsieur pentru că era ceva ce-l depășea.

Domnul de Châteauneuf aflîndu-se, împreună cu Curtea, afară din Paris, nu putea decît sau s-o lingusească pe regină insuflîndu-i speranța reînstalării cardinalului sau să se opună la această reînstalare prin niște piedici pe care le putea pune la cale, în cabinet. Prima posibilitate era ruinătoare pentru că starea în care se aflau treburile țării făcea ca aceste nădejdi să nu fie prea apropiate și deci să devină iluzorii. Cealaltă era himerică avînd în

vedere firea și încăpăținarea reginei. Ce conduită puteam eu să adopt, care să fi fost și judicioasă și înțeleaptă ? Trebuia sau s-o slujesc pe regină, conform dorinței sale, urmărind reîntoarcerea cardinalului, sau să mă opun, împreună cu Monsieur, sau să mă pun bine cu amândoi. În plus, trebuia sau să mă împac cu Prințul, sau să rămîn certat cu el. Și ce siguranță puteam avea luînd aceste hotărîri ? Declarîndu-mă de partea reginei, aș fi fost, în mod fatal, pierdut și față de Parlament, și față de popor, și față de Monsieur : și n-aș fi avut altă garanție decît buna-credință a lui Mazarin. Declarîndu-mă de partea lui Monsieur, mi-aș fi atras, după un sfert de ceas — conform tuturor regulilor din lume — revocarea numirii mele din cardinalat. Pe de altă parte, puteam eu rămîne certat cu Prințul într-o vreme în care Monsieur, se pregătea să declare război regelui, alături de el ? Puteam să mă împac cu Prințul într-un moment în care regina îmi declarase că nu mă va numi cardinal decît dacă-mi dădeam cuvîntul că nu mă voi împăca ? Șederea regelui la Paris ar fi obligat-o pe regină la niște menajamente care ar fi înlăturat multe din aceste inconveniente și care ar fi îndulcit altele. Noi, în loc să-i punem în cale piedicile aproape de neobservat pe care le aveam la îndemînă, am lăsat-o să plece. Ni s-a întîmplat ceea ce se întîmplă întotdeauna celor care scapă din mină unele momente capitale și decisive în afaceri... Am să vă explic acest lucru și am să-l aplic la amănuntul despre care e vorba, după ce-am să vă vorbesc de cîteva fapte destul de curioase și demne de remarcat în acea vreme.

Regina, care tot timpul nu se gîdea la altceva decît la reîntoarcerea cardinalului, începu a nu se mai înfrîna în legătură cu această reîntoarcere, de îndată ce se simți în libertate ; de îndată ce Curtea sosi la Poitiers, Château-neuf și Villeroi văzură că speranțele pe care și le făcuseră nu erau cîtuși de puțin întemeiate. Succesul pe care contele de Harcourt îl avusese în Guienne, purtarea Parla-

mentului din Paris, care nu-l voia pe cardinal, dar care interzicea, sub pedeapsa cu moartea, recrutările ce le făcea Prințul, pentru a i se opune — la înapoierea sa — dezbinarea fâțișă din casa de Orléans, dintre slujitorii Prințului și prietenii mei, dădeau curaj celor care-l susțineau pe cardinal în fața reginei și, slavă Domnului, aceștia din urmă erau destul de numeroși. Hocquincourt, care făcu o călătorie secretă la Brusle, îi puse la dispoziție cardinalului o armată de opt mii de oameni, gata să-l ia de la frontieră și să-l ducă în triumf pînă la Poitiers. Știu de la un om care a fost de față la această discuție că nimic nu l-a impresionat mai puternic pe Mazarin decît gîndul de a vedea o armată purtînd eșarfe cu culoarea sa (căci Hocquincourt și adoptase, în numele său, culoarea verde), iar această slăbiciune fu remarcată de toată lumea. Regina nu părăsi calea negocierii nici chiar în momentul în care plănuia s-o apuce pe cea a armelor.

Gourville se ducea și venea la și de la domnul Prinț, Bartet veni la Paris ca să-i cîștige de partea sa pe Bouillon, pe Turenne și pe mine. Această scenă e destul de curioasă ca să merite să stărui mai mult asupra ei.

V-am mai spus că domnii de Bouillon și de Turenne se despărțiseră de Condé și trăiau și unul și celălalt foarte retrași, la Paris ; cu excepția cîtorva prieteni apropiați, nu-i vedeau decît puțini oameni. Printre ei mă afluam și eu și, cum le cunoșteam mai bine ca oricine meritul și importanța, m-am străduit, pe de o parte, să-l fac pe Monsieur să le cunoască și să reflecteze asupra lor, iar pe de alta, să-i oblig pe cei doi frați să treacă de partea lui. Dar aversiunea înnăscută pe care-o avea Monsieur față de cel mai mare — fără să știe prea bine de ce — îl împiedică să facă ceea ce-ar fi fost de datoria lui, în această întîlnire ; iar disprețul pe care-l avea cel mic față de Monsieur — știind foarte bine de ce — nu duse la reușita negocierilor mele. Bartet, picînd la Paris în această conjunctură, încercă și el o negociere cu domnul

de Bouillon și cu mine, prin intermediul doamnei palatine, care era prietena noastră comună și căreia Bartet primise ordin să i se adreseze direct. Ne pofti la ea acasă, între douăsprezece și unu noaptea, și ni-l prezentă pe Bartet care, după un torent de expresii gascone, ne spuse că regina, hotărîtă să-l recheme pe domnul cardinal Mazarin, nu voise să-și pună în practică hotărîrea pînă nu află și părerea noastră etc. Domnul de Bouillon, care îmi jură — după un ceas — de față cu doamna palatină, că pînă atunci nu mai primise nici o propunere din partea Curții, mi se păru stingherit ; dar ieși din încurcătură în felul său, adică vorbind mult fără să spună nimic. Domnul de Turenne, care era mai laconic și mult mai franc, se întoarse spre mine și zise :

— Cred că Bartet o să-i tragă de limbă pe ascuns pe toți cei cu mantii negre¹ pe care-i va întilni pe stradă ca să le ceară părerea în legătură cu întoarcerea cardinalului. Căci nu văd ce motiv ar avea să ne întrebe, pe fratele meu și pe mine, mai mult decît pe toți cei care au trecut azi pe Pont-Neuf !

— Și cu atît mai puțin pe mine, i-am răspuns ; căci azi au trecut pe Pont-Neuf niște oameni care ar putea într-adevăr să-și spună părerea în această materie, iar regina știe bine că n-aș putea niciodată accepta așa ceva !

Bartet mi-o întoarse repede și fără să șovăie :

— Și ce se va întîmpla, domnule, cu pălăria dumneavoastră de cardinal ?

— Ce va vrea Domnul, i-am răspuns.

— Dar ce i-ați putea da reginei în schimbul acestei pălării ? adăugă el.

— Ceea ce i-am mai spus de sute și sute de ori. Nu mă voi împăca cu domnul Prinț, dacă nu mi se va revoca numirea. Dacă însă va mai continua să mă tot amenințe

¹ Purtau mantii negre magistrații și burghezii de seamă.

cù acest lucru, mă voi împăca chiar mâine și-mi voi pune eșarfa izabelă ¹ !

Discuția se încinse, dar am ieșit totuși cu obraz curat din ea, domnul de Bouillon remarcînd, ca și mine, că Bartet primise poruncă să se mulțumească cu ceea ce-i spusese de mii de ori reginei în 'legătură cu acest lucru, în cazul în care nu putea smulge mai mult.

În ceea ce-i privește pe domnii de Bouillon și de Turenne, flecăreala fu mult mai lungă ; spun flecăreală, pentru că n-a existat nimic mai ridicol decît să vezi un amărit de basc ², om de nimic, străduindu-se să convingă doi din cei mai de seamă oameni ai lumii, să facă cea mai mare dintre greșeli, și anume, să se declare de partea Curții, înainte de a fi luat în acest sens vreo măsură. La început nu-l prea ascultară. Dar în curînd începură a fi mai atenți la ce li se spunea. Căci domnului de Turenne i se făgădui conducerea armatei, iar domnului de Bouillon o despăgubire imensă ³ în locul Sedanului. Avură bună-voință să-mi spună că fuseseră de acord cu împăcarea, deși eu fusesem de părere contrarie, și viitorul a adeverit că această încredere în Curte i-a costat libertatea.

Monsieur, care fu înștiințat că cei doi îl vor sluji de-acum încolo pe rege și că trebuiau să plece din Paris în cutare zi și la cutare oră, îmi spuse — după ce mi-am luat rămas bun de la ei — că ar trebui arestați și că-i va porunci vicontelui d'Hostel, căpitanul gărzilor sale, să facă acest lucru. Vă rog să judecați și domnia voastră în ce încurcătură m-am aflat, gîndindu-mă, pe de o parte, că toți aveau să creadă că trădasem secretul prietenilor mei, iar pe de alta, la mijlocul pe care să-l folosesc pentru

¹ Eșarfa izabelă (adică de culoarea cafelei cu lapte) distingea trupele lui Condé, cea albă era a trupelor regale, iar cea verde, a trupelor lui Mazarin.

² E vorba de Bartet.

³ I s-au oferit ducatele d'Albret și de Château-Thierry, comitatele d'Auvergne și d'Evreux.

a-l împiedica pe Monsieur să execute ceea ce hotărîse. Soarta mi-a favorizat intențiile. Vicontele d'Hostel, pe care l-au căutat, n-a fost de găsit. Monsieur se amuza cu o medalie pe care i-o adusese Bruneau, așa c-am avut vreme să-l anunț pe domnul de Turenne — prin Varennes, care mi-a căzut chiar atunci, ca prin minune, în mînă — să se salveze fără să mai piardă nici o clipă. Din pricina a două sau trei ceasuri de întârziere, vicontele d'Hostel n-a mai putut pune mîna pe cei doi frați ; supărarea lui Monsieur n-a durat prea mult. După cinci ori șase zile, găsindu-l în dispoziție bună, i-am spus chiar eu ce se întîmplase. Nu m-a ținut de rău...

Ați văzut în mai multe locuri ale acestei istorisiri că amicitia pe care se lăuda că mi-o purta la Rochefoucauld, nu se adevărase cîtuși de puțin. Iată încă o dovadă pe care am primit-o în acest sens și care merită să nu fie trecută cu vederea. Domnul Talon¹ — care este în prezent secretar al cabinetului — și care pe vremea aceea era atașat cardinalului, intră într-o zi în camera mea pe cînd mai eram încă în pat; după ce mă salută și se prezintă (căci nu-l cunoșteam decît după chip) îmi spuse că deși nu era de partea mea, nu se putea abține să nu mă înștiințeze de primejdia în care mă aflam ; că groaza pe care o avea pentru faptele rele și respectul pe care-l avea față de persoana mea îl obliga să-mi spună, că Gourville și la Roche-Cochon, servitori ai lui la Rochefoucauld și maiorul de Damvilliers, încercaseră să mă asasineze în ajun, pe cheiul aflat peste drum de Petit-Bourbon². I-am mulțumit, după cum vă puteți închipui, domnului Talon, căruia îi voi păstra, pînă la ultima suflare, o vie recunoștință ; dar obișnuința de a primi mereu astfel de înștiințări, mă făcu să nu mă gîndesc prea mult la sfatul atît de uman al unui

¹ E vorba de *Claude Talon*, intendentul locurilor întărite de la graniță.

² În locul său se află astăzi colonada Luvrului.

om cu atita merit și renume, așa că m-am dus a doua zi seara la doamna de Pommereux, singur în trăsură și fără altă (suită) decât cea a celor doi paji și a celor trei sau patru lachei.

Domnul Talon veni din nou la mine, a doua zi dimineată, și după ce-și arată mirarea față de puțină atenție pe care-o dădusem primului său sfat, adăugă că acei domni eșuaseră din nou, în ajun, din pricina unui sfert de ceas pierdut lângă Blancs-Manteaux ¹, pe la ora nouă seara, care fusese exact ora la care ieșisem de la doamna de Pommereux. Acest al doilea sfat, care mi s-a părut mai precis decât celălalt, mă smulse din amorteală. Am devenit mai prudent ; am ieșit din casă fără să mă mai aflu în situația de a fi surprins. M-am informat, chiar prin domnul Talon, despre toate amănuntele ; am pus să fie arestat și interogată la Roche-Cochon, care a mărturisit în fața șefului poliției penale că la Rochefoucauld îi poruncise să mă răpească ² și să mă ducă la Damvilliers ; că luase cu sine, în acest scop, șaizeci de oameni aleși din garnizoana din acel loc ; că-i vîrîse în Paris, separat ; că el și Gourville, observînd că mă întorceam în fiecare seară de la palatul Chevreuse, între douăsprezece și unu noaptea, însoțit doar de zece-foispre-

¹ Biserică și mănăstire pe strada cu același nume.

² După unii memorialiști, era vorba nu de a-l asasina pe Retz ci de a-l răpi, la Rochefoucauld spune în *Memoriile sale* că „Domnul Prinț hotărîse să-l răpească din Paris și să-l ducă într-unul din locurile sale întărite“. Despre răpirea cardinalului vorbește și Loret în revista *Muza istorică*, I, p. 180 :

*Cinci ori șase inși isteți
Care-acum sînt la popreală,
Vrură, fără socoteală,
Printr-o faptă „vitejească“,
Pe prelat să mi-l răpească.
Fapta-i cam cutezătoare.
Dacă nu uluitoare,
Însă demnă de-un timp josnic
Unde totul e pidosnic... (n.ed.fr.).*

zece gentilomi, în două trăsură, își postaseră oamenii sub bolta arcadei aflată peste drum de Petit-Bourbon, că atunci cînd văzuseră, în cutare zi, că n-o mai apucasem pe acel chei, se duseseră să mă aștepte a doua zi lîngă Blancs-Manteaux, unde din nou dădură greș pentru că cel care păzea poarta locuinței doamnei de Pommereux, ca să observe cînd aveam să ies, se dusese să tragă o dușcă într-o crîșmă de alături. Iată depoziția lui Roche-Cochon pe care șeful poliției i-o arată, în original, lui Monsieur, de față cu mine. Vă rog să credeți că, după o asemenea mărturisire nu mi-ar fi fost greu să cer să fie tras pe roată, căci dacă ar fi fost supus torturii poate că ar mai fi spus și altceva în afară de planul de răpire. Dar contele de Pas, fratele domnului de la Feuquières și al celui care poartă astăzi același nume, față de care eram foarte îndatorat, a venit să mă conjure să-i cruț viața; i-am cruțat-o și l-am obligat pe Monsieur să poruncească șefului poliției să înceteze urmărirea. Adevărul este că voiam să-mi arăt recunoștința față de contele de Pas¹, care mă îndatorase simțitor cu două sau trei luni mai înainte, trimițîndu-mi, pe gratis, toate vitele rechiziționate în douăzeci și patru de ore și fiindcă mă temeam că dacă lucrurile vor merge mai departe și dacă va ieși la iveală adevărul asupra asasinatului, care și așa era destul de clar, n-aveam să-l mai pot smulge din mîinile Parlamentului pe nenorocitul gentilom. Am făcut să înceteze urmărirea prin insistențele depuse pe lîngă șeful poliției și l-am rugat pe Monsieur să poruncească transferul, la Bastilia, al prizonierului căruia n-a vrut totuși să-i redea deocamdată libertatea, deși l-am presat să facă acest lucru. Și-a redat-o el însuși după cinci sau șase luni, fugind din Bastilia, unde într-adevăr era păzit ca vai de lume. Un gentilom de-al meu — numit Malcler — luîndu-l cu el pe la Forêt, locotenent al Jandarmeriei, îl

¹ *Charles de Manassés, conte de Pas* (1620—1653), aghiotant în armata regelui.

arestă pe Gourville la Mont-Léri, de unde se pregătea să se ducă la Curte, unde domnul de la Rochefoucauld ducea tot timpul negocieri secrete ; adevărul ieși, cu acest prilej, la iveală, căci Gourville se găsea doar de trei sau patru ceasuri în mâinile arcașilor cînd sosi un ordin, de la primul președinte, să fie eliberat.

Trebuie să mărturisesc că numai un miracol m-a salvat din acea afacere. În ziua cînd le-am scăpat ucigașilor, pe chei, m-am dus la Caumartin și i-am spus că eram atît de sătul să merg tot timpul pe stradă cu două sau trei trăsurile pline cu gentilomi și cu mușchetari încît îl rugam să mă ia în trăsura lui și să mă conducă, fără slujitori în livrele, la palatul Chevreuse unde voiam să mă duc devreme, deși îmi propusesem să iau acolo masa de seară. Domnul de Caumartin acceptă cu greu, din pricina pericolului la care era expus tot timpul ; și nu consimți să mă ia cu el decît după ce mi-am dat cuvîntul că nu va trebui să mă ia și la întoarcere și că oamenii mei vor veni să mă ia, seara, de la palatul Chevreuse, conform obiceiului. M-am așezat deci în fundul trăsurii sale, cu perdelele pe jumătate trase și-mi amintesc că văzînd pe chei niște oameni cu pelerine scurte din piele de bivol, Caumartin mi-a spus :

— Iată, poate că asta ți s-a pregătit duminică !

N-am dat atenție spuselor lui. Am petrecut toată seara la palatul Chevreuse ; și, ca un făcut, cînd am plecat, n-am aflat alături de mine decît nouă gentilomi, exact numărul potrivit ca să fiu asasinat în toată voia. Doamna de Rhodes, care avea în seara aceea o trăsură de doliu nouă-nouță, văzînd că ploua, mă rugă s-o iau în trăsura mea, că a ei s-ar fi murdărit. M-am împotrivit, bombănind-o pentru „delicatețea“ ei. Domnișoara de Chevreuse alergă pînă pe trepte după mine ca să mă oblige s-o iau, și iată ce mi-a salvat viața, căci ca să ajung la palatul Brissac unde locuia doamna de Rhodes a trebuit să trec pe strada Saint-Honoré, așa că am evitat cheiul unde eram așteptat. Adăugați această întîmplare la cea de lîngă

Blancs-Manteaux și la o generozitate atât de deosebită ca cea a domnului Talon, care, deși cu niște opinii cu totul, deosebite de ale mele, avu probitatea de a-mi aduce la cunoștință complotul : adăugați, zic, la cele două circumstanțe, cea pe care v-am povestit-o, cu doamna de Rhodes, și veți recunoaște că oamenii nu-s stăpîni pe viața oamenilor. Revin la ceea ce v-am făgăduit privind urmările pe care le-a avut călătoria regelui [...].

După ce am văzut, cîntărit și apreciat consecința lucrului de care e vorba, m-am gîndit în sinea mea, la mijloacele de a-l drege ; și după ce-am făcut tot soiul de reflecții, pe care le-ați văzut răspîndite în paginile precedente, privind starea lucrurilor, n-am găsit decît două ieșiri, dintre care una, cea despre care v-am vorbit mai înainte — pe gustul și în spiritul lui Monsieur și pe care acesta o propusese încă de la început. Pentru mine ea era bună pentru că Monsieur nedeclarîndu-se de partea Prințului și purtînd negocieri cu Curtea, mă făcea să cîștig timp ca să aștept sosirea pălăriei de cardinal. Dar această hotărîre nu mi se părea cinstită, cu atât mai mult cu cît ar fi devenit necesară pentru că nu se putea, avînd în vedere avantajul pe care l-ar fi oferit poate — prin rezultatul ei — cardinalului, să nu devină foarte suspectă celor ce apărau interesele a ceea ce numeau ei, publicul. Or, eu nu voiam pentru nimic în lume să pierd acest public. Această considerație, adăugată celor pe care le-ați văzut mai înainte, făcea să nu fiu mulțumit de o conduită a cărei aparență nu era bună și al cărei succes era dealtminteri foarte nesigur.

Cealaltă ieșire din impas pe care am imaginat-o, era mai mare, mai nobilă, mai elevată ; așa că m-am hotărît pentru ea, fără să șovăi. Ea consta în a face în așa fel încît Monsieur să alcătuiască, în mod public, un al treilea partid, separat de cel al lui Condé și format din orașul Paris și din majoritatea orașelor mari ale regatului, care erau mai înclinate către această mișcare, și unde eu aveam legături bune. Conte de Fuensaldagne, care credea că numai

neîncrederea prilejuită de reaua voință a Prințului împotriva mea mă făcuse să fiu în relații bune cu Curtea, mi-l trimisese pe dom Antonio de la Crusca pentru a-mi face unele propuneri, care de fapt mi-au inspirat planul despre care v-am vorbit ; căci el se oferise să încheiem un tratat secret prin care să mă ajute cu bani, dar care să nu mă oblige la nimic de unde s-ar fi putut deduce că aş avea legături cu Spania. Ideea ce mi-a venit, prilejuită de acest lucru și de alte întâmplări care-și dădură concursul în acea vreme, a fost să-i propun lui Monsieur să declare în mod public, în Parlament, cum că văzînd că regina era hotărîtă să-l repună pe Mazarin în funcția de prim-ministru, se hotărîse și el, la rîndu-i, să se opună pe toate căile ce i le îngăduiau originea lui ilustră și angajamentele publice ce și le luase ; că nu va da dovadă nici de prudență, nici de măreție dacă se va mulțumi doar cu niște discursuri ale Parlamentului, pe care la început regina le va ocoli, iar la sfîrșit, le va disprețui, în vreme ce cardinalul își strîngea trupe ca să intre în Franța și ca să pună stăpînire pe persoana regelui, așa cum pusese și pe spiritul reginei ; că, în calitate de unchi al regelui, se credea obligat să spună Companiei că era drept să i se alătore într-o ocazie în care nu era vorba decît de păstrarea hotărîrilor și declarațiilor ei, care, la drept vorbind, se datorau insistențelor lui ; că ar fi un lucru înțelept din partea Companiei, pentru că știa foarte bine că tot orașul conspira împreună cu el la un plan atît de necesar pentru binele Statului ; că nu voise să se explice atît de deschis față de

- Companie înainte de a fi în situația să se poată asigura de succes prin rînduiala pe care o făcuse în afacerile publice ; că avea atîția bani încît putea fi sigur de cutare și cutare orașe etc. ; dar, peste toate acestea, ceea ce trebuia să miște cel mai mult Compania și s-o facă să îmbrățișeze chiar cu bucurie necesitatea de a acționa alături de el, spre binele Statului, era angajamentul public pe care și-l lua, față de ea, începînd din acel moment, să nu aibă niciodată

nici o legătură cu dușmanii Statului și să nu-și plece niciodată urechea, nici direct, nici indirect, la vreo negociere care să nu fie propusă în plin Parlament, în fața adunării Camerelor ; că, în concluzie, dezavua tot ceea ce făcuse și tot ceea ce făcea domnul Prinț cu spaniolii ; că din acest motiv, cît și din pricina negocierilor, frecvente și suspecte, ale tuturor celor din partidul Prințului, el nu mai voia să i se facă nici un fel de comunicare, decît cele potrivite unui prinț de rangul său. Iată ce i-am spus lui Monsieur, propuneri pe care le-am sprijinit cu toate rațiunile menite să-l facă să vadă posibilitatea practică a acestui plan, de care sînt încă și astăzi foarte convins. Am exagerat toate inconvenientele unei conduite contrare și i-am prezis ce va face după aceea Parlamentul care, în clipa în care, el, Monsieur, va da niște hotărîri împotriva cardinalului, îi va declara criminali de les-majestate pe toți cei ce se vor opune la reîntoarcerea lui.

Monsieur rămase ferm în hotărîrea lui, fie că se temea, după cum spunea, de uniunea marilor orașe, care putea într-adevăr să devină periculoasă pentru Stat, fie că se temea ca nu cumva prințul de Condé să se împace cu Curtea, în dauna lui — motive la care totuși am găsit mai multe soluții — fie, și acesta este de fapt adevărul, că sarcina i se părea prea grea pentru el. Ceea ce m-a făcut să mă înfurii, dacă citez s-o spun, atît împotriva predispoziției cît și a planurilor mele, a fost încurcătura în care aveam să ne aflăm, apucînd pe celălalt drum, și ridicolul unei conduite care ne obliga să luptăm în felul vechilor andabați ¹.

Ultima discuție pe care am avut-o cu Monsieur, privitoare la acest amănunt, pe una din marile alei din Tuileries, fu destul de curioasă, iar prin ceea ce avea să se întîmple aproape profetică. I-am spus :

¹ Adică pe pipăite, aidoma vechilor gladiatori, numiți andabați, care se luptau călare, cu ochii legați.

— Ce veți deveni, Monsieur, cînd domnul Prinț se va împăca cu Curtea sau va fi nevoit să plece în Spania ? Cînd Parlamentul va da hotărîri în favoarea cardinalului și-i va declara criminali pe toți cei ce se vor opune la reîntoarcerea lui ? Cînd nu veți mai putea fi, cu cinste și în siguranță, nici mazarinist, nici frondeur ?

La care Monsieur îmi răspunse :

— Eu voi fi fiul Franței, iar dumneata vei deveni cardinal și vei rămîne coadjutor.

Cuprins de un soi de presimțire, i-am răspuns fără să șovăi :

— Domnia voastră veți fi fiul Franței la Blois, iar eu voi fi cardinal în închisoarea din Vincennes ¹.

Dar orice i-aș fi spus eu, Monsieur tot n-ar fi fost tulburat ; se mulțumi cu hotărîrea sa de „a rătăci orbește prin hățiș“, de pe o zi pe alta. Așa a categorisit Patru ² maniera noastră de a acționa...

Parlamentul deschizîndu-se în ziua de Sfîntul Martin a anului 1651, îi trimise în deputăție pe domnii de Doujat și Baron la domnul duce de Orléans, care se afla la Limours, pentru a-l ruga să vină să-și ocupe locul, avînd în vedere că era vorba de o declarație pe care regele o trimisese Parchetului, încă din 8 ale lunii octombrie, prin care îl declarase pe domnul prinț de Condé criminal de lesmajestate.

Monsieur veni, în 20 noiembrie, la palatul Parlamentului ; domnul prim-președinte exagerînd, chiar cu emfază, tot ceea ce se petrecuse în Guienne, încheie arătînd necesitatea de a proceda la înregistrarea declarației pentru a se supune dorinței îndreptățite a regelui ; așa s-a exprimat. Monsieur — care, așa cum ați văzut mai înainte, și luase o hotărîre — răspunse primului președinte că asta nu era o

¹ Intr-adevăr, în anul următor, ducele de Orléans a fost exilat la Blois, iar Retz închis la Vincennes.

² Olivier Patru (1604—1681), avocat în Parlament și membru al Academiei franceze.

treabă în care să te grăbești ; că trebuia timp pentru a acționa în vederea împăcării ; că el se va strădui din toate puterile în vederea acestui scop ; că Danville era pe drum, ca să-i aducă vești de la Curte ; era ciudat că se grăbeau atîta cu o declarație împotriva unui prinț de sînge și că nu se gîndeau cîtuși de puțin la pregătirile pe care le făcea cardinalul ca să intre cu armată în regat.

V-aș plictisi în mod inutil dacă aș insista asupra amănuntelor petrecute în adunările Camerelor care începură, după cum v-am mai spus, în 20 noiembrie, pentru că în cele din 23, 24 și 28 ale lunii și din 1 și 2 decembrie, nu s-a făcut altceva — ca să vorbim cinstit — decît să se repete întruna necesitatea de a înregistra declarația cu care domnul prim-președinte ne tot presa în numele regelui, iar Monsieur să invoce diferite motive pentru a obliga Compania să amîne înregistrarea. Cînd zicea că așteaptă întoarcerea unui gentilom pe care-l trimisese la Curte pentru a negocia ; cînd asigura Parlamentul că Danville trebuia să sosească de la Curte, peste puțin timp, cu porunca de demolire a lucrurilor ; cînd isca incidente în privința formei ce trebuia păstrată cînd era vorba de a condamna un prinț de sînge ; cînd susținea că, de fapt, lucrul cel mai important era de a se gîndi ce măsuri să se ia împotriva înapoierii cardinalului ; cînd înfățișa niște scrisori ale Prințului adresate regelui și chiar și Parlamentului prin care Condé cerea să se justifice. Cînd văzu că Parlamentul nici nu vru să audă de citirea acestor scrisori, pentru că ele veneau din partea unui prinț ce ridicase armele împotriva regelui său, și că acest refuz încuraja grosul Companiei să ceară înregistrarea declarației, părăsi partida și-l trimise în locul lui, la Parlament, pe domnul de Choisy, în 4 decembrie, ca s-o roage să nu-l aștepte la deliberarea privitor la declarație, fiindcă hotărîse să nu asiste la ea. Propunerea fu pusă la vot ; și, cu o sută douăzeci de voturi pentru, după care urmară trei sau patru păreri diferite, mai mult asupra formei

decît a conţinutului, hotărîră ca declaraţia să fie citită, publicată şi înregistrată la grefă pentru a fi executată în formă legală.

Ceea ce l-a consternat pe Monsieur a fost faptul că Croissi propunînd, la sfîrşitul adunării, să se fixeze o zi pentru deliberarea în legătură cu reîntoarcerea lui Mazarin, de care nimeni nu se mai îndoia, aproape că nici n-a fost ascultat. Monsieur îmi vorbi seara despre acest lucru şi-mi spuse că era hotărît să impulsioneze poporul ca să trezească Parlamentul ; la care eu i-am răspuns :

— Parlamentul, Monsieur, nu se va trezi la nişte vorbe spuse împotriva cardinalului ; ci se va lăsa şi mai mult pe tînjală. Aveţi vă rog, în vedere, am adăugat, că atunci cînd a vorbit domnul de Croissi sunase de amiază şi că toată lumea voia să se ducă la masă.

Monsieur luă drept glumă ceea ce gîndeam şi-i spuneam în mod serios şi-i porunci lui Ornan, care avea în sarcină garderoba sa, să îşte un soi de răzmeriţă cu ajutorul lui Maillart, despre care v-am mai vorbit în cel de al doilea volum al acestei lucrări. Acest ticălos, ca să-şi acopere mai bine jocul, aduse douăzeci sau treizeci de scandalagii la Monsieur. De acolo, aceştia se duseră la domnul prim-preşedinte, care le deschise uşa şi-i ameninţă, cu curajul lui obişnuit, că va porunci să-i spînzure ¹.

În 7, se dădu în plină adunare a Camerelor, o hotărîre care să împiedice pe viitor astfel de insolente ; în 9, se deliberă în legătură cu zvonurile ce circulau despre apropiata reîntoarcere a domnului cardinal. Monsieur, spu-

¹ Faptul s-a petrecut în 6 decembrie 1651. Dar nu-i sigur că cele relatate de Retz ar fi exacte. Într-o scrisoare trimisă abatelui Charrier imediat după acest incident (8 decembrie) Retz nu spune că răzmeriţa s-ar fi datorat instigării ducelui de Orléans şi că ar fi fost dirijată de Maillart, şi nici că primul preşedinte i-ar fi ameninţat pe vinovaţi cu spînzurătoarea, ci că instigatorul ar fi fost ducele de Beaufort, executorul — l'Agneau, şi că răzvrătiţii ar fi fost „respinşi de doi lachei ai domnului de Saint-Croix“ (n.ed.fr.).

nind că din păcate aceste zvonuri erau adevărate, primul președinte încercă să le eludeze, prin propunerea pe care o făcu de a-i chema pe avocații generali și de a li se citi informațiile care — ca urmare a hotărîrilor precedente — fuseseră strînse împotriva cardinalului. Domnul Talon arătă că nu era cîtuși de puțin vorba despre niște informații ; că Mazarin fiind condamnat printr-o declarație a regelui, nu mai era nevoie să se caute și alte probe ; și că dacă era vorba să ne informăm despre ceva, apoi ar fi trebuit să ne informăm în legătură cu contravențiile la acea declarație. Încheie, cerînd să se trimită o deputație la majestatea sa pentru a-l informa despre zvonurile ce circulau în legătură cu acea reîntoarcere și pentru a-l ruga să confirme cuvîntul regal pe care și-l dăduse, în legătură cu acest lucru, față de toți supușii săi. Adăugă, de asemenea, să li se interzică tuturor guvernatorilor din provincii și din orașe să-i dea voie cardinalului să treacă și că toate Parlamentele să fie înștiințate de această hotărîre și îndemnate să dea și ele una la fel. După aceste concluzii, începură discuțiile ; deliberarea neputînd fi încheiată și Monsieur simțindu-se foarte rău duminică seara, adunarea fu amînată pe miercuri 13. Ea adoptă, aproape în unanimitate, o hotărîre în care se arăta — în afară de ceea ce v-am spus mai înainte, că regele să fie respectuos rugat să-l informeze pe Papă și pe ceilalți prinți străini despre motivele ce-l obligaseră să-l îndeparteze pe cardinal de lîngă persoana sa și din consiliile sale.

În acea zi avu loc o întîmplare care vă va face să vă dați seama că nu prevăzusem eu, fără motiv, dificultatea rolului pe care-l aveam de jucat în conduita pe care ne hotărîsem s-o adoptăm. Machaut Fleuri, slujitor înflăcărat al domnului Prinț, spunînd că tulburarea din țară nu era pricinuită decît de niște oameni care voiau cu orice preț pălăria de cardinal, l-am întrerupt ca să-i răspund că eram atît de obișnuit s-o văd în casa mea, încît culoarea

acesteia nu mă năucise chiar atît de tare ca să făptuiesc din pricina ei tot răul de care mă acuza.

Un altul, ridicîndu-se şi spunînd că ar trebui să se procedeze şi cu Mazarin aşa cum se procedase odinioară cu amiralul de Coligni, adică să se pună preţ pe capul lui, m-am ridicat, atît eu, cît şi toţi ceilalţi consilieri clerici, pentru că ecleziaştilor le este interzis prin canoane să asiste la deliberările în care e vorba de o condamnare la moarte.

În 18, domnii de la Anchete trimiseră deputaţi la Marea Cameră pentru a cere adunării Camerelor să analizeze o scrisoare pe care Mazarin i-o scrisese lui Elbeuf şi-n care-i cerea părerea în legătură cu reîntoarcerea sa în Franţa. Domnul prim-preşedinte nu negă existenţa scrisorii spunînd că chiar Elbeuf i-o trimisese ; că trimisese un curier la rege ca să-l anunţe despre această scrisoare şi să-i arate consecinţele ; că aştepta răspunsul trimisului său, după care făgăduia să adune Compania, dacă majestatea sa nu va binevoi să-i dea satisfacţie. Anchetele nu se mulţumiră cu aceste cuvinte ale primului preşedinte ; aşa că a doua zi, în 19, îşi trimiseră deputaţii la Marea Cameră, iar aceasta fu obligată să se întrunească.

În 20, după ce l-au invitat pe domnul duce de Orléans, domnul prim-preşedinte spunînd Companiei că motivul adunării era scrisoarea despre care am vorbit mai sus, precum şi o călătorie pe care domnul de Navailles o făcuse la domnul d'Elbeuf, fură chemaţi avocaţii generali care traseră concluzia, prin intermediul lui Talon, că conform unei anumite hotărîri din cutare zi şi an, deputaţii Parlamentului să se ducă imediat la rege ca să-l informeze ce se petrecea la frontieră ; că s-o roage pe majestatea sa să scrie electorului din Colonia să-l alunge pe cardinalul Mazarin de pe pămînturile şi din senioriile sale ; că domnul duce de Orléans să fie rugat să scrie regelui în numele său, în acelaşi scop, ca şi mareşalului de Hocquincourt, cît şi celorlalţi comandanţi de oşti ca să le dea de ştire despre

planul pe care și-l făcuse Mazarin de a pătrunde în Franța ; că să fie numiți câțiva consilieri de la Curte care să se ducă la frontieră și să întocmească procese-verbale despre ceea ce se va petrece acolo privitor la această reîntoarcere ; că să se interzică primarilor și consilierilor municipali din orașe să îngăduie să treacă sau să ofere loc de adunare vreunui din oștile menite să-l ajute pe cardinal, nici posibilitate de retragere a vreunui din rudele sau slujitorii săi ; că sieurul de Navailles să compare a doua zi în fața Parlamentului ca să dea socoteală de legăturile pe care le avea cu Mazarin și că să se afișeze o citație pentru ca lumea să fie informată de adevărul acelor legături. Iată, în mare, concluziile hotărîrii date.

Credeți, desigur, că Mazarin a fost doborît de Parlament văzînd că chiar avocații generali iscaseră și aprinseseră scînteile ce produsese o atît de puternică detunătură ? Nicidecum. Chiar în clipa în care era dată această hotărîre, cu o fierbințeală ce ajunsese pînă la furie, un consilier spunînd că soldații care se adunaseră la frontieră, în slujba lui Mazarin, își vor bate joc de toate interdicțiile Parlamentului, dacă nu erau contrasemnate de niște aprozi care să aibă muschete și sulite zdravene, acel consilier, zic, al cărui nume nu mi-l mai aduc aminte, dar care, după cum veți vedea, nu vorbea chiar aiurea, fu pus la locul lui de o sumedenie de glasuri ce se ridicară, ca și cum ar fi debitat cea mai mare obrăznicie din lume ; și toată Compania strigă, chiar cu vehemență, că lăsarea la vatră a ostașilor nu ținea decît de majestatea sa.

Vă rog să încercați să puneți de acord, dacă puteți, această dragoste față de autoritatea regelui cu hotărîrea dată chiar atunci tuturor orașelor care interzicea trecerea celui pe care această autoritate ținea morțiș să-l restabilească în funcție. Lucru uluitor e că ceea ce va părea un miracol pentru secolele ce vor veni, nu se simte în epoca respectivă și că pînă și cei pe care i-am văzut de atunci încoace, gîndindu-se la acest lucru, cum fac și eu

în momentul de față, ar fi putut jura în acele clipe despre care v-am vorbit, că nu exista nimic contradictoriu între restricția aceea și între hotărîre. Ceea ce-am văzut în decursul neînțelegerilor noastre mi-a lămurit în mai multe ocazii ceea ce nu putusem concepe mai înainte în Istorie. Căci găsești în ea niște fapte care se bat atît de tare cap în cap, încît sînt de necrezut ; dar experiența ne face să ne dăm seama că nu tot ceea ce e de necrezut, este și fals.

Veți vedea niște dovezi ale acestui adevăr în urmarea celor petrecute în Parlament, pe care o voi relua după ce voi vorbi despre unele circumstanțe privitoare la Curte. Exista în acea vreme, în cabinet, o controversă privind felul cum trebuia să se comporte Curtea față de Parlament, unii susținînd că trebuia să-l menajeze cu grijă, iar alții pretinzînd că trebuie să-l lase în voia soartei : acestea au fost cuvintele de care s-a slujit Brachet cînd i-a vorbit reginei. Ele îi fuseseră inspirate și dictate de Mainardeau-Champré, consilier în Marea Cameră și om cu bun-simț, care ceruse să i se spună reginei, din partea lui, că cel mai bun lucru pe care-l putea face era să lase, în Paris, lucrurile încurcate, fapt care duce întotdeauna la restabilirea autorității regale, atunci cînd neînțelegerile ating un anumit punct. Că, în acest scop, trebuia să-i poruncească domnului președinte să-și îndeplinească sarcina de cancelar, să-i cheme pe Vieuville, și pe toți cei ce aveau legătură cu finanțele, să întrunească Marele Consiliu etc.

Această părere se baza pe supărarea pe care se bănuia c-o va produce scandalul unei astfel de abandonări într-un oraș unde nu se putea tăgădui că pînă și instituțiile cele mai mărunte n-ar fi avut o legătură, ba chiar foarte strînsă, unele cu altele ; această părere, zic, a fost combătută, chiar cu destulă forță, de toți cei care se temeau ca dușmanii cardinalului să nu se slujească cu folos — împotriva intereselor sale — de slăbiciunea președintelui le Bailleul

care rămăsese, în absența primului președinte, în fruntea Parlamentului, ca și de noua nemulțumire pe care un asemenea scandal ar produce-o în sinul norodului. Cardinalul șovăi multă vreme între argumentele aduse în sprijinul și primei și celei de a doua propuneri, deși regina care era întotdeauna convinsă că propunerea cea mai dură era și cea mai bună, se declarase de la început pentru prima. Ceea ce a dus la o hotărîre — după cum mi-a spus mai târziu mareșalul de la Ferté — a fost convingerea domnului de Senneterre care-i scrisese vehement cardinalului și care chiar îl sperie cu unele expresii — mult prea tari — ale primului președinte, ce făceau adesea, adăugase Senneterre, mult mai mult rău, decît puteau face vreodată bine, intențiile sale.

Lucrul era cam prea cu moț ! În sfîrșit, primul președinte părăsi Parisul, din ordinul regelui, fără să-și mai ia nici măcar rămas bun de la Parlament, transmis după aceea Companiei de către Champlâtreux, cam împotriva dorinței acestuia. Domnul de Champlâtreux avu dreptate, pentru că ar fi însemnat să ispitească soarta prin răzmerița pe care ar fi putut s-o iște un asemenea spectacol.

Răvin la ceea ce s-a petrecut în Parlament.

În 29 decembrie, avocații generali intrară în Marea Cameră. Prezentară o scrisoare din partea regelui care cuprindea o somație către Companie de a amîna trimiterea deputaților ce fuseseră numiți prin hotărîrea din 13, și care trebuiau să vină la rege, pretextînd că el le explicase odinioară, mai mult decît suficient, intențiile sale. Domnul Talon adăugase că se vedea obligat, avînd în vedere slujba sa, să arate tulburarea pe care o astfel de deputație ar putea-o isca într-un timp atît de frămîntat.

— Vedeți, continuase el, întreg regatul se clatină ; și iată pe deasupra și o scrisoare a Parlamentului din Rouen care scrie că a dat o hotărîre împotriva cardinalului Mazarin, conform celei date de domniile voastre în 13.

Pe urmă luă cuvîntul domnul duce de Orléans. El spuse că Mazarin sosise în 25 la Sedan ; că mareșalii de Hocquincourt și de la Ferté se duseseră să i se alăture cu oaste pentru a-l conduce la Curte, și că venise vremea să ne opunem planurilor sale de care nimeni nu se mai putea îndoi. Nu vă pot spune revolta care i-a cuprins pe toți. Le fu greu pînă și să mai aștepte ca avocații generali să tragă concluziile ; aceștia hotărîră ca deputații să se ducă imediat la rege și să-i declare, începînd din clipa aceea, pe cardinal și pe cei ce țineau cu el, criminali de lesmajestate ; să poruncească tuturor orașelor să tabere asupra lor ; să se comunice primarilor și magistraților municipali să le interzică să treacă ; biblioteca lui Mazarin și toate mobilele să fie vîndute. În hotărîre se mai adăuga că aceste bunuri să fie vîndute cam cu o sută cincizeci de mii de livre care să fie dăruite celui ce-l va aduce pe cardinal, viu sau mort. La aceste cuvinte, toți ecleziaștii se ridicară pentru motivul pe care vi l-am arătat într-o ocazie asemănătoare.

Vă închipuiți, desigur, că nodul se strînsese rău de tot și veți fi și mai convinsă de acest lucru cînd vă voi spune că în 2 ianuarie 1652, s-a dat — în legătură cu concluziile avocaților generali și cu vestea că Mazarin și trecuse de Eprenai — s-a dat, zic, o a doua hotărîre prin care s-a poruncit, în plus, că toate celelalte Parlamente vor fi invitate să dea și ele cîte o hotărîre aidoma cele din 29 decembrie ; că, împreună cu cei patru consilieri care fuseseră numiți, vor mai fi trimiși doi, la rîuri¹, cu porunca de a înarma orașele, că oștile domnului duce de Orléans vor primi ordin să se opună marșului cardinalului și că odată cu acest ordin vor fi trimise și poruncile pentru hrănirea acelor oști. Nu-i așa că e limpede, după toate aceste lucruri, după concluziile trase și după hotărîrea luată, că Parlamentul voia război ? Nicidecum.

¹ E vorba de rîurile Marna, Aude și Yonne.

Un consilier, spunînd că primul pas, în privința hranei armatei, era să aibă bani și că deci să se ia o jumătate din dreptul anual¹, fu respins cu indignare și cu strigăte de protest ; și aceeași Companie care abia hotărîse ca oștile lui Monsieur să se opună oștilor regelui, trată propunerea de a pune mîna pe banii majestății sale cu aceeași religiozitate și cu același scrupul cu care ar fi tratat-o dacă în țară ar fi domnit cea mai deplină liniște. După ce ședința s-a terminat i-am spus lui Monsieur că vedea și el că nu-l mințisem cînd îi tot repetasem că nu se putea face război civil numai cu concluziile avocaților generali. Și-a dat și el seama de acest lucru, deși într-un alt mod.

A doua zi, 11 ianuarie ; după ce Parlamentul s-a adunat, marchizul de Sablonière, comandantul regimentului din Valois, a intrat în sală și i-a spus lui Monsieur că Coudrai-Geniers, care era unul dintre comisarii trimiși să înarmeze orașele, ar fi fost ucis, și că Bitaut, celălalt comisar, fusese luat prizonier de inamic ; tulburarea tuturor a fost atît de generală încît n-ar fi putut să fie mai mare nici dacă ar fi fost vorba de cel mai negru și mai mîrșav asasinat din lume, pus la cale și săvîrșit în plină pace. Îmi amintesc că Bachaumont, care stătea, în ziua aceea în spatele meu, îmi spuse la ureche, bătîndu-și joc de confrății săi :

— Sînt pe cale să mă bucur de o reputație nemaipomenită ; căci mă voi ridica și voi cere ca Hocquincourt, care a fost destul de obraznic ca să-i atace pe oamenii ce înarmau orașele împotriva lui, să fie sfișiat în bucăți !

Minia încercată de Parlament față de această prevariataune a lui Hocquincourt și împotriva căruia el a decre-

¹ Acest drept se numea „*la paulette*“, după numele secretarului regelui Henric al IV-lea, *Charles Paulet*, care-l instaurase. El reprezenta a 60-a parte din veniturile funcției. Plata sa, din care Mazarin se gîndise să scoată niște profituri serioase, a provocat în parte tulburările din 1647 în Parlamentele din provincie.

tat în mod oficial, a fost — după părerea mea — cauza pentru care nu s-a refuzat o audiență unui gentilom al domnului Prinț ce aducea o scrisoare și o cerere din partea acestuia ; fiindcă nu văd ce alt motiv ar fi determinat Parlamentul să primească acea scrisoare, după înregistrarea declarației, din moment ce același Parlament refuzase să vadă o scrisoare a Prințului, de aceeași natură, în ziua de 2 decembrie, adică într-o vreme în care nu exista încă nici o procedură oficială care să fi fost instituită împotriva lui, în Companie.

I-am vorbit despre acest lucru lui Talon, în seara zilei de 11, care hotărâse el însuși ca trimisul să fie audiat ; el mi-a răspuns astfel :

— Nici noi nu știm ce mai facem ; căci sîntem în afara oricăror reguli !

În concluziile sale, Talon continuă să insiste ca nu cumva să se atingă cineva de banii regelui, care trebuiau să fie sacri, indiferent ce s-ar fi putut întîmpla. Judecați, vă rog, cum se acorda acest lucru cu cealaltă parte a concluziilor pe care le trăsese același Talon, cu două sau trei zile mai înainte, prin care cerea să se înarmeze orașele, iar oștile s-o ia din loc pentru a se opune celor ale regelui. Am admirat, de mii de ori în viața mea, lipsa de rațiune a acelor amărîți de gazetari care au scris istoria acelor vremuri. N-am văzut nici măcar unul singur care să fi făcut vreo cit de mică reflecție privitoare la acele contradicții, care sînt totuși piesele cele mai curioase și mai demne de remarcat. Nu le pot concepe pe cele pe care le-am remarcat, în acea vreme, în conduita domnului Talon, pentru că știu sigur că era un om cu un spirit ferm și o judecată solidă, așa că uneori le-am crezut simulate. Îmi amintesc că am renunțat la această idee, după ce m-am gîndit îndelung la acest lucru și că am avut motive — datorită unui amănunt pe care l-am pierdut din memorie — să mă conving că era dus și el, ca toți ceilalți, de torentele ce se năpustesc în astfel de

vremuri, cu o impetuozitate care-i scutură pe oameni din toate părțile.

Iată deci ce i s-a întâmplat și domnului Talon în deliberarea despre care vorbim. Căci după ce a hotărît să-l primească pe trimisul domnului Prinț și să se citească scrisoarea și cererea sa, a adăugat că și una și cealaltă trebuiau trimise regelui și că să nu se delibereze asupra lor decît după ce se va primi răspunsul majestății sale. Scrisoarea trimisă de domnul Prinț Parlamentului nu era de fapt decît o ofertă prin care acesta își punea în slujba Companiei și oastea și persoana sa împotriva dușmanului comun ; iar prin cerere ruga să se amîne executarea declarației ce fusese înregistrată împotriva lui pînă ce declarațiile și hotărîrile date împotriva cardinalului și-ar fi făcut întregul și deplinul lor efect. Deliberarea nu s-a isprăvit, deși s-a tot vorbit pînă pe la trei după-amiază. Ea s-a terminat a doua zi, care a fost ¹.

În 12, cînd s-a dat hotărîrea prin care s-a zis că să-i fie ceruți lui Hocquincourt, domnii Bitaut și Geniers care de fapt, erau prizonieri ; și că în caz de refuz, el și toți urmașii lui vor fi răspunzători de tot ceea ce li s-ar putea întîmpla celor doi ; că declarația și hotărîrile împotriva cardinalului vor fi executate ; că tuturor supușilor regelui li se va interzice să-i recunoască pe mareșalul de Hocquincourt și pe toți cei care-l ajutau pe cardinal, în calitate de comandanți ai trupelor majestății sale, și că declarația și hotărîrile luate împotriva domnului Prinț vor fi amîinate pînă cînd declarația și hotărîrile date împotriva cardinalului vor fi în întregime executate.

Ceea ce s-a petrecut la Parlament în 16 și în 19 ianuarie, n-are nici o importanță. Domnul de Nemours, care se întorsese de la Bordeaux și care trecuse prin Flandra pentru a aduce oastea pe care spaniolii i-o dăduseră domnu-

¹ Nu lipsește nimic din text ; rîndul continuă în alineatul următor.

lui Prinț, sosise la Paris în seara zilei de 19. E necesar să reiau puțin mai de departe amănuntele privitoare la acest marș al domnului de Nemours, care l-a făcut pe Monsieur să intre la bănuieli.

V-am mai spus, mi se pare, că domnul duce de Orléans era cumplit de încurcat, cam de cinci-șase ori pe zi, fiindcă era convins că totul se făcea la întîmplare și că era cu neputință să fie făcut cum trebuia. Avea momente cînd căpăta acel fel de curaj pe care ți-l dă disperarea ; în astfel de momente zicea că cel mai rău lucru ce i s-ar putea întîmpla ar fi să fie trimis să se odihnească la Blois ; dar Madame, care nu prețuia deloc o astfel de odihnă pentru bărbatul ei, tulbura adesea tihna unor idei despre acest lucru și-i insufla, prin urmare, temeri frecvente despre unele inconveniente care lui i se păreau foarte firești. Starea în care ajunseseră treburile nu putea să-i mai dea nici un fel de curaj ; căci pe lîngă faptul că mergea tot timpul pe marginea prăpastiei, atitudinile pe care era obligat să le ia erau și ele de natură să-i facă să se prăvălească în prăpastie pînă și pe oamenii cei mai fermi și mai siguri. Cum se temea, dealtfel, foarte tare de dependența în care credea că va cădea în mod sigur dacă se unea cu domnul Prinț, se constrîngea, în toate demersurile sale, de cel puțin zece ori pe zi ; și, în vreme ce nădăjduia că întoarcerea cardinalului ar putea fi rezolvată și prin alte mijloace decît prin cele are războiului civil, se obișnuia atît de bine să păstreze măsurile convenabile acestei dispoziții, încît, atunci cînd fu obligat să le schimbe, adoptă o conduită bizară, întru totul asemănătoare cu cea a Parlamentului.

Ați văzut — cu mai multe ocazii — că acea Companie porunceă, în aceeași sedință, oștilor să mărșăluiască, dar totodată interzicea să li se furnizeze hrana necesară ; că înarma poporul împotriva ostașilor ce primiseră poruncă și însărcinare legală de la Curte, dar că în același timp izbucnea împotriva celor care propuneau lăsarea la vatră

a acelor ostași ; că ordonase orașelor să-i pună pe goană pe generalii oștilor regelui care-l vor ajuta pe Mazarin, dar în aceeași clipă interzisese, sub pedeapsa cu moartea, să se facă vreo recrutare fără porunca expresă a majestății sale. Monsieur — care-și închipuia că rămânând unit cu Parlamentul — îl va înfrunta pe Mazarin fără să mai depindă de domnul Prinț, se lăsa să alunece — prin această joncțiune — și mai lesne pe panta unde și căzuse datorită nehotărîrii sale. Căci ea îl obliga să țină tot timpul doi pepeni într-o mînă. I-o spuneam zilnic lui Monsieur, care era de acord, dar care după aceea se întorcea și-mi spunea, fluierînd :

— Oare cum e mai bine să facem ?

Cred că aceste vorbe, rostite de peste cincizeci de ori, puteau sluji de refren, în discuția pe care am avut-o cu el în ziua în care a sosit la Paris domnul de Nemours. Cum Monsieur se arătă foarte necăjit de faptul că trupele aduse de acesta din Flandra aveau să-l întărească și mai și pe domnul Prinț „care se va sluji de ele după asta — adăugase el — pentru scopurile sale și așa cum îi va plăcea lui”, i-am răspuns că eram disperat să-l văd într-o stare în care nimic nu-l putea bucura și unde totul putea și trebuia să-l necăjească.

— Dacă domnul Prinț e învins, i-am spus, ce veți face cu Parlamentul, care va aștepta concluziile avocaților generali, cînd cardinalul se va afla cu oastea lui la ușa Marei Camere ? Ce veți face dacă domnul Prinț iese victorios din moment ce nu aveți încredere în cei patru mii de oameni pe care Nemours e pe cale să-i aducă ?

Deși eram foarte supărat și din pricina angajamentului pe care-l luasem față de regină și din pricina celui pe care-l luasem față de propriile mele interese, trebuia totuși ca Monsieur să se unească cu domnul Prinț, cu care dealtfel nu se putea uni fără a i se supune, chiar cu rușine, avînd în vedere înegalitatea inteligenței lor ; am stăruit deci să nu aibă slăbiciunea, și invidia, și teama pe care le

avea-față de Prinț, fiindcă mi se părea că existau totuși niște mijloace de împăcare prin care să-l determine pe Prinț să acționeze în așa fel încît să slujească scopurilor sale, fără să-i ofere totuși acestuia toate avantajele de care se temea Monsieur. Am fost de acord că aceste mijloace erau greu de realizat și prin urmare imposibile pentru Monsieur, care nu recunoștea aproape niciodată deosebirea dintre greu și imposibil. E de necrezut cît mi-am bătut capul să-l conving că buna conduită îi cerea să depună toate eforturile ca Parlamentul să nu se declare împotriva acelor trupe auxiliare ce trebuiau să-i sosească domnului Prinț. I-am înfățișat toate motivele care-l obligau să nu fie împotriva lor, în situația în care ajunseseră lucrurile, și să nu dea Companiei ideea de a condamna pașii ce se făceau împotriva lui Mazarin.

Am convenit să fie blamată în mod public uniunea cu străinii ; am mai susținut că trebuia totodată să ocolească deliberările ce urmau să aibă loc în legătură cu acest lucru ; i-am propus și mijloacele prin care să acționeze și care — datorită disputelor ce erau de altfel firești, cît și slăbiciunii președintelui le Bailleul — ar fi trecut neobservate. Monsieur rămase multă vreme pe poziția de a lăsa lucrurile în voia lor, „pentru că, adăugase el, domnul Prinț este și așa prea puternic“ ; în sfîrșit, după ce-am izbutit să-l conving, a făcut ceea ce fac de obicei toți oamenii slabi în astfel de situații : adică sar atît de mult peste cal cînd își schimbă sentimentele, încît nu mai au nici o măsură : căci în loc să meargă, pur și simplu, sar ; Monsieur luă deci și el dintr-o dată hotărîrea — oricît l-am sfătuit eu altminteri — să justifice mersul trupelor străine, și să-l justifice în Parlament, prin niște aiureli care n-ar fi înșelat pe nimeni și care n-ar fi slujit decît să arate și mai limpede că de fapt voia să-l înșele.

Această figură de stil ține de retorica tuturor timpurilor ; dar trebuie să mărturisesc că epoca lui Mazarin a studiat-o și a practicat-o mai des și mai cu obrăznicie

decît oricare alta. Ea a fost nu numai folosită zilnic, ci și consfințită prin hotărîri, edicte și declarații ; sînt convins că această jignire publică adusă bunei-credințe a fost — după cum mi se pare că v-am mai spus în prima parte a acestei lucrări — principala cauză a răzmerițelor noastre.

Monsieur îmi spuse că va pretinde în Parlament că acele trupe nu erau spaniole, fiindcă oamenii ce le alcătuiau erau germani. Observați, vă rog, că trecuseră trei sau patru ani de cînd luptau — în slujba Spaniei — în Flandra, sub conducerea unuia dintre băieții mai mici ai casei de Witemberg¹, care se afla în slujba regelui catolic², și că mulți nobili, unii chiar din Țările-de-Jos, erau ofițeri în această oștire. În zadar m-am străduit să-i arăt lui Monsieur că ceea ce blamam noi zilnic la Mazarin era felul lui de a acționa și a vorbi, în totală contradicție cu cele mai evidente adevăruri, căci n-am izbutit să-l conving ; mi-a răspuns, luîndu-mă peste picior, că trebuia să fi băgat de seamă pînă atunci că lumea ține cu tot dinadinsul să fie înșelată. Vorbele lui erau adevărate și s-au și verificat cu acest prilej. Revin la Parlament...

Cele petrecute din 12 ianuarie 1652 pînă în 24 ale aceleiași luni, nu merită atenția domniei-voastre, pentru că s-a vorbit aproape numai despre povestea domnilor Bitaut și Geniers ; că faptul a fost tot timpul tratat ca și cum ar fi fost vorba de un asasinat ce-ar fi fost săvîrșit cu sînge rece chiar pe treptele Palatului.

În 24, domnul președinte de Bellièvre și ceilalți deputați care fuseseră la Poitiers, făcură o relatare a discursurilor ținute în fața regelui, în numele Parlamentului, împotriva reîntoarcerii lui Mazarin, cu o vehemență și o tărie de neînchipuit. Spuseră că majestatea sa, după ce discutasese cu regina și cu Consiliul său, le răspunsese prin domnul cancelar că atunci cînd Parlamentul dăduse ultimele

¹ Corect *Würtemberg*.

² Regele Spaniei.

sale hotărîri sigur că nu ştiuse că domnul cardinal Mazarin recrutase ostaşii numai la porunca expresă a majestăţii sale ; că regele îi trimisese vorbă să intre în Franţa împreună cu trupele sale ; că regele nu socotea că ceea ce făcuse Compania, pînă în acea zi, era rău, dar că nu se îndoia că atunci cînd va afla amănuntul pe care i-l aducea la cunoştinţă şi, în plus, că domnul cardinal nu cerea decît să se justifice, va da faţă de întreg norodul pilda de supunere pe care i-o datora.

Judecaţi, vă rog, ce tulburare a putut produce în Parlament un răspuns atît de puţin conform cu vorbele solemne pe care regina le repetase de mai bine de zece ori. Domnul duce de Orléans nu-l putu linişti arătînd că regele i-l trimisese pe Ruvigni ca să-i spună acelaşi lucru şi ca să ordone să trimită înapoi, în garnizoanele lor, regimentele aflate în slujba lui Monsieur. Mînia spori şi mai mult datorită hotărîrilor Parlamentelor din Toulouse şi Rouen, date împotriva lui Mazarin, care fură citite în acel moment, împreună cu o scrisoare a Parlamentului din Bretagne care cerea celui din Paris să se unească cu el împotriva violenţelor domnului mareşal de la Meilleraie. Domnul Talon vorbi împotriva cardinalului cu o violenţă care atingea furia ; tună, luînd partea Parlamentului din Rennes, împotriva mareşalului de la Meilleraie ; apoi încheie hotărînd să se protesteze împotriva întoarcerii cardinalului şi împotriva dezmăţului trupelor mareşalului de Hocquincourt. Mînia se potolise prin vorbe ; bătut amiaza şi deliberarea fu amînată pe a doua zi, în 25.

În această şedinţă se dădu o hotărîre conformă cu concluziile despre care v-am vorbit, cu o singură adăugire, totuşi, care-l privea în mod special pe domnul de la Meilleraie, şi anume, că Parlamentul nu va proceda la primirea nici unui duce, pair sau mareşal al Franţei, pînă ce cardinalul nu va părăsi regatul.

Pura întîmplare a dus, în această şedinţă, la un incident care a fost socotit de majoritatea oamenilor drept un

mare mister. Domnul mareșal d'Estampes spuse — cînd luă cuvîntul — fără nici un scop anume, că Parlamentul trebuia să se unească cu Monsieur ca să alunge dușmanul comun ; cîțiva consilieri îl susținură, fără să se gîndească la vreo subtilitate ; alți cîțiva îl contraziseră doar din acel spirit de contradicție despre care v-am mai vorbit că apărea ori de cîte ori se părea că era vorba de o înțelegere în sînul acelor Companii. Domnul președinte de Novion, care se împăcase temeinic cu Curtea, se agăță cu dibăcie de această conjunctură pentru a o sluji ; și socotind că persoana mareșalului d'Estampes, care era slujitorul lui Monsieur, îi oferea prilejul să creadă că era vorba de un viclesug acolo unde de fapt nu era vorba decît de niște cuvinte aruncate la întîmplare, se ridică, împreună cu președintele de Mesme, împotriva cuvîntului „uniune“ ca împotriva celui mai criminal cuvînt din lume. Exageră cu elocvență injuria adusă Parlamentului de a-l crede capabil de o joncțiune ce urma să ducă în mod infailibil la război civil. Dragostea față de autoritatea regală puse brusc stăpînire pe imaginația tuturor ; toți ridicară glasul pînă la strigăte. Împotriva propunerii bietului mareșal d'Estampes și o respinseră cu furie ca și cum n-ar mai fi fost propusă de mai bine de cincizeci de ori, în decurs de șase săptămîni, de vreo treizeci de consilieri ; ca și cum Parlamentul nu i-ar fi mulțumit lui Monsieur, în toate ședințele, pentru piedicile pe care le ridica privind reîntoarcerea cardinalului ; și, în sfîrșit, ca și cum nu înșiși avocații generali ar fi ajuns la concluzia, în două sau trei rînduri, să-l roage pe Monsieur să-și pună oștile în mișcare, în acest scop. Sînt obligat să revin la ceea ce v-am mai spus de cîteva ori, că nimic nu e mai schimbător decît Parla-mentele.

Domnul duce de Orléans, care era de față la această scenă, rămase consternat ; și asta l-a și determinat să-și unească trupele cu cele ale domnului Prinț. Trecuse multă vreme de cînd îl tot făcea să nădăjduiască acest

lucru, pe de o parte, fiindcă n-avea puterea să-l refuze, iar pe de alta, pentru că era cum nu se poate mai presat de către domnul de Beaufort care avea un interes personal și anume că voia să comande el acele oști. Monsieur mi-a mărturisit chiar în seara zilei în care s-a jucat acest act ridicol, că-i fusese foarte greu să se hotărască la un asemenea pas ; mărturisea însă că din moment ce nu mai avea nimic de așteptat din partea Parlamentului, nu voia să se piardă nici pe sine și nici pe toți cei ce se imbarcaseră laolaltă cu el și că nu trebuia să-l lase pe domnul Prinț să piară ; și puțin a lipsit să nu-mi propună chiar să mă și împac cu el. N-a ajuns totuși pînă acolo, fie că s-o fi gîndit la angajamentele mele, care nu-i erau necunoscute, fie — și acesta mi s-a părut a fi de fapt motivul principal — că frica ce-l stăpînea de a depinde de domnul Prinț, a fost mai puternică în sufletul lui decît cea pe care o încercase în Parlament. Veți vedea urmările tuturor acestor dispoziții după ce vă voi arăta ce s-a petrecut în vremea asta la Curte.

V-am mai spus, mi se pare, că domnul de Châteauneuf luase pînă la urmă hotărîrea de a se explica în mod clar cu regina, el fiind împotriva reîntoarcerii cardinalului, ceea ce și făcu, după părerea mea fără nici o nădejde de reușită, dar urmărind să-și atragă admirația publicului față de o retragere pe care o vedea inevitabilă și pe care putea lesne s-o înfățișeze, cel puțin față de popor, ca fiind urmarea și rezultatul libertății de a o sfătui pe regină să renunțe la rechemarea cardinalului. Își dădu deci demisia și ea îi fu aprobată.

Domnul cardinal Mazarin sosi la Curte unde fu primit așa cum vă puteți închipui. Îl găsi acolo pe le Tellier pe care domnii de Châteauneuf și de Villeroi îl și rechemaseră, nu știu cu ce scop, din care se făcea pe vremea aceea un mister și pe care eu nu mi-l mai amintesc. Mazarin îl determină pe rege să pornească spre Saumur, deși mulți oameni îl sfătuiră să se îndrepte spre Guienne, ca să-l

pună definitiv pe goană pe domnul Prinț. Cardinalul socoti însă că era mai important să-l pedepsească mai întâi pe domnul de Rohan, care fiind guvernator în Angers, se declarase, împreună cu tot orașul și cu castelul, de partea domnului Prinț. Angers, asediat de la Meilleraie și Hocquincourt, nu rezistă decît scurtă vreme și nu pieriră decît foarte puțini oameni. Le Pont-de-Cé, unde în numele prinților comanda Beauvau, fu cucerit chiar de la început și aproape fără nici o rezistență de către domnii de Navailles și de Broglie. Regele plecă din Saumur și se duse la Tours unde arhiepiscopul de Rouen¹ puse primele baze ale viitoarelor sale favoruri prin plîngerile pe care le aduse regelui, în numele episcopilor aflați la Curte, împotriva hotărîrilor luate de Parlament contra domnului cardinal. Majestateile lor se duseră apoi la Blois unde li se alătură Servien. Mareșalul de Hocquincourt se apropie și el cu armata lui, ce isca niște neorînduieli de necrezut, din pricină că nu era plătită. Vom vedea ce se va întîmpla cu ea după ce vă voi arăta ce se petrecea în vremea asta la Paris.

Sînt convins că v-aș plictisi dacă v-aș arăta în amănunt despre ce anume s-a vorbit în Parlament, în adunările Camerelor, începînd din 25 ianuarie și pînă în 15 februarie. Mi se pare că într-o ședință sau două s-a discutat să se dea niște hotărîri pentru restabilirea fondurilor destinate plății rentelor de la Primărie pe care Curtea, după lăudabilul ei obicei, ori le retrăgea, ca să sîmene neorînduială în Paris, ori a doua zi le aproba din nou, de teamă ca nu cumva focul să se aprindă prea tare. Lucrul cel mai important petrecut la Parlament în acea perioadă, a fost faptul că Marea Cameră a dat în 8 februarie, la cererea procurorului general, o hotărîre prin care se interzicea tuturor, fără nici o excepție, să recruteze trupe fără aprobarea regelui. Observați, vă rog, că hotărîrea asta se po-

¹ Monseniorul de Champvallon.

trivea ca nuca-n perete cu celelalte șapte sau opt pe care le-ați văzut mai înainte.

În 15 februarie, Parlamentul și orașul primiră două scrisori prin care regele îi înștiința și de răzvrătirea domnului de Rohan și de marșul trupelor Spaniei, pe care le aducea domnul de Nemours, arătându-le inconvenientele și indemnându-i la supunere. Pe urmă, luă cuvîntul Monsieur. El arată că domnul de Rohan nu luase în stăpînire orașul și castelul Angers decît ca să execute hotărîrile Parlamentului prin care se ordonase tuturor guvernatorilor din fortărețe să se opună acțiunilor cardinalului ; că Boislève, locotenent general al Angers-ului și partizan înflăcărat al cardinalului, alcătuisese o armată chiar în Angers și că astfel domnul de Rohan fusese nevoit să i-o ia înainte și să-l facă prizonier ; că nu putea pricepe cum se împăcau între ele faptele petrecute zilnic în Parlament ; că acele Camere adunate dăduseră șapte sau opt hotărîri una după alta cuprinzînd somații către guvernatorii de provincii și de orașe să se declare împotriva cardinalului ; și că nu trecuseră nici două zile de cînd Camera din Tournelle — la cererea episcopului de Avranches, fratele lui Boislève — dăduse o hotărîre împotriva ducelui de Rohan care n-avea altă vină decît că executase hotărîrile Camerelor adunate ; că Marea Cameră tocmai dăduse o hotărîre prin care interzicea recrutarea de trupe fără aprobarea regelui, și că hotărîrea asta se bătea cap în cap cu rugămintea pe care Parlamentul i-o făcuse și i-o repetase de mai multe ori însuși ducelui de Orléans, de a-și folosi toate forțele pentru alungarea cardinalului ; că, în concluzie, se credea obligat să avertizeze Compania că toate hotărîrile luate nu fuseseră încă trimise nici Tribunalului prezidat de un judecător al său, nici Parlamentelor, așa cum poruncise el. Adăugă apoi că domnul Danville venise să-l caute din partea regelui și că-i dăduse deplină puteri numai ca să-l oblige să consimtă la reîntoarcerea cardinalului ; dar că

el nu-și putea lua pentru nimic în lume o astfel de obligație, numai ca să nu se rupă de Parlament etc., etc.

Domnii președinți de Bailleul și de Novion susținură cu fermitate că hotărârile date de Marea Cameră și de Camera de la Tournelle — despre care se plînsese Monsieur — erau legale prin faptul că fuseseră date de niște Camere unde numărul judecătorilor era complet. Acest motiv atît de impertinent¹ pe care-l vedeți, avînd în vedere fondul, satisfăcu majoritatea bătrînilor scufundați sau mai curînd prăvăliți în formele Parlamentului. Tineretul însă, înflăcărat de Monsieur, se ridică și-l sili pe domnul de Bailleul să delibereze asupra acestui lucru! Domnul Talon, avocat general, ocoli cu dibăcie o explicație în legătură cu cele două hotărîri — cea de la Tournelle și cea a Marei Camere — abătînd atenția Companiei printr-o declamație — care plăcu foarte mult — împotriva episcopului de Avranche, urît atît pentru viața sa infamantă, cit și pentru atașamentul de sclav pe care-l avea față de cardinal. Făcu haz, în legătură cu asta, pe seama non-rezistenței episcopilor, împotriva cărora ceru să se dea o hotărîre crîncenă ; și încheie cerînd să se interzică primarilor și magistraților municipali ai orașelor ca și guvernatorilor cetăților de a îngădui trupelor spaniole, conduse de domnul de Nemours, să treacă.

Acesta a fost momentul în care Monsieur a făcut ceea ce v-am spus mai înainte că se hotărîse să facă, ba chiar îl și exageră. Susținu că acele trupe nu erau cituși de puțin spaniole ; că le luase în solda sa. Acel discurs, care se întinse cam mult, consumă tît timpul ; bătut ceasul și adunarea se amîină pe a doua zi, în 16.

Dar în 16 nu se mai ținu, fiindcă Monsieur trimise să se scuze sub pretextul unor colici. Iată însă și adevăratul motiv al acestei amînări.

¹ Greșeală în text ; adică : *nepertinent* (n.ed.fr.).

Ultimele contradicții din Parlament îl încurcaseră pe Monsieur mai mult decît v-aș putea eu spune ; cred că în mai puțin de două zile mi-a zis de o sută de ori :

— Cred că nu există ceva mai crud decît să te afli într-o situație unde nu poți face nimic care să iasă bine. Pînă acum n-am dat atenție acestui lucru. Acum însă îl simt pe pielea mea !

Tulburarea sa, care avea, ca și febra, accesele și înțetirile ei, n-a fost niciodată mai vădită ca în ziua cînd a poruncit sau mai curînd cînd i-a îngăduit domnului de Beaufort să pornească cu trupele ; și cum i-am arătat că după declarația sa pe care-o repetase de atîtea ori în fața Parlamentului și pretutindeni, împotriva lui Mazarin, pasul făcut, de a-și porni trupele împotriva lui, nu sporea chiar atît de tare aversiunea Curții încît să-l facă să se teamă, el îmi răspunse prin acele cuvinte memorabile asupra cărora am reflectat, după aceea, de mii de ori :

— Dacă te-ai fi născut fiu al Franței, infante al Spaniei, rege al Ungariei sau prinț de Walles, nu mi-ai vorbi așa cum îmi vorbești. Află că noi, prinții, nu punem, pentru nimic în lume, preț pe vorbe, dar nu uităm niciodată faptele. Regina nu-și va mai aminti mîine la prînz nici una din declarațiile mele împotriva cardinalului, dacă mîine dimineată aș accepta ca acesta să se întoarcă. Dar, dacă trupele mele trag o singură dată cu muscheta, ea nu mi-o va ierta, orice-aș face eu de-acum în două mii de ani !

Concluzia generală pe care am tras-o din aceste cuvinte a fost că Monsieur era convins că toți prinții din lume erau — în anumite privințe — făcuți din același aluat ; iar cea particulară, că nu era chiar atît de pornit împotriva cardinalului, încît să nu se gîndească și la faptul că, în caz de nevoie, ar fi posibilă o împăcare. Dar, la un sfert de ceas după acea concluzie, mi s-a părut mai departe ca niciodată de acest ultim gînd : căci domnul Danville, intrînd în cabinetul cărjilor, unde mă aflam singur cu Mon-

sieur, și presîndu-l întruna — în numele și din partea reginei — să-i făgăduiască cum că nu-și va mai uni trupele cu cele ale domnului de Nemours, care înaintau, Monsieur rămase inflexibil în hotărîrea sa, ba chiar vorbi despre acest subiect cu foarte multă simțire și cu toate sentimentele pe care un fiu al Franței ce se vede silit de împrejurări la o acțiune de această natură, poate și trebuie să le aibă într-o astfel de nenorocire. Iată precis ce-a spus :

Că nu ignora faptul că rolul pe care-l juca de astă dată era cît se poate de neplăcut avînd în vedere că lui nu-i putea aduce nimic și că, dimpotrivă, îi răpea și tihna și mulțumirea ; că era destul de cunoscut ca să nu iște bănuiala că ar face acest lucru din ambiție ; că nu i-l puteau atribui nici urii, căci se știa că nu fusese în stare de așa ceva împotriva nimănui ; că nu-l îndemnase la asta nimic altceva decît necesitatea în care se afla de a nu lăsa Statul să piară, pe mîna unui ministru incapabil și urit de toată specia umană ; că-l susținuse în primul război al Parisului, împotriva conștiinței sale, numai din considerație față de regină ; că-l apăraseră — din același motiv — în tot timpul răscoalelor din Guienne ; dar că purtarea deplorabilă, de care dăduse dovadă într-o vreme, și folosul pe care voise să-l tragă, în altă vreme, din avantajele pe care i le înlesnise el, Monsieur, îl siliseră să se gîndească și la siguranța sa ; că mărturisea — spre rușinea sa — că Cel-de-Sus se slujise de acest motiv pentru a-l obliga să ia hotărîrea pe care i-o dicta de atîta vreme datoria ; că nu luase această hotărîre ca un rebel ce se izolează într-un colț al regatului și care-i cheamă într-acolo pe străini ; că nu se unise decît cu Parlamentele, care simțeau mai mult decît oricine nevoia să apere Statul ; că Dumnezeu îi binecuvîntase intențiile, mai ales prin faptul că-i îngăduise să se rupă de acel nefericit ministru, fără să recurgă la foc și sînge ; că regele — la rugămintile și lacrimile poporului său — acceptase această soluție, mai curînd necesară lui decît supușilor săi ; că toate corpurile legiuitoare ale regatului,

fără a excepta vreunul, își manifestaseră bucuria, prin hotărîri, prin mulțumiri, prin focuri aprinse și prin serbări publice ; că toți erau pe punctul de a vedea, în sfîrșit, restabilită unitatea casei regale, care ar fi remediat, cît ai fi clipit din ochi, pierderile pricinuite de foloasele trase de dușmani din dezbinarea ei ; că demonul rău al Franței îl ațîța din nou pe acel scelerat să semene pretutindeni confuzia ; că această confuzie era lucrul cel mai primejdios din toate lucrurile posibile, pentru că cei care nu urmăreau nici un fel de interes nu-i puteau veni de hac ; că în majoritatea neorînduielilor ce avuseseră loc pînă atunci în Stat, putuseră nădăjdui că le vor pune capăt prin satisfacția dată întotdeauna celor ce le pricinuiseră mînați doar de ambiția lor ; și că astfel ceea ce iscase răul, avusesese mai întotdeauna un leac ; că de data asta, acel grav simptom nu mai era de aceeași natură ; că el survenise ca o zguduire generală a întregului organism ; că membrele erau neputincioase să se mai ajute între ele, că nu mai exista nici un alt remediu decît să se înlătore veninul ce cășunase atîta rău întregului organism ; că Parlamen-tele erau atît de angajate în această treabă, încît chiar dacă ei, domnul de Orléans și domnul Prinț, ar da înapoi, tot nu le-ar mai putea potoli ; că ei, domnul de Orléans și domnul Prinț, erau atît de obligați să facă acest lucru, pentru propria lor siguranță, încît dacă și-ar fi schimbat părerea, ar fi însemnat să se declare împotriva Parlamentelor.

— M-ai sfătui, Brion, zise Monsieur (îi spunea adesea astfel domnului duce de Danville, adică pe numele pe care-l purtase cînd fusese primul său scutier), m-ai sfătui să mă încred în vorbele lui Mazarin după tot ce s-a petrecut ? L-ai sfătui și pe domnul Prinț ? Și presupunînd că nu ne-am putea încrede, socoți că regina trebuie să mai șovăie în a ne da satisfacția pe care toată Franța sau, mai curînd, toată Europa i-o cere odată cu noi ? Nimeni nu e mai mișcat decît mine de situația demnă de plîns în care

văd regatul și nu pot privi stindardele Spaniei fără să nu mă treacă fiorii cînd mă gîndesc că sînt pe punctul de a se uni cu cele din Languedoc și din Valois¹. Dar lucrul care mă silește nu face oare parte dintre cele despre care s-a spus — și s-a spus pe drept — că nevoia n-are legi ? M-aș putea eu feri de o conduită care este singura ce mă poate apăra, pe mine și pe toți prietenii mei, de mînia reginei și de răzbunarea ministrului ei ? El ține în mînă întreaga autoritate regală ; este stăpînul tuturor fortificațiilor ; dispune de toate trupele cu experiență ; îl izgonește pe domnul Prinț într-un colț al regatului ; amenință Parlamentul și Capitala ; caută el însuși protecția Spaniei, și noi cunoaștem în amănunt ceea ce i-a făgăduit, — cînd a trecut prin ținutul Liège — lui dom Antonio Pimentel² ; ce-aș putea face în această situație sau, mai curînd, ce nu trebuie să fac dacă nu vreau să mă dezonzor și să fiu socotit, nu zic cel din urmă dintre prinți, ci cel din urmă dintre oameni ? Dacă voi îngădui ca domnul Prinț să fie persecutat, dacă voi îngădui ca Guienne să fie subjugată, atunci cînd Mazarin se va afla cu armata lui victorioasă la porțile Parisului, crezi că se va spune : „Ducele de Orléans e vrednic de stimă pentru că s-a sacrificat pe sine, Parlamentul și orașul, în fața răzbnării lui Mazarin în loc să se fi folosit de armele dușmanilor coroanei“ ? sau se va spune dimpotrivă : „Ducele de Orléans este un laș

¹ Regimentul din Languedoc era al ducelui de Orléans ; regimentul din Valois fusese dăruit fiului său care, în februarie 1652, nu împlinise încă doi ani și care peste șase luni a și murit.

² Aici Retz menționează într-o notă : „Am uitat să vă spun că acest dom Antonio Pimentel i-a fost trimis de Fuensaldagne sub pretextul de a-l escorta și că Mazarin l-a făcut să tragă nădejdi mari în privința unei păci avantajoase pentru regele catolic. Dom Antonio mi-a spus că Mazarin îi vorbise în acești termeni : — *Grabugio fa per voi* (isc această gilceavă numai pentru dumneata). Răsplătește-mă, nefăcînd pentru domnul Prinț decît jumătate din ceea ce ai putea face, sau spune, începînd din clipa asta, ce anume dorești să fac pentru a încheia pacea. Franța mă tratează într-un fel care mă determină să te slujesc fără scrupule“ (n.ed.fr.).

și un ageamiu din moment ce-a putut avea niște scrupule pe care nu le-ar fi avut nici măcar un capucin dacă ar fi fost tot atît de angajat în treaba asta cum este ducele de Orléans“ ?

Iată ce i-a spus Monsieur domnului de Danville, cu acel torent de elocință care-i era firesc ori de cîte ori vorbea pe nepregătite.

Poate că nu s-ar fi oprit aici dacă n-ar fi venit careva să-l înștiințeze că domnul președinte de Bellièvre se afla în odaia sa. Ieși deci din cabinetul cărților și mă lăsă cu Danville, care mă luă în primire, cu o vehemență demnă de bunul simț al casei de Ventadour, ca să mă convingă că eram obligat, atît din pricina urii pe care o nutrea domnul Prinț față de mine, cît și a angajamentelor pe care le luasem față de regină, să nu-l las pe Monsieur să-și unească trupele cu cele ale domnului de Nemours. Iată, cuvînt cu cuvînt, ce i-am răspuns, sau mai curînd ce i-am dictat pe tăblițele sale (cerate), cu rugămîntea de a le citi reginei și domnului cardinal :

— Am făgăduit să nu mă împac cu domnul Prinț ; am declarat că nu puteam părăsi serviciul lui Monsieur și că, prin urmare, nu pot să nu-l slujesc în tot ceea ce va întreprinde pentru a se opune la reinstalarea domnului cardinal Mazarin. Iată ce i-am spus și reginei de față cu Monsieur ; iată ce i-am spus lui Monsieur de față cu regina și iată ceea ce respect cu fidelitate. Conte de Fiesque îl asigură zilnic pe domnul de Brissac că domnul Prinț îmi va da mîină liberă cînd voi socoti eu de cuviință ; lucru pe care îl ascult cu tot respectul pe care i-l datorez, dar fără să-i dau, în acest sens, nici un răspuns. Monsieur îmi poruncește să-i spun cum ar putea proceda mai bine, presupunînd hotărîrea pe care a luat-o de a nu consimți, în ruptul capului, la reîntoarcerea cardinalului, așa că, în consecință, mă socot obligat, și de conștiință, și de onoare, să-i răspund că va fi spre folosul lui să alcătuiască o oaste mare pe care s-o opună ostilor cardina-

lului și să încerce o diversiune a acelor trupe cu care îl amenință pe domnul Prinț. În sfârșit, te rog să-i spui reginei că nu fac decît ceea ce i-am făgăduit întotdeauna că voi face și că nu cred să fi uitat ceea ce i-am spus de atîtea ori, și anume că nu există nici un om din regat care să fie mai necăjit decît mine din pricină că lucrurile se află într-o stare care face ca un supus să poată, ba chiar să fie obligat, să-i vorbească astfel stăpînei sale.

I-am explicat apoi lui Danville ce se petrecuse odinioară în legătură cu acest lucru, în discuțiile pe care le avusesem cu regina. El fu mișcat, fiindcă era într-adevăr bine intenționat și-l iubea cu înflăcărare pe rege ; fu atît de impresionat mai ales de efortul pe care i-am spus că-l făcusem ca să-i arăt reginei că nu ținea decît de ea ca să devină stăpîna absolută a tuturor intereselor noastre, și alor mele mai mult decît ale celorlalți, încît Danville își manifestă afecțiunea față de mine — cu atît mai mult cu cît n-o mai făcuse niciodată — spunîndu-mi :

— Ticălosul acela — vorbind despre cardinal — vrea să-i piardă pe toți ; aveți grijă de dumneavoastră, căci nu se gîndește decît cum să vă pună bețe în roate ca să n-ajungeți cardinal ! Nu vă pot spune mai mult !

Veți vedea în curînd că știam mai multe, în această privință, decît cel care mă avertiza.

Tocmai cînd discutam aceste lucruri, Monsieur reîntră în cabinetul cărților, sprijinindu-se de domnul președinte de Bellièvre. Îi zise lui Danville să treacă pe la Madame, care-l căutase. După care se așează și-mi spuse :

— Tocmai i-am povestit domnului președinte ceea ce i-am spus lui Danville de față cu dumneata ; trebuie să vă spun însă la amîndoi ceea ce n-am vrut să spun de față cu el. Sînt cumplit de încurcat, fiindcă tot ceea ce i-am arătat a fi necesar, și ceea ce este într-adevăr, continuă să fie foarte rău : ceea ce, socot eu, nu s-a mai întîmplat niciodată, în nici o afacere din lume, în afară de asta. M-am gîndit toată noaptea la acest lucru ; m-am străduit

să-mi aduc aminte de toată intriga Ligii, de întreaga facțiune a hughenotilor, de toate mișcările prințului de Orania, și nimic din toate astea nu mi s-a părut atât de dificil ca ceea ce înlilnesc în fiecare ceas sau, mai curind, în fiecare minut, în fața mea.

Ajuns aici, adună și exageră tot ceea ce ați văzut răspîndit pînă acum în această lucrare, la care eu i-am răspuns tot ce-ați putut remarca pînă acum din reflecțiile mele. Cum e cu neputință să fixezi o discuție al cărei subiect este însăși incertitudinea, Monsieur, în loc să-mi răspundă mie, își răspundea lui însuși ; iar ceea ce se întîmplă mai întotdeauna în acest caz e că cel care-și răspunde lui însuși, nu-și dă seama de acest lucru și o ține așa întruna. L-am rugat deci, din această pricină, pe Monsieur, să-mi îngăduie să-mi aștern în scris părerile despre starea lucrurilor ; i-am spus că nu-mi trebuia pentru asta decît un ceas. Ca să vă spun adevărul, nu eram deloc supărat dacă domnul de Bellièvre avea să-i confirme lui Monsieur ceea ce-i spusese eu de atîtea ori. Monsieur acceptă să-i răspund în scris ; el trecu în galerie unde se afla o mulțime de oameni, iar eu am scris pe masa din cabinetul cărților ceea ce veți vedea, căci mai am încă originalul :

„Cred că nu mai e cazul să discutăm despre ceea ce ar fi putut sau ar fi trebuit să facă alteța voastră pînă acum ; sînt chiar convins că în marile afaceri e supărător să-ți tot repeți ce-a fost în trecut (asta era unul din marile cusururi ale lui Monsieur), fie și numai pentru memorie, ci dimpotrivă, trebuie să te gîndești numai la ceea ce poate avea legătură cu viitorul. Monsieur n-are de urmat decît patru căi : sau se împacă cu regina, adică cu domnul cardinal Mazarin ; sau se unește cu domnul Prinț ; sau crează în regat un al treilea partid ; sau rămîne în starea în care se află astăzi, adică ține puțin cu fiecare : cu regina, rămînînd alături de Parlament care, înfruntîndu-l pe cardinal, păstrează totuși niște limite în privința auto-

rității regale, peste care însă trece de două ori pe zi cînd e vorba de domnul Prinț ; cu domnul Prinț, unindu-și trupele sale cu cele ale domnului de Nemours ; cu Parlamentul, vorbind împotriva lui Mazarin, dar fără să se folosească totuși de autoritatea pe care...¹ vița sa aleasă și de dragostea ce i-o poartă norodul Parisului ca să împingă acest Parlament mult mai departe decît vrea el să meargă.

Din aceste patru căi, prima — cea de a vă împăca cu Mazarin — a fost întotdeauna exclusă din toate deliberările de către alteța voastră regală pentru că ați presupus că nu era de demnitatea, nici spre siguranța voastră. A doua, cea de a vă uni în mod deplin și absolut cu domnul Prinț, n-a fost nici ea acceptată fiindcă alteța voastră n-a vrut nici măcar să-și închipuie că ar putea fi în stare să-și propună (sînt chiar termenii de care s-a slujit Monsieur) să se despartă de Parlament și să se lase astfel la discreția domnului Prinț și a întorsăturilor² domnului de la Rochefoucauld. A treia cale, cea de a forma un al treilea partid în regat a fost respinsă de alteța voastră fiindcă putea să aibă urmări periculoase pentru Stat și pentru că n-ați fi putut s-o realizați decît silind Parlamentul să adopte o conduită contrară comportării și formalităților sale, ceea ce nu s-ar fi putut prin niște mijloace care ar fi contravenit înclinărilor și maximelor lui Monsieur.

A patra cale, de fapt cea pe care o urmează în prezent alteța voastră, este chiar cea care-i cășunează necazurile și neliniștile pe care le încearcă, pentru că avînd cîte ceva din toate celelalte hotărîri, are multe din inconvenientele fiecăreia dintre ele, dar nu are — ca să vorbim drept — avantajele nici uneia.

Ca să mă supun lui Monsieur, am să-mi exprim părerea despre toate patru. Deși aș putea avea, în ce mă

¹ Lipsesc două cuvinte, ca de pildă : „i-o conferă“ (n.ed.fr.).

² A versatilității (n.ed.fr.).

privește, avantajele mele în împăcarea cu domnul cardinal și deși, pe de altă parte, m-am declarat atît de categoric împotriva lui, încît părerile mele în tot ceea ce-l privește pot și chiar trebuie să fie suspecte, nu șovăi să spun alteței voastre că nu poate — fără a se dezonora — s-o apuce pe această cale privind împăcarea cu Mazarin, avînd în vedere predispoziția Parlamentelor, a orașelor și a norodului, și că poate și mai puțin face aceasta, în deplină siguranță, avînd în vedere starea lucrurilor, predispoziția domnului Prinț etc. Motivele acestei păreri sîr în ochi și n-am să vorbesc despre ele decît în trecere. Îl rog pe Monsieur să nu-mi poruncească să mă mai explic în privința celei de a doua căi, adică cea de a se uni cu domnul Prinț, din două motive, din care primul îl constituie faptul că angajamentele pe care mi le-am luat, cu consimțămîntul domniei voastre, față de regină, ar putea să vă facă să credeți că părerile mele ar fi interesate ; iar al doilea, că sînt convins că dacă Monsieur ar hotări să se despartă de Parlament — ar trebui să se gîndească nu dacă să se unească cu domnul Prinț, ci dimpotrivă, ce anume să facă pentru a și-l supune ; această supunere a domnului Prinț față de alteța voastră este unul din principalele motive care m-au obligat să vă propun cea de a treia cale în legătură cu care trebuie să mă explic ceva mai pe larg fiindcă este necesar s-o tratez împreună cu a patra, adică să luați cîte ceva din toate celelalte.

Domnul Prinț a făcut niște pași către Spania ce nu se pot pune de acord decît printr-o minune, cu practica Parlamentului ; și atît el cît și cei din partidul său fac zilnic cîteva pași către Curte, pași ce se acordă și mai puțin cu actuala organizare a Parlamentului. Monsieur este nezdruncinat în hotărîrea sa de a nu se despărți de acest Corp : ceea ce l-ar obliga totuși s-o facă, dacă s-ar uni cu un prinț care, pe de o parte, prin negocierile sale sau cel puțin prin cele ale slujitorilor săi, cu Mazarin, iscă o continuă neîncredere în această Companie și care, pe de altă

parte, prin joncțiunea sa cu Spania, e obligat, cam o dată sau de două ori pe zi, să se declare fățiș împotriva lui Mazarin. Așa că Monsieur se vede obligat în clipa în care nu se poate uni cu domnul Prinț din motivul pe care i l-am arătat, se vede obligat — zic — să împiedice pieirea domnului Prinț, pentru că înlăturarea lui i-ar da și mai multă putere cardinalului. Presupunînd acest lucru, nu mai rămîne prea mult de ales între cea de a treia cale și cea pe care alțea voastră regală o urmează acum. Și iată că a sosit vremea ca înainte de a intra în amănuntele și în explicațiile celei de a treia căi, să examinăm inconveniențele și avantajele celei de a patra.

Primul avantaj pe care-l remarc e că pare într-un fel înțeleaptă, ceea ce e întotdeauna lucru bun fiindcă, dintre toate virtuțile, prudența este singura în care oamenii de rînd nu deosebesc prea bine esențialul de aparent. Al doilea avantaj e că din moment ce nu este decisivă, ea lasă sau pare să lase alțetei voastre regale libertatea alegerii și prin urmare însușirea de a lua numai ceea ce v-ar putea conveni din capitolul accidente. Al treilea avantaj al acestei căi e că atîta vreme cît Monsieur o va urma, nu va renunța la calitatea de mediator pe care i-o dă în mod firesc puterea sa și care numai ea poate să-i ofere prilejul, la un moment dat, dacă acest moment este bine ales, de a se reîntoarce cu bunăcuviință și chiar cu unele rezultate, după toți pașii neplăcuți pe care i-a făcut pînă acum, către Curte și pe care poate că va fi obligat să-i mai facă și în viitor. Iată după părerea mea, cele trei feluri de avantaje ce se pot observa în hotărîrea pe care a adoptat-o Monsieur. Acum să cîntărim și inconvenientele: sînt o grămadă, și penei mele i-ar fi greu să le descâlcească. Așa că n-am să mă opresc decît la cel capital, fiindcă din el se trag toate celelalte.

Alțea voastră regală jignește toate partidele dînd putere unicului cu care nu vrea nici o reconciliere și asta, după cît se pare, ca să-l doboare pe al său la fel ca și pe

celelalte, iar în mod sigur, ca să-l oblige pe cel al domnului Prinț să se împace cu Curtea ; și asta, chiar în momentul în care îi oferă un pretext ce pare a fi adevărat, pentru oă asistă în fiecare zi la deliberările unei Companii ce-i ține de rău oștirea și care înregistrează, fără să șovăie, declarațiile împotriva lui. Monsieur vede și simte mai mult ca oricine importanța acestui inconvenient ; dar crede, cel puțin, în unele momente, că garanția Parlamentului și a Parisului l-ar putea apăra în orice situație : mi-am luat libertatea de a contesta întotdeauna acest lucru, cu tot respectul pe care vi-l datorez, pentru că, nu se poate ca Parlamentul, continuînd să se mențină între formele sale, să nu alunece pe urmele unui război civil, iar orașul, pe care Monsieur îl lasă să-și urmeze calea supunerii față de Parlament, să nu se expună aceluiași pericol, fiindcă se va comporta aidoma Parlamentului. Propriu-zis, tocmai această conduită este cea care — în pofida întregii Franțe, ba chiar a întregii Europe — îl va reinstala pe cardinal prin aceleași mijloace prin care a fost readus în regat. Mazarin străbate țara cu patru sau cinci mii de aventurieri, deși Monsieur are un număr considerabil de oșteni și cel puțin tot atît de buni și de oțeliți în războaie ca și cei ce l-au condus pe acest ministru la Poitiers ; deși majoritatea Parlamentelor s-au declarat împotriva lui, deși nu mai există în regat aproape nici un mare oraș de care Curtea să fie sigură, deși întregul norod e turbat împotriva lui Mazarin. Lucrul pare o minune, dar nu e ; căci lucrul e cît se poate de firesc cînd te gîndești că Parlamentul, neacționînd decît prin niște hotărîri care interzic recrutările și deturnarea fondurilor regale, mai mult îl ajută pe cardinal decît îi face rău, declarîndu-l criminal ; cînd te gîndești că acele orașe, al căror imbold firesc este să urmeze imboldul Parlamentului, fac exact ca și el, și cînd te gîndești că acei soldați nu sînt urniți din loc decît de niște forțe care — ținînd seama de menajamentele alteței voastre regale față de Parlament — au o

mulțime de legături tocmai cu corpul legiutor a cărui practică zilnică e să condamne acest imbold ! Străinilor li se pare că Monsieur conduce Parlamentul, fiindcă această Companie vorbește cu aceeași patimă ca și el împotriva cardinalului. Dar în realitate, Parlamentul îl conduce pe Monsieur, fiindcă face ca Monsieur să nu se slujească decît foarte prost de mijloacele pe care le are la îndemînă ca să-i vină de hac cardinalului. Teama de a nu fi pe placul acestui corp legiutor e unul dintre motivele care v-au împiedicat să vă puneți trupele în mișcare și să acționați cu atîta fermitate încît puteați să vă recrutați și altele noi.

Acăeași politică face ca Monsieur să compenseze joncțiunea dintre regimentele sale și armata domnului de Nemours, prin complezența, ba chiar prin aprobarea pe care o va da tuturor glasurilor ce se vor ridica, unele chiar pline de furie, împotriva mărșăluirii acestor trupe. Altfel, o veți ofensa pe regină, îl veți jigni pe cardinal, nu-l veți satisface pe domnul Prinț și-i veți nemulțumi pe frondeuri. Veți fi mult mai tulburat de toate aceste lucruri decît ați fost pînă acum pentru că necazurile cresc în fiecare clipă și catastrofa piesei va fi reîntoarcerea unui om a cărui prăbușire e atît de sigură încît reușita lui nu poate fi decît o rușine.

Mi-am luat libertatea să propun alteței voastre regale un leac pentru aceste inconveniente, despre care voi vorbi din nou, odată ajuns aici, ca să nu uit nimic din concluziile pe care Monsieur mi-a poruncit să le trag.

Alteța sa regală mi-a făcut cîntea de a-mi spune de mai multe ori că obstacolul cel mai mare pe care-l întîmpină în luarea unei hotărîri decisive, pe care o socoate necesară, dacă e cu putință s-o ia, e faptul că n-o poate lua cu de la sine putere fără să se certe cu Parlamentul, fiindcă Parlamentul nu poate lua niciodată o astfel de hotărîre din pricina atașamentului pe care-l are față de formele sale ; că Monsieur poate și mai puțin lua o ho-

tărîre decisivă față de domnul Prinț, din același motiv și din neîncrederea întemeiată pe care o are față de diversele intrigi care nu numai că-i agită partidul, dar chiar i-l și dezbină. Aceste două considerente sînt desigur foarte înțelepte și foarte judicioase și chiar ele sînt cele care m-au obligat să-i propun lui Monsieur un mijloc ce mi se părea aproape sigur pentru a remedia cele două inconveniente despre care nu se poate nega că n-ar fi fost importante și foarte periculoase.

Acest mijloc ar fi fost ca Monsieur să formeze, printr-o declarație publică, un al treilea partid alcătuit din Parlamentele și din marile orașe ale regatului, independent de străini, ba chiar și de domnul Prinț, sub pretextul uniunii sale cu el. Expedientul ce mi se părea menit să facă posibil acest mijloc era ca Monsieur să-și arate limpede și precis, în Camerele adunate, intențiile sale, spunînd Companiei că considerația ce-o avusese pînă atunci pentru ea l-a obligat să acționeze împotriva voinței, a siguranței și a gloriei sale ; că lauda intenția Parlamentului, dar că-l ruga să considere că conduita lui în doi peri va slăbi conduita adoptată de întregul regat împotriva cardinalului ; că acel ministru care inspire ură întregului norod călcase peste ura lor, împreună cu patru sau cinci mii de oameni care-l conduseseră în triumf la Curte, fiindcă Parlamentul dădea zilnic hotărîri în favoarea sa, chiar în momentul în care-și proclama cu mai multă furie ura împotriva lui ; că el, Monsieur, rămăsese — prin îngăduința pe care-o avusese față de acest corp legiuitor — la niște menajamente care, în felul lor, contribuiseră la același rezultat ; că răul sporind, nu se mai putea abține să nu caute niște remedii...

Îl rog deci pe Monsieur să-și aducă aminte că atunci cînd i-am propus această cale, mi-am luat și libertatea să-l asigur cu capul, că un asemenea discurs, fiind însoțit de circumstanțele pe care i le-am arătat, adică de adunarea nobilimii, a clerului și a poporului, nu va întîmpina nici

un cuvînt de împotrîvire. Merg mai departe și-mi aduc aminte că i-am spus că Parlamentul, care nu-i va da cîștig de cauză în prima zi, decît din pricina uluirii, i-o va da a doua zi din toată inima. Căci așa sînt făcute Companiile și eu n-am văzut încă nici una în care, peste trei, patru zile după ce s-a obișnuit cu un lucru, să nu primească ca pe ceva foarte firesc ceea ce primise la început prin constrîngere. Cînd Monsieur va aduce lucrurile într-o astfel de stare, nu va mai trebui să se teamă că Parlamentul se va despărți de el ; nu va mai trebui să se teamă că va fi dat pe mîna Curții în urma diverselor intrigi din partidul Prinților fiindcă cei din Parlament, care țin cu Curtea, vor avea un interes mult mai personal și mai apropiat pentru a-și da în vileag sentimentele și fiindcă domnul Prinț va fi el însuși atît de dependent de alteța sa regală, încît principala lui grijă va fi să-l menajeze ; căci Monsieur nu va avea — după părerea mea — nici un motiv să se teamă că Prințul s-ar putea împăca cu Curtea, dacă el adoptă această hotărîre, avînd în vedere starea lucrurilor ; forța partidului domniei voastre, declarația publicului și măsurile secrete pe care le veți lua, îl vor ține pe domnul Prinț alături de alteța voastră. Monsieur știe mai bine ca oricine că e stăpînul absolut al poporului Parisului, și că dacă se va hotărî să vorbească răspicat, ca un fiu al Franței și ca un fiu al Franței care este și care se simte șeful unui mare partid, nu va întîlni nici un singur om, nici în Parlament, nici la Primărie, care să cuteze, nu zic să-i reziste, dar nici măcar să-l contrazică. Sigur că Monsieur n-a uitat că i-am propus totodată și niște mijloace pentru politica externă care nu erau nici prea îndepărtate, nici prea dificile : ralierea cu rămășițele trupelor domnului de Montrose, dizolvarea oștilor de la Neufbourg, declarația a opt sau zece orașe dintre cele mai mari din regat. Monsieur n-a vrut să asculte aceste propuneri, fiindcă socotea că ar avea urmări prea periculoase pentru stat. Facă Domnul ca hotărîrea pe care a

adoptat-o Monsieur, să nu fie mai periculoasă și confuzia pe care o va produce să nu fie mai de temut decât zguduirea în care cel puțin s-ar fi aflat la cîrmă un fiu al Franței."

Aveam, la Paris, cel puțin trei sute de ofițeri, și vi-contele de Lamet pregătise două mii de călăreți după dizolvarea armatei de la Neufbourg. Eram sigur de orașele Orléans, Troyes, Limoges, Marsilia, Senlis și Toulouse.

Iată ce i-am scris lui Monsieur pe masa din cabinetul cărților, în mai puțin de două ceasuri. I-am citit totul, de față cu domnul președinte de Bellièvre care mă aprobă și mă sprijini cu mai multă putere decât aprobasem eu ceva vreodată. Discuția se încinse. Monsieur susținînd că și fără un tîmbălău de acest fel (așa îl numea el), va putea împiedica Parlamentul să nu se declare împotriva marșului oștirii domnului de Nemours — lucru de care se temea mai mult ca de orice — fiindcă urma să li se alăture și el cu trupele sale. Veți vedea că nu s-a înșelat în această privință. E adevărat că nici eu nu m-am lăsat înșelat într-o altă problemă.

Monsieur, despre care nu s-ar fi putut crede pentru nimic în lume că ar fi fost în stare să vorbească fără vreun interes, îmi spuse, în fierbințeala discuției, că nu concepea cum de-mi puteam eu închipui să fac parte dintr-un partid care, rupînd toate legăturile cu Curtea, va duce, cu siguranță, la revocarea numirii mele din funcția de cardinal. I-am răspuns că la ora la care vorbea, eu și eram cardinal sau că nu aveam să fiu încă multă vreme de acum încolo ; l-am rugat totuși să fie convins că chiar dacă promovarea mea va depinde de acest lucru, nu-mi voi schimba cu nimic părerile pentru că le rostisem în interesul lui și nicidecum într-al meu.

— Și ca să vă convingeți de acest adevăr, n-aveți decât, Monsieur, am adăugat, să binevoiți a vă aduce aminte că, chiar în ziua în care regina m-a numit coadjutor, i-am declarat că nu voi părăsi slujba domniei voastre. Cred că

îmi țin și astăzi, cu fidelitate, cuvîntul, față de regină, dîndu-vă un sfat cît mai potrivit cu măreția alteței voastre regale ; și pentru a vă convinge, o rog cu respect pe alteța voastră regală, să trimită reginei memoriul pe care vi l-am scris.

Monsieur se rușină de ceea ce-mi spusese. Îmi ceru mii de scuze. Aruncă memoriul în foc și ieși din cabinet la fel de năucit — îmi șopti la ureche președintele Bel-lièvre — pe cît era și cînd intrase.

V-am mai spus că-i răspusesem lui Monsieur că, la ora la care îi vorbeam, eu și eram cardinal sau că n-aveam să fiu încă multă vreme. Nu mă înșelasem decît cu foarte puțin, căci am devenit într-adevăr cardinal după cinci sau șase zile. Am primit vestea în ultima zi a lunii februarie, printr-un curier pe care mi l-a trimis marele duce ¹.

Vă voi spune cum s-au petrecut lucrurile la Roma după ce vă voi cere scuze de a vă fi plictisit, fără nici o îndoială, așa cum am făcut-o și prin lungimea aceluia memoriu și prin lungimea discursului pe care Monsieur i l-a ținut lui Danville, ambele pline de mii de lucruri pe care le-ați mai întîlnit presărate în diferite alte locuri din această lucrare.

Ați văzut, în cea de a doua parte a acestei istorisiri, că-l trimisesem la Roma pe abatele Charrier care găsi fața acestei Curți cu totul schimbată, prin retragerea mai curînd decît prin dizgrația signorei Olimpia ², cumnata Papei. Inocențiu se lăsase impresionat de muștrările pe care împăratul — la instigare a iezuiților — i le făcuse prin nunțitul său de la Viena. N-o mai vedea pe signora ; și-și molcomea cruda plictiseală pe care lumea credea c-o încercă, prin discuțiile, destul de dese, cu doamna principesă de Rossano, soția nepotului său care, deși foarte spirituală, nu se apropia totuși de geniul signorei, dar care, în schimb,

¹ *Ferdinand al II-lea*, mare duce de Toscana.

² E vorba de *Olimpia Maidachini*.

era mult mai tânără și mai frumoasă. Ea puse într-adevăr stăpânire pe spiritul Papei și încă atât de deplin încît signora Olimpia simți o cruntă gelozie care, limpezindu-i și mai mult mintea — și așa extrem de luminată și de ageră — o ajută să găsească mijlocul de a-și scobori nora în ochii Papei și de reintra în vechile favoruri. Numirea mea căzu exact în perioada în care puternică era principesa de Rossano ; se pare că, cu acest prilej, soarta se strădui să dreagă pierderea pe care o suferisem prin moartea lui Pancirolle : căci, pentru prima și ultima dată în viața mea, mi-a fost și ea favorabilă. V-am mai spus, dealtfel, motivele pentru care eram înclinat să cred că principesa de Rossano îmi putea fi de ajutor și încă mult mai mult decît signora Olimpia care nu făcea nimic fără bani, și vă rog să mă credeți că nu mi-ar fi fost deloc ușor să mă hotărâsc să dau bani pentru o pălărie ¹.

Abatele Charrier a găsit la Roma tot ceea ce nădăjduisem din partea principesei de Rossano și primul sfat, pe care ea i l-a dat, a fost să nu se încreadă pentru nimic în lume în ambasadorul nostru care pusese alături de ordinele secrete date de Curte împotriva mea și pasiunea sa neînfrînată pe care-o avea pentru purpură. Abatele Charrier profită în mod foarte abil de acest sfat, căci îl duse tot timpul de nas pe ambasador, dovedindu-i o încredere nemăsurată și făcîndu-l totodată să creadă că promovarea mea, era încă foarte departe. Ura pe care Papa o nutrea de multă vreme față de Mazarin, contribui la acest joc, iar interesul monseniorului Chigi, secretar de Stat, care a ajuns după aceea Papa Alexandru al VII-lea, au dat și ele o mînă de ajutor. Fusesem asigurat că voi primi pălăria, în prima promoție, și sanctitatea sa nu preocupă nimic pentru a precipita lucrurile. Monsenio-

¹ Și totuși, Retz a trimis prin abatele Charrier, trei sute de mii de livre la Roma, în afară de diversele daruri trimise prințesei de Rossano (n.ed.fr.).

rul Azzolini, care era secretarul scrisorilor Papei și care-i fusese atașat lui Pancirolle, moștenise de la acesta și disprețul față de Mazarin, dar și bunăvoința față de mine. Așa că domnul judecător de Valençay, ambasadorul nostru, fu înșelat; n-a fost înștiințat de promovarea mea decât după ce ea a avut loc. Papa Inocențiu mi-a spus, că știa, din sursă sigură, că ambasadorul avea în buzunar o scrisoare de la rege pentru revocarea numirii mele cu porunca de a nu face uz de ea decât în caz extrem, la intrarea consistoriului, când aveau să fie declarați cardinalii; abatele Charrier îmi trimisese doi curieri ca să-mi aducă aceeași veste. Am aflat după aceea de la Champfleuri, căpitanul gărzilor domnului cardinal, că de îndată ce a primit vestea despre promovarea mea, care i-a fost adusă în Saumur, i-a poruncit lui Champfleuri să se ducă imediat la regină și s-o conjure, din partea lui, să se abțină de la orice și să pară bucuroasă.

Ajuns în acest loc, nu mă pot abține să nu respect adevărul și să nu-mi dau în vileag imprudența care era cît pe ce să mă facă să pierd pălăria de cardinal. Mi-am închipuit — cum nu se poate mai prost — că nu era de demnitatea slujbei pe care-o aveam, să aștept numirea oficială și că acel mic răgaz de trei sau patru luni pe care Roma fusese obligată să și-l ia pentru a se fixa asupra celor șaisprezece cardinali, nu era conform cu cuvîntul pe care mi-l dăduse Papa, nici cu grija pe care-o dovedise față de mine. M-am supărat și i-am scris abatelui Charrier o scrisoare plină de trufie, pe un ton lipsit și de bun-simț și de bună-cuviință. Este totuși, ca stil, scrisoarea cea mai acceptabilă dintre toate cele pe care le-am scris vreodată. Am căutat-o ca s-o vîr aici, dar n-am mai dat de ea. Înțelepciunea abatelui Charrier — care a trecut-o sub tăcere, la Roma — mi-a adus, pînă la sfîrșit, onoarea cardinalatului, fiindcă tot ceea ce este mare și cutezător, e întotdeauna justificat și chiar sortit succesului. Asta nu m-a împiedicat însă să-mi fie într-adevăr rușine

de fapta mea ; o mai simt și acum și mi se pare că-mi îndrept într-un fel greșeala, vorbind despre ea, aici. Reiau firul povestirii mele.

Rămăsesem, mi se pare, la 16 februarie, anul 1652.

A doua zi, în 17, avu loc o adunare a Camerelor, în care veți vedea — după părerea mea — mai mult decât suficient, ca într-un tablou, în mic, ce s-a petrecut în toate adunările care au fost chiar destul de dese începînd din acea zi și pînă în întîi aprilie. Monsieur, luă primul cuvîntul ca să arate Companiei că scrisoarea regelui, citită în 15, în care era învinuit că dăduse o mîină de ajutor la intrarea dușmanilor în regat, nu putea fi decât rezultatul unor calomnii care-l ponegreau în ochii reginei ; că oștenii pe care-i aducea domnul de Nemours erau germani, dar că nu li se putea spune astfel etc., etc... Iată cam cu ce era umplut timpul tuturor adunărilor despre care am vorbit. Președintele de Bailleul, care prezida, începea aproape toate adunările prin a exagera necesitatea de a se delibera asupra scrisorii majestății sale ; avocații generali încheiau aproape tot timpul cu ordinul de a li se porunci orașelor să se năpustească asupra oștilor domnului de Nemours, iar Monsieur susținea întruna că oștile nu erau spaniole, că — după declarația ce-o făcea — de îndată ce cardinalul se va afla dincolo de granițele regatului — ele aveau să se pună în solda regelui și că era de prisos să mai discute în legătură cu ele.

Această controversă reîncepea aproape în fiecare zi și chiar de mai multe ori ; și într-adevăr, așa cum v-am mai spus, Monsieur ocolea tot timpul deliberarea. E de asemenea adevărat că acest presupus avantaj îl înșela pe Monsieur și că era atît de bucuros să aibă ceea ce i se spusese că nu va avea, încît nu voia nici măcar să cerceteze dacă ceea ce avea îi era de ajuns : adică nici măcar nu făcea o deosebire între înțelegerea secretă a Parlamentului și declarația acestuia. Președintele Bellièvre îi spuse, în mod înțelept, la zece sau douăsprezece zile după discuția

despre care v-am vorbit, că atunci cînd ai de luptat împotriva autorității regale [chiar și numai prima¹] poate fi foarte periculoasă ; îi explica acest dicton, cu foarte multă judecată. Vedeți deci dintr-o privire miezul problemei.

În afară de contestația despre care v-am vorbit, și în care a existat întotdeauna o fărîmă din acea inconsecvență pe care v-am explicat-o de atîtea ori, din toate acele adunări ale Camerelor nimic nu e demn — după părerea mea — de curiozitatea domniei voastre. În unele, s-au citit răspunsurile pe care majoritatea Parlamentelor Franței le-au dat Parlamentului din Paris ; toate, conform cerințelor acestuia, în sensul că erau de acord cu hotărârile date împotriva cardinalului ; altele au fost folosite pentru a se discuta despre fondurile destinate plății rentelor de la Primărie și soldei ofițerilor. În adunarea din 13 martie s-a hotărît ca în legătură cu acest lucru, să se adune Curțile Suverane în Camera Saint-Louis. Nu m-am dus la nici una din aceste adunări care au avut loc încă de la începutul lui martie, fiindcă ceremonialul roman nu îngăduia cardinalilor să se ducă la nici o ceremonie publică pînă ce nu primeau pălăria, și fiindcă această demnitate nu-mi conferea nici un rang în Parlament decît numai atunci cînd l-aș fi urmat pe rege ; așa că nu puteam ocupa, în lipsa lui, decît locul de coadjutor, care este inferior ducilor și pairilor, ceea ce nu prea se potrivea cu măreția purpuri de cardinal. Vă mărturisesc că am simțit o bucurie deosebită să găsesc un pretext ca să nu mă duc la acele adunări ce se preschimbaseră într-o adevărată îmbulzeală nu numai plicticoasă, dar și de nesuportat. Am să vă arăt că nici mai pe urmă adunările n-au fost mai plăcute, după ce voi relata cît mai pe scurt cu puțină un mic amănunt care privește Parisul și unul mai general, care privește provincia Guienne.

¹ Cuvintele puse între croșete, umplu un gol în manuscrisul original. Cuvintele „*chiar și numai prima*” desemnează ~~înțelegerea~~ secretă a Parlamentului (n.ed.fr.).

Vă puteţi aduce aminte că v-am vorbit în cea de a doua parte a acestei lucrări, despre domnul de Chavigni şi că v-am spus că se retrăsese în Touraine, la puţină vreme după ce regele fusese declarat major. Dar n-a descoperit în acel loc, secretul de a nu se plictisi, ba dimpotrivă, s-a plictisit atît de tare, încît de îndată ce-a găsit un pretext, s-a întors la Paris. Pretextul l-a aflat în veştile date de domnul de Gaucour¹, de a pune capăt intrigilor pe care, chipurile, le ţeseam eu în jurul lui Monsieur, împotriva domnului Prinţ. Acel Gaucour era un om de viţă aleasă, căci se trăgea din familia acelor vechi şi puternici conţi de Clermont din Beauvoisis, atît de faimoşi în istoria noastră. Avea şi minte şi iscusinţă ; dar se erijase prea mult în postura de negociator, ceea ce nu e întotdeauna cea mai bună însuşire pentru a negocia. Era ataşat domnului Prinţ ; ducea, la Paris, un intens schimb de scrisori ; grija lui cea mai mare a fost — sau cel puţin aşa mi s-a părut mie — să mă discrediteze în ochii lui Monsieur. Cum nu i-a fost prea uşor să facă acest lucru, a recurs la Chavigni care se înapoie la Paris, în grabă, fie din acest motiv, fie pretextînd acest motiv. Domnul de Rohan, care sosi şi el cam tot atunci, foarte satisfăcut de felul cum apăruse oraşul Angers, deşi îl apăruse destul de prost, li se alătură celor doi, în acelaşi scop. Mă atacară, ca pe un intrigant ascuns al lui Mazarin, şi în vreme ce emisarii lor îi corupeau pe cei din pleava norodului ce puteau fi cumpăraţi cu bani, ei nu precupeţiră nimic pentru a-i zdruncina părerile lui Monsieur, prin calomnii sprijinite de intriga cabinetului de care Rarai, Beloi şi Goulas, partizani ai domnului Prinţ, nu erau deloc străini.

Mi-am dat seama, în această ciocnire, că cei mai dibaci curteni pot să se înşele foarte tare cînd se bazează prea

¹ E vorba de *Charles-Joseph de Gaucourt*, conte de Villedieu care a murit în 1692.

mult pe presupunerile lor. Presupunerile făcute de acești domni în legătură cu promovarea mea la cardinalat, au fost că nu obținusem pălăria decît în urma unor serioase angajamente pe care le luasem față de Curte. Acționară deci conform acestei credințe : și sub acest pretext, mă sfîșiară în fața lui Monsieur. Cum el cunoștea adevărul, le rîse în nas. Așa că în loc să mă piardă, mă făcură să cresc și mai mult în ochii lui pentru că într-o calomnie tot ceea ce nu vatămă, îi folosește celui atacat ; veți vedea și capcana pe care atacanții și-au întins-o lor înșiși, cu această ocazie. I-am spus într-o zi lui Monsieur că nu puteam pricepe cum de nu i se făcuse lehamite de toate prostiile ce i se spuneau zilnic împotriva mea, pe același ton, iar el îmi răspuase cu aceste cuvinte :

— De ce nu pui la socoteală plăcerea pe care o ai în fiecare dimineață ca să-ți dai seama de răutatea unor oameni ascunsă sub numele de zel, și în fiecare seară, de prostia lor deghizată în spirit de pătrundere ?

I-am spus lui Monsieur că primeam cu respect aceste vorbe, ca pe o frumoasă lecție pentru toți cei ce aveau cîntea de a se apropia de marii prinți.

Ceea ce slujitorii domnului Prinț întreprindeau împotriva mea, în popor, era înșă să mă coste mai scump. Căci aveau niște scandalagii plătiți, care mă stinghereau în acea vreme mult mai mult decît înainte, fiindcă înainte nu cutezau să apară în fața numeroasei suite de gentilomi și de slugi în livrele care mă însoțeau. Cum încă nu primisem pălăria pe care cardinalii francezi o primeau numai din mîna regelui — la care camerierul Papei este trimis în acest scop — nu mai puteam ieși în public decît *incognito*, conform regulilor ceremonialului ; așa că atunci cînd mă duceam la palatul Luxembourg, mă duceam întotdeauna într-o trăsură cenușie, fără slugi în livrele și urcam în cabinetul cărților, pe o scăriță ce dădea în galerie, ca să evit scara cea mare și marele apartament. Într-o zi, în timp ce mă aflam cu Monsieur, Bruneau intră înăuntru,

foarte speriat, ca să mă înștiințeze că în curte se aflau vreo două-trei sute de scandalagii care spuneau că-l trădaseră pe Monsieur și că mă vor ucide.

Monsieur, la această veste, mi se păru consternat. Am observat imediat acest lucru și exemplul mareșalului de Clermont — ucis în brațele Delfinului, care cu toate acestea nu fusese mai înfricoșat decât îl vedeam în acel moment pe Monsieur — venindu-mi în minte, am luat hotărîrea pe care am crezut-o cea mai sigură, deși părea cea mai cutezătoare, pentru că nu mă îndoiam că la cel mai mic semn de frică ce i-ar fi scăpat alteții sale regale, urma să fiu asasinat ; și pentru că mă temeam ca nu cumva de frică să nu fie pe placul celor ce strigau împotriva lui Mazarin, cît și din pricina firii sale care se speria de orice, Monsieur să nu facă mai mult decât trebuia, și să mă piardă. I-am spus deci că-l rugam să mă lase să acționez eu singur și avea să vadă cu cît dispreț trebuiau tratați acei ticăloși cumpărați cu bani. El îmi oferî gărzile sale, dar într-un fel care-mi dădu de înțeles că i-ar face mare plăcere dacă nu le-aș accepta. Am coborît, deși domnul mareșal d'Estampes se aruncă în genunchi înaintea mea ca să mă împiedice, am coborît, zic, cu domnii de Châteauregnault și de Haqueville, care erau singuri cu mine, și m-am dus drept la acei sedicioși întrebîndu-i cine le era șeful. Un golan dintre ei, care avea o veche pană galbenă la pălărie, îmi răspunse cu obraznicie : „Eu !” M-am întors spre strada Tournon, spunînd :

— Gărzile de la poartă să mi-l spînzure pe ticălosul ăsta de grilajul de colo !

El îmi făcu o reverență adîncă ; îmi spuse că știa cît respect îmi datora ; dar că venise cu camarazii lui să-mi spună că umbla zvonul cum că voiam să-l duc pe Monsieur la Curte și să-l împac cu Mazarin ; că ei nu credeau acest lucru ; că erau slugile mele, gata să moară pentru mine, cu condiția să le făgăduiesc că voi fi întotdeauna un bun frondeur. Se oferiră chiar să mă însoțească ; dar n-aveam

nevoie de această escortă pentru drumul pe care-l aveam de făcut, după cum veți vedea. Nu era nici foarte lung, căci doamna de Vergne, mama doamnei de la Fayette, care se măritase a doua oară cu cavalerul de Sévigné, locuia unde locuiește astăzi fiica ei.

Această doamnă de Vergne era, în fond, o femeie de treabă, dar interesată peste toate și, din pricina vanității, înclinată către orice fel de intrigă, mai mult decât oricare altă femeie pe care am cunoscut-o. Cea pe care i-am propus-o în ziua aceea, era de o natură menită să înfricoșeze la început orice mirănoșă. Mi-am împănat cuvintele cu atâtea amabilități și intenții bune, încât n-am fost respins; dar nici n-am fost acceptat decât după făgăduiala solemnă pe care am făcut-o de a nu-i pretinde niciodată să-și extindă serviciile pe care i le ceream, dincolo de ceea ce-i îngăduia conștiința pentru a-mi înlesni o bună, castă, pură și sfântă prietenie. M-am angajat la tot ce-a vrut. Mi-a luat de bune cuvintele și s-a priceput, chiar cu foarte multă plăcere, să găsească o ocazie ca să mă facă să rup legătura cu doamna de Pommereux, care nu era socotită chiar atât de nevinovată. Treaba în care o rugasem să-mi dea o mână de ajutor trebuia să fie cu totul spirituală și cu totul angelică; fiindcă era vorba de domnișoara de la Louppe¹ pe care ați cunoscut-o mai târziu sub numele de doamna de Olonne. Această domnișoară îmi plăcuse grozav de mult cu câteva zile mai înainte, într-o mică adunare ce avusese loc în cabinetul soției lui Monsieur; era drăguță, chiar frumoasă, distinsă și prin înfățișarea și prin modestia ei. Locuia foarte aproape de doamna de Vergne; era prietenă intimă cu fata ei; puseseră chiar să se facă o porțiță prin care se vedeau fără să mai iasă din locuință. Atașamentul pe care cavalerul de Sévigné îl avea pentru mine, ceea ce știam eu

¹ *Catherine-Henriette d'Angennes de la Loupe* (1634—1714), măritată mai târziu cu *Louis de la Trémoille*, conte de Olonne.

despre iscusința soției sale, cât și faptul că eram un obișnuit al casei sale contribui ră mult la nădejile mele. Dar din păcate se dovediră foarte vane... Această istorioară, după cum vedeți nu prea face cinste galanteriei mele. Trec, pentru un moment, la afacerile din Guienne...

V-am mai spus că domnul conte de Harcourt comanda armatele regelui în Guienne și că avea oștile cele mai oțelite din Europa. Cele ale domnului Prinț erau proaspăt recrutate, cu excepția oștirii aduse de domnul Marsin din Catalonia, care nu era atât de numeroasă încât să se poată opune armatei regelui. Domnul Prinț se pricepu să-și descurce singur treburile. Ați văzut mai înainte că cucerise orașul Saintes. L-a lăsat pe prințul de Tarente să comande acolo, iar el s-a întors în Guienne și și-a întins tabăra lângă Bourg. Contele de Harcourt l-a urmărit și l-a trimis în recunoaștere pe cavalerul d'Aubeterre. Acel cavaler a fost respins de regimentul lui Baltazar care i-a dat răgaz domnului Prinț să se posteze pe o înălțime de unde oastea lui părea atât de mare încât contele de Harcourt nu cuteză s-o atace. După această faptă, care a fost a unui foarte mare căpitan, Prințul se retrase la Libourne. Lăsă acolo puțină infanterie, după care se duse în Bergerac, cetate celebră în urma războaielor religioase, unde se puse pe treabă întărindu-i fortificațiile. Domnul de Saint-Luc, comandant general al regelui, în Guienne, crezu că-l va putea ataca prin surprindere pe domnul prinț de Conti, care era găzduit cu oștile cele noi, la Caudecoste¹; înaintă deci într-acolo, cu două mii de pedestrași și șapte sute de călăreți, aleși dintre oamenii cei mai buni ce se aflau în armata regelui. Fu atacat el însuși de domnul Prinț ce fusese înștiințat de planul lui pentru că fusese văzut în mijlocul oștirii sale, mai înainte chiar ca Prințul să primească știrea despre marșul lui către Caudecoste.

¹ Oraș din Lot-et-Garonne, cantonul Astaffort, pe care Retz îl numește mai departe Staffort.

Totuși nu-și pierdu cumpătul ; se postă pe o înălțime la care nu puteai ajunge decît printr-un defileu. Oamenii Prințului își pierdură aproape toată ziua în hărțuiri în vreme ce domnul Prinț aștepta trei tunuri pe care le ceruse din Agen. Avea mare nevoie de ele, fiindcă n-avea în totul, cu el, socotind și trupele domnului prinț de Conti, decît cinci sute de oameni pe jos și două mii călare și toți proaspăt recrutați. Slăbiciunea nu-ți dă, de obicei, cutezanță ; dar slăbiciunea domnului Prinț făcu mult mai mult în această ocazie, căci ea îi insuflă trufie ; și cred că e singura dată cînd a dat dovadă de ea. Își aduse aminte că spaima pe care prezența sa ar putea s-o insufla inamicului ar putea să-l tulbure. Așa că trimise cîțiva prizonieri care dădură de știre dușmanului că Prințul se afla și el acolo ; totodată și atacă ; dușmanul dădu înapoi și se poate spune că a fost dat peste cap mai mult prin atacul neașteptat al oștirii sale decît prin rezonanța numelui său. Majoritatea infanteriei se năpusti spre Miradoux, care continuă să fie asediat. Regimentele din Champagne și din Lorraine, pe care domnul Prinț nu voia să le primească decît fără condiții, apărară acel loc cu o încrîncenare de necrezut și-i dădură contelui de Harcourt timpul să le vină în ajutor. Domnul Prinț își trimise artileria și bagajele la Agen ; apoi așeză cîteva garnizoane în cîteva cetăți unde-l puteau incomoda pe dușman ; pe urmă se duse el însuși la Agen, avîndu-i cu el pe domnii de la Rochefoucauld, de Marsin și de Montespan pentru a observa planurile contelui de Harcourt care lăsă la rîndu-i o parte din oștile sale la asediul Staffortului, și mi se pare că și la cel al orașului Plume ; iar el, cu restul armatei atacă niște fortificații ce fuseseră începute într-una din periferiile orașului Agen de către domnii de Lislebonne, de Coudray-Montpensier și de cavalerul de Créquî. Cei trei se remarcară în acel atac ce avu loc în prezența Prințului ; dar fură respinși cu o putere extraordinară, iar Harcourt trebui să se conso-

leze de pierderea Agenului prin luarea a două sau trei din cetățile despre care v-am vorbit mai înainte.

Domnul Prinț — care-și făcuse planul să se întoarcă la Paris pentru motivele pe care vi le voi arăta — se hotări să-l lase pe prințul de Conti să comande în Guienne, în calitate de locotenent-general ; socoti însă că ar fi bine ca, înainte de a pleca, să se asigure de orașul Agen, care se declarase într-adevăr, de partea lui, dar care, neavînd garnizoană, putea în orice clipă să-și schimbe părerea. Îi atrase de partea lui pe magistrații care consimțiră ca el să vîre în oraș regimentul lui Conti. Poporul, care n-a fost de aceeași părere cu magistrații, se răsculă și ridică baricade. Domnul Prinț mi-a spus că a trecut — cu acest prilej — printr-o primejdie mai mare decît ar fi trecut într-o bătălie. Nu-mi mai aduc aminte amănuntele, iar ceea ce mai pot adăuga e că domnii de la Rochefoucauld, de Marsillac și de Montespan ținură cuvîntări la Primărie și potoliră răzmerița, spre satisfacția domnului Prinț.

Revin la călătoria sa.

Domnii de Rohan, de Chavigni și de Gaucour îl presară, prin toți curierii lor, să nu se lase absorbit chiar atît de tare de afacerile din provincie încît să nu se mai gîndească și la cele din Paris, care erau de fapt capitale. Domnul de Rohan folosi chiar acest cuvînt într-una din scrisorile pe care i-am surprins-o. Acei domni erau convinși că întrecusem măsura față de Monsieur care într-adevăr, respingea tot ceea ce ar fi putut face pentru domnul Prinț, invocînd menajamentele pe care trebuia să le aibă față de postul pe care-l ocupam la Paris. Îmi mărturisii de cîteva ori, stînd de vorbă cu mine, că se slujise de acest pretext în diverse ocazii ; ba chiar au existat unele în care m-a silit — ajungînd să mă și persecute numai ca să dau acestui lucru niște aparențe menite să confirme faptul de care voia să mă convingă. I-am arătat de mai multe ori că dacă va insista asupra acestui lucru, îl va obliga pe domnul Prinț să vină la Paris ceea ce era — din-

tre toate lucrurile de pe lume — cel de care se temea cel mai mult. Dar cum prezentul impresionează întotdeauna mult mai mult sufletele slabe decît viitorul, fie el oricît de apropiat, Monsieur prefera să creadă că domnul Prinț n-ar putea face această călătorie, o bună bucată de vreme, decît dacă s-ar priva de ușurarea pe care o simțea, aruncînd asupra mea murmurele și plîngerile pe care slujitorii săi i le aduceau la cunoștință pe mii de căi, în fiecare clipă. Acei slujitori care erau mai mult sătui decît satisfăcuți de scuzele sale răutăcioase, îl presară cum nu se poate mai tare pe domnul Prinț să dea el însuși o fugă, pînă la Paris și insistențele lor fură serios întărite de veștile primite de Prinț de la domnul de Nemours, pe care trebuie să le tratez mai în amănunt.

Domnul de Nemours intrase — în acea vreme — fără nici o rezistență, în regat, toate trupele regelui fiind împărțite ; și deși domnii de Elbeuf, de Aumont, de Digbi și de Vaubecourt se aținură și în stînga și în dreapta sa, el pătrunse pînă la Mantes și trecu Sena pe podul care-i fu predat de către ducele de Sulli, guvernatorul orașului, nemulțumit de Curte pentru că-l depousedase de sigiliu pe domnul cancelar, socrul său. Domnul de Nemours își întinse tabăra la Houdan, iar el veni la Paris împreună cu domnul de Tavannes care comanda ceea ce mai rămăsese din trupele domnului Prinț și cu Clinchamp, care era ofițer general al soldaților străini.

Iată prima greșeală pe care o făcu această armată : căci dacă ar fi mers fără să se oprească și dacă domnul de Beaufort i s-ar fi alăturat împreună cu oștile lui Monsieur așa cum i s-a alăturat după aceea, ea ar fi trecut fără nici o dificultate Loara, și ar fi pus în mare încurcătură oastea regelui. Totul contribui la acea întîrziere : nesiguranța lui Monsieur care nu se putea hotărî să treacă la acțiune, chiar și în lucrurile cele mai clare ; iubirea doamnei de Montbazon care-l distra, la Paris, pe Beaufort ; copilăria domnului de Nemours care era mult

prea bucuros să-și arate bastonul de general doamnei de Chatillon ; și falsa politică a lui Chavigni care credea că va fi mult mai stăpîn pe spiritul lui Monsieur cînd îi va lua ochii cu acel număr mare de eșarfe în culori atît de diferite ; aceștia au fost chiar termenii de care s-a slujit, vorbindu-i lui Croissi care a fost destul de imprudent să mi-i reproducă deși era mult mai atașat de domnul Prinț. N-am ținut acest lucru secret față de Monsieur care s-a supărat foarte tare. Am profitat de acest moment pentru a-l ruga să-mi îngăduie să le arăt acelor domni, de față cu el, că nu erau în stare să ia ochii nimănui cu eșarfele lor, în afară de cei ai lor.

Tocmai cînd Monsieur se pregătea să-mi răspundă, veniră să-i spună că domnii de Beaufort și de Nemours intraseră în odaia lui. L-am urmat, deși împotriva uzanțelor, pentru că încă nu primisem pălăria de cardinal ; și fiindcă am nimerit peste o discuție publică — pentru că se afla acolo o grămadă de lume — mi-am pus pălăria pe cap de îndată ce Monsieur și-a pus-o pe a sa. El a observat acest lucru și din pricina a ceea ce-i spuseseam și din pricină că nu voisem să mi-o pun niciodată, deși îmi poruncise întotdeauna. A fost foarte bucuros, a lungit discuția mai bine de un ceas, după care m-a luat deoparte și m-a dus în galerie. Vă puteți da seama că trebuia să fi fost încă foarte furios ; căci cred că se aflau în odaia lui mai bine de cincizeci de eșarfe roșii și nici una de culoarea cafelei cu lapte. Această mînie l-a ținut toată seara fiindcă a doua zi mi-a spus că Goulas, secretarul comandamentelor sale și intimul lui Chavigni, venind să-l anunțe, cu mare grabă, că toți acei ofițeri străini începuseră a intra la bănuieli din pricina discuției lungi pe care o purta cu mine, Monsieur îl repézise foarte supărat, zicîndu-i :

— Duceți-vă dracului și tu și ofițerii tăi străini ; dacă ar fi fost tot atît de buni frondeuri ca și cardinalul de

Retz s-ar fi aflat acum la posturile lor și n-ar fi petrecut îmbătându-se prin crîșmele Parisului.

În sfîrșit, ofițerii pleacă mai mult la insistențele mele decît la cele ale lui Chavigni care era convins că mă străduiam din răspuțeri să-i fac să întîrzie; Monsieur dresă imediat, chiar cu multă grijă, ceea ce lăsase să-i scape la mînie, pentru că îi convenea (sau cel puțin așa își închipuia) să mă facă să-i slujesc de pretext, uneori pentru ceea ce făcea, dar aproape totdeauna pentru ceea ce nu voia să facă. Veți vedea încotro au mărșăluit acele trupe, după ce vă voi arăta ce s-a petrecut în același timp, la Orléans.

Nu se putea ca acest oraș important să nu fie supus lui Monsieur pentru că era apanajul lui și, în plus, de cîtăva vreme era reședința lui obișnuită. Mai mult decît atît, marchizul de Sourdis, care era guvernatorul orașului, era de partea lui Monsieur. Acesta îl trimisese acolo pe contele de Fiesque ca să se opună încercărilor pe care domnul de Gras, raportor în Consiliul Statului, le făcea pentru a-i convinge pe locuitori să-i deschidă regelui porțile, lucru ce i-ar fi fost într-adevăr acestuia de mare folos. Domnii de Beaufort și de Nemours, care vedeau mai în amănunt ce consecință ar fi avut acest lucru, pentru că începuseră a mărșălui într-acolo, îi scriseră lui Monsieur că în oraș exista o facțiune foarte puternică ce ținea cu Curtea și că era foarte necesară prezența lui în acel loc. Cred însă că sînteți convinsă că ea era și mai necesară, la Paris. Monsieur nu șovăi o clipă și toată lumea, fără excepție, fu de aceeași părere. Atunci se oferă să se ducă într-acolo Mademoiselle¹. Monsieur nu se învoi decît cu multă greutate, atît din motive de bună-cuviință, dar mai ales din pricină că avea prea puțină încredere în fiica sa. Îmi amintesc că în ziua în care și-a luat rămas bun de la el, Monsieur mi-a zis :

¹ Fiica lui Monsieur, *Anne-Marie-Louise de Orléans*, sau La Grande Mademoiselle, cum i se mai spunea.

— Acțiunea ei cavalierească ar fi într-adevăr ridicolă dacă bunul simț al doamnelor de Fiesque și de Frontenac n-ar susține-o !

Cele două doamne plecară într-adevăr, împreună cu ea, ca dealtfel și domnul de Rohan și domniile de Croissi și de Bermont, consilieri ai Parlamentului. Patru spunea, puțin cam prea liber, că așa cum căzuseră zidurile Ierihonului la sunetele trâmbițelor, tot așa se vor deschide și cele ale Orléansului la sunetele viorilor. Căci domnul de Rohan nu se despărțea nici o clipă de violoniștii săi. În sfârșit, tot acel alai plecă și izbuti să intre în oraș datorită energiei acelei Mademoiselle ; căci deși regele se afla la doi pași, cu trupele sale, iar domnul de Molé, cancelar și prim-președinte, se afla la poarta orașului cerînd, în numele regelui, să i se deschidă, Mademoiselle trecu apa într-o luntre ; îi obligă pe luntrași — care se află întotdeauna în număr mare într-un port — să dărîme o porțiță ce stătea ferecată de foarte multă vreme și se îndreptă — cu ajutorul și în aclamațiile poporului — drept către primărie unde se adunaseră magistrații ca să delibereze dacă să-l primească sau nu pe cancelar. Vă dați seama că ea a fost cea care a hotărît în această problemă.

Domniile de Beaufort și de Nemours veniră imediat să i se alătore și hotărîră, împreună cu ea, să pună mîna sau pe Gergeau¹ sau pe Gien, două mici orășele, dar avînd amîndouă poduri peste Loara. (Gergeau) fu atacat cu putere de Beaufort ; dar a fost și mai bine apărut de domnul de Turenne care tocmai fusese numit comandant al oștilor regelui, funcție pe care totuși o împărțea cu domnul mareșal de Hocquincourt ; oastea lui Monsieur fu obligată să renunțe la această întreprindere după ce-l pierdu pe baronul de Sirot, om cu mare faimă și care avea funcția de locotenent-general. Sirot se lăuda — și cred că pe bună dreptate — că schimbase focuri de pistol cu

¹ Jargeau.

marele Gustav al Suediei și cu viteazul Christian, regele Danemarcei.

Domnul de Nemours, care nutrea o puternică aver-siune și un mare dispreț pentru domnul de Beaufort, deși îi era cumnat, se plînsese fiicei lui Monsieur de purtarea acestuia, și anume că din pricina lui planul în legătură cu orașelul (Gergeau) nu reușise. Cei doi avură chiar un schimb de cuvinte în legătură cu acest lucru, în anticamera Mademoisellei. Beaufort — cel puțin după cele spuse pe atunci — cică ar fi adus vorba de o pretinsă palmă, pe care domnul de Nemours de fapt nici n-ar fi primit-o decît în închipuire, după cum i-am auzit vorbind pe cei ce se aflaseră de față. Era în tot cazul una din acele palme problematice despre care se vorbește în *Micile scrisori* de la Port-Royal¹. Mademoiselle potoli, cel puțin în aparență, această ceartă², și după multe proteste care n-au prea îndulcit lucrurile, s-a hotărît să se meargă la Montargis, loc important în acea conjunctură, pentru ca de acolo armata prinților care s-ar fi aflat astfel între Paris și rege, ar fi putut să dea ajutor la orice acțiune. Domnul de Nemours, care dorea cu patimă să ajute Mouronul, se încăpățîna multă vreme zicînd că ar fi mai bine să treacă riul Loara, la Blois, ca să atace, prin spate, armata regelui care, de teamă să nu abandoneze cu totul provinciile aflate dincolo de Orléans, ar fi întîmpinat și mai multă dificultate hotărîndu-se să înainteze spre Paris decît ar fi întîmpinat dac-ar fi întîlnit în cale obstacolul ridicat la Montargis. Dar în consiliul de război triumfă cealaltă părere și datorită numărului și datorită autori-

¹ A se vedea cea de a șaptea *Scrisoare provincială* a lui Pascal unde autorul vorbește despre duel și unde iezuitul răspunde afirmativ la întrebarea : „E îngăduit unui om de onoare să-l ucidă pe cel care vrea să-i dea o palmă sau o lovitură de baston ?”

² Cearta n-a fost aplanată decît de formă ; ea s-a isprăvit prin duelul din 30 iulie, în care Beaufort l-a ucis pe Nemours.

tății Mademoisellei și am auzit chiar oameni de meserie spunînd că cei din consiliu aveau dreptate, fiindcă ar fi fost ridicol să abandonezi tot ceea ce era aproape de Paris în mîinile armatei regale al cărei plan foarte clar era să se apropie fie pentru a cucerii capitala, fie pentru a o speria. Chavigni îi vorbi despre acest plan lui Monsieur de față cu Madame, care-mi spuse totul a doua zi ; nu pricep pe ce anume s-au putut baza cei care și-au închipuit că ar fi existat păreri contradictorii, în legătură cu acest lucru, la palatul Luxembourg. Dacă ar fi fost așa, Monsieur nu s-ar fi dat în lături să se umfle în pene pentru faptul că a ascultat de sfaturile date de slujitorii domnului Prinț. Au fost cu toții de aceeași părere și Goulas l-a înjurat în gura mare pe domnul de Nemours, care voia, zicea el, să salveze Mouronul și să piardă Parisul. Revin la călătoria domnului Prinț.

V-am mai spus că cei care acționau în interesul său, pe lângă Monsieur, îl zoreau să se întoarcă la Paris și că insistențele lor au fost întărite de necesitatea de a susține sau mai curînd de a drege, prin prezența sa, ceea ce Beaufort și Nemours diminuaseră prin incapacitatea și neînțelegerea lor, și anume, greutatea pe care valoarea și experiența trupelor comandate de ei trebuia s-o dea partidului lor. Cum domnul Prinț avea de străbătut aproape întreg regatul, era necesar pentru el să păstreze cu strășnicie secretul acestui drum. Așa că nu luă cu sine decît pe domnii de La Rochefoucauld, de Marcillac, pe contele Lévi, pe Guitaut, Chavagnac, Gourville și încă unul al cărui nume nu mi-l mai amintesc. Trecu, cu o grabă extremă, prin Périgord, Limousin, Auvergne, și Bourbonnais. Puțin a lipsit să nu fie prins, lângă Châtillon-sur-Loire, de domnul de Sainte-Maure, slujitor al cardinalului, care-l urmărea cu două sute de călăreți la vestea dată Curții de un oarecare, care-l recunoscuse pe Guitaut. În pădurea din Orléans domnul Prinț găsi cîțiva ofițeri din trupele sale, care erau în garnizoană la Lori și fu

primit de toată armata cu deplina bucurie pe care v-o puteţi imagina. De acolo, îl trimise pe Gourville la Monsieur ca să-i aducă la cunoştinţă marşul său şi ca să-l asigure că în trei zile va fi la Paris. Insistenţele întregii armate, faptul că toţi erau sătui pînă în gît de nemaipomenita ignoranţă a generalilor lor, îl reţinu însă mai mult ; şi în plus, nu-i era niciodată greu să rămînă în locurile unde putea întreprinde fapte măreţe. Veţi vedea acum una din cele mai mari din viaţa sa.

Încă de la primul pas pe care domnul Prinţ îl făcu de îndată ce ajunsese la oştirea lui, s-a văzut că părerea domnului de Nemours — despre care v-am vorbit mai înainte — nu era bună ; căci Prinţul s-a îndreptat glonţ spre Montargis pe care l-a luat fără luptă, fiindcă Mondreville, care se ascunsese în castel împreună cu opt sau zece gentilomi şi cu două sute de pedestraşi, i-a predat oraşul chiar din prima clipă. A lăsat acolo o trupă şi a pornit, fără să piardă un moment, drept spre duşmanii aflaţi în tabere separate. Regele era la Gien, domnul de Turenne îşi avea cartierul general la Briare, iar cel al domnului de Hocquincourt se afla la Bléneau. Cum domnul Prinţ aflase că trupele acestuia din urmă erau risipite prin sate, înaintă spre Château-Renard ; căzu ca un trăsnet în mijlocul acelor tabere. Îi căsăpi pe toţi cei din cavaleria lui Maignas, Roquespine, Beaujeu, Bourlemont şi Moret care încercau să ajungă la tabăra dragonilor, aşa cum li se ordonase ; dar era prea tîrziu ; pe urmă, cu spada în mînă, atacă însăşi tabăra dragonilor în vreme ce Tavannes trata în acelaşi fel tabăra cravaţilor¹. Îi goni pe fugari pînă la Bléneau, unde-l găsi pe Hocquincourt gata de luptă, cu şapte sute de călăreţi ; aceştia îi atacă cu putere pe oamenii domnului Prinţ care, în întunericul nopţii, se rătăciră şi se divizară şi care, în plus, în ciuda eforturilor

¹ Adică a croaţilor : soldaţi din cavaleria uşoară ai împăratului Germaniei pe care regele îi avea pe atunci în solda sa.

comandanților lor, se mai și distrau să prade un sat. Domnul Prinț îi adună, îi puse în linie de bătaie, în văzul inamicilor, deși aceștia erau mult mai puternici decât el ; marea (rezistență) pe care o întâmpină, îl făcu să-și dea seama că trebuia să fie foarte prevăzător ; la prima șarjă calul îi fu ucis sub el. Atacă însă cu atîta putere în a doua șarjă, încît domnul de Hocquincourt nu mai putu să-și adune oamenii. Cu acest prilej domnul de Nemours a fost grav rănit, iar domnii de la Rochefoucauld, de Beaufort și de Tavannes se remarcară în luptă. Domnul de Turenne, care-l înștiințase încă de dimineață pe mareșalul de Hocquincourt că taberele sale erau prea distanțate și prea expuse, iar domnul de Hocquincourt îl anunțase seara că domnul Prinț venea spre el, domnul de Turenne, zic, plecă din Briare ; se așeză în poziție de luptă lîngă un sat care mi se pare că se numea Ousoï. Mîna cincizeci de călăreți într-o pădure ce se afla între el și inamicii săi și prin care nu putea trece fără să străbată un defileu. Apoi îi retrase imediat pentru a-l obliga pe domnul Prinț să se angajeze în acel defileu făcîndu-l să creadă că motivul retragerii celor cincizeci de oșteni ar fi fost frica. Strategema îi reuși ; căci domnul (Prinț) trimise într-adevăr în pădure trei sau patru sute de călăreți care, la ieșire, fură doborîți de domnul de Turenne și cărora le-ar fi fost greu să se retragă dacă domnul Prinț n-ar fi poruncit infanteriei să înainteze ; aceasta îi făcu să se oprească brusc pe cei ce-i urmăreau. Domnul de Turenne se postă pe o înălțime în spatele acelei păduri și-și puse în bătaie artileria care ucise o mulțime de oameni din armata prinților, între alții și pe Marai, fratele mareșalului de Grancé, slujitor al lui Monsieur, și care era locotenent general în armată. Rămaseră astfel tot restul zilei, iar spre seară fiecare se retrase în tabăra sa. E greu de spus cine s-a acoperit de mai multă glorie în acea zi : domnul Prinț sau domnul de Turenne. Se poate însă spune că în general

doi dintre cei mai mari căpitani din lume au făcut tot ceea ce se putea face. Domnul de Turenne a salvat, în acea luptă, Curtea care la vestea înfringerii lui Hocquincourt, începu a-și face bagajul, fără să știe precis cine ar putea-o primi ; domnul de Senneterre mi-a spus după aceea, de mai multe ori, că a fost singura dată când a văzut-o pe regină abătută și necăjită. E sigur că dacă domnul de Turenne n-ar fi susținut lupta prin marea sa capacitate și dacă oastea lui ar fi avut soarta celei a lui Hocquincourt, n-ar fi existat nici un oraș care să nu-și închidă porțile în nasul Curții. Același domn de Senneterre adăugase că regina îi spusese plângînd, același lucru, în acea zi.

Avantajul domnului Prinț asupra mareșalului de Hocquincourt n-a fost de o prea mare utilitate partidului său pentru că n-a ajuns pînă la urmările la care ar fi putut ajunge într-adevăr dacă ar fi rămas cu oștirea lui. Veți vedea ce s-a petrecut în absența sa, după ce vă voi vorbi despre rezultatele călătoriei domnului Prinț la Paris și despre un mic amănunt care mă privește personal.

Ați văzut mai înainte că domnul Prinț îl trimisese pe Gourville la Monsieur, de îndată ce-a ajuns la oștirea lui, ca să-i spună că în trei zile va fi la Paris. Această veste fu ca o lovitură de trăsnet pentru Monsieur. Trimise imediat să mă cheme și, văzîndu-mă, exclamă :

— Ai avut dreptate ! Ce încurcătură ! Ce nenorocire !
Iată-ne mai rău ca niciodată !

Am încercat să-l fac să-și vină în fire, dar mi-a fost cu neputință ; tot ceea ce-am putut smulge de la el a fost că va face pe bucurosul și că-și va ascunde sentimentele, față de toată lumea, cu aceeași grijă cu care le ascunsese și față de Gourville. Își ținu foarte exact cuvîntul, căci ieși din cabinetul soției sale cu chipul cel mai vesel din lume.

Făcu publică vestea, cu mari demonstrații de bucurie, iar la un sfert de ceas după asta îmi porunci să fac ce voi ști ca să stric petrecerea, adică să încerc să aduc lucrurile

în situația de a-l obliga pe domnul Prinț să nu stea decât foarte puțină vreme la Paris. L-am rugat să (nu-mi) dea această însărcinare „care, Monsieur — i-am spus — nu vă e de folos din două motive, dintre care primul, că n-o pot executa decât dându-i cardinalului un avantaj care n-o să vă convină, iar celălalt, că avînd în vedere firea cu care v-a înzestrat Dumnezeu, n-o veți sprijini niciodată”.

Aceste cuvinte spuse unui fiu al Franței vi se par, fără îndoială, prea puțin respectuoase ; dar vă rog să credeți că Saint-Rémi, locotenent al gărzilor sale, i le spusese în legătură cu nu știu ce fleac, cu două sau trei zile mai înainte ; că lui Monsieur îi plăcuse expresia și că de atunci o tot repeta în toate ocaziile. Într-adevăr ea nu era deloc nepotrivită pentru situația de care era vorba, după cum veți vedea mai pe urmă. El a protestat cu putere, iar eu am rezistat vreme îndelungată. Pînă la urmă am fost totuși obligat să mă supun. Am avut chiar mai multă vreme să acționez în ceea ce-mi poruncise, decât crezusem ; căci domnul Prinț, căruia Monsieur îi ieșise înainte pînă la Juvisi, în întii aprilie, în nădejdea că va sosi în acea zi la Paris, n-a ajuns decât în 11 ; așa că am avut tot răgazul necesar să-l pregătesc pe domnul le Febvre, primarul orașului, care-și datora funcția mie și care-mi era prieten bun. Acestuia nu-i fu greu să-l convingă pe mareșalul de l'Hospital, guvernatorul Parisului, care era foarte bine intenționat față de Curte. Făcură deci o adunare la Primărie în care se hotărî că domnul guvernator se va duce la Monsieur ca să-i spună că Parlamentul socotea că nu era legal să-l primească pe domnul Prinț în oraș înainte de a se fi justificat față de declarația regelui dată împotriva lui și care fusese înregistrată în Parlament.

Monsieur, care își ieși din fire de bucurie la auzul acestor cuvinte, răspunse că domnul Prinț nu venise decât ca să discute cu el cîteva afaceri particulare și că nu va

rămîne mai mult de douăzeci și patru de ceasuri la Paris. De îndată ce mareșalul ieși din odaie îmi spuse :

— Ești un viclean fără pereche, *havete fato politico*¹. Chavigni va fi serios tras pe sfoară !

I-am răspuns fără să șovăi :

— Nu v-am slujit niciodată atît de prost, Monsieur ; vă rog să vă aduceți aminte de ceea ce vă spun astăzi !

Domnul de Chavigni, care află în același timp și de adunarea de la Primărie și de vorbele lui Monsieur, îl muștră, îl înfruntă pînă la insolență și pînă la furie. Îi declară lui Monsieur că domnul Prinț putea rămîne la Paris cît îi va plăcea, fără să fie obligat să ceară îngăduința nimănui. Adună, cu ajutorul lui Pesche, faimosul sedicios, o sută sau o sută douăzeci de golani, pe Pont-Neuf, ea să jefuiască locuința domnului du Plessis-Guénégaud, lucru ce-l sperie atît de tare pe Monsieur încît îl obligă să-i dojenească în mod public și pe mareșalul l'Hospital și pe primarul Parisului pentru că înregistraseră la grefa Primăriei răspunsul pe care alțeta sa regală le spusese că nu li-l dă decît în mod particular și confidențial. Cum seara am vrut să-i dau de înțeles lui Monsieur că avusesem dreptate să-l sfătuiesc să nu facă ceea ce făcuse, el mă întrerupse brusc spunîndu-mi aceste vorbe :

— Nu trebuie să judeci lucrurile după rezultate. Eu am avut dreptate ieri, dumneata ai astăzi : ce poți face între toți oamenii ăștia ?

Ar fi trebuit să adauge : „Cu mine în frunte ?“ Am adăugat eu însă aceste cuvinte ; fiindcă atunci cînd am văzut că în pofida tuturor experiențelor, el continuă să aibă aceeași conduită pe care și-o condamnase de mii de ori, vorbindu-mi despre ea, după ce domnul Prinț a plecat în Guienne, am ținut minte lecția, hotărîndu-mă ca atîta vreme cît îmi va fi cu putință, să nu mai fac nimic, ceea ce nu e întotdeauna lucrul cel mai sigur pentru unii oa-

¹ Ai lucrat bine (lat.).

meni în vremuri foarte tulburi, dar pe care eu îl credeam necesar atît din pricina comportării lui Monsieur pe care nu o puteam îndrepta, cît și din pricina situației în care mă aflu în acel moment pe care am să vă rog să-mi îngăduiți să v-o explic puțin mai pe larg.

Adevărul mă silește să vă spun că de îndată ce-am devenit cardinal, am fost deranjat de unele inconveniente ale purperei, fiindcă făcusem, poate de mai bine de o mie de ori în viața mea, reflecția că fusesem prea mult jenat de strălucirea funcției de coadjutor... Reflecțiile pe care am avut vreme să le fac asupra cardinalatului mă obligară să fiu deosebit de atent în privința pălăriei a cărei culoare vie și strălucitoare sucește capul majorității celor cu care sînt onorați. Cea mai apreciabilă — după părerea mea — și cea mai palpabilă dintre aceste iluzii este pretenția de a o lua înainte prinților de sînge care pot deveni în orice clipă stăpînii noștri, dar care și pînă atunci ne sînt, prin considerația de care se bucură din partea tuturor semenilor noștri. Sînt plin de recunoștință față de cardinalii din familia mea, care m-au făcut să sug, odată cu laptele mamei, această lecție, prin însași exemplul lor ; și iată că am găsit un prilej destul de fericit de a recita această lecție chiar în ziua în care am primit noua mea numire. Châteaubriant, al cărui nume l-ați mai întîlnit în partea a doua a acestei istorisiri, mi-a spus de față cu o mulțime de oameni care se aflau în odaia mea :

— Acum nu vom mai saluta noi, primii !

Spunea asta pentru că deși fusesem în relații foarte proaste cu domnul Prinț și deși mergeam aproape întotdeauna însoțit de oamenii mei, îl salutam, cum deaîtfel vă puteți închipui, pretutindeni unde-l întîlneam, cu toț respectul datorat atîtor titluri. I-am răspuns deci lui Châteaubriant :

— Ba să avem iertare, domnule, vom saluta întotdeauna primii și mai adînc ca niciodată. Celui-de-Sus nu-i

place ca pălăria roșie să ne sucească pînă într-atît capul încît să disputăm rangul prinților de sînge. Unui gentilom îi ajunge cîntea de a se afla în preajma lor !

Aceste vorbe care, după cum veți vedea mai pe urmă, au conferit în Franța un nou rang pălăriei de cardinal, atît prin onestitatea domnului Prinț cît și prin prietenia sa față de mine, aceste vorbe, zic, făcură un foarte bun efect și începură să mai micșoreze invidia : ceea ce este cel mai mare dintre secrete.

M-am mai servit în acest scop și de un alt mijloc. Domnii cardinali de Richelieu și de Mazarin care confundaseră ministeriatul cu purpura, acordaseră acesteia anumite onoruri care nu se potriveau cu cel dintîi ¹ decît cînd cele două sînt strîns unite. Or, în ce mă privea, ar fi fost dificil să le despartîi, avînd în vedere postul pe care-l ocupam eu la Paris. Am făcut-o eu însumi, folosind niște circumstanțe care contribuîră ca totul să fie atribuit doar modestiei mele : am declarat în mod public că nu voi mai primi decît onorurile care fuseseră aduse întotdeauna cardinalilor ce-mi purtaseră numele. N-am mai dat mîna cu nimeni, fără nici o excepție ; nu i-am mai însoțit decît pînă în capul scărilor pe mareșalii Franței, pe duci și pe pairi, pe cancelar, pe prinții străini și pe prinții bastarzi : și toată lumea a fost cît se poate de mulțumită.

Al treilea expedient la care m-am gîndit a fost să nu uit că buna-cuviință îmi porunceă să-i rechem pe toți cei ce se îndepărtaseră de mine din diverse pricini. Numărul acestora era mare și cum soarta mea fusese atît de schimbătoare și de agitată, o parte dintre acești oameni se temuseră într-o vreme să nu fie și ei minajați de ea, iar o altă parte se opuseseră intereselor mele, într-o altă vreme. Adăugați-i la aceștia și pe cei care au socotit că-și puteau face o curte a lor, pe cheltuiala mea. V-aș

¹ Adică cu ministeriatul.

plictisi dacă aş intra în acest amănut, așa că mă voi mulțumi să vă spun că domnul de Berci veni la mine acasă, la miezul nopții ; că pe domnul de Novion l-am văzut la dom Carrouges, cartusian ; că la călugării celestini (l-am) văzut pe domnul președinte le Cogneux. Toată lumea a fost încântată să se împace cu mine într-un moment în care mitra episcopală a Parisului căpătase strălucirea atât de mare a pălăriei de cardinal. Am fost și eu încântat să mă împac cu toată lumea într-un moment în care avansurile mele nu se puteau atribui decât generozității. Am ieșit din asta foarte bine ; iar recunoștința câtorva dintre cei cărora le crușasem dificultatea de a face ei primul pas, m-a răsplătit mai mult decât suficient pentru ingratitudinea altora. Menționez că ține atât de politică, dar și de cinstea celor care sînt mai puternici să-i cruce de rușine pe cei mai mărunți și să le întindă ei primii, mîna, cînd aceștia nu cutează să se înfățișeze.

Conduita pe care am urmat-o cu sîrg în privința acestor oferte pe care vi le-am arătat, convenea de minune hotărîrii pe care o luasem — atât cît avea să-mi stea în putință — să mă reîntorc la tihna pe care marile demnități cu care mă copleșise soarta, puteau, după cît socoteam eu, să mi-o înlesnească în mod destul de firesc. *

V-am mai spus că incorigibilitatea lui Monsieur — dacă cutez s-o numesc astfel — mă descurajase într-un asemenea hal încît nu cutezam nici măcar să-mi închipui că s-ar mai putea pune vreo bază pe el. Dar iată un incident care vă va arăta cît aş fi fost de orb dacă m-aş fi aventurat să mă bazez pe regină.

Vă amintiți de ceea ce v-am spus, spre sfîrșitul volumului al doilea despre o imprudență a domnișoarei de Chevreuse în legătură cu personajul pe care-l jucam de comun acord cu mama ei în ceea ce-o privea pe regină. Ea o pusese la curent pe fiica ei, împotriva dorinței mele, și la început fata fu de acord cu această înscenare ; ba chiar îmi aduc

aminte că-i făcea mare plăcere să mă pună să repet comedia cu Elvețianca : fiindcă așa îi spunea ea reginei. Dar iată că într-o seară, în timp ce se afla foarte multă lume la ea, careva arătă o scrisoare ce venea de la Curte și unde se spunea că regina se făcuse în ultima vreme nespus de frumoasă. Majoritatea celor de față începură să ridă, iar eu zău dacă am habar de ce n-am făcut la fel. Domnișoara de Chevreuse, care era cea mai capricioasă persoană din lume, băgă de seamă și-mi spuse că nu se mira de acest lucru, după ceea ce observase de o bucată de vreme ; iar ceea ce observase — își închipuia ea — era că mă răcisem foarte tare față de ea și că aveam o legătură la Curte despre care ei nu-i spuseseșem nimic. La început am crezut că glumea, pentru că nu exista nici o umbră de gelozie în ceea ce-mi spunea ; nu mi-am dat seama că vorbea serios decît după ce mi-a spus că știa ea ce-mi aducea în fiecare zi cutare valet al reginei. E adevărat că exista un valet (al) reginei care de cîtăva vreme venea foarte des la mine ; dar e de asemenea adevărat că el nu-mi aducea nimic și că nu venea acolo decît pentru că era neam cu unul dintre slujitorii mei. Nu știu prin ce întîmplare a aflat ea de aceste vizite ; și știu și mai puțin ce anume a determinat-o să tragă astfel de concluzii. Dar, mă rog, le-a tras : nu se putu abține să nu murmure și să nu amenințe. Spuse, de față cu Séguin, care fusese valetul de cameră al mamei sale, și care avea nu știu ce slujbă pe lângă rege sau pe lângă regină, că-i mărturisisem de o mie de ori că nu pricepeam cum ar putea fi cineva îndrăgostit de acea Elvețiancă. În sfîrșit, făcu tot ce putu ca să-i ajungă reginei la ureche cum că eu, vorbindu-i despre ea domnișoarei de Chevreuse, o făcusem „elvețiancă“. Regina nu mi-a iertat niciodată acest lucru, după cum veți vedea în continuare ; am aflat că acest cuvînt amabil ajunsese la urechile ei exact cu trei sau patru zile înainte ca domnul Prinț să sosească la Paris. Vă dați lesne seama că această

împrejurare ce mă făcea să văd clar că pe viitor nu mai puteam nădăjdui la prea multă blîndețe din partea Curții, mi-a întărit și mai mult ideea de a mă retrage din orice afacere. Locul retragerii nu era prea înfricoșător ; umbra turnurilor catedralei Notre-Dame putea aduce o oarecare răcoare, iar pălăria de cardinal mă apăra cum nu se poate mai bine de orice vînt neprielnic. Și vedeam avantajele despre care vă asigur că nu ținea decît de mine să le am. Dar soarta n-a vrut. Mă reîntorc la povestirea mea.

În 11 aprilie, domnul Prinț a sosit la Paris și Monsieur i-a ieșit înainte la o leghe de oraș.

În 12, s-au dus împreună la Parlament. Monsieur a luat cuvîntul, de cum a intrat, ca să spună Companiei că-l aducea pe vărul său ca s-o asigure că nu avea și nici nu va avea vreodată altă intenție decît de a-l sluji pe rege și Statul ; că va fi întotdeauna de partea Companiei ; că se oferea să depună armele de îndată ce hotărîrile ce fuseseră luate de ea împotriva cardinalului Mazarin vor fi fost executate. Pe urmă vorbi domnul Prinț, pe același ton și ceru chiar ca declarația publică pe care-o făcea să fie trecută în registru.

Domnul președinte Bailleul îi răspunse că Compania era întotdeauna onorată să-l vadă în mijlocul ei ; dar că nu-i putea ascunde vădita durere pe care o simțea să-l vadă cu miinile pătate de sîngele procurorilor și avocaților regali ce fuseseră uciși la Bléneau. La aceste cuvinte, dinspre băncile celor de la Anchetă se ridică un vuiet care aproape că l-a acoperit, prin impetuoșitatea sa, pe bietul președinte Bailleul : cincizeci sau șaiszeci de glasuri îl dezaprobară cu tărie și cred că ele ar fi fost urmate de multe altele dacă domnul președinte de Nesmond n-ar fi întrerupt și n-ar fi liniștit gloata prin relatarea pe care o făcu privind discursurile trimise în scris regelui, la Sulli ¹,

¹ Sully-sur-Loire.

prin ceilalți deputați ai Companiei. Ele fură foarte categorice și foarte viguroase împotriva persoanei și purtării cardinalului. Regele porunci să li se răspundă, prin domnul cancelar, că va ține seama de ele după ce Compania îi va fi trimis niște informații după care voia să-și dea el însuși părerea. Chiar în acel moment intrară avocații generali care prezentară o declarație și o scrisoare regală ce aducea Parlamentului acel ordin al regelui împreună cu cel de a înregistra de îndată declarația prin care se amîna declarația din 6 septembrie ¹ și hotărîrile date împotriva domnului cardinal.

Procurorii regali, care fură imediat chemați, încheiară — după o puternică invectivă împotriva cardinalului — prin noi discursuri, cerînd să se arate regelui imposibilitatea în care se afla Compania de a înregistra acea declarație care — împotriva tuturor regulilor și formelor — supunea la noi proceduri judiciare, susceptibile de mii de contradicții ², declarația cea mai autentică din lume și prevăzută cu toate dovezile autorității regale și care, prin urmare, nu putea fi revocată decît printr-o altă declarație la fel de solemnă și care să fi avut aceleași însușiri. Ei adăugară că deputații trebuiau să se plîngă majestății sale de faptul că-i refuzase să-și citească discursurile în prezența sa ; că să se insiste asupra acestui punct la fel ca și asupra celui de a nu trimite informațiile pe care le cerea Curtea ; și că să se treacă în registru tot ceea ce se petrecuse în acea zi, iar copia să fie trimeasă domnului cancelar. Iată concluziile pe care le trase, cu o vigoare și o minunată elocință, domnul Talon. Pe urmă, începu deliberarea care din lipsă de timp fu

¹ Adică declarația din 6 septembrie prin care era alungat Marzarin.

² Motiv care se invoca pentru a recuza un martor într-o procedură,

aminată pe a doua zi, în 13. Concluziile fură urmate, fără nici o contestare, de o hotărîre în care se adăuga că declarațiile ce fuseseră făcute de domnul duce de Orléans și de domnul Prinț vor fi duse regelui, de către deputați; că obiecțiile și registrul vor fi trimise tuturor companiilor suverane din Paris și tuturor Parlamentelor din regat pentru a le pofti să trimită și ele deputați; că la Primărie va avea loc de îndată o adunare generală la care domnul duce de Orléans și domnul Prinț vor fi poștiți să ia parte și să facă aceleași declarații pe care le făcuseră și în Parlament; și că în vremea asta, declarația regelui împotriva cardinalului Mazarin și toate hotărîrile luate împotriva lui, vor fi executate.

Adunările Camerelor din 15, 17 și 18 n-au fost folosite decît pentru a se discuta dificultățile ce se iviseră pentru punerea la punct a acelei adunări de la Primărie: de pildă, dacă Monsieur și domnul Prinț să fie de față la deliberarea de la Primărie sau dacă să se retragă după ce-și vor fi făcut declarațiile; dacă Parlamentul trebuia să ordone participarea la adunarea de la Primărie sau dacă trebuia să-i poștească foarte simplu pe primar și pe ceilalți magistrați ai orașului și pe cîțiva dintre burghezii mai de seamă din fiecare cartier, să vină la adunare.

În 19, această adunare avu loc și la ea participară șaisprezece deputați ai Parlamentului. Domnul duce de Orléans și domnul Prinț își făcură declarațiile, aidoma cu cele pe care le făcuseră în Parlament; după care se retraseră, iar procurorul regal al orașului hotărî să i se aducă niște respectuoase obiecții regelui, în scris, împotriva cardinalului Mazarin. Domnul Aubri, președintele Camerei Conturilor și cel mai bătrîn consilier din oraș, luă cuvîntul ca să spună că se făcuse prea tîrziu pentru deliberare și că era necesar ca adunarea să se amîne pe a doua zi. Avea

dreptate, căci bătuse ceasul șapte, iar el trebuia să dea raportul la Curte.

În 20, Monsieur și domnul Prinț se duseră la Parlament ; Monsieur spuse Companiei că știa că domnul mareșal d'Hospital, guvernatorul Parisului și domnul primar primiseră un ordin de la rege prin care li se interzicea să mai continue adunarea ; că acel ordin nu era decît o hîrtoagă a lui Mazarin și că ruga Compania să trimită să-i cheme de îndată pe primar și pe magistrații municipali și să le poruncească să n-o ia în seamă ; n-a mai trebuit să-i cheme : veniră ei înșiși în Marea Cameră ca să-și spună părerea despre acel ordin și să arate totodată, că ceruseră adunarea Consiliului Orașului ca să hotărască ce era de făcut. Se discută — după ce fură poftiți să iasă din sală — apoi fură chemați din nou ca să li se spună că Compania nu dezaproba acea adunare a Consiliului Orașului fiindcă era legală și conform cutumei ; dar că îi avertiza că o adunare generală și făcută pentru treburi de o asemenea importanță nu trebuia și nici nu putea să fie interzisă de un simplu ordin. Pe urmă se citi scrisoarea ce trebuia să fie trimisă tuturor Parlamentelor din regat ; era scurtă, dar vehementă și presantă.

În după-amiaza aceleiași zile, adunarea de la Primărie se ținu, așa cum se hotărîse dimineața în Consiliu. Președintele Aubri vorbi la concluzii. Des Nots, spițer, care vorbi foarte bine, adăugă că trebuia scris tuturor orașelor Franței unde existau sau parlamente sau episcopate sau prezidiale ¹, pentru a le invita să țină și ele cîte o adunare asemănătoare și să aducă aceleași obiecții împotriva lui Mazarin. Această părere, care a fost cea mai importantă din ziua aceea, fiind aprobată cu șapte voturi, se bucură de

¹ Prezidialele, întemeiate de Henric al II-lea în 1551, erau niște tribunale provinciale a căror competență era limitată la afacerile de mică importanță ce nu erau reglementate de Parlamente.

mai puțin succes în ziua următoare, adică în 22. Careva spunând că această uniune a orașelor era de fapt un fel de ligă împotriva regelui, cel mai aplaudat fu președintele Aubri care propuse să se mulțumească doar cu niște obiecții aduse regelui prin care să ceară îndepărtarea lui Mazarin și reîntoarcerea majestății sale la Paris.

În aceeași zi, domnii prinți se duseră la Camera Conturilor și cerură să li se înregistreze protestele pe care le ridicaseră în Parlament și la Primărie. Tot acolo fură trecute și obiecțiile împotriva cardinalului.

În 23, Monsieur spuse Parlamentului că oastea lui Mazarin pusese stăpânire — sub pretextul apropierii de rege — pe Melun și pe Corbeil, cu tot cuvântul pe care și-l dăduse mareșalul de l'Hospital, cum că oștile nu se vor apropia decât pînă la douăsprezece leghe de Paris, și că se vedea obligat să și le apropie și el pe ale sale. Pe urmă se duse — însoțit de domnul Prinț — la Curtea Impozitelor unde lucrurile se petrecură ca și în celelalte Companii¹.

Deși pot răspunde de adevărul tuturor faptelor pe care vi le-am relatat în legătură cu adunările ce-au avut loc în acea vreme — adică din 1 martie pînă la 23 aprilie — pentru că n-a existat nici una care să nu fie verificată de mine în registrele Parlamentului sau în cele de la Primărie, am socotit că istorisirea mea ar fi lipsită de sinceritate dacă m-aș opri asupra lor cu atîta atenție sau mai eurind reflectînd tot atîta cît am făcut în legătură cu adunările Camerelor, la care am asistat eu însumi. Căci există o mare diferență între o povestire făcută după *Memorii*, oricît de bune ar fi ele, și o narațiune a faptelor pe care le-ai văzut cu ochii tăi, ca și între un portret pe

¹ Primul președinte, Jacques Amelot îi „reproșă în față că fusese declarat (e vorba de prințul de Condé) criminal de les-majesté și că de curînd pusese pe goană oștile regelui“ (n.ed.fr.).

care-l faci din auzite și cel făcut după original. Ceea ce am găsit în acele registre nu poate alcătui decît cel mult substanța acelor lucruri, căci nu socot că s-ar putea recunoaște din ele spiritul deliberărilor ce se poate discerne de cele mai multe ori, dintr-o privire, dintr-o mișcare, dintr-un gest uneori aproape imperceptibil, mai mult decît din substanța lucrurilor, și care sînt singurele totuși de care registrele trebuie și pot să țină seama. Vă rog să acceptați această mică observație ca pe o dovadă a rigurozității de care dau dovadă și de care voi da toată viața, de a nu omite nimic din ceea ce trebuie să limpezească istorisirea pe care mi-ați poruncit s-o aștern pe hîrtie. Amănuntele pe care vi le dau în legătură cu ceea ce am observat în acea vreme despre mișcările lăuntrice ale tuturor mașinațiilor, mă privesc direct și nădăjduiesc că voi fi destul de imparțial...

În 25 aprilie, biroul intrărilor de la poarta Saint-Antoine fu spart și prădat de norod, și domnul de Cumont, consilier în Parlament, care se afla din întîmplare acolo, venind să spună acest lucru lui Monsieur, în cabinetul cărților unde mă aflam și eu, primi următorul răspuns :

— Sînt supărat, dar nu-i rău ca poporul să se mai trezească din cînd în cînd. N-a fost nimeni ucis, așa că restul nu contează !

În 30 ale aceleiași luni, primarul și alți magistrați ai orașului, care se întorceau de la Monsieur, fură cît pe-aci să fie masacrați, în josul străzii Tournon ; se plînseră chiar a doua zi, în Camerele adunate, că nu primiseră nici un ajutor, deși îl ceruseră și de la palatul Luxembourg și de la palatul Condé.

În 10 mai, procurorul regal al orașului și doi consilieri municipali, ar fi fost uciși în sala Parlamentului fără domnul de Beaufort, care depuse mari eforturi ca să-i salveze.

În 13, domnul Quelin, consilier în Parlament, și căpitan în cartierul său, ducându-și compania la Parlament pentru schimbarea obișnuită a gărzii, fu părăsit de toți burghezii care o alcătuiau și care strigară că ei nu erau făcuți să-i păzească pe mazariniști ; în 24 ale aceleiași luni, domnul Molé de Sainte-Croix se plinse în plin Parlament de faptul că în 20 fusese atacat și cit pe-acți să fie sfîșiat de niște răzvrătiți.

Observați vă rog că toată pleava care isca astfel de neorînduiri, n-avea pe buze decît numele domnilor Prinți, care chiar a doua zi le dezaprobară în adunările Camerelor. Această dezaprobare, care de data asta era făcută de bună-credință, duse la niște hotărîri crîncene pe care Parlamentul le dădea de obicei împotriva răzvrătiților ; dar ele n-au împiedicat același Parlament să creadă că cei ce dezaprobau răzmerița n-o și puseseră la cale...

Ajuns aici, trebuie să vă mărturisesc că deoarece aveam interesul să-l discreditez pe domnul Prinț în public, m-am folosit de toate mijloacele care mi-au stat în putință, destul de numeroase de altfel, de care se foloseau și oamenii din partidul său. Niciodată un om n-a fost mai străin de astfel de mijloace ca domnul Prinț ; n-a existat niciodată vreunul asupra căruia să fie mai ușor de aruncat anatema. Pesche se afla în fiecare zi în curtea palatului de Condé, iar comandantul de Saint-Simon nu se mișca din anticameră. Probabil că acesta din urmă să fi fost amestecat în niște afaceri necurate pentru că, în ciuda nobleții sale, nu m-am jenat să-l socot un scandalagiu ticălos din pleava norodului. M-am slujit deci în mod util de aceste două nume împotriva domnului Prinț care într-adevăr, n-avea nici o altă vină în această pricină, decît cea de a nu da atenție prostiilor celor doi. Citez să spun — fără a-l lipsi de respectul pe care i-l datorez — că a avut totuși o vină mai puțin scuzabilă prin faptul că nu s-a opus

de la început unor libertăți pe care și le-au luat unii particulari din corpurile legiuitoare de a-i rezista fățiș și chiar de a-l ataca în mod personal. Știu bine că blindețea firească a lui Monsieur, la care se adăuga neîncrederea prilejuită întotdeauna de vărul său, îl obligau să fie uneori ascuns. Dar știu bine că și domnul Prinț dăduse dovadă de blindețe în întâlnirile cu Monsieur și că dacă ar fi discutat lucrurile pe același ton atunci când Curtea îi oferise o ocazie atît de bună, ar fi supus voinței sale și Parisul și pe Monsieur, fără nici o violență. Același adevăr care mă obligă să remarc greșeala, mă obligă să-i admir însă și principiul : îi stă atît de bine unui om de lume cu cel mai neînfricat curaj, de a fi păcătuit din exces de blindețe încît ceea ce nu i-a reușit în politică, trebuie să fie admirat și ridicat în slăvi de către toți oamenii de bine, măcar în ceea ce privește morala...

Dacă Monsieur și domnul Prinț ar fi vrut să alunge din Paris, chiar cu amabilitate, cîtiva dintre cei-lipsiți de respect în acele întâlniri, Companiile ai căror membri erau, și-ar fi dat asentimentul. Președintele Amelot a fost dezaprobat în mod public de către Curtea Impozitelor pentru ceea ce-i spusese domnului Prinț. Dacă domnul Prinț ar fi vrut, Curtea ar fi cerut îndepărtarea lui Amelot ; în aceea zi Curtea i-ar fi mulțumit Prințului, iar a doua zi ar fi tremurat de teama lui. Secretul, în marile mișcări, constă în a-i domina pe oameni prin niște spaime care să le fie pricinuite de fenomenele ale căror instrumente au fost ei înșiși. Astfel de spaime sînt de obicei mai eficace și întotdeauna cel mai puțin detestate. Veți vedea ce a putut produce o conduită contrară. Dar ceea ce a dus la acea conduită contrară, a fost dorința arzătoare de negociere (bătrînul Saint-Germain o numea mîncărime) care era propriu-zis, o boală a partidului domnului Prinț.

Domnul de Chavigni, care fusese încă din copilărie hrănit cu laptele Cabinetului, nu visă decît să reentre acolo pe orice cale. Domnul de Rohan care — ca să vorbim drept — nu era bun decît să danseze, nu se credea bun decît pentru Curte. Goulas nu voia decît ceea ce voia domnul de Chavigni : iată deci niște firi foarte susceptibile la unele propuneri de negociere. Domnul Prinț era prin înclinarea, prin educația și prin intențiile sale, mai puțin dispus la un război civil decît oricare om pe care l-am cunoscut vreodată. Monsieur, a cărui trăsătură dominantă era să manifeste tot timpul frică și neîncredere, era unul dintre oamenii meniți să cadă în toate capcanele din pricină că se temea de orice. Din acest punct de vedere se asemuia cu iepurii. Iată deci niște spirite dispuse să primească propunerile de negociere.

Partea tare a domnului cardinal Mazarin era de a bate apa-n piuă, de a da de înțeles, de a da nădejdi și lămuriri și de a le retrage ; de a limpezi lucrurile, de a lăsa să se întrevadă unele licăriri, apoi de a le încurca. Iată un geniu foarte potrivit să se slujească de niște iluzii pe care autoritatea regală i le punea din belșug în mîină ca să-i angajeze pe unii în negocieri ; și el angajă într-adevăr pe toată lumea ; această anagajare fu cea care duse în parte, așa cum v-am spus, la conduita despre care v-am vorbit mai înainte, prin faptul că i-a înșelat pe toți cu false nădejdi de împăcare ; și tot el a fost cel care a isprăvit — ca să zic așa — de stricat și de corupt ce mai rămăsese, prin faptul că a dat curaj celor din oraș și din Parlament, care erau bine intenționați față de Curte, răpind acest curaj celor care erau de bună-credință, din partidul domnului Prinț. Vă voi explica acest lucru în amănunt după ce vă voi vorbi despre mișcările armatelor și dintr-un partid și din celălalt și despre atitudinea pe care am fost obligat s-o iau în acele conjuncturi împotriva înclinării și hotărîrii mele.

Regele, al cărui plan fusese tot timpul să se apropie de Paris — cum dealtfel mi se pare că v-am mai spus — plecă din Gien imediat după bătălia de la Bléneau și trecînd prin Auxerre, prin Sens și prin Melun, ajunsese la Corbeil ; în vremea asta, domnii de Turenne și de Hoquincourt, care înaintaseră cu oștile lor pînă la Moret, îi acopereau marșul, iar domnii de Beaufort și de Nemours, care fuseseră obligați să plece din Montargis din lipsă de furaje, își întinseseră taberele la Étampes. Majestățile lor ajungînd pînă la Saint-Germain, Turenne se postă la Palaiseau, ceea ce-i obligă pe domnii prinți să lase niște soldați în garnizoană, la Saint-Cloud, pe podul din Neuilly și în Charanton. Cred că vă dați seama că toate acele mișcări de trupe nu se făceau fără debandadă și jafuri ; și acele jafuri, care erau privite de Parlament tot atît de rău ca și cele ale torcătorilor de lînă, pe Pont-Neuf, prilejuiau zilnic cîte o scenă demnă de Catholicon. Cea în care îmi jucam rolul la Luxembourg nu era totuși de aceeași natură. Mă duceam acolo în fiecă zi, cu regularitate, pentru că așa voia Monsieur, ca să-i arate domnului Prinț, că în caz de nevoie va fi întotdeauna sigur de mine, și fiindcă-mi convenea și mie ca publicul să vadă că ceea ce răspindeau fără încetare, împotriva mea, partizanii domnului Prinț, despre o presupusă înțelegere între mine și Mazarin, nu era nici crezut, nici aprobat de Monsieur. Stăteam tot timpul în cabinetul cărților, pentru că lipsa pălăriei de cardinal pe care încă n-o promisem din mîna regelui, nu-mi îngăduia să apar în public. Domnul Prinț se afla și el adesea în galerie sau în odaie. Monsieur se ducea sau venea fără încetare de la unul la altul atît pentru că nu stătea niciodată locului, cît și pentru că se agita dinadins, din diverse motive. Lumea de rînd, care simte întotdeauna plăcere să vadă în orice cîte un mister, ținea morțiș ca agitația ce-i era firească lui Monsieur, să fie rezultatul diverselor păreri pe care, chipurile, i le dădeam noi.

Domnul (Print) îmi atribuia mie tot ceea ce Monsieur nu voia să facă pentru binele partidului. Puțina atenție dată ofertelor pe care-i poruncise domnului de Brissac să mi le facă din partea sa, prin intermediul contelui de Fiesque, îl supărase și mai tare. Au avut loc chiar și niște întâlniri din care Monsieur a dedus că domnului Print îi convenea să nu se înmoaie în privința mea. Pamfletele reîncepură; nu le-am rămas nici eu dator. Armistițiul scrisului fu deci rupt; în această ocazie sau cel puțin în următoarele, am dat la iveală unele din acele pamflete despre care v-am vorbit în cel de al doilea volum al acestei lucrări deși nu era locul acolo, dar am făcut-o ca să nu mai fiu obligat să revăd un material care, destul de neînsemnat prin el însuși, să mai fie repetat de atâtea ori. Mă voi mulțumi doar să vă spun că *Nepotrivelile sieurului de Chavigni, primul ministru al domnului Print*, pe care i l-am dictat glumind, lui Caumartin, atinseră atât de tare acea persoană trufașă și superbă încât nu se putu împiedica să nu verse lacrimi de față cu douăsprezece sau cincisprezece persoane de calitate ce se aflau în odaia sa. Unul dintre ei spunându-mi a doua zi acest lucru, i-am răspuns de față cu domnii de Liancourt și de Fontenai :

— Te rog să-i spui domnului de Chavigni că știind că în persoana sa se află atâtea calități, mă voi strădui să-i scriu un panegiric cu și mai multă plăcere decât pamfletul care l-a afectat atât de tare.

V-am spus mai înainte că luasem hotărîrea să rămîn, atât cît mi-ar fi fost cu putință, în afara oricărei acțiuni pentru că de fapt acționînd, n-aveam decât de pierdut și nimic de cîștigat. Am îndeplinit în parte această hotărîre, căci într-adevăr nu m-am mai vîrît în nimic din tot ceea ce s-a întreprins în acea vreme, fiind foarte convins că nu mai era nimic de făcut care să fie bun și că ceea ce ar fi fost într-adevăr bun nu s-ar fi făcut — în puținele ocazii în

care s-ar fi putut face — din pricina părerilor diferite și complicate pe care și le dădea fiecare și pe care era firesc să și le dea avînd în vedere starea lucrurilor. M-am învăluit deci, ca să zic așa, în marile mele demnități, cărora le-am încredințat nădejdlile soartei mele ; îmi amintesc că într-o zi, președintele Bellièvre, spunîndu-mi că ar fi trebuit să fiu ceva mai activ, i-am răspuns fără să șovăi :

— Ne aflăm în toiul unei mari furtuni unde mi se pare că vîslim împotriva vîntului. Eu am două visle bune în mînă, dintre care una este sceptrul de cardinal, iar cealaltă cîrja de arhiepiscop al Parisului. Nu vreau să le rup și în momentul de față mă sprijin în ele.

V-am mai spus că obligația de a-l vedea foarte des pe Monsieur mă silea să nu pot păstra toate aparențele acestei retrageri. Dar trebuia să fac în așa fel ca măcar să nu fie observată deplin și total de scandalagiii care țineau cu domnul Prinț și care nu pierdeau nici o ocazie să mă atace în pamfletele lor, socotindu-mă un intrigant în slujba lui Mazarin¹. Am fost obligat să le răspund și această izbucnire — împreună cu vizitele dese pe care le făceam la palatul de Luxembourg, ce păreau cu atît mai

¹ Loret, în scrisoarea din 19 mai din *Muza istorică* I, 243, istorisește o manifestație împotriva lui Retz :

„Cică de Retz, de la amvon,
S-a dus să-l vadă pe Gaston.
Pe drum, norodul adunat
L-ar fi-njurat și-amenințat.
Prelatul, fără să se teamă,
A zis : — Eu sînt un om de seamă
Și tot ce fac, fac cu un rost !
Dar de-i vreunu-atît de prost
Să treacă-asupra-mi, la atac,
La dracu ! Știi să-i vin de hac !
Cam astfel cică-a ciripit.
Norodul, a îndremenit :
Fie de prost, fie de frică,
N-a cutezat nici pîs să zică“ (n. ed.fr.)

misterioase cu cît erau făcute pe ascuns, din motivul pe care vi l-am arătat, deși le făceam totuși în mod public — această izbucnire, zic, a avut trei rezultate foarte proaste pentru mine. Primul a fost că a dat prilejul, chiar și celor mai indiferenți, să creadă că nu puteam să stau liniștit, de o parte ; al doilea, că l-a convins pe domnul Prinț că n-aveam să mă împac cu el ; și al treilea, că puse virf supărării Curții împotriva mea, fiindcă nu mă puteam apăra de pamfletele domnului Prinț decît virînd în ale mele niște lucruri ce nu puteau fi pe placul domnului cardinal.

Această încurcătură nu putea fi evitată decît prin niște neplăceri care erau și mai mari decît însăși încurcătura. Nu mă puteam apăra de primul rezultat decît printr-o retragere deplină care n-ar fi dovedit nici bună-cuviință într-o vreme în care ea ar fi fost atribuită fricii pe care, chipurile, aș fi avut-o față de domnul Prinț, nici respectul și supunerea pe care i le datoram lui Monsieur într-un moment în care prezența mea — sau cel puțin așa își închipuia el — îi era necesară. Nu mă puteam apăra de al doilea, decît împăcîndu-mă cu domnul Prinț sau îngăduindu-i să profite în mod public de toate avantajele pe care ar fi dorit să le aibă împotriva mea. Această hotărîre odată luată, ar fi dovedit că sînt un ageamiu ; prima, era cu neputință de luat, din pricina angajamentelor mele față de regină cît și din pricina dispoziției lui Monsieur care voia să mă țină tot timpul în lesă și să n-o slăbească decît atunci cînd va fi nevoie. Nu puteam evita al treilea rezultat decît dacă făceam cîțiva pași către Cîrte, pași de care domnul cardinal n-ar fi pregetat să se slujească pentru a mă doborî. Și iată un exemplu.

De îndată ce-am primit vestea promovării mele, l-am trimis pe Argenteuil la rege și la regină ca să le aducă la cunoștință acest lucru și i-am interzis în mod expres

să se ducă și la domnul cardinal, față de care — așa cum ați văzut — eram departe de a mă crede obligat, ci dimpotrivă, eram bucuros — procedind în acest fel — să arăt și Parlamentului și poporului, că-mi era dușman. Monsieur avu onestitatea sau prudența de a-mi spune, din proprie inițiativă, că recunoștea că porunca dată lui Argenteuil era necesară ; dar că era totuși necesar un *retentum* (ăsta a fost cuvântul lui) ; și că în starea în care se aflau lucrurile sau în care se vor afla cînd Mazarin se va întoarce în Saumur, unde se găsea în acel moment Curtea, era bine să-i fi lăsat hățul mai lung și să nu-i fi interzis lui Argenteuil libertatea de a discuta cu cardinalul dacă el dorea acest lucru și dacă doamna palatină, la care-l trimisese pe același Argenteuil pentru a fi prezentat reginei, socotea că acest lucru ar fi putut fi de folos.

— Ce știm noi, adăugase Monsieur, dacă din întîmplare acest lucru n-ar putea sluji la ceva, dacă nu cumva chiar părții mai importante a afacerii ? Buna conduită cere să nu pierzi nici o ocazie de a înșela cînd ai de a face cu niște înșelători cu titlu oficial. Mazarin nu pregetă să vorbească tot timpul de „conferință“ ; ei și, cî-i rău în asta ? Doar e un mincinos patentat pe care nu-l crede nimeni, și care toarnă gogoșile cu aceeași ușurință cu care ar spune adevărul.

Iată ce-a spus Monsieur ; cuvintele lui au fost profetice. Domnul cardinal a trimis noaptea, după Argenteuil, la doamna palatină. Din exces de „tandrețe“ față de mine, i-a spus că dacă aș fi fost atît de nedibaci încît să-i poruncesc lui Argenteuil să-l vadă în mod public, ar fi înlăturat această nedibăcie — ca să mă ajute — printr-un refuz public. Fu de acord cu tot ce mă privea ; lăsă chiar să se înțeleagă că era hotărît să împartă ministeriatul cu mine. Într-adevăr, Argenteuil nici nu ajunsese încă la

Paris și Monsieur și fusese înștiințat de Goulas nu despre ceea ce se petrecuse în mod real privitor la această vizită, ci despre tot ceea ce s-ar fi petrecut într-adevăr dacă ea ar fi fost pusă la cale de mine fără știrea lui Monsieur și împotriva voinței sale. Această mostră vă face să vedeți laturile cele mai ascunse ale piesei aflată în lucru și mi se pare că poate contribui la justificarea conduitei de care am dat dovadă în acea vreme.

CUPRINS

Partea a doua (Continuare)

I I I I I

Lector : NICOLAE TEICA
Tehnoredactor : POMPILIU STATNAI

Bun de tipar 26.II.1979. Tiraj 100 110 ex.
tr. I 50 110 ex. broșate. Coli ed 14,79.
Coli tipar 9,25.

Comanda nr. 39 544
Combinatul Poligrafic „Casa Științei”
Piața Științei nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

